

TÁRSADALOMTUDOMÁNY ÉS TÖRTÉNETFILOZÓFIA

TÁRSADALOMALKOTÓ ERŐK

– BEVEZETÉS A TÁRSADALOMELMÉLETBE. –

ÍRTA

Dr. DÉKÁNY ISTVÁN.

A SZERZŐ KIADÁSA.
BUDAPEST.
1920.

„AZ OLY ELVONT FILOZÓFIA, MELY AZ ELMÉNEK GYAKORLATRA, TETTRE NEM VALÓ HAJLAMÁBÓL FAKAD, SZETFOSZLIK, MIDŐN A FILOZÓFUS HOMÁLYÁBÓL KILÉP A NAPVILÁGRA.” (HUME.)

*AJÁNLOM EZT A KÖNYVET
A JÖVŐÉRT MUNKÁS
MAGYAR IFJÚSÁGNAK*

— A FORDÍTÁS JOGÁT FENNTARTJUK.—

Ebben a tanulmányunkban a társadalomtudományok legifjabb ágának, a tiszta társadalomelméletnek alapvetését adjuk; úgy véljük, hogy a tudomány éppen ebben az ágában tipikus viszonyt érez az élettel szemben. Ezzel a tanítással a tudomány tartozik az életnek; annak az életnek, mely oly nehézzé vált, s mely oly rohanó s melynek sokkal inkább cselekednie kell a pillanat törvényei szerint, mint kutatnia lehet az örök törvényeket. Tartozik a tiszta szociológia tudománya segítségére sietni az életnek, súlyos kérdések megoldásában, azzal, hogy a nagy rögtönzések, heves indulások, gyorsan hódító ideálok, szenvedélyek és fanatizmusok helyére realitásokat ültet: íme ezek a reális erők s kövessük irányukat, emezeket pedig hagyjuk el, mert csupán hiú fantomok. Nem gondoljuk, hogy elérkezett, vagy elérkezhet bármikor a tiszta tudományok világkormányzó ereje; mert a tudomány lényege az analízis; a reflexió, az életé a merész előretörés, a hit, az akarás. Amiben az akarat heve csődöt mond, az a világosság: amiben a tudomány mond csődöt, az abban fejezhető ki, hogy nem tud akaratot termelni úgy, mint gondolatot. Innen van, hogy a kettő egymásra van utalva; de innen indulva reméljük azt is, hogy észreveszi majd az élet lényegét és jelentését mind nagyobb bensőségében a theóriáknak élő tudomány és viszont, az élet is észreveszi majd mindinkább a tudomány életirányító s ezzel életalkotó értékét.

Mi a szociológiától várunk sok életlendületet, aminthogy a XIX. század egy szűkebbkörű társadalmi tudománytól, a közgazdaságtantól várta: adjon reális perspektívát az életre, neveljen a nagy emberi életösszefüggések meglátására. Hogy szükség van-e ily irányú szociológiai a legszigorúbb tudományelméleti struktúrájában éppen ma, úgy véljük, igazolnunk itt nem szükséges. Az élet az, amely a legmesszebbmenő határokig bemutatta, hogy tudomány nélkül avagy laza tudománynyál a társadalom misztikumába” kevésbé hatoltunk be eddig. Ha ez igaz, úgy a szociológia nem kultúrfölösleg. Sőt talán ellenkezőleg ma, az események viharában látszik erős szükségnek egy áttekintés a társadalomalkotó, reális, életmozdításra

képes erőkről. Ez az, amire mi törekedni vélünk, s azt hisszük, hogy ebben az ifjú szociológiai tudomány – s ennek alapján az eddig még mivoltában tisztázatlan tiszta szociológia – az akadályokat ma már legyőzni képes. E tudománynak mintegy a térképét adjuk itt ahol még a detail nem esett a rajzoló munkakörébe, de ahol a fővonalak már biztosan meghúzódnak. Számos kérdésnél tekintettel voltunk azok érdekeire, akik a tiszta szociológiában keresik – természetesen – a tájékozást általában a szociológiára nézve. Amennyit ma tehetünk e szempontból, mindent megkíséreltünk. Sajnos, számolnunk kellett a kiadás mai nehézségeivel, amiért dolgozatunk sok helyütt kénytelen volt rövidre fogott kritikai beállításban adni problémákat.

Előadásom módja a számos idézettel, és a talán gyakran halmozódó új műszóval – magam világos tudatában vagyok ennek – nehézkes, darabos lett, azonban azt sugallta kötelességérzetem, hogy itt áldozatot hozzak és – kérjek. Mert éreztem, hogy ily tudománynál, minő az a szociológia, – melyről sokan nem minden ok nélkül azt vallják: kialakulatlan, forrongó, «kolloid állapotban van», –nem elég lendítő erejű eszmék hirdetése, hanem lehetőleg minél nagyobb stabilitás kell. Mennyit ártott a szociológia tekintélyének, megszilárdulásának az, hogy éppen ehhez a bonyolult tudományhoz – sokan – kellő előkészület nélkül fogtak hozzá s tudománytalan, propagandacélokhöz használták fel. Pedig ez komoly, igen komoly stúdiuma az emberi életnek, amelynek felfogásához is, nemcsak kutatásához, szükséges nem közönséges mérvű lelki emelkedettség. E nélkül a lelki kiszélesülés és átnemesítő szándék nélkül csak útszéli prózává válik a legszebb szociális kérdések tárgyalása is. (Nem egész véletlen, hogy a szociológiát – szerencsére éppen nem a beavatottabbak – minduntalan közel hozzák, hogy ne mondjam, összekeverik az olykor tisztázatlan beállítású »szociális kérdésekkel« – értjük^ azt, hogy a tudomány legyen előbb önmagáé, aztán, kellő biztonság után, az életé is.) Nem így van ez Amerikában, s azért becslöm azokat az írásokat, mert ott, bárminő naiv is nem egy író felfogásában, de – nem úgy, mint nálunk, az európai kontinensen – komolyan veszik a szociológiát s iparkodnak erőikhez képest rendszeresen művelni.

Iparkodtunk betekinteni a gondolat-multakba s meg akartuk láttatni magukat a formulázásokat. Gondunk volt arra, hogy idézzünk, ahol kellett, sokat is, mert úgy éreztük, hogy

egy új épületstílusnál mérlegelni kell minden elemet, ki kell faragnunk minden követ, hogy az épület minél szilárdabb lehessen. Ezért gyakran súly esik minden szóra; tehát, sajnos, le kellett mondanunk a könnyű elolvasásra célzó számos előnyről a tudományos biztosság érdekében. Ha helyenként túlzott lett ezzel a szöveghűség, egy későbbi átdolgozásban – amelyek között egy angol kiadást is remélünk – alkalmazhatunk majd bővebb átsimításokat. Kérjük bírálóinkat és olvasóinkat, hogy ezeket – eltekintve a ma már nyomdai okokból is előálló tömörítésektől – tekintsék kényszerűnek.

Célunk volt tipikus munkákra rámutatni, tipikus irányok értékjelzését röviden megjelölni; az irodalom felvételét is ezzel az elvvel korlátoztuk.

Ki kell emelnünk, hogy problémáink tárgyalásában bizonyos szándékos egyenlőtlenések vannak, aminek keletkezési körülményeiben kérjük magyarázatát megtalálni. Ama két kiemelkedő probléma, mely reánk elsősorban hatott: a szociológia és a történetfilozófia eddig bonyolult szimbiózisának szétválasztása egyrészt, a tiszta szociológia és a közgazdaságtan szorosabb kapcsolatának bemutatása másrészt. Ezeket az, eredetileg speciális problémákat később, midőn programmunk tágult, távolról sem akartuk háttérbe szorítani, mert a tiszta szociológia nem élhet meg szövetségben probléma-idegen tudománnyal, aminő a történetfilozófia, és viszont mellőzésével a probléma-rokon tárgynak, minő a közgazdaságtan. Nem vagyunk egyáltalán a régi értelemben vett történelmi ökonomizmus iskolás hívei; úgy véljük mégis, a speciális társadalomtudományok közül a közgazdaságtan közelebb áll a szociológiához, mint eddig vélték s egyik a másik nélkül igazában nem virágozhat. Nagy fejlődéshátrányt látunk abban, hogy a közgazdaságtan, amelyet a XIX. századból örököltünk, izoláltan alakult ki a tiszta szociológia nélkül; s ezt a hibát most az ifjabb tudománynak, a tiszta szociológiának nem szabad megismételnie. Ellenkezőleg, szoros kapcsolatot kell fenntartania az életteljes problémáktól duzzadó közgazdaságtannal: igazolását ennek, mint részletproblémát, tanulmányunk számos helyen kiemelten tartalmazza. Vázlatos munkánk minden célját elérte, ha némileg sikerült rámutatni arra az útra, amelyen a jövő, bár reméljük, már biztos energiával munkába lendült szociológia elérheti a tiszta szociológia feladatkörének tisztázását.

Budapest, 1920 augusztus.

ELSŐ KÖNYV.

MI A TISZTA SZOCIOLÓGIA?

1. A szociológia mai kultúrhelyzete.

Évszázados kísérletezések és kutatások után a XIX. században az a meggyőződés érlelődött ki a kultúremberiség kollektív gondolatában, hogy a legnagyobb probléma: a természet, mely fölött való uralom a legfontosabb emberi érdek. A természet meghódítása térben, a természet erőinek kiaknázásr, minden kulturális vívmányban úgy tűnt fel, mint egy emberileg büszke diadal, mely méltán mosolyoghat letűnt századok kezdetlegességén. A XX. század, de már a XIX. század utolsó harmada is egy »Umwertung aller Werte« felé közelítette a természettudományi diadalokban büszke századot, s hatalmas fénnel terelték az események új irányba a kultúrgondolat hevét, mely megláttatására vezetett annak, hogy a legnagyobb probléma: az ember. Ez az örök misztikum kohójából kivetített gondolatokat, indulatokat, szenvedélyeket és akarásokat, amelyek mélyen sejtetik, hogy a természet meghódítása csak részleges diadal, a természetetők felhasználása csak részleges eredmény s egy újabb problémamegoldás nélkül gyarlóság- és mélyebb-re-sülyedéstől nem óv meg. Az új probléma az ember magasabb emberhite, tömegélete, akarása, ösztöne társas összehangolódásban. Ez az új kultúrprobléma erős fénnel világít, s fények mellett erős és mély árnyékok látszanak. Az új, tömegélet, a társadalomszövedék mélységeiben zabolátlanul húzódo ősi emberösztonök szökkentették napfényre az új ember új társasításának nehéz ködgomolyagát. Lehetséges-e ez s hogyan lehetséges? A tömegek mindig tömegek maradnak? A kultúra igazi színvonala csak egyeseké marad-e avagy

áthatja majd – s hogyan–az egész társadalmat? Ma mkidezek öntudatlan az emberproblémára, másszóval a szociológiára és a pszichológiára terelik a figyelmet. A XIX. század kereste: hogyan lehetséges természetfölötti uralom, a XX. század azt keresi, s bizton fogja is intenzív és extenzív nagyságában keresni: hogyan lehetséges magasabbra emelkedett tömeg, azaz egészében magasabb szintájú társadalom. Ez a szociológia jelen kultúrhelyzete ma.

A legnagyobb probléma az ember; és Comte felállítá a legszámosabb ismeretlenű egyenletek egyikét, a szociológiát, melv a tudományok hierarchiájának végére odasúlyosodik. De egyben, akaratlanul, mert hiszen a korbefolyások többnyire kényszerűek, odatapadt a szociológia új tárgyához az, akkorra már kiérlelődött, mert régi módszer, a természettudományos gondolatforma. 14a is egy vád alól még szüntelenül tisztáznia kell magát a szociológiának: honnan van az, hogy az emberre a természet módszerét alkalmazzák? Van-e szükségszerűség ebben a módszer-tapadásban, avagy időleges valami, melyet az új század jórészben leráz majd a szociológia törzskérdéseiről? Lehet, hogy egyesek értékesebbeknek, de nem végsőknek bizonyulnak. Kutatták a társas erőket, s a sokféle milieu-feltétel foglatába belevittek minden tényezőt, az erő-parallelogramm formájában, a külső hatások, vérségi-biológiai átóroklés stb. gondolatát; de e módszer meddig mehet? Keresték a társadalom formáit, annak kristályosodási törvényeit, keresték a társadalmat, mint testet, mint differenciálódott szervek egybefonódását. De mindebben megtalálható-e az ember, sül generis mivoltában? Keresték a pszichikum belső összetevődését érzetekből, melyeket elemeknek gondoltak, képzetekből, melyek kockajátékszerűleg áthelyezhetek a pszichében, keresték az asszociációtörvényeket stb. S megtalálták-e az embert?

Dilthey hatástalan, de nem jelentéktelen kritikája elhangzott azzal az erős váddal, hogy sem a szociológia¹, sem az

¹ Einleitung in die Geisteswissenschaften, Versuch einer Grundlegung für das Studium der Gesellschaft und der Geschichte I. 1883.

új, természettudományos pszichológia² nem találják meg a probléma lényegét: az embert, s ezzel együtt a társadalmat sem. S mert minden kutatás végső eredményei közé tartozik, úgy látszik, nemcsak a helyes eredmény, hanem a helyes módszer is, s ez talán várakoztatni fogja az új szociológiai, kutatást. Mert semmi lehetetlenséget nem látunk abban, sőt éppen természetességet, hogy az új, helyes módszer éppen, akár reflexiótlanul, az új, tényleges megoldottságú eredményekben fog napvilágra érkezni. A tökéletes, adekvát módszer kívánása megelőzi ugyan a kutatást, de aligha annak elérkezése. Tehát minden szociológia alapvető nehézsége ma és még mindig be nem érkezik új, döntő eredmény, a módszere elindulás megbízhatósága. Erre azonban ma mi több és több jogos reményünk van. A szociológia kultúrhelyzete és módszerállapota ma ez.

2. A tiszta szociológia feladatának kutatáskezdő meghatározása.

Ha a tudományok fejlődését vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a legtöbb tudomány aránylag biztosan halad útján -anélkül, hogy tárgyának definíciója tökéletesnek, vagy eléggé szilárdnak volna mondható. »Sajátossága szellemünknek, mondja Simmel, hogy fogalmilag még bizonytalan alapon is biztos épületet emelhet fel.« A kémiai megállapítások nem sokat szenvednek a miatt, hogy »az anyag mivolta« tisztázatlan, a pszichológiai kutatás is ma már biztosabban halad anélkül, hogy a »lélek lényege« kérdését minduntalan szeme előtt tartaná, mert bár nem minden, de számos probléma megoldhatóan bizonyul, hacsak bizonyos alapvető tételek világosak a kutató előtt a lelki valóság természetéről; más kérdéseket pedig már kezdetben a »pszichometafizikába« (metapszichológiába) fog utalni, mert a kutató úgy véli: minden alapvető kérdésnek folytonos kutatásközponti helyzete azt vonná maga

² Ideen über eine beschreibende u. zergliedernde Psychologie. Sitzungsberichte d. Berl. Akad. d. Wissenschaften, 1894. 1309-1402.

után, hogy a tudomány folyton a »végső«, »alap«-kérdésekkel foglalkoznék.

Így van a szociológiában is. Anélkül, hogy abba a kérdésbe ütköznénk mindenekelőtt, »mi a társadalom«, bizonyos problémát megoldhatunk annak részleges elkerülésével is. Elég, ha nincs ellentmondás egy lényegesként előttünk álló alaphatározmánnyal. Van tehát, és kell a tudományban egy definíció, melynek hivatottsága abban van, hogy a kezdeti energiát képviseli, a kutatást megindítja. Ilyen kutatáskezdő meghatározásra kell itt törekednünk a tiszta szociológia tárgyának kijelölésénél is. Természetes azonban, hogy az ily meghatározás provizórius jellegét sohasem szabad felednünk; mindig tudnunk kell azt, hogy az ily definícióban mi a lényeges, mi a lényegtelenebb, és tartózkodnunk kell az oly kutatók eljárásától (minő Barth), akik idézetekben valósággal dúskálnak, anélkül, hogy azokat a finomabb hangsúlyokat, amelyek minden tételnek rugékonyságot, életet, ritmust adnak, kiéreznék és kiéreztetni képesek volnának. A tudomány definíciója, talán éppen akkor tökéletes, ha bizonyos latitude-öt is ad, ha nem köti túlságosan a kutató-gondolkozást bizonyos, eleve minuciózusán megszabott irányhoz; a tudomány ily, kutatáskezdő definíciójának éppen célja nem a lezárás a végső formulázás, hanem egy, még bizonyos szabadságot is sejtető irány kiéreztetése, egy kihevült kutató energia kivetítése, egy tudománystruktúrát hordozó alapgondolat benső szintetikus erejének tükrözése.

Ezzel nem szükséges azt vélnünk, hogy az ily kezdeti definíciók célja csupán felhívás, programra; hogy ez a definíció pszichikai motívumok életrekeltése, kutató-szándékok elővarázsolása, hanem az ily definíciónak is belső feladata: bizonyos logikai problémaszükségesség, jogszerű mozzanatok megállapítása. Nem egy kutató pszichikai állapot kezdő lemérése, hanem tudomány objektív kifejezés, később csak precizírozható, de bizonyos kiemelt elemeiben már is é r v é n y e s tudománycél megállapítása. A kezdeti definíciót

nem szabad tisztán konvencionálisnak sem tekintenünk. Azok, akik a konvencionalizmusra építenek, nem veszik tekintetbe, hogy a konvencióban is vannak logikai szükségességek, van igény arra, hogy egyes konvenciók javíthatók, fejleszthetők s az a föltevés, hogy a konvenció mintegy csak ideiglenes fölszerelés a tudományban bizonyos célra, ép eme, már föltett célt érvényességgel ruházza fel.

Az ily, kezdeti definíciók mindig vitathatók; azonban azt is tudjuk, hogy a tudomány lezáró definíciók is mindig vitathatók. Amazoknak előnyük, hogy egy könnyebb és gyorsabb eljárással teszik lehetővé a tudomány tárgyának első megragadását s így tudományökonómiailag szükséges lépést végeznek el.

Ha a teljes és tökéletes megállapítás szigorú, és logikailag mindenkép első követelményének akarnánk eleget tenni, ezzel több hátrány van összekötve, mert nem szabad elfelednünk, hogy így minden tudomány kezdetére torlódnának a legnehezebb kérdések: éppen a tudományok osztályozása s az ebből fakadó nehézségek, mert végső definíciót adni egy tudományról a többi, összes tudományok közé való szerves beillesztés nélkül, logikailag nem szabad. A tiszta szociológia is így mindjárt kezdetben felérne a társadalom- f i l o z ó f i á i g, mindjárt kezdetben meg kellene küzdenie számos ismerettani kérdéssel stb.

Ezekből az okokból a következő fejtegetések provizórius jellegének természetére, de egyúttal tudomány ökonómiai céljára következtethetünk. A jelen esetben még egy sajátszerű, vagy legalább is szokatlan lépést fogunk tenni azzal, hogy a módszert voltakép a végén tárgyaljuk. Feladatunk természete hozza magával, hogy a módszert, mint a tudományos munka tárgyhoz való alkalmazkodását fogjuk fel. Ezt keresvén, a módszer nem előzményként, hanem végső rezultátumként áll majd előttünk.

A tiszta szociológia, mint a szociológiának legáltalánosabb és legelemibb problémaköve, abból a kérdésből indul ki:

m i a z a b s z t r a k t t á r s a d a l o m?³ E kérdés föltevésének módja már magában véve problémát képez, mert ha a tiszta szociológia végérvényességű választ tudna adni e kérdésre, úgy jórészen mindazok a problémamegfejtések, melyek természetszerűleg a tiszta szociológia után következnek, fölöslegessé válnának. A tiszta szociológia tehát, mint határozott feladatkör, kénytelen a kérdést módosítani, specializálni, kénytelen nem minden szociológiai diszciplína igényének eleget tenni, hanem a maga kérdésföltevését kikristályosítani. Így a tiszta szociológia ama kérdést egyszerűbb formában fogja fölteni így: miből áll a társadalom? Évezredes pályára lép ezzel a tiszta szociológia, mert minden emberi gondolkodásunkban mélyen gyökerezik az a gondolkodásmód: hogy valaminek mivoltát megállapítsuk, azt kérdezzük, miből áll. S hogy ezt a kérdést a tudományok mindjárt kezdetben felteszik, pszichológiai és tudománytörténeti mélyebb okból is megérthetjük. A kérdés így a legegyszerűbb s bár nem a legteljesebb, de a legkönnyebb és leggyorsabb megoldást engedi meg. E kezdeti kérdéssel szemben állanak oly kérdések, amelyeknek már kérdés-voltában bizonyos határozományok, állítások benne foglaltatnak. Ily kérdés pl. »szervezet-e« a társadalom? Ilyen ama kérdés is, amelyre felelő definíció – kiindulásul mindenesetre egyik legalkalmasabb meghatározás – a társadalom »emberi-történeti valóság«; a »társadalom szellemi szervezethez«.⁴ Avagy a társadalom »életfolyamat, mely a faj és kultúra fenntartását és fokozását célozza«. Ily, magukban már komplikáltabb kérdések vagy meghatározások, melyek hol a szervességet (össze rendezettséget), hol a történetiséget (a múlt fennmaradását), hol a kultúra-fenntartó életfolyamatot (fejlődést) stb. emelik ki, elébe

³ E helyen szándékosan elhalasztjuk a társadalomról fölvetett ezernyi fogalom kritikai mérlegelését; tartózkodunk idézetek közbeszövésétől, nehogy zavarjuk az alábbi gondolatmenet egységes áttekintését; viszont külön tárgyaljuk majd: »A szociológia meghatározásának típusairól« c. dolgozatunkban.

⁴ P. Barth distinkciót óhajt behozni éteren a szellemi »organizmus« helyébe a »szellemi organizáció gondolatát beállítva, v. ö. Die Philosophie der Beschiede als Soziologie,² 1915. I. 108. 1.

vágnak a kérdés megoldásának, önmagukban már oly szuggesztív kérdések, amelyek a megoldást akaratlanul is irányítják. A tiszta szociológia első kérdésében már szintén feltesz valamit a társadalomról, de nem többet, mint azt, amit tapasztalatunk számos jelenségnél konstatál, hogy a társadalom komplex jelenség. Tehát hogy megérthessük, mindenekelőtt fel kell bontani valaminő kisebb, homogénebb egységekre, részekre vagy részletfolyamatokra.

Ez a kérdésfeltevés: »miből áll a társadalom«, kezdettől fogva éppen a legtermészetesebbnek látszik. Minden tudomány, még tudománnyá érlelődése előtt ugyanis számos fogalmat hordoz, »örököl az életből«, mely tudományelőtti avagy reflexiótlan stádiumot jelent. A társadalomról, melyben élünk, szükségképen többé-kévesbbé kialakult fogalmat alkotunk magunknak. E fogalom, minő a társ (socius) a leggyakrabban éppen régebbi, intenzív élményeinkhez vezet, amelynek szemléletes közelsége nemcsak hogy kárára volna a későbbi, kritikai és reflexiós tudománynak, hanem éppen nélkülözhetetlen alapja⁵; a társ, a társaság elemi szemléletei nélkül problémánk nehezen volna megindítható s részlegeiben megközelíthető; épúgy mint nehezen megközelíthető a harmónia fogalma a zeneietlen elme előtt, nehezen a tengeri hajózás életformája a sivatagok és száraz steppék lakói előtt. Az az elemi szemlélet pedig, mit a tudományos kérdésfeltevés előtt szerzünk, különösen hangsúlyozza előttünk a társadalom komplex-voltát, amely bonyolultság, később a tudományos vizsgálat megkezdésével is nemcsak hogy nem csökken, hanem növekszik, így mindenkép természetesen adódik ama kérdésfeltevés: miből áll a társadalom? Ez a kérdés más szóval azt jelenti, hogy elemezzük a társadalmat, keressük fel azokat nagy jelenség-csoportokat, melyek a társadalmat alkotják. Ez a tiszta szociológia első, analitikus feladata.

⁵ James Baldwin, Social and mental interpretations in mental development, New York, 1898 Német fordítás, Ruedemann, Leipzig, 1900

Mindjárt kezdetben észre kell vennünk egy nehézséget, amely számos tudományánál, mely folyamatokat szemlél, így a pszichológiában is, felmerül annak folytán, hogy megfigyeléseink hozzá vannak kötve a nyelvhez. Minden s z u b sztantivum a nyelv ösztönző ereje folytán gondolatunkat objektiváló tendenciával próbálja megtelíteni. A »társadalom« is gyakran egészen észrevétlenül valaminő tárgyféle, szerkezetféle formában jelenik meg így előttünk. Ez általános hibája a nyelvnek, amely minduntalan beleavatkozik gondolkodásunkba, számos irányban eltévelyít, olykor finomabb gondolatszövődéseinket elgyakorlatiasítja, egyénibb életlűktetésű élményünket elmerévíti s konvencionálissá teszi. Ettől a belátástól vezéreltetve helyes lesz lépten-nyomon ráeszmélnünk arra, hogy a társadalom fogalmát vigyük el távol minden tárgyfogalomtól. Óvakodnunk kell lehetőleg még az oly, több, alkalommal szükséges, kifejezéstől is, minő a struktúra mert ez is abba az irányba ragad, mint az objektiváló nyelv. Még abban is találunk olykor tévesen indító alapot, amidőn a társadalom valaminő életformáját szerv névvel illetjük. Gondolatban a társadalmat, miként a pszichikai életünket is folyamatokból kell összeállítanunk, mindenben folyamatokat kell látnunk (ami különösen nehéz lesz majd, látjuk, a szociomorfológiában), így pl. az iskola szónál társas folyamatokra gondoljunk, amint a gazdaság szónál sem valaminő merev vagyonálladékot, hanem csupa folyamatokat veszünk tekintetbe stb. Ha egy általános probléma-jellemet akarunk gondolatban kiemelni a társadalom fogalmában, induljunk ki abból, hogy a társadalom életösszefüggés. Ehhez képest előbbi, tiszta szociológiai kérdésfeltevésünkön ismét módosíthatunk egyet, s megformulázhatjuk így: a tiszta szociológia keresi azt, miből áll elő az absztrakt társadalmi életösszefüggés?

Több szociológus talált nehézséget vizsgálván, mi a »társas folyamat« lényege. Gumplowicz⁶ elmélkedvén arról, hova sorozzuk a »társas jelenségeket«, három jelenségfajt vesz fel Rümelin mintájára; szerinte vannak 1. fizikai jelenségek, 2. szellemi, 3. szociális jelenségek. Mi azonban az utóbbi? Kérdésére igen egyszerű feleletet nyújt önmagának: »több ember összeműködése«. (»Zusammenwirken einer Vielheit von Menschen⁶). Mi azonban ez összeműködés? Úgy véljük s látjuk majd a társadalompszichológiai fejezetben,⁷ hogy ez lehet társas jelenség, de nem szükségszerűen az.

Az amerikai szociológusok legtöbbször a meghatározással él, hogy a társadalom »egyének koordináltsága«. Ez a tetei hasonlókép nem abban téves, hogy tévesét mond. hanem abban, hogy keveset állít. Egyének koordináltsága lehet igen különböző értelmű. Képzeljünk el egy sokféle elemből hirtelen összekerült fogolycsoportot, akiket momentán együtt tartanak. Az együttléteik még magában nem képez társas tény, hanem az ezentúl következik. Lazarus⁸ már a 60-as években kiérezte, hogy az együttélés fogalmáig kell emelkednünk a társas folyamat felvételében. Felfogására jellemző: »Szellemi élet abban áll, hogy nemcsak képzetek erednek meg bennünk, hanem azok kölcsönös vonatkozásba, átható-dásba és mozgásba is jutnak... Pusztán együttlét... még nem jelent együttélést«. Ez az együttélés azonban lehet sajátos fajú, mert, úgymond, »abban áll a talány megfejtése, hogy valóságos együttélés nélkül is (sic) létrejöhet hasonlóság s ennyiben a népélet egysége«. Azt látjuk, hogy ha a »koordináció« kissé szűk fogalom, az együttélés viszont tág. A tiszta szociológiának gondosan kell mérlegelni, mi az a minimális jelenség, ami már szociológiai, de nem is több, mint am a valóságos társas összefüggés számára megadható, s ez ne ír lehet más, mint az, amire rámutattunk: a társas jelenség életösszefüggés, in abstracto, a nélkül hogy itt az életösszefüggésük különböző fajaira eleve is gondolnunk kellene.

Ily előzetes elgondolások után feladatunk először össze foglalni a szociológia problémáját. Az előbbieket szerint a tiszti

⁶Grundriss der Soziologie. 2. kiad. Wien 1905. 100 l.

⁷ Vannak u. n. korpárhuzamos jelenségek, amelyek csak végösszegükben tűnnek fel társasaknak.

⁸Einige synthetische Gedanken zur Volkerpsychologie, Zeitschr. f. Volkerpsychologie, ed. Lazarus – Steinthal, 3 cvf 1864. 11. 1.

szociológiát úgy határozhatjuk meg, hogy az nem egyéb, mint az emberi életösszefüggést létrehozó tényezők általános analízise.

Ezeket a tényezőket az újabb szociológia gyakran társadalomalkotó erőknek, vagy társító erőknek (socializing forces) is nevezi. Giddings szerint⁹ társító erők »mindazok az erők, amelyek társas célok irányában hatnak, melyek társulást, tökéletes társas szerveződést eredményeznek s a társas természetet fejlesztik. Eredhetnek a társadalmon kívül is (sic), vagy azon belül. Talaj és éghajlat például s az egyének vágyai és szenvedélyei gyakran társító erők.« Ez a nem pontos, hanem csupán példákkal illusztráló tétel arra mutat, hogy a társas összefüggés bárminő konstituensét figyelemre kell méltatnunk, nemcsak azokat, amelyek »a társadalmon [helyesebben a népességen] belül erednek. Társadalomalkotó e szerint a jó talaj is, mert az embereket rábírja a tömörülésre, egymás mellett való élésre. Igaz ugyan, hogy ez még korántsem elég a társadalmi élet keletkezésére, mert az egymás s ál és egymásért való életet jelent; a tapasztalat azonban azt mutatja, hogy az egymáshoz közel lakó emberek bizonyos idő múltán különböző okokból egymásra lesznek utalva; a közömbösen egymás mellett élők már bizonyos idő múlva, ha ellenséges nézeteket táplálva is egymás iránt (mert jól mondták, a háború a társulás egyik legfontosabb kezdő folyamata), lelki közeledést fognak érezni s nemsokára megindul az érintkezés valamilyen formája. Kialakul, nem a talajtényező folytán ugyan, de a talaj részvételével is, a társulás számos, többé-kevésbé intenzív folyamata. Ilyesfélekép gondolja Giddings a társadalmon »kívül« ható társító tényezőt.

E kifejezés: társító erő mégis a szók hasonló hangzása folytán egy közeleső tévedésre vezethet, mert vele szemben a »társas s« erők (social forces) már csak – ugyancsak Giddings szerint – »a társadalmon belül erednek, de ezekre

⁹ A szociológia elvei (1390), ford. Dienes, XV 1

mindig hatnak, akár társas, akár nem társas, akár társadalom-ellenes célok irányában.« Ez a kifejezés tehát jóval szűkebb körre utal az előzőnél és különös nehézséget okoz, miként látjuk, teljes világossággal elválasztani a »társító« és »társas« erőket. Ezt a nehézséget azonban könnyen elkerülhetjük azzal, hogy bármiféle tényezőt, mely a társadalom létrehozására és fenntartására alkalmas lehet, besorozzuk – különbség nélkül, honnan erednek – a társadalomalkotó tényezők sorába. (Másképp elkerülhetjük az erő szó használatát,¹⁰ ha feltételezzük, hogy ez könnyen sokféle fizikai kimagyarázásra adhat alkalmat, ami zavarokat okozhat s megalégszünk, az igaz: kissé szintelen, tényező vagy konstituens kifejezéssel.)

Társadalomalkotó erő tehát mindaz, ami az emberek közt életösszefüggést hoz létre.

A társadalomalkotó tényezők problémája tágkörű, általános, analitikus probléma, amelyben mindenesetre nagyszámú tényezőt fogunk össze egy kifejezésbe. Azonban, mindjárt kezdetben védekeznünk kell némely indokolatlan korlátozás ellen; pedig ezek a korlátozások éppen hétköznapi tapasztalatból erednek s ezért különösen nehéz azokat a rejtett hangsúlyokat kiküszöbölnünk, amelyek belehangolódnak a tudományos terminológiába is, mögéje állnak a szónak, s abba nem a tudomány, hanem a hétköznapi gondolat tartalmát szuggerálják. A tényezőmegállapításnál sajátos nehézséget okoz az, hogy a szociológiai gondolkodás magával hoz speciális m i l i e u - e l e m e k e t, sajátos milieu-felfogást, melynek elméleti jelentőségét, hogy a tiszta szociológia feladatát szorosabban kijelöljük és ama milieu-elemzés határait szemmel tartjuk, meg kell állapítanunk.

¹⁰ Erre már Baldwin utal; mi nem látjuk, hogy a fizikai párhuzam könnyen tévedést hozhatna. Hangsúlyoznunk azonban nem fölösleges, hogy itt semmi nemű t o v á b b i igényvel nem lép fel ama szó használata, mint egy egyszerű megjelölés igényével.

3. A milieu-analízis absztrakciós nehézségei a jelen szociológiában.¹¹

A társadalomalkotó tényezők problémájának legfeltűnőbb jellemvonása a feladat nagysága és szélessége. Gondolatban át kell szárnyalnunk a történeti idő ezerféle társadalmán, a mai társadalom ezerféle formáján. Ez, mint széles tekintetet követelő probléma, korántsem könnyű, mert ezzel a jelentékeny, idő- és térbeli horizonttágulással sajátos, nem minden kutató-k i n d u l á s előtt azonos nehézségű feladat jelentkezik: le kell magunkat absztrahálnunk önmagunk természetes életszféréjából. Ennek sajátos elméleti és ismeretgyakorlati következményei vannak. Le kell ráznunk mindenekelőtt a közönséges életfelfogás számos, belénk rögződött termékét, holott ezek – később – maguk is éppen szociológiai problémák közé emelkednek. Azonban már, látni fogjuk, ama gondolat h e l y , ahova illesztjük meglátásunkat, hibás lehet. A tiszta szociológiának különösen óvakodnia kell attól, hogy logikai sémáját, a gondolatok egymásra való rétegződését áttörje valaminő, magában helyes, de csak éppen a kellő helyen érvényes gondolat-elem. Óvakodnunk kell attól, hogy az ily gondolatnak pszichikai, mintegy rögtönös megnyilvánulásából előálló súlyát, mint pszichikai momentumot, összecseréljük egy érvényes problémabeállítással. Milieunkben számos megszokottság és speciális céltartalom van. Mindezek lényeges problémaindulási nehézségeket jelentenek. Elég csupán, ha néhány mozzanattal illusztráljuk.

A közönséges életfelfogás tapasztalati élénksége különösen közelfekvővé teszi, hogy éppen azt helyezzük gondolatsorunk elejére, ami, mint annak idején intenzív élmény, legelső alkalommal is már élénken megindul bennünk. Ilyen továbbá

¹¹ E helyen tárgyalt, milieunk és énünk viszonyát érintő kérdéseket csak általános körvonalakban jelezük. Ha némi homályosság helyenként jelentkeznék, másutt pótolni fogjuk. Itt szükségessé tette felvételét az egész kérdéskomplexumnak a rendszer és módszer megvilágítása, mely itt negative fontos.

akaró-telikus öntudatunk, ilyen egyéniségünkben eredő állásfoglalásaink sajátos társas vonatkozása, ilyenek azok a jelenségek, melyek én-érzelmünkben vagy én-tudatunkból kiinduló »kapcsolódások« (»Verbindung«),¹² melyeket statuálunk »magunk« és »mások« között. Mindezek absztrakciós nehézséggel járnak, mert el kell vetnünk azt, ami éppen – de elsősorban a hétköznapi tapasztalat síkján – a legtermészetesebb s magától adódó. Röviden szólva a m i kicsiny társadalmi mikrokozmoszunkból fel kell emelkednünk az emberi társadalom makrokozmoszába s itt kell látó és szintetikus tekintettel elemeznünk az emberi életösszefüggéseket legmagasabb szférájában. Természetes az, hogy e feladat csak szellemünk hosszú és folytonos erőfeszítései után áll előttünk teljes világosságában s ha e makrokozmoszmi kiemelkedettségünk sikerül, újabb nehézséggel előálló feladat egyben újabb összefüggéseket s egyben összefüggés-teljességet érünk el akkor, amidőn analizáljuk is az ép áttekintett élethozzávetőítést. Ez a szokatlan feladat jut osztályrészéül a historikusnak, ki a múlt, a szociológusnak, ki a jelen nagy társadalmi összefüggéseit szemléli, végső akkordjaikban, az élet összecsendüléseiben s nagy kollektív tényeiben. Az ily szociológus és historikus meglátás eredménye rendszerint felismerése az emberi élet »intézményes« alapjainak, meglátása az élethozzávetőítőség nagy tér-időbeli törvényeinek, az egyes eset kiemelése esetlegességeibe! Ezek a feladatok éles szögben válnak el a hétköznapi szociológiai tények meglátásától s ha ez utóbbit tesszük bázisunkká úgy az életösszefüggés nagy tényeit mikrologizáljuk s ezzel torzítunk, elhallgatunk.

Ezen a helyen a rövidség kényszerít arra, hogy a lehetőségig tömör kifejezéssel jelezzük, melyik az a felfogás, amely a saját milieunk észrevételéből indul ki, amely reális élet-elemeket hoz magával, de behatolása éppen a tiszta szo-

¹² Tönnies, Gemeinschaft und der reinen Soziologie. ² 1912. Berlin, K. Curtius.

ciológiába (Tönnies, Simmel)¹³ egy „bizonyos ponton kárára van a tiszta szociológiai felfogásnak. E felfogást nevezzük mikroanalitikus milieu-felfogásnak.

Ötféle kiindulásmódot találunk a jelenlegi irodalomban, mely mind természetes lejtópályákon hatol be gondolkodásunkba s meg is marad, ha egy logikai szabályzó elv kellő értékére nem redukálja s kellő helyére nem utalja ama problémát. Ez ötféle kiindulásmód (ismét rövid, tömörítő kifejezéssel jelezzük): 1. egy gyakorlati akarat-mechanika kiszélesítése, 2. az egyén-»vonatkozások« észrevétele és alapul vétele, 3. egy individualista kiindulás, 4. egy egyén-pszichológiai (theoretikai) felfogás és 5. egy átlagemberré-atomizáló felfogás. Lássuk ezeket egyenként. Azt állítottuk, hogy mielőtt egy kellő tágassága tiszta szociológiai nézőpont keletkezne, bizonyos kényszerűséggel felmerült a kutatásokban egy milieu-beállítás, milieu-analízis, mely jogosulatlanul foglalja el a társadalmelemezés helyes megindulásának a helyét. Hol kezdődik ama milieu-kép beékelődési folyamata? Mi visz a társadalom, az emberi élet összefüggés-problémájának mikroanalitikus redukálására? Mindenekelőtt önmagunk és kicsiny környezetünk képe, melyet önkénytelenül magunkban hordozunk. Keressük pl. a társadalmi változások nagy erőforrásait. Mit teszünk? Ha reflexiótlanok vagyunk, magunkat tesszük társadalommá, s azt véljük, amit mi elérni vágyunk, módunkban van akarással véghez vinni. Nincs jobb példa ennek illusztrálására, mint Lester F. Ward egész szociológiai kiindulásának megfigyelése, akinek szociológiájában a társadalom ily akarati összeségként áll előttünk. Ward a vágyakból indul ki. Miként az egyéni életben, megkívánások, vágyak (desires) indítják a változásokat, úgy, véli Ward, a társadalomban is nagyban, összegeződésben, ezt látjuk. »Minden lény, amelyről azt mondjuk, hogy

¹³ Simmel: Soziologie, Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung, Leipzig, 1908. felfogását formális szociológiának nevezik, de ő maga azonosítja ezt a tiszta szociológiáival.

cselekszik, bizonyos szellemi állapotnak engedelmeskedik, melyeket vágyaknak nevezünk. A vágy minden cselekvésnek lényeges alapja s így ez az érző világban az igazi erő... ugyanilyen lesz a társasérok osztályozása is.¹⁴ Ehhez hasonló¹ egy másik amerikai szociológus felfogása is, aki az érdekekből indul ki. Ma úgy véljük, hogy az »érdek« már történetileg differenciált lelki állapot. Small általánosnak véli, s erre építi a szociológiát.¹⁵ »A szociológiát az emberi érdekek és bárminő körülmények között való működésük tudományának mondhatjuk éppen úgy mint a kémiát is olykor úgy határozzuk meg, hogy az az atomoknak és ezek bárminő körülmények között való viselkedésének tudománya . . . Szociológiai ismeretünk, azaz rendszeres ismeretünk az emberi folyamatokról mérhető ama képességünk terjedelmén, amellyel magyarázunk minden emberi társadalmat valóságos érdekei formájában« Small eme kiindulásánál tanácsos lesz kissé közelebből betekintem az érdek mivoltába. A közönséges életben, a mai észszerű megfontolásoktól vezetett világban akarásunk, jól tudjuk, már nem ösztönös, homályos, hanem világosan »felismer t« értékek, célok és kivihetőnek »ítélt« cél-irányokba indul. Ami nem ilyen, logikailag megnyugtató, arról mintegy ellenakarással önkéntesen lemondunk, fékezve magunkat, hallgatásra intve ösztönös kívánságainkat. Ezeket a »kivihetőség« és éber szemmeltartás szempontjából nézett akarásainkat, illetve ezek tárgyát, célirányát mondjuk érdekeinknek. Kérdezhetjük azonban: 1. vajjon mindig megyolt-e ez a lelki működés az emberben, 2. vajjon ma minden működésünk ilyen rugókon alapszik-e? Ha Small ezeket a pszichológiai szempontokat figyelemmel kísérte volna, csakhamar rájött volna arra, hogy sok cselekvés-indulást megmagyarázhatunk érdekekkel, de nem mindig, és nem egyformán mindent a különböző korokban. Vajjon Sokrates azért halt-e meg,

¹⁴ Ward, *Dynamic sociology*, 1883. I. 468. V. o. egyébként alább a Ward tárgyalásakor mondottakkal (5. fej.)

¹⁵ *General sociology*, Chicago, 1505. 442.

mert felismerte »érdekét«? Vajjon Platonnak »érdeke« volt megírni a Symposiumot? Avagy a kereszteseknek »érdekük« volt-e a Szentföldre menni? Ezekre nem nehéz feleletet találni. Small kiindulása: univerzális érdek-magyarázata annyira egyoldalú. Mindamellettt fel kell jegyeznünk, mint különösen jellemző tudattényünket, hogy cselekedeteink magyarázatánál határozott hajlamunk van arra, hogy »érdekeinkre« hivatkozzunk úgy mások, mint önmagunk előtt. Ezért kétségtelen tény, ma és mindig nehéz helyzete van egy oly pszichológiai kritikának; amely egy érdek-központú magyarázatot határok közé iparkodik szorítani. Önkénytelenül megindul bennünk egy kérdés: hogyan? Úgy cselekednénk-e, hogy bennünk nem érdekünk követése nyilvánulna meg? Ragaszkodunk ahhoz a tudathoz, hogy »voltaképp« mégis érdekeink viszik a döntő szerepet. Ez igen természetes kívánás bennünk, mert az érdekekben racionalitás van; s amidőn valamely cselekedet, melyet elkövetünk, nem érdekünk felismeréséből látszik eredni, tulajdonkép, önmagunk ésszerűségét látjuk, érezzük korlátozódni s ennek bevallása nehéz. Sőt, éppen akkor, amidőn – utólagosan – »végiggondoljuk« cselekedeteink indító okait, végre is rájövünk valaminő érdekszálra, ami odafonódik cselekvésünk köré s azt a maga irányába vonja. Mi ezt felfedezvén, örömmel ragadjuk meg motívumaink nem kicsiny számú tömegében, s megtesszük főmotívumma, »tulajdonképeni« indítóokká. Ez – látjuk – nem más, mint előszeretettel űzött öngazolásunk.

Ez az öngazolp szenvedély maga pszichológiai tény, szükséglet, amelyet nehéz önmagunkban redukálni, hogy meglátásunkat egy tudományosabb tágasságba kiszélesítsük. Elfogultságunkat önmagunkkal szemben azonban mérsékelnünk kell. Tudnunk kell, hogy a törekvés, mindent érdek-motívumhoz visszavezetni, meglehetősen önkényes s javarészen onnan származik, hogy ha mi voltaképp reflexiótlanul is cselekszünk, de azt reflexiótlanul »végiggondolni«, voltaképp *contradictio in adjecto*. Ez az utólagos önrevíziónk

intellektualisztikus; ebből származik át annyi intellektualisztikus elem a már lefolyt cselekvésre is, ebből nő nagygyá – önmagunk szemében – a jól átgondolt »érdek«, melynek hódolunk. Kitűnően világít rá Kornis¹⁶: »Akaratunk utólagos megokolásában különös hajlandóságunk van az intellektualisztikus magyarázatra. A motívumok közül egyeseknek előnyben részesítése pusztán értelmes megfontolás eredményeinek tetszik előttünk, mert a megfontolás gondolati elemei mindig világosak, ezeket magunk elé állíthatjuk s éppen ezért az egész elhatározási folyamat lényegének tartjuk, holott e folyamatban még nagyobb szerepet játszanak az észrevétlenül maradt érzelmek és indulatok. Egyébként az észmotívumoktól, a tiszta intelligenciától vezetett 'északarát' az akarásnak ideálja«. Savalóság ennek messze mögötte marad.¹⁷ Bennünket azonban most egy más mozzanat érdekel e kérdésben. Azok a társas erők: »vágy«, avagy »érdek«, mikkel Ward, illetve Small mindent megmagyarázni vélnek a társas életben, a hétköznapi szociológiájában igen is érdekes problémát képeznek, de a társadalomkozmosz nagyobb arányaiban jelentőségük kissé letölpül; hozzátehetjük azon kívül, hogy amaz erők késő korszakok, haladott kultúrák, mindenesetre nagyobb tudatosság szüleményei. Ha a tiszta szociológia nagy, társadalomalkotó tényezőit ily kismintájú és csak egy korban kiéleződő tényekre építenők, minők az egyéni pszichében ébredő és tudatosuló vágyak avagy az előttünk megvilágosodó érdekek, elvesztenek arányérzésünket, s az emberi életösszefüggések szociológiája helyett a kispolgári világ hétköznapi-szociológiáját írunk meg.

Ez az »arányérzés«, melyről az imént szóltunk, nem mindenkép a legegyszerűbb, és legkönnyebben logizálható kutatásmozzanat. A társadalom komplex életének megfigyelése, többször meg fogunk győződni, sajátos nehézséget jelent, ha

¹⁶ Ókság és törvényszerűség a pszichológiában, Bpest., 1911. 103. 1.

¹⁷ V. o. alább is az érdek-tanról mondottakat (5 fej.)

a szinhetikus nézőpontot fogadjuk el. Próbáljuk meg egy hasonlat nyomán elképzelni azt a speciálisan »szociológiai« nehézséget, amelyről szólunk, egy, bár heterogén körben, a művészet körében. Tegyük fel, hogy előttünk áll egy festmény, amely távoli háttérbe vezeti tekintetünket. A tér harmadik dimenziója, a bemélyedés illúziójának előidézésére egyszerű geometriai-távlati eszközök a legcélszerűbbek: párhuzamos vonalak, melyek összefutok s befelé vezetik a tekintetünket s amelyen – tapasztalatból ismerősek lévén e jelenséggel – a legegyszerűbb és leggyarlóbb képzelet is könnyen elindul. Ily összefutó párhuzamos vonal bele konstruálása a képbe primitív, hogy ne mondjuk, pedagógiai fogás, amely csak egy-egy különösen alkalmas esetben lehetséges. Nem vihető be, avagy csak ritkán, a tájképekbe, amelyek geometriai, méreviségeket magukkal hozó vonalakat nem tűrnek. Minő eszköze van a festőnek mégis a bemélyedést, s ennek könnyű illúzióját létrehozni? Tudjuk, hogy miként az összefutó vonalaknál, a régebbi tapasztalat az, amely megkönnyíti a bemélyedés elképzelését, úgy az ismert nagyságú, rendesen terjedelmes tárgyak kicsinységéből következtetünk ismét könnyen a háttérbevonulásra; de ez az egyszerű eszköz sem áll mindig a festő rendelkezésére s marad a levegőperspektíva, a színek valeur-je, a távoli színek tompasága, az előttünk állók élénkségével szemben.

Tegyük ríkítóvá, élénkké, tüzessé egy színt, mely a kép háttérének egy részletét színezi, úgy a szín, amely hibás valeurben van felrakva, ki fogja ragadni a tárgyat a háttérből, előrehozza, idegen környezetbe, az előtérbe. Ha e hasonlatunk talál, ilyen az a szociológia, mely túlnyomólag helyesen lát meg társadalmi folyamatokat és összefüggéseket; de valeur-erzése hiányzik és ami a háttérben találóan és harmonikusan helyezhető el, ami pompásan odatalál a kisebb, finomabb szövődésű társas helyzetekbe, azt élessé téve kihozza a szociológia előtérbe s ez szociológiai látásunkat megronthatja. Ily valeurhi-elkerüléséről szólunk a Mnikroanalitikus« milieu-felfogásnál.

Van egy sokkal jelentősebb, de némiképp hasonló alapokból hangolódó elmélet, mely röviden összefoglalva a »társas vonatkozások«, az »asszociációformák«, a szellemi érintkezések megfigyeléséből indul ki. Kisebb milieu-összefüggéseket kísé-
jünk figyelemmel.¹⁸ Próbáljuk eközben elemezni önmagunkat s vizsgáljuk, mi tesz bennünket társassá. Könnyen észre-
vesszük, hogy a szellemi érintkezések ilyen vagy olyan
szüksége és alakulata: az ebből összetevődő társas »érzés«, a
közös »érdek«, testületi vagy hivatali »szellem«, avagy az
utánzás, a divat, másokkal való versenyzés stb. Mindezek
olyan tények, amelyek többnyire személyes érintkezéssel
járnak, abból fejlődnek ki, hogy egymást látjuk, megfigyeljük,
találkozunk, beszélünk egymásról stb. Vita, közvélemény fej-
lődik ki, s ez utóbbi reánk feszül, mint »kényszer«-jellegű
Valami (Durkheim), előttünk áll, mint »idegen«, »magasabb«
valami. Ezeknek a problémáknak is megvan a maguk szocio-
lógiai jelentőségük, de ismét az említett aránytévedésbe esünk,
ha azt hisszük, csak ezekben van a szociológia lényege. Ezek
finom, társadalom-pszichológiai összefonódások, amelyek
fontosak a társas élet megérthetésére, de ezek egyedül nem
elegendőek egy tiszta szociológia alapvetésére, miként Simmel
hiszi. A társadaloméletnek ily társasági életként való felfogása
miniatűr-problémák felé vezet; másrésztől, ha ezek a finom
érintkezés- és egymásrahatások volnának a legfőbb alap-
problémák a tiszta szociológiában, túlságosan kiemelkednék
egy tényező, a szellemi, a szociálpszichológiai.

Lehet, hogy a felhozott példák még mindig nem elég
színesek és meggyőzők arra, hogy lássuk, miként hat a milieunk-
ból felszüremelő hatásképünk a szociológiai elmélkedések meg-
indítására, Reméljük, lesz alkalmunk éppen beszédesebb részlet-

¹⁸ A kisebb milieu-kérdések finom rajzait látjuk Simmel *Soziologie*-
jában, pl. a levélforgalom, az ékszer szociológiája, a hála, utazás közben szerzett
ismeretség, a hallgatás, a *tertius gaudens* szociológiája stb. Azonban,
hogy az ilyenek a tiszta szociológiát tennék ki, nem tartjuk Stimmelrel együtt
csakán állítással igazoltnak.

kérdések kapcsán bírálni e felfogást.¹⁹ Most az összefüggés kedvéért csak áttekintésére törekszünk mindamaz irányoknak, amelyekben mikroanalitikus milieu-felfogást látunk. Ez pedig olyan nagystílusú rendszerekben is jelentékeny szerepet játszik, minő Spenceré. Ez a kiindulás az ő individualista felfogásában rejlik.

Ne szóljunk e helyen, csak röviden, arról, hogy ez az individualizmus kortermék és a XIX. század liberalizmusával függ össze a legszorosabban, E korban a lehető legtermészetesebbnek tartották e tételt, mely csak bizonyos előfeltevésekkel állhat fenn: a társadalom »egyénekből áll.« Ez is voltaképp köznapi milieu-felfogást tükröztet ki, amely körülbelül a következő pszichikai lépcsőkön át emelkedik ki tudatunkból. Mindenekelőtt önmagunkat valaminő kerek egésznek, ennek tartjuk, melynek bizonyos formaelemei bennünk állandóak. Milieunkkel szemben önmagunkat, amennyiben lelki életünk sajátos, benső egységére, önformáltságára s különleges tartalmára eszmélünk rá, egyéniségnek »tartjuk«. E magunkról való tudat azonban egy messzevezető, következtetéseket kibocsátó, reális tényállássá nő, amely odavezet, hogy minden társadalom minden »tagját« ily egyéni életösszefüggésűnek, ily egyén öntudatú mikrokozmosznak tartjuk. Spencer szerint: a társadalom »egyének aggregátuma«, a társadalom egyénösszeg. Ezt a szigorúan elméletinek vett tételt jelen problémafázisunkban ne tartjuk sem tévesnek, sem helyesnek, hanem érintsen közömbösen bennünket az a tétel, hogy a társadalom tagjai egyénöntudatúak-e vagy sem. Mert hogy ama tételt eldöntsük egyik vagy másik irányban, az szükséges, hogy definiáljuk az egyént. A szó közönséges értelmében vett »egyén« fogalma azonban nagyon is világos előttünk s egyszerűen individualista érzelemmel áthatott, avagy éppen telített embert nevezünk vagy gondolunk egyénnek, akinek egyénisége annál »nagyobb«, minél erősebb benne a

¹⁹ V. ö. alább II. részletproblémává szélesített példát: Simmel célmentes tiszta társaságáról. (reine Geselligkeit).

másokkal szemben fellépő én-értékérzelem, így véve a dolgot, azt kell mondanunk, hogy az ily pszichikai egyéniségforma, én-öntudat igen késői termék a történetben; korai korszakokban éppen feltétlen homogeneitás-tudat volt uralkodó' az emberek között és természetesnek látszott az, hogy pl. hivatalokra a mindenki közül sorshúzással jelöljenek ki valakit, egy bárkit, – ami ma abszurd gondolat. Ha tehát ama tételt fenntartjuk, úgy mindenesetre időben korlátoznunk kell,, s azt kell mondanunk: vannak társadalmak, vagy társadalmi alakulatok, melyek »egyénekből állanak«. De általában hibának fog mutatkozni az általános föltevés, mely szerint a társadalomban nincs semmi más, csak az, ami egyénekből van. Ellenkezőleg, csakhamar be fog igazolódni, hogy a társadalom több, mint egyének pusztája összege.

Ama Spencer-féle társadalmi elméletre az vezet, hogy hétköznapi öntudatunkat (egyéniség-önfelfogásunkat) szó nélkül áthozzuk a szociológiába s belőle naiv és reflexiótlan módon sokféle következtetést vonunk. Egy másik irányból kiindulva is vannak következtetéseket, amelyek mégis jobbra ugyanoda vezetnek, mint az első; ez egy tudományos pszichológiai, tehát theoretikus irány, amely szintén az egyénfelfogást erősíti meg, anélkül, hogy magát egyes tételeiben szociológiai minősítené. Milieu-tapasztalatunkat vesszük át ugyanis, amidőn mi mint egyének, valamiként szembenállónak tartjuk magunkat milieunkkel, a társadalommal. Ez korántsem eredeti reflexió, hanem társadalmi eredetű nézet, mely már a kicsiny gyermekbe beleplántálódik. Kialakul bennünk egy tudat, a milieu-körülfogottság, mely mint valaminő, általában lelki életünk kikerekítettségével és önközpontúságával szemben álló, idegen valami jelenik meg előttünk. Megállapíthatjuk,, hogy ez az introspektív úton utólag nyert nézetünk helyes lehet, azonban tévedünk, ha önmagunkról csak ennyit állapítunk meg. Mert vannak oly életfázisaink, amidőn önközpontúságunk tudatunkból kiesik, mi tömegbe olvadunk s csak utólag eszmélünk arra, hogy visszatérhetünk saját elme-

nyeink individuálisnak tartott kontinuumához (homo duplex).²⁰ Ugyanebbe a kategóriába esik egy másféle milieu-idolánk. Hétköznapi tapasztalataink, valamint bizonyos elméletek azt a véleményt hordozzák, hogy a társadalom valaminő nagy, egyéneket elmosó átlag. A társadalom szintelen ember-atomokból áll. Ez a tévedés szintén már kevésbé közvetlen, egyszerű élettapasztalatból, mint inkább reflexiós hibákból nő nagyobbá. Ma már úgy véljük, hogy a társadalom életfolyamatai nem egy egyéniség-redukáló, atom-emberekből, hanem önálló jellegű, gazdagabb életfolyamatokból állanak. Ez a felfogás különösen hibás mederben tartott mégis a legújabb időkig egy elméleti társadalmi tudományt, a közgazdaságtant. Egy, még az első angol klasszikusoktól eredő elmélet szerint a társadalomban a gazdasági életfolyamatok alanyai sajátos, absztrakt economic man-ek, akik tisztán önérdék mozgatta emberek. Ők azok, akik a tisztán önérdékmozgatta gazdasági »versenybe« lépnek, egy tisztán önérdékmozgatta »piac« megjelennek stb. Az ily lények nem emberi vágyódású, ösztönös, ha kell szeszélyes, ha kell, mindenféle irracionális hagyománynak avagy irracionális divatnak engedelmessé lények, hanem racionális, csak érdek-átgondolásokkal telítettek. A német történelmi közgazdaságtannak nagy és elévülhetetlen érdeme, hogy e felfogásra az egyoldalúság ítéletét végérvényesen kimondotta. Tisztán economic man-ek nincsenek. Minő sajátos volt az, hogy a régi angol elmélet pl., a munkásokról is feltételezte, hogy nem többek economic man-eknél, feltételezte, hogy ők a munkapiacot követik, hogy nincsenek otthon-érzéseik, és régi keresetüket is azonnal elhagyják, mihelyt másutt jobbak a konjunktúrák. Hogy minden emberben van otthon-szeretet és ragaszkodás

²⁰ Hogy itt mindenestre vázlatosan és talán rezerválnak látszó módon írunk, ezzel – mert látjuk, itt kellő helyünk nincs – nem akarunk elébe vágni készülő dolgozatunknak. Bevezetés az interpszichikai megismerés elméletébe II. Társadalompszichológiai elvek. E mű megjelenésében, Történelmi megértés Kolozsvár, 1919. utaltunk már e jelenségekre, főképp 37. l. jegyzet.

eredeti foglalkozásához, hogy az ember több, mint értéktöbbletek után racionálisan elmozduló gépezet, az angol »klasszikusok^ nem látszanak észrevenni. Hogy a gazdaságtannak is húsból és vérből álló embereket, emberi társadalmat kell látnia maga előtt, nem volt világos előttük. A theoretikus gondolkozhat ugyan sub specie oeconomitatis kizárólagosan, de a gyakorlati ember ennél több.²¹ Hogy vannak »gazdaságon kívüli motívumok«, amelyeket észre kell venni -a gazdasági élet megfejtésénél, pl. nem gazdasági számításból történő kedvezmények, avagy hatalmi tényezők s ezek is lényegesen befolyanak a gazdaság vitelébe, csak későn vették észre. Hogy egy szélesebb motívumelméletnek (A. Wagner)²¹ kell pótolnia amaz absztrakt embertípust, a homo oeconomicus, későn jutottak rá (azonban még ekkor nem jöttek arra az elvi álláspontra, hogy a közgazdaságtan e tekintetben a tiszta szociológiára támaszkodik). Az átlag-gazdaság tiszta érdek-racionalizmusa sehol sem létezik; de sajátos jelenség mindenestre, hogy egy meglévő, túlzott ideológia, amely távolabb áll a valóságtól, a maga részéről, mint ideológia közreműködik a valóság-távolság csökkentésére: a gazdaságtan feltételezván a tiszta érdek-embert, végre is mintával szolgált a gazdaságilag helyesen cselekedni készülőknél, egy puszta abstrakció az, mely ideálul szolgált. A klasszikus «elmélet de facto hatott egy gazdasági átlagtípus kialakulására. Azonban anélkül, hogy a valóságos gazdaságtársadalmat ez ki tudta volna szorítani.

Elmondhatjuk, hogy amint a társadalmat többnek találjuk egyének összegénél, úgy másrésről azt is konstatál-

²¹ Egy magában jogos álláspont lehet a gazdasági életet egy önérdek elv absztrakcióján keresztül megfigyelni. Az első klasszikusok feltételezték azonban, hogy az a kép, amelyet a gazdasági életéről festettek, a valóság-gal egybeeső. Nem mondták: írunk egy elméletet a nem létező: tiszta gazdasági élet törvényeiről, hanem alkottak egy hipotetikus társadalmat átlagemberekből s ezek képelt mozgási törvényeiből szerkeszteni próbáltak egy gazdaság mechanikai alapvetést. Ez ma is minden közgazdaságtan hiánya, amely történetileg v. ö. alább 7. fejt.) nagyon is érthető.

²¹ Grundlegung der polit. Ökonomie, 1892. I. 1. 70-135. lk.

hatjuk, hogy a társadalom több, mint ember-átlagok összege. A társadalom mikroanalizáló milieu-felfogásának útjait mindezekkel az elméletekkel vagy nézetekkel még nem lehet lezárunk. Egyike a leghatásképesebb elméleteknek világos nyomokat mutat ama felfogásból, a Tarde-é, kinek utánzáselmélete²³ szintén a hétköznap megfigyeléséből indul ki, azt mondván: a társadalom utánzás. A társadalmi folyamatok utánzáshullámok tovaterjedéséből állanak; továbbá, ami közelebb áll már a valósághoz, a társadalom addig terjed, meddig terjedni képesek utánzások. Azt is mondhatjuk, a társadalmi élet annál intenzívebb, minél több lehetőség van utánzásra egyáltalán stb. Ezek a tételek sok tekintetben jó megfigyelésekből indultak ki, de mint már kezdetben megjegyeztük, a logikai hangsúlyokat nem oda helyezik, ahova kell, az egész tanításukat a rendszernek nem arra a pontjára támasztják, ahova kell s ezzel végül más, lényegesebb problémákat árnyékba borítanak. Tarde utánzáselméletében egy elem nincs kidolgozva, az, hogy az utánzás lényegében személyes érintkezésre²⁴ utal. A mindennapi érintkezés, egymás látása, közlések, melyeket egymásnak valami új találmányról teszünk, ennek átvétele, mert jónak, értékesnek tartjuk (ennek az értékbelátásnak elmélete is hiányzik Tarde filozófiájában), mindez úgy játszódik le Tarde-nál, hogy önkénytelenül egy kisvárosra gondolunk, ahol van közvetlen érintkezés; ily személyes érintkezések hordozzák voltaképp az utánzást. A társadalom tehát idővel csupa egyezőségből (similarité) áll, mondhatnók vázlatosan szólva: társas az, ami sokszorozva áll előttünk; társadalmi az, ami »általánosság«,²⁵ azaz elterjedté vált, így az oly

²³ Les lois de l'imitation, 1892. Die sozialen Gesetze übers. Hammer. Philosophisch-soziologische Bücherei, I. fejt. v. ő megjelenő dolgozatunkat, T a n u l m á n y a művelődés elme le tér 61, β. fejezet.

²⁴ Erre csak élete végén megjelenő kisebb dolgozataiban mutat rá világosabban (bár mélyebb pszichológiai alapvetés nélkül; maga vallotta, hogy nem-pszichológus). Archives d'anthropologie criminelle, 1901 és 1904. évf.

²⁵ A német »allgemein« szó kiválóképp alkalmas e téren számos fogalmi atsiklás megőrzésére; hasonlóképp az »allgemeingültig«, mely időtlen érvényre utal, de olykor társas elterjedtségre is. A társadalmi – általánosított fogalomatsiklásaira Tarde és Baldwin műveiben számos példát találhatunk.

kifejezések, minők »népszellem«, »korszellem« stb. nem egyebek, mint »ama személyi originalitásoknak, amelyek egyedül reálisak, egyedül hatással bírók, anonim színhézisei«. Tarde gyakran hivatkozik a statisztikára, amely leszögezi a társadalmi hasonlóságokat, s ezzel a társadalmi élet utánzás-jelenségeire is módunk van következtetni. Nem látjuk be azonban, hogy az ami »sokszoros« (társadalmi, Tarde szerint), magában véve már ezzel társadalmi tényként szögezhető-e le? Lehet, hogy egy író éppen Tarde-ra gondolt, amidőn egy extrém esetet írva le, világosan jelezte a hasonlóságok és mintegy a társadalmiságok különálló voltát; ha egy utcán számos ember egyszerre nyit esernyőt, ezzel még nem alkotnak társas cselekvést, hanem egyszerűen egy külső okra analóg módon reagálnak. Durkheim is jól kidomborította, hogy az általános azért »általános«, mert társadalmi; de nem azért társadalmi, mert »általános«.

Az eddigi, később még részletesebben adott kritikai megállapításainkban egy, mindjárt a tudománykezdeti definíciókhoz szükséges módszertani teteit óhajtottunk leszögezni: a társadalom felfogása egész lényegében és – bennünket e helyen főképp érdeklő–tényezőiben megváltozik, mihelyt figyelmen kívül hagyjuk a hétköznapi milieu-tapasztalat határainak kérdését. E milieu-tapasztalat mikroanalitikus jellege egyenesen az ellenkező irányba visz bennünket, mint amely irányra szükségünk van, ha a tiszta szociológiai problémákat helyesen megkezdeni óhajtjuk. Itt a tér és idő áttekinthetésének szélessége, egy szintetikus látás képessége első következmény, amit egyes milieu-theorétikusok, kik a mindennapi élet finom szövedékét máris eléggé messzemenőleg képesek elemezni, még nem hoznak magukkal. Az ily szociológiák sajátoskép mutatják, hogy a társadalom nagy életfolyamatainak megfigyelését másutt és más eszközökkel kell kezdenünk. Simmel mikroanalitikus eljárása viszont a maga helyén értékes, és éppen adekvát azokkal a problémákkal, amelyek megoldására vállalkozik.

A tiszta szociológiában egy messzeterjedő, s olykor a társadalomfilozófia egyetemességéig emelkedő felfogásra van szükség, mely miként a historikus, széles kortekintettel vizsgál, szétválaszt és egybekapcsol, mely nagy társadalmi áramlatok színhéze mögött keresni tudja a tényezők kollektív súlyú áramlatát; alapvető szükségét jelent amazzal szemben egy makroanalitikus felfogás. Hogy e szükségérzetünk a tiszta szociológia problémakezdő álláspontján jogos és szükséges, reméljük, a későbbi tiszta szociológiai vizsgálatokban mindinkább kitűnik. Comte-tal szólva az első az egész társadalom meglátása; a részt majd egy előbb egészként meglátott összességbe később illesztjük bele.²⁶

4/a. A tiszta szociológia helye a többi társadalomtudomány között.²⁷

Egy tudomány definíciója csak akkor lehet teljes és tökéletes, ha meghatározzuk azokat a viszonyokat is, amelyek a szomszédos diszciplínákhoz fűzik. Egy tudomány funkciója csak akkor lehet precíz és ingadozásoktól mentes, ha tudja saját eredményeit pontosan különválasztani más tudományokétól, s tudja egyszersmind a külön-eredmények magasabb összekapcsolhatóságát biztosítani is. Másszóval van minden tudományban egy belső ismeretrendszer, amely, bizonyos tekintetben egy szaktudomány autonóm érdekei köré csoportosul; de szoros összefüggésben ezzel tekintetbe kell venni egy külső, tudományi rendszer követelményeit is.

²⁶ Schiller:

Immer strebe zum Ganzen I
Und kannst du selber kein Ganzes
Werden, als dienendes Glied
schliess' an ein Ganzes dich an!

²⁷ Ez a fejezet előre közöl eredményeket, melyeknek ha nem is teljes, de mindenesetre teljesebb indokolását egy készülő munkánknak tartjuk fenn: A szociológia köre és szerkezete tudományelméleti alapon kifejtve

A régebbi gondolkodók, amidőn arról volt szó, hogy a szociológiát beállítsák a tudományok rendszerébe, a leggyakrabban a Comte-Spencer-féle »hierarchikus rend«-hez alkalmazkodtak, amely bizonyos komplikálódást vett észre a tudományokban és így a szociológiát, mint a legbonyolultabbat, az »előzőkre felépítem« törekedett, így egy egyszerű sort képzeltek maguk elé:

1 Comte ²⁸	Spencer	1. De Greef	1. A. Coste ²⁹
· Matematika	I. Absztr. tud.-ok:	Mathem. tud.:	1. Mathem. tud.-ok
	1. Logika	Algebra	2. Arithmetika
	2. Matematika	Geometria	3. Geometria
	II. Konkr. absztr. t.	Mechanika	4. Mechanika
	3. Mechanika		
			II . Fizikai
2 Asztronómia		2. Absztr. asztron.	4. Asztronómia
3 Fizika	4. Fizika	3. Fizika	5. Fizika
4 Kémia	5. Kémia	4. Kémia	6. Kémia
III. Konkrét tud.-ok:			III . Organikus
	6. Asztronómia		
	7. Geológia		
5 Biológia	8. Biológia	5. Biológia	7. Biológia
	9. Pszichológia	6. Pszich. és lóg.	
6 Szociológia	10. Szociológia	7. Szociológia	8. Szociológia
			9. Ideológia

Vajjon mit nyer a tudomány ezekkel a táblázatokkal? A pusztá tudatát annak, hogy egyre komplikáltabb a tárgy? Ezzel igen keveset nyer a kutató, mert 1. minden tudomány komplikáltnak tűnik fel, mihelyt mélyebbre tekint. 2. Szabályozza-e helyesen ez a táblázatos gondolat a tudományos munka megosztását? Kevésbé, mert minden tudomány nem egy »rangban megelőzővel« áll szoros kapcsolatban, hanem egy egész sereg tudománnyal, amelyek az ő számára mind »segédtudományok« gyanánt szerepelnek. 3. Teljes-e ama sorozatok egyike vagy másika? Aligha látjuk ezt, de aligha is kell látnunk,

²⁸ De Greef, Pécis de sociologie, 1919. 7. 1. részletesebb táblázatban is közli.

²⁹ Les principes d'une sociologie objective, 1899. 56. 1.

ha arra gondolunk, hogy a tudományok egyre differenciálódnak, gazdagodnak, elválnak, majd mások összekapcsolódnak, (pl. fiziko-kémia, kémiai fiziológia). Ezt az eleven fluktuációt seniminő táblázat nem bírja követni. 4. Végül a legnagyobb hiány abban mutatkozik, hogy hiányoznak – az érték-tudományok. Mind a felsoroltak csak »pozitív«, azaz tény-tudományok; eszmékről, célokról, értékekről (a szociológiával kapcsolatban) nincs szó.

Ha a szociológia felosztását tekintjük, itt sincs meg az elkülönítés. De Greef³⁰ pl. »hosszú megfigyelések és türelmes összehasonlítások« nyomán magukat a társadalomtudományokat is »hierarchiai osztályozásba« foglalja így: 1. gazdaságtan, 2. genetika [?]. 3. esztetika, 4. kollektív lélektan, 5. etika, 6. jog, 7. politika. Itt semmiképpen sem látunk igazi rendet, amely mutatná, milyen szempontból tartozik valami a szociológiához, pl. az esztetika minő alapon társadalomtudomány?

Igen érdekes az hogy a szociológiát egyesek (Spencer, De Greef) ráépítik a pszichológiára, mások kere-ken elválasztják. (Giddings³¹ szerint is: »a pszichológia az eszmék asszociációjának, a szociológia az elmék asszociációjának a tudománya«, ami még igen keveset mond, A. Coste pedig éppen szembeállítja.)

Minde vitákból azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy a szociológia tárgykörének megállapítása céljából kell, hogy alapszempontját is megállapítsuk. Ehhez pedig a tapasztalás szerint oly meggondolások szükségesek, amelyek logikai ismereteken alapulnak.³²

A tudományok belső tagozódásai – ma azt látjuk – részben tudomány gyakorlati célokat szolgálnak: a tagozódás

³⁰ *Precis de sociologie*, 9. 1.

³¹ A szociológia elvei, 27. 1. v. ö. e könyvben alább a Giddingsről mondottakat.

³² Sajnos, itt viszont a logikusok alig igazítanak útba. V. ó. pl. Wundt, *Logik* ³ III. 458-622. Wundt: *Die Gesellschaft* (*Völkerpsych.* VII. 1 r) 91. lk.

tekintetbe veszi a kutatásmenet célszerűnek bizonyuló módjait: 2. a belső tagozódás emez ismerés-»gyakorlati« célszerűségeen kívül logikailag szükséges struktúrát is vesz fel, inert a gyakorlati célszerűség egymagában korántsem ment meg végső, strukturális diszharmóniától. E néhány, általános tétel a tudományok általános metodológiájából nem mindig találkozik és találkozhat a gyakorlati kutató helyeslésével; előtte inkább a részleteredmény biztosítása lebeg és csak olykor eszmél bizonyos lappangó probléma-ellentétekre, melyek végső hatványozódásban csak a filozófia elvi síkjain fognak jelentkezni. Már pedig a tudományok fejlődésében állandóan mutatkozik annak szüksége, hogy a belső és külső rendszerességet egyszerre szem előtt tart-suk és megoldjuk, különösen akkor, amidőn új tudomány első stabilizálódásáról Van szó. Ezt kell keresnünk a tiszta szociológiára nézve.

Túllépné jelen dolgozatunk keretét, ha itt teljes és kimerítő rajzát óhajtának nyújtani annak, hogyan illeszkedik a tiszta szociológia mind a többi társadalomtudomány közé; mégsem tudjuk elkerülni, hogy legalább vázlatosan, elénk ne állítsuk a kérdés perspektíváját, bár itt célunk csak az, hogy a tiszta szociológia definícióját ezáltal világosabbá tegyük. A mai stádiumot³² a legmegfelelőbbben látjuk megjeleníteni a következő, alább majd részletesebben kommentálandó, táblázatban:

I. Általános szociológia (társadalomelmélet):		
1. Társadalomalkotó tényezők (analízis)	2. Ezek funkciói (torvények)	3. Társas alakulatok (tipikus képződmények)
tiszta szociológia		szociomorfológia

II. Szociografia.

(Tér- és időbelileg korlátozott problémák: a statisztika, mint módszer ide tartozik: szociometria.)

³² A tudományelméleti irodalomban ma korszakot alkot Rickert műve: Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung: 1896-1900. 2. kiad. 1913. Az alapfölgás már elő van készítve C. Menger-nél: Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaft. Schöf-ten, 1883.

III. Speciális társadalomtudományok:

(Ilyen az állam- és jogélet szociológiája, erkölcszociológia, gazdaságzociológia, kultúr-szociológia stb.)

IV/a. Normatív társadalomtudományok vagy társadalompolitikák:

(Az előbbivel párhuzamos: »általános« jogtudomány, (állam-) politika-, gazdaságpolitika, kultúrpolitika).

IV/b. Társadalomtechnikák.

(Ugyané normatív tudományok gyakorlati kiviteli részei, pl. jogtechnika; a kultúrpolitika egyik alkalmazása; oktatásban, didaktika).

IV/c. Társadalmi pathológia:

(E normatív tanok negatív alkalmazásai).

IV/d. Társadalmi pathotechnikák:

(Gyakorlati kivitelek, pl. kriminológia).

V. Társadalomfilozófia vagy metaszociológia:

(Végső bekapcsolás a világnézeti, filozófiai rendszerekbe).

Ez a tudománycsoportosítás mutatja, hogy a szociológia tág mezeje ma már feltétlenül differenciálódott, avagy differenciálható, s különös gonddal kell vizsgálnunk, hogy valamely tételünket mintegy hol helyezzük el. Ennek következménye, hogy a szociológiai gondolatnak hosszú gondolatpályán kell végigfutnia, többféle gondolatsíkon kell fölemelkednie, míg odáig jut, hogy végső rendszerbekapcsolhatása – a filozófiában – megindulhasson. Lássuk kissé közelebbről a szociológiai gondolat ama pályafutását, folytonos tartalmi és formai gazdagodását.

A szociológiai gondolat kezdődik egy általános síkon, a tiszta szociológiában, mely jórésben felelős a gondolat megindításáért és irányításáért. A tiszta szociológia tehát általános diszciplína, de nem a legáltalánosabb és nem a legösszefoglalóbb, mert csak része egy »általános« szociológiának, együttesen a szociomorfológiával. Miért nem egy részletdiszciplínával kezdődjék a szociológiai kutatás? Miért nem a leíró, az élet részleteiből felemelkedő szociológia volna az, amely megkezdéné a kutatást, holott ez játszik természetesnek, ez látszik empirikusnak, a tapasztalás-

talat-gyűjtő sík? Ennek okát általánosabb, – nemcsak tudomány gyakorlati, hanem tudomány elvi – szemponttal is megadhatjuk. Képzeljük el, hogy »egy kutatót« küldünk a pompásan fejlődő ausztráliai demokrácia tanulmányozására, s feladatául tűzzük ki a társadalom minden irányú »leírását«. Mit tesz ez a leírás? Bizonyára kétféle: 1. vagy egy, mondani szokás, »elfogulatlan szemlélő« munkáját, de ez esetben a kutató jobbjára csak a hétköznapi meglátásokra van utalva, hétköznapi ismeretek és feltevések alapján ítél, a helyszínen van ugyan, ahol sokat láthat, de ott a helyszínen ad hoc gyűlő megfigyeléseit ad hoc kell rendeznie is; 2. a leírás történhet előkészített, azaz tudományos szempontból, miként a statisztikai felvételeket is elő szoktuk készíteni. A helyes statisztikai kutatás kiindulása szempontokban kellőképp kidolgozott s teljes, a »kérdéspontok« mérlegelve vannak, az »érdeklődés-irány« már túl van egy labilis általánosság stádiumán; s hozzátehetjük, a jó megfigyelő szociográfus gondolni fog arra is, hogy egy átgondolt, de nyílt rendszer gondolatával előbbi kérdésfeltevésektől függetlenül is iparkodjék megfigyeléseket gyűjteni. Mielőtt tehát szociológiai »leírásra« gondolnánk, szükségünk van egy szempont-tudományra, amely problémák rendszerével foglalkozik. Ezt a feladatot tölti be –nem a tiszta szociológia, hanem egy ennél is általánosabb, szélesebb körű – »általános szociológia«.³³ Ez magában foglalja tehát bizonyos síkon az egész szociológiát; fogalomalkotása általánosító (ismeretformailag generalizáló), csak általános tényezőkről, törvényekről s képződményekről stb. beszél, amely vonatkozik minden társadalomra. Éppen ezért ez az általános szociológia lehet az az alap, amelyen a leíró kutatás, a szociográfia megindulhat. Természetesen a tények gyakran ellentmondanak a rendszernek, s a tények az erősebbek.

³³ Hogy az általános szó használata a szociológia eddigi feladatmeghatározására nézve mai szociológusok előtt is mily zavart jelentő, v. ö. Durkheim ét Fauconnet: Sociologie ét sciences sociales. Revue Philosophique, 1903. 55. kot. 473. Lk.

Ha a rendszer apriori, és életmentes légkörből emelkedő theoretikus váz, az csakhamar alkalmazás közben meg fog bukni a szociográfiában. Ha egy üres konstrukció alapján akadunk megfigyelést gyűjteni, megfigyelésünk folytonosan túllépi a konstrukció kereteit. »A rendszer a dolgokban van« (Husserl), s a dolgok a rendszert revideálni fogják, így tehát a tiszta szociológiai gondolat nem marad változatlanul a szociográfiában. De egészében véve, már elvileg azt kell mondanunk, hogy a szempontok alapvetése az általános szociológia feladata, s ez itt kidolgozott rendszer csupán részlegesen módosulhat a szociográfia keretében.

A szociográfia, ami természetes, másrésztől éppen tartalmi gazdagságot önt a szociológia általános tételeibe, mindent konkrétabbá tesz, bár ezzel partikulárisná is, mert kutatásterülete tér- és időbelileg korlátozott. Leírhatjuk pl. XIX. századvégi Oroszország szociográfiáját, de ez a kép, valószínűleg egy következő korban gyorsan módosul.

A szociológia nem haladhat folytonosan e két pólus között, ahol egymással szemben áll, ismeretformailag egyik oldalon: az általános, a másik oldalon: a konkrét, a partikuláris, bár mindakét esetben minden szempont tekintetbe jó. A szociológiai gondolat, miután megizmosodott a részletek világában, kell hogy áthaladjon most már egy speciális közegen? ahol már nem minden szempont van együtt, hanem csak egy bizonyos szempont dominál, azaz a szociológia szétválik egyes, önálló, speciális társadalomtudományokra. A szociológiai gondolat itt újabb módosuláson megy át, bár másféle módon, mint a mindennemű szempontot egyesítő, de tér- és időbelileg korlátozott tárgyú szociográfiában. A speciális társadalomtudományokban a »szakszempont« érvényesítése a főcél, tehát az önállóság keresése; szükséges folyamánya ennek bizonyos tudomány-autonómia. Újabb, speciális szempontok, speciális módszerek lépnek fel a tárgy különleges természetéhez képest, pl. az erkölcs-szociológiában mások, mint a gazdaságszociológiában.

Ezen a ponton a szociológiai gondolat bizonyos megállást létesíthet, s visszatekintve eddigi útjára, egy közös vonást jelezhet mind az eddigi munkájában; ez a közös vonás abban van, hogy a szociológia eddig három stádiumon menvén keresztül éspedig: 1. egy általános elmélet; 2. leírás, 3. specializálás stádiumain, mindezekben a tudomány célja volt a valóság kutatása; rendezése egy jelenségkomplexumnak (elmélet), leírása, speciális megvilágítása mind tisztán arra vonatkozott, ami van, ami tényleg konstataálható. Tényeket keresett, összefüggéseket kutatott (törvények), általános társadalmi formákat kutatott (társadalmi alakulatok) stb. mindenütt a valósághoz tartotta magát, nem volt tétele, amelyben nem az lett volna a tételek értékének kritériuma, hogy »megfelel a tényeknek«. Azaz röviden: a szociológia itt úgy szerepelt, mint valóságstudomány (Wirklichkeitswissenschaft). A törvény kutatása e stádiumban nem egyébre, mint adott és helyesen konstataált tények szükségszerű kapcsolatára, azaz »természet«-törvényekre irányult.

A szociológia e tényekhez igazodó stádiuma, mondjuk, valóságstádiuma után még újabb feladatokat tűz ki, amelyekben néma tény-konstataálás pusztá szüksége a cél, hanem csupán eszközzé válik. A szociológia nem a »valóságot«, hanem a »valósítást« fogja kutatni, azaz egy értékeszme gondolatát követve, alkotóvá, szabályozóvá (normatívva) lesz.³⁴

Ez értékeszme már nem a szociológiában találják kialakító központjukat, hanem egy általános értékelméletben (axiológia). A szociológia függővé válik éppen az értékstudományoktól, közelebből a társadalom-ethikától. Ez az értéksík ismét általános, oly rendszer, amely az értékelméletből, mint egyetemes érvényű tételekből következik. Miként az újabb, főként német kezdeményezésre történő nyelvhasználat

³⁴ Az eddigi szociológiai diszciplínák mind elméletiek és tehát szemben állanak a normatív diszciplínákkal, melyek alkalmazottak, vagy gyakorlatiak. E szerint téves volna tiszta = elméleti szociológiáról szólnunk, (miként pl. Ward teszi). Helyes az »elméleti« jelleg kiemelése az általános szociológiánál (társadalom elmélet).

elfogadása ösztönzi, az ily normatív vagy értékelő társadalomtudományok³⁵ »politikák« lesznek, melyek szemben állnak a valóság tudományokkal, tehát pl. a gazdaságelmélet leírja, kutatja a valóságos gazdasági életfolyamatokat, a gazdaságpolitika megállapítja a követendő gazdasági életcélokat, szabályozza (normativizálja) a gazdasági változásokat. Ily egyéb normatív tudományok a jogtudomány, maga a »politika« (azaz ál l a m politika) szemben az államszociológiával, ilyen a kultúrpolitika stb.

Ugyané normatív tudományokhoz kapcsolódnak –ismét újabban meghonosodó szóhasználat szerint – a »technikák«; természetes az, hogy a technikák, pl. kultúrtechnika (e ma még kifejeletlen tudomány része pl. a »didaktika«, azaz az oktatás technikai része) nem a megvalósítandó céllal, nem amaz egyes, speciális céloknak az etikából vagy általános értékelmélemből való levezetésével foglalkozik, hanem pusztán bizonyos keresztülvitel! módozatokkal. Ez újabb csoportot (jelzésünkben kitüntetve IV/a-val szemben IV/b) azért tanácsos keresztülvinnünk, mert egyes normatív társadalomtudományok nagyon is mereven nem a speciális cél (pl. a gazdaság) megállapítására fordítják figyelmüket, hanem csakis az eszközökre; a mai gazdaság politika sajnos javarészben csupán gazdaságtechnika (pl. banktechnika, tarifatechnika, üzemi technika) stb.

Minden normatív tudomány, miután van mértéke arról, ni i t kell tenni, még egy negatív oldal felé is fejlődik: minek nem szabad érvényesülnie a társadalmi életben. Ezzel a résszel foglalkozik a társadalompathológia (IV/c.) és pedig szintén kettéoszthatóan, mint az orvostudományokban az inkább elméleti »kóréletannál« és a gyakorlati diszciplinánál, így különbséget tehetünk társadalmi pathológia és társadalmi patho technika (IV/d.) között. Az elsőbe tar-

³⁵ A régi szociológia nem különböztette meg a v a l ó s á g- és az érték-tartományokat. Hogy miért és hogyan, arról külön kitérésben (l. részletprobléma) bővebben szólunk.

tozik pl. a büntetőjog, (mik a bűnök), a másodikba a kriminológia (hogyan lehet a bűnözést gyakorlatilag megszüntetni).

A szociológiai gondolat ezen a normatív síkon újból közelebb jutott az élethez; megkísérelte az élet látszólag souverain folyamatait érvényes értékek szolgálatába állítani, behatolt számtalan életkérdés részletébe s most végül még egy, végső feladatkörrel érintkezik, a filozófiával; eljut egy újabb szintetikus fázishoz, mint társadalomfilozófia (vagy metaszociológia), s belekapcsolódik a legegységesebb világnézeti kérdésekbe.

Az adott általános tudományelméleti szempontokból a szociológia körét a következőkép csoportosítjuk:

Valóságstudományok (rendszerszók³⁶);

1. Általános szociológia
  - a) Tiszta szociológia
  - b) Szociomorfológia
2. Szociográfia.
3. Speciális társadalomtudományok

Értéktudományok:

1. Társadalompolitika.
2. Társadalomtechnika.
3. Társadalompathológia.
4. Társadalmi pathotechnika.

Filozófiai tudomány:

1. Metaszociológia.

Ily, rövid, bár a lehetőség szerint gondosan precizírozott építésrendszerben remélhetőleg némely általános szociológiai kérdésbeállítás és gondolatszükség világosan ki fog tűnni, így mindenelőtt az, hogy a szociológiai gondolatok szintetikusé és általánossá kétféle irányban válhatnak: 1. a tiszta szociológiai, 2. a szociálfilozófiai irány felé. E felfogás előnye abban van, hogy a tiszta szociológiából kiszorulnak egyes, kezdetben megoldhatatlannak mutatózó kérdések (minő, látni fogjuk, a társadalmi élet lényege és célja, mi a társadalmi

³⁶ Jegyzet. Vannak valóságstudományok, melyek nem rendszereznek, hanem időkontinuitásba illesztők. Ide tartozik a történelem, tehát a társadalomtörténet is (szociogenetika) (V. o az I. részletproblémát)

«r e n d» vagy harmónia fogalma stb.), amelyek kellő problema-milieut csak egy társadalom filozófiában kaphatnak. A tiszta szociológia tehermentesítették bizonyos mértékben, problémái áttekinthetőbbekké lesznek, módszerei pedig homogénebbé (pl. az értékelméletből eredő nehézségek és feladatok eltolódnak). Ez az utóbb jelzett differenciálódás még nem látható, avagy nem elég tisztán a mai szociológiai irodalomban, azonban, úgy véljük, a tudomány közvetlenül előtte áll.

Ez általános áttekintés után keressük annak szorosabb megállapítását, minő szerepe van a tiszta szociológiának az általános szociológia keretében. Az utóbbi kétféle diszciplínát foglal magában: 1. a tiszta szociológiát, melynek tárgya a társadalomalkotó tényezők analízise (tényező-tan), s ezen tényezők törvényszerű és normális funkcióinak megállapítása (funkciótan; ez utóbbit jelen munkánkban már nem tárgyalhattuk). Az általános szociológia 2. része a társadalmi m o r f o l ó g i a³⁷, amely amaz, előbb megállapított erők és funkciómódok különleges tömörülését írja le általánosságban, pl. a családban, a törzsben stb. Az előbbi tehát (a tiszta szociológiában) tényezők és tényező-funkciók megállapításában merül ki; a morfológia a tényező-analízisre már támaszkodik és azokat speciális életalakulatokban szemléli, azaz mindenekelőtt tipizál. Megállapíthatja pl. a »család« fogalmát, általános (összehasonlító) szempontból foglalkozik a »törzsszel«, a »szek-tával« stb.

Ezen a ponton egy, a tudomány jelen stádiumában szükséges megállapítást kell megkísérelnünk, amely arra kell hogy irányuljon: mennyiben fölötte álló s általános a társadalmi morfológia a speciális társadalomtudományokkal szemben?

Sokan a szociológiát úgy definiálják, mint az »a s s z o c i á c i ó f o r m á k« tudományát; ez a definíció nem tökéletesen téves, de téves annyiban, hogy a részt összecseréli az egészszel,

---

³⁷ E szóhasználat teljesen független Durkheim felfogásától; ő, mint általában, e terén is helytelen szóhasználatot próbált meghonosítani, amelyek tudomány-elméletileg nem állják meg a helyüket.

az egész szociológia helyett csak a szociomorfológia meghatározását adja. (A »társulási forma« újabb, Simmel-féle-szűkítő tendencia folytán azonban éppen nem a szociomorfológia meghatározásával egybeeső, s mint említettük s látjuk is. még, a Simmel-féle felfogásban ama jelenségeket csupán »érintkezés- vagy magatartás-formának« mondhatjuk, Tönnies-sel, kapcsolatnak, Verbindung³⁸, amely nem egyéb, mint egymást különállónak tekintő egyének gondolt vagy vallott viszonya és egymással szemben való állásfoglalása. Ilyen viszony pl. az alárendeltségi viszony.) Az »érintkezésformák« fluktuáló életkonfrontációk, amelyek a társadalmi életösszefüggéseknek élénk lazaságát^ gyors összeszövődéseit jelzik. A társadalmi morfológia nem ezzel foglalkozik, hanem stabilis alakulatokkal, amelyeket ma köznyelven, de biológista módon szervezeteknek nevezünk, s ha e biológista elnevező egyoldalúságot valaminő távolabbi zavarra való tekintettel el akarnók kerülni, egy semlegesebb megnevezést is találunk és társas képződményekről (soziale Gebilde) beszélhetünk. A társas »szervezet« (soziale Struktur) ennél ismét szűkebb elnevezés, és jelölheti a társas képződményen belül létrejövő, illetve mutatózó tagozódást.

Ha tehát eddigi meghatározásunk csak odáig jutott, bár egy nem kevésbé lényeges kizárással (kizáráásával a Tönnies-Simmel-féle felfogásnak), hogy elmondhattuk: a társadalmi morfológia rendező ismertetése a társadalom stabilis képződményeinek e képződmények külső életnyilvánulásaira és belső struktúrájára való tekintettel, úgy már körvonalaztuk a morfológia feladatát, de nem eléggé azt a viszonyt, amelyben a morfológia áll a többi, elsősorban a speciális társadalomtudományokkal, az államszociológiával, gazdaság-, erkölcs- és kultúrszociológiával szemben. Mindenekelőtt tekintsük azt, hogy a társadalmi morfológia helyett az alábbi társadalmi alakulatokat mind az államszociológia (avagy a jogi élet szociológiája) venné át. Szándékosan fogunk halmozni sokféle példát, hogy lássuk, hányféle és minő különböző társas képződmény, alakulat, szervezet rajzik körülöttünk, mind »társas életet« folytatva a maga körében, mindnyájában a legkülön-

³⁸ Látható egy finom árnyalatkülönbség; ama kapcsolódás társadalompszichológiai kérdés; a kötelék (Verband), mikép a kiváló Gierkenél látjuk már állandóbb, társadalmi morfológiai tárgyat alkot.

bőzőbb társadalomalkotó erők szemlélhetők speciális összetevődöttségben. Tehát állapítsuk meg azt, mielőtt az egyes társas alakulatokat valamely speciális társadalomtudomány keretébe bocsátandók, hogy a társas alakulatok sokoldalú, különböző társas erőkből összetevődő valamik, egy-egy mikrokozmoszt alkotnak, amelyben mindazon, a társadalommakrokozmoszt jellemző tulajdonságok jobbra megvannak, amelyeket a tiszta szociológia megállapított.

A társadalmi szervezetek vagy alakulatok közé tartoznak például a következők: a család, ágens a t ő r z s, a nemzet, melyek mind főképp származási alapon meginduló s egyre táguló csoportok, alakulatok. Kereskedelmi társaság, cég, üzlet, fiók, szövetkezet, vámegyesület, céh, munkás e g y e s ü l e t, ipar testület, ügyvédi kamara, hivatalnok egyesületek stb. túlnyomólag, de korántsem kizárólag gazdasági célú egyesületek, s mind tartósabb együttélést jelentenek. Orvosszövetség, gyermekvédelmiliga, nevelésügyi tanács, újság-vállalat, színház, biztosító i n t é z e t e k, könyvkiadóhivatalok, iskolák, egyetemek, múzeumok, levéltárak, szépművészeti és tudományos a k a démiák stb. túlnyomólag, a kultúra folytonosságát szolgáló, hasonlóképp állandó szervezetek. Ellenőrző és irányító szerepűek az inkább spirituális kiindulású, de többféle társas célt szolgáló pl. iskolát, missziót fenntartó egyházak, felekezetek, pillanatnyi iránykialakulást jelentenek, de még stabilisaknak mutatkoznak a politikai pártok stb. Megpróbáltuk írásmódunkkal jelezni azt, hogy az élet hányféleképp nevezi azt, amire a szociológus képződmény, asszociációforma, társas alakulat, szervezet általános fogalmát borítja rá. Az itt felsorolt, vagy 25-féle szervezet még csekély részét teszi ki a szociomorfológia 'tárgykörének; amit itt mindenekelőtt kiemelünk, az nem egyéb, mint emez, az életben előttünk álló szervezetek tarka összevisszasága. Hogyan lehet e káoszban rendet és összefüggést teremteni? Mindenekelőtt a tudománynak tágabb és szűkebb kategóriákat kell kijelölni, amelyek ama szervezetek lényegét kiemelik illetve megállapítják. Az élettől elnevezett formákat a tudomány revideálja, s újabb típus fogalmakba rendezi. Vegyünk néhány példát. Tönnies pl. megkülönbözteti a »közösséget« (Gemeinschaft) és a társaságot (Gesellschaft;) amaz »oly kapcsolatokból áll, amelyet mint reális vagy organikus életet fogunk fel«; emez pedig »ideális vagy Mechanikus képződmény« (eme kissé lazán jelzett különbség

teljes megvilágítását Tönnies egész művéből ismerhetjük csak meg). Hova tartozik annak elbírálása, hogy e Tönnies féle distinkció valóban fenntartható-e? Úgy véljük, nem a tiszta szociológiába, miként Connies véli, hanem a társadalmi morfológiába. Vegvünk másik példát Weber M.³⁹ pl. különválasztandó kategóriának tartja a »célegyesülést«. Ez a meglehetősen tág szerves valami »oly társas cselekvés, amely a tartalmára és eszközére nézve mi n d e n résztvevőtől m e g egyezésszerűleg létrejött ésszerű célú rendet jelent,« ... mely ideális esetet véve »a társas cselekvők részéről szubjektíve» egyértelműleg ki is köttetik « Minő jelentősége és alkalmazhatósága van a szociológiai kutatásban egy ily típusnak, minő a »célegyesülés«? Erre úgy véljük,, a társadalmi morfológia hivatott feleletet adni. Ismét egy érdekes különbségtételre mutat rá említett írónk, a »j o g i« és »m e g e g y e z é s e s közötség« különbségére. Az elsőben a jog oly biztosított rend, mely gyakorlati érvényesülésében egy »kényszerítő szerkezettől« (Zwangsgapparat) függ; a másodikban a rend érvényesülését csupán a »társas helytelenítés« biztosítja. Nézetünk szerint eme distinkció igen finom meglátása lényeges társadalmi folyamatoknak és összefüggéseknek; értékesnek tartjuk, keresztülvitelét csupán abban látjuk nehéznek, hogy a két típus rendszerint éppen szuperponálva van, s a jogi rend mint kikényszeríthető végső szankció ott lebeg a társasági életbőii (gondoljunk egy közkereseti társaságra, avagy egy egyesületre) de a valóságban nem nyúlunk e végső szankcióhoz, mert elegendő rendbiztosítékul szolgál éppen ' a társas helytelenítés. A legtöbb egyesületben éppen ily utóbbi eszközökkel, esetleg rábeszéléssel, presztízs-hatással stb. szokták elintézni az esetleges, társas összefüggést megszakító konfliktusokat akkor is, amidőn világos jogi, szervezeti eszköz (pl. tagkizárás) momentán rendelkezésükre áll. Ama distinkció tehát nehezen vihető keresztül, amiről a társadalmi morfológia keretében meggyőződhetünk.

Az élet által a tudománynak elébe adott szociomorfológiai jelenségkaosz rendezése, látható, éppen a szociológia legnehezebb feladatai közé tartozik. Nehéz oly »felosztást« találnunk, mely a társas szervezeteket valahogyan rendezni képes, nehéz oly »típus«-fogalmakat találni, melyek

³⁹ Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie, »Logos' folyóirat, 1913,253-294

meglévő élethalakulatokra, társas, stabilizálódott összefüggésekre illenek. A tudománynak ökonomikusan kell felvennie ezt a nagy kérdéskomplexumot és azt megoldás céljából át kell utáiníania; kérdésünk hová: a morfológiába-e, avagy a speciális társadalomtudományba? Azaz másszóval az alakulatokat együttesen kell-e vizsgálnunk, avagy szét kell őket osztanunk a különböző speciális társadalomtudományok között? Mi, a tudomány jelen stádiumát tekintve, különböző nehézségeket látunk, amelyek ez utóbbi álláspontból erednének. Már többen (újabban Weber M. is) utaltak arra, hogy a társadalmi morfológia problémái javarészen, a jelenben, a jogtudomány keretében vannak elhelyezve, pl. az egyesületek természetesen a »jogi szervezet« folytán odajutottak, a gazdasági szervezetek pl. a »kereskedelmi jogban« vannak analizálva, s tipizálva. A kérdés azonban így és itt mindenütt egyoldalúan van beállítva, tehát csakis egyoldalúan lehet megoldani. Az oly szociomorfológiai kérdések, minő egy felekezet, vagy egy akadémia, csak egy, éppen jogi oldalról férhetnek bele a jogtudomány keretébe. Ez az egyik vizáság, amit ki kell kerülnünk.

A szociomorfológiának érdeke az, hogy ama, megtalált, kialakított szervezettípusnak minden társas életnyilvánulását együttesen meglássa, ne csak a jogi oldalát. Vegyünk egy eklatáns példát, egy művészeti (vagy tudományos) akadémiaát. Ezzel foglalkozhat a szociológia i. művészet vagy tudomány-nevelői, szempontból, (azaz ez esetben tekintettel lesz az alább körvonalazott értelemben a lelki kölcsönhatásokra, az interpszichológiai összefüggésekre); de foglalkozni fog vele, 2. gazdasági szempontból is, mert az akadémiaák rendszerint' önfenntartó szervezetek; 3. jogi szempontból, mert ama szervezetek önálló jogalanyok (jogi személyek); foglalkoznak vele 4. állami szempontból, ha amaz akadémiaák jogosítványt nyújtó intézmények, esetleg foglalkozhat pártpolitikai szempontból, ha valaminő pártjellegök kiéleződik, vallási szempontból, ha vallásos és világnézetképző tendenciát mutatnak stb. Látjuk, hogy ha ama társadalomtudományok mind egyike foglalkozhat az akadémiaával, de azt mindegyik lényegben csak egy szempontból teheti.

A tudomány számára lényeges hátrány származnék abból, ha csak speciális társadalomtudományok volnának s megszotanák egymás között a társadalmi alakulatokat, azaz tár-

sadalmi morfológia nem léteznék. Végül hozzátehetjük egyedül egy, az általános szociológia részeként funkcionáló társadalmi morfológia gondolhat arra, hogy az egész társadalomban található alakulatokat rendszeresen felkutatassa. E z a rendszeresség azonban éppen a legnehezebb feladatot jelenti.

Ezek után a tudománykapcsolati kérdések után még elméleti és gyakorlati okokból ki kell zárunk némely kérdésfeltevést és kérdeznünk kell ismét: mi nem a tiszta szociológia?

4/b. A fundamentális absztrakciók.

Ha szellemi életünket vizsgáljuk, s kutatjuk, hogy ez az önpályájú, kutatószemű életfolyamat miképp hatol be egy sűrű szövétű valóságba, hogyan képes magáévá tenni azt, ami nem-önmaga, egy kívülünk álló valóság, majd hogyan képes formáló erejével a valóságkaoszt meghódítani, birtokába ejteni, azaz rendezni, azt látjuk, hogy mindenütt egy nagy absztrakciós erő jelenik meg. Ez az absztrakció hatalmas feszültségben van jelen a vizsgálódásokban és szerepe abban áll, hogy ráfeszítse elménket oly kapcsolatok keresésére, ami eddig még nincs meg, s viszont finom energiával elvonja oly kapcsolatok további elfogadásától, amelyek mélyen elménkben gyökereznek, évszázadosak, hagyományosak, sőt fajiak. Ez a hatalmas feszültségű erő a tudományos problémák örökös bolygatója, folyton aktív erő, keresvén az újat, a merész szintézist, kerülve pedig azt, ami pusztán a szokás jogán van meg bennünk.

A tudományok világában egy absztrakciós véna az, amely új fogalmakat, sőt rendszereket teremt. Életet, mozgalmasságot megtúr, de a pusztá fantáziát szoros keretekbe fogja bele. Az absztrakció hatalmas feszültségű ágense az, amely elsősorban arra vezet, hogy összenőtt vagy szimbiotikus tudományokba differenciálódottságot vigyen be. De nemcsak differenciáló, hanem- integráló erőként is jelentős. Mert amidőn a laza tudománygyarmatok leszakadnak az anyaország testéről, igen

gyakran mind a kettő új életet kap s magasabbra lendül, mint összekötöttségében bármikor tehetne volna egyik is, másik is.

Egy tudomány definícióját éppen eme benső, latens, készülő absztrakciótendenciák miatt nehéz feljegyezni. Mert minden definíció valaminő állandóságot lehel, nem alkalmazható az oly tudományra, amely él. Sokkal fontosabb, s gyakran elégséges is, azt jelölni ki, ami nem tartozik oda, s ha a *d e f i n i t i o* est negatio elvével indulunk útnak, gyakran helyesebben járunk el, mintha éppen a pozitív tudománytartalmat szögeznők le, háttérbe mellőzve ama finomabb, latens energiájú, de hatalmas feszültségkészséget rejtő absztrakciókat.

Úgy véljük, minden tudománynak van bizonyos számú fundamentális absztrakciós iránya, s csak úgy élhet meg, ha ezt a csekélyebb számú absztrakciót érvényesülésében semmi sem zavarja. Amidőn a tudományokat elválasztjuk, aligha tehetjük azzal, hogy az egyetlen »tárgykört«, avagy »absztrakciót« szögezzük le, s foglaljuk le ama diszciplína számára. A szociológia így éppen nehezen definiálható, s méginkább kell ügyelnünk arra, ha a tiszta szociológiát akarjuk definiálni. Nem szabad több tárgykört összefoglalni számára, nem szabad elhagyni valamit, ami valóban hozzátartozik. Nézzünk néhány eddigi definíciót.

Ward⁴⁰ szerint: »e kifejezések: tiszta és alkalmazott, a szociológiában ugyanoly értelemben használhatók, mint más tudományoknál. A tiszta tudomány elméleti, az alkalmazott pedig gyakorlati. Az első a tudomány alapelveit iparkodik megállapítani, a második az elvek valóságos vagy lehetséges alkalmazását mutatja.« Ez a felfogás túlságos egyszerűnek veszi a dolgot. Már többen, így Münsterberg,⁴¹ világosan rámutattak arra, hogy kétféle alkalmazás van: pl. egy matematikai tétel alkalmazása a tudományban, e matematikai tétel alkalmazása az életben. Egy fizikai meghatározást szolgálatára vál-

⁴⁰Reine Soziologie, Übers. Unger, Innsbruck, 1907. 1. 1.

⁴¹Grundzuge der Psychotechnik, 1914

hat a biológia tudományának és a hídépítés technológiájának. Azonban nemcsak az »alkalmazás« kérdése hibás Ward-nál, hanem sok egyéb is. Alkalmazni valamit annyi, mint eszközyanánt felismerni. Nos, ekkor szükséges *c é l*-tudomány is s ezek ama normatív szabálynyújtó, irányzó (azaz érték-) tudományok. Az alkalmazott és értéktudományok egymásra vannak utalva. De azzal is foglalkozni kell, mi az elmélet, s itt sokféle elmélet-szerkezet jelentkezik (ténytudomány: 1. általánosítás, 2. leírás, 3. genetikus vizsgálat) stb. Íme Ward definíciója oly tág, hogy a tiszta szociológia nem tud magára maradni, hogy mielőtt eredményeket bocsásson ki, maga előbb szilárd egységet érezzen. A tiszta szociológia mindenesetu sokkal szűkebb kör, mint Ward feltételezi.

Hasonló homályosságot hagy maga után Tönnies⁴² rövid meghatározása: »A társas viszonyok, a társas akarat formák és a társas kapcsolatok elméletét mondjuk tiszta szociológiának. Ez kizárólag fogalmakra vonatkozik, azaz gondolkodásunk képződményeire, amelyek, bárha a tapasztalaton is alapulnak, mégis lényegükben tőle függetlenek. Ezeknek a fogalmaknak alkalmasaknak kell lenniök arra, hogy mértékül szolgáljanak a célból, hogy vonatkozásokat fejezzenek ki tartalmak között, melyek a tapasztalatban vannak adva és amelyeket össze kell hasonlítani. Ily fogalmak rendszeres használata e célra alkalma/ott szociológiát ad ki.« íme, itt megjelenik az alkalmazás oly értelme, melyet már fönebb elválasztottunk: alkalmazás a tudományban. Ami marad a t i s z t a szociológiában, az igen kevés; fogalmak, s csakis fogalmak; de hogyan legyenek ezek a fogalmak »alkalmasak arra, hogy mértékül szolgáljanak« vonatkozások lejegyzésére? Hogyan legyenek ezek a fogalmak »lényegükben a tapasztalattól függetlenek«? Hiszen, semmi kétség, számos fogalmunk a tapasztalatban jelentkezik, de nem a tapasztalatból való, s ezek az ismerő kategóriák. Tönnies külön szociológiai

⁴² Die Aufgabe der Soziologie, Monatschr. für Soziologie I. (egyetlen) évf 1909. 90 l.

kategóriákra gondol? Ha igen, úgy csodálatos, hogy ezt nem mondja ki. Viszont az is homályos, hogy külön kategóriái volnának az egyes tudományoknak, a szociológiának; s ha igen, lehet-e ez máshová, mint az illető tudomány ismeretanyagába tartozó?

Homályosságban nem áll messze az előbbitől Simmel meghatározása.⁴³ A tiszta szociológiai kutatás a jelenségek közül a társulás mozzanatát ragadja ki kiválasztva induktíve és pszichológiailag tartalmának és céljainak sokféleségéből, amelyek magukban még nem társadalmiak, miként a nyelvten a nyelv tiszta formáit elválasztja ama tartalomtól, amelyben ama formák élökké válnak«. Simmel alkalmilag azzal a hasonlattal él, hogy a tiszta szociológia a társas élet »geometriája«. Most nem bíráljuk e felfogást, csupán annyit emelünk ki, hogy a hasonlat éppen a simmeli beállítású szociológiára nézve a legszerencsétlenebb, mert Simmel élő alakulatokba, lelki kölcsönhatásokba tekint s nem tudjuk, hogyan lehet azt geometriához hasonlítani. A nyelvten hasonlata annyiban találób, hogy megérjük belőle a gondolat-tartalom (Sinn) elvonását; a társadalomnál a szociológia valóban absztrahálni képes a céltartalomtól.

Az említett definíciók közül Simmelé az, amely éppen a most említett szempontból alkalmas arra, hogy megeljük ama tudományalkotó, absztrakciós irányt, amely a tiszta szociológiára nézve fundamentálisnak bizonyul. Állapítsuk meg tehát, hogy 1. a tiszta szociológia első és legáltalánosabb alapját képezi a gondolat, mely szerint a társadalom in abstracto céltartalmú lehet ugyan, de a céltartalom, valamint annak minősége (iránya) egyáltalán nem lehet tiszta szociológiai nézőpont. Ily tartalom in concrete jellemző a társadalom egyes alakulataira, pl. egy gazdasági célközösség képezi alapját egy gyarmatkereskedelmi társaságnak; e céltartalom partikuláris, csak az övé, azaz

⁴³ Többször azonosan közölve, legutóbb Grundfragen der Soziologie, 1917. 29. lap.

őt magát semmiképp sem tudnók definiálni másképp, mint éppen ama céltartalom megjelölésével. Kiesik a tiszta szociológiából mindennemű ily, korlátozott céltartalmú alakulat, amely pl. egy iparművészeti céhnél már nem is oly egyoldalú (nyereségszerzés), mint az előbbi példánkban, mert tágabb, kulturális perspektívák is vannak előtte. Egy politikai klub partikuláris célja is oly valami, ami teljesen közömbös az általános (Simmelnél szűkebben: tiszta) szociológia előtt in concreto. És itt, tudnunk kell, a céltartalom kérdésében nem arról van szó, hogy a partikuláris céloktól absztrakció útján szabaduljunk, hanem ennél több: szabadulni általában – azaz elvileg – a céltartalomtól. Gondolhatunk pl. az államra. Ez oly alakulat, amely úgyszólván minden, céltartalmat magában foglal, de eszköztartalma korlátozott: lényegében a hatalmi eszközre redukálódó. Nem a céltartalom általánosságára (a »közérdekűre«) kell törekednünk, hanem a tiszta szociológia elutasít magától minden oly kutatást, amely a céltartalommal bármiként is összefüggésben van. Feladatunk: az emberi összefüggést kutatni legáltalánosabb összefüggésjellegében – azonban még távolról sem válik azért »főmálissá«, mert elvonatkozunk minden céltartalomtól in concreto és in abstracto.

Igen fontosnak tartjuk ez absztrakciót, amely fundamentális azon alapon, hogy ha ez absztrakciót a tiszta szociológiába be nem hozzuk, sohasem tudjuk elválasztani az absztrakt társadalmat és annak egyes, konkrét élet-(összefüggés-) formáit. Mindig káoszt fognak képezni a problémák, folyton lesiklunk a társadalom fogalmától annak ilyen vagy olyan alakulatára. E fundamentális absztrakció keresztülvitele voltaképp – elismerjük – a legnehezebb, mert mi érdekel bennünket inkább és előbb, mint éppen a céltartalom? Nem az kötelesség bennünket legintenzívebben, minő célra van ez a nagy összefüggés, a társadalom, amint ilyen és ilyen célt szolgál ez vagy az a társas alakulat? Mindig hajlunk arra, hogy a célt lássuk, a

célt keressük és ha el tudunk vonatkozni minden konkrét céltól, még mindig nehézséget okozhat elvonatkozni a céltől in abstracto⁴⁴.

A tiszta szociológiának ott kezdődik a létjoga, hogy lehetséges így, minden céltartalom nélkül is, foglalkozni a társadalommal, amint a fiziológia is foglalkozik az emberrel céltartalom absztrakciója mellett. Van társadalom, él társadalom, konstatálhatjuk még az életképességet is – sajátos – anélkül, hogy lényegében a cél-kérdést fel kellene vetnünk. De mi még az absztrakt életképesség problémáját is kizárjuk, mert ebben a gondolatban is bentrejtőzik a célgondolat.

S itt ismét két lényeges szempontra mutatunk: lehetséges egy problémátárgyalás, mely tudomány elméletileg (elvilleg) nem lehetséges. És viszont, olykor, nem lehetséges egy problémátárgyalás, mert tudományelméletileg nem lehetséges. Ha a konkrét céltartalom nem absztraháltatik, itt mindkét szempontból beállhat egy problémahelyzet. Szeretnők hinni, hogy az utóbbi a lényegesebb.

A tiszta szociológia további absztrakciók jogalapján épül fel, amelyeknek igazolása, úgy véljük, nem fog az előzőhöz hasonló nehézségeket okozni. 2. A tiszta szociológia már a társadalom fogalmának felvételénél elvonatkozik a társadalomnak térbelileg lekötött halmazaitól; kutatásának minden fázisa a társadalomra fog vonatkozni a lehető legteljesebb általánosságában. S itt a helyzet egyszerű: rábizhatja a szociográfiára leírását pl. az orosz, angol vagy belga társadalomnak. A tiszta szociológia felveheti ugyan ama részlegesen konstatálható jelenségeket, melyek valamely határozott területre vannak lokalizálva, de csak példakép. Ha a részletekbe hatol is, nem hivatásából kifolyólag teszi, hanem ad hoc szemléltető, illusztráló szükségéből.

A tiszta szociológiai kutatások elvilleg megindító alapját gyakran könnyebb megállapítani, mint annak tudomány-gya-

⁴⁴ V. o. a 8. fejezetet.

korlati keresztülvitelét biztosítani, így vagyunk, úgy látjuk, a tiszta szociológia harmadik fundamentális absztrakciójával: az idővel. Ha Poincaréval együtt azt a kérdést termők fel,⁴⁵ hogy vajjon az időn kívül gondolt természettörvények nem lesznek-e egykor mások »hétfőn«, mint voltak az előző »vasárnap«, úgy azt kell felelnünk, hogy ez nem csupán tárgyi kérdés és nem is a tárgyi nehézség alapján kell eldöntenünk. A természettörvények felől nyugodtak vagyunk, mert a kozmikus változások oly lassúak, hogy talán a Föld kora kevés időegység ahhoz, hogy a természettörvények némi megváltoztatása, »hibakorrektiója« szükségessé váljék. A társadalmi élet más, ahol az élet éppen oly rohanó s pillanatok alatt történhetnek évszázadok.

A tiszta szociológiának, bárha gyakorlatilag alig lehetségesnek bizonyulna is, el kell vonatkoznia a korbéli beállítástól. Minden társas jelenségre jellemző az az időpont, amelyben megjelenik s mégis kell ettől absztrahálnia. Hivatását gyakorlatilag talán úgy foghatja fel, hogy feladata ama társadalmát kutatni, de a má-ban benne vannak, mint survival-ek (túlélő maradványok) – a Föld különböző tájain m a meglévő, de nálunk régi formaként már leszerpelt – élethalakulatok. A jelen egy múzeum – ez az ethnológiai kutatások alapja; ma megtalálhatjuk régi események alapját. Lehet-e lemondani éppen erről a rendkívül értékes ethnografiai anyagról, amely Bastiantól Graebnerig, Tylortól és H. Post-tól Durkheimig és Westermarckig szakadatlanul özönlik valóban gazdagítva minden tudomány mellett a szociológiát? Kell-e lemondanunk az idői egymásután kutatásától?

Gyakorlatilag a feleletet nem nehéz megtalálnunk. A tudományban vannak mindig ellentétek, elviek is, módszerezsek is; a tudomány is úgy halad előre, mint az élet, irracionalitások árán is, találomra. Ha az ethnografiai-idősi anyag bizonyul értékesnek, csak odatódul – ezer szabály ellenére – a kutatók egész serege. Egy dolog azonban világos: a tudomány nem

⁴⁵ Poszthumusz munkájában, mely »Utolsó gondolatok« cím alatt közzétett.

fogadhat el kötelezőül, csak olyat, ami ésszerű, saját elveiből fakadó. Ami a szociológiát illeti, ma különös aktualitásra még mindig számíthat az új, gazdag ethnografiai anyag, de a tiszta szociológia ezzel szemben idegen, magasabb világot jelent, ahol nemcsak térbeli konkrétum, hanem időbeliség sincsen. Vegyük például a »Markgenossenschaft«-ot; ez a jelenség, a történeti időkben, főképp a középkor elején, gyakrabban jelentkezik: egy roppant érdekes legeltető társas közösség ez; közös birtoklású, de egy már határozott területen belül való félnomad földkihasználáson alapuló életösszefüggés. Egy sajátos időforma, amely épúgy jellemző a korra s nyomot hagyó a társadalomban, mint akár az új idők trust-szervezete. Ne foglalkozzék ezzel a tiszta szociológia? Úgy véljük, hogy eme »foglalkozás« többfélét jelent, és pedig főképp vagy elvileg neki utalt problémát, amelyet így tudatosan vesz fel; neki maradt problémát, amely a tudományok folytonos szétválásaiban heterogén függelékként bent marad kapcsolatosan más kérdésekkel; maga-választotta problémát, melyet gyakran más tudománytól el kell hódítania. Végül az is lényeges szempont, hogy tud-e teljesen foglalkozni a kérdéssel? Úgy véljük, hogy a tiszta szociológia – sőt a szociológia általában – nem tud egy idő formával (trust, Mark-közösség) teljesen foglalkozni, hacsak önmaga át nem alakul – történelemmé. Mert hogy valaminő k o r-kérdést megértsünk, «gy teljes korszinthézis vizsgálata kapcsán tehetjük. Ennek a teljes korszinthézisnek vizsgálata, mint tulajdonképeni probléma, történelem és nem szociológia. Az utóbbi, mondták, vizsgálhatja, mint társas jelenséget; ebben azonban az van-e ismét benne, hogy a történész nem rendelkezhet helyes szociológiai ismeretekkel és ahelyett, hogy a történész menne át egy szociológiai iskolázottságon, át kell mennie a szociológusnak, mint Seignobos vélte⁴⁶, egy történelmi iskola-

⁴⁶ La méthode historique, appliquée aux sciences social e s. 1908.

zottságon? Az van-e ebben, hogy az első az, ami egyoldalú? Úgy véljük, éppen az első az, ami szükséges. Nincs jó történetész, akinek szociológiai iskolázása vagy érzéke hiányzik. A szociológus történelmi felfogása voltaképp történelmi képzettséget jelent s keresnie kell azt, hogy mi az, ami nem csupán segédszempon t a d h o c problémához, hanem éppen saját szempontját teszi ki. Ez pedig nem az idői szempont, hanem éppen a társas életösszefüggés absztrakt szempontja. Az öskeresztény gyülekezetekben s a mai tudományos kongresszusokban van bizonyos hasonlóság s az általános szociológia nem az időkülönbségekre fog kiválókép figyelemmel lenni, hanem az összefüggés hasonló, pl. szellemi alapjaira.

Ez az idő-absztrakció hasonlóképp nélkülözhetetlen alapja a szociológiának. A tiszta szociológiai felfogás feltétlenül időtlen; a tiszta szociológus »sub specie aeternitatis« gondolkodik, s átengedi a »sub specie temporis« felfogásmódját a történésznek. Hogy itt távoli, tudománystrukturális zavarok is indokolólag lépnek közbe, fogjuk még látni részletesen egy külön fejezetben (9/a).

Ezek szerint a tiszta szociológiának megadhatjuk a végleges definícióját, kiemelve a most megtalált s lényegesnek ismert, fundamentális absztrakciókat:

»h o g y a n lehetséges társas élet egyáltalán

– speciális térbeli alkalmazkodástól, időbeli formától és céltartalomtól elvileg eltekintve

– általában tárgya a tiszta szociológiának.«

(I. részletprobléma). Miért vált a szociológia evolucionistává?

Csalódnánk ha azt vélnők, hogy a szociológiában van történelmi szellem, hogy igazi genetikus tudomány, hogy beléje hatolt a XIX. század »historizmusa.« A szociológiában van valami hasonló, de az – bennünket itt éppen csak ez érdekel – tudományszerkezeti szempontból más: egy tágabb értelmű evolucionizmus. Tekintsünk néhány kézikönyvre s azt látjuk, hogy benne nagy terjedelemben található vázolva a »társadalom fejlődése« (social evolution), sőt olykor külön »genetikus szociológia« is jelenik meg⁴⁷ de legalább is a fejlődés-vizsgálat követelése benne van minden meghatározásban, amellyel a szociológia tartalmát kimeríteni vélik, rendesen úgy, hogy „van egy elméleti rész és van külön egy történeti“⁴⁸. A szociológia neve mégsem tűnik fel elégtelennek, holott szocio-genetikává válik, épúgy miként a g e o l ó g i ä is voltaképp földtörténet (geogenetika).

Ennek a fennálló állapotnak kétféle oka van. 1. A történeti ok világosan áll előttünk abban, hogy a szociológia első megalapítójánál, Comte-nál mindjárt a *statique sociale* (ez az elmélet, de látni fogjuk egy későbbi fejezetben, hogy nála jelentősége egészen eltölpül) kibővül egy, a társadalom hosszmetését jelző változástannal, *dynamique sociale*-al, s ebben van a történeti rész, amely a történetkedvelő XIX. században a folyton előálló és igen érdekes új anyag folytán csak bővült. Ma már úgy áll a dolog, hogy számos szociológus kizárólag ethnografiai és történeti anyaggal dolgozlk.⁴⁹

2. A tudományszerkezeti ok kissé mélyebben van. Tekintsünk arra, hogy a történészek elmulasztották a folytonos, gazdag bőséggel áradó anyag mellett a korszakok makroszkópiáját figyelembe venni. Ezt a hézagot, a nagy korelválasztások hiányát a szociológusok iparkodtak betölteni; s létrejöttek határozottan érdekes, de elnagyolt vázlatok, amelyek ma már közkeletűekké váltak, így különbözteti meg Spencer 1. a ka-

⁴⁷ Fr. Cosentini, *La sociologie génétique*, Paris 1905.

⁴⁸ V. ó. pl. Giddings, *A szociológia elvei*, III. könyv (231-417 lk.)
Stuckenberq; *Sociology*, I. 261-II. 194.

⁴⁹ *A vrai dire ce qui occupe surtout les sociologues, c' est l'histoire. Naturelle, La sociologie abstraite et ses divisions*, Revue philosophique, ed. Ribot, 1906. 458. I. Ratzenhofer úgy véli: im Grunde genommen ist der wahre Zweck der Geschichtschreibung die Soziologie *Soziologie*, 1907. 5. 1.

tonai, 2. a gazdasági társadalom korát. A fejlődés szerinte az utóbbi felé halad.⁵⁰ Ugyancsak a haladás irányát tűzik ki mások már valamivel részletesebb, de még mindig elég primitív formában, amelyek közül kettőt mutatunk itt be:

Comte	A. Coste ⁵¹
I. Theológiai stádium (état)	Alapvető korok Átmeneti korok
1. a fetiszizmus kora	I. A klán-család
2. a teokratikus politheizmus kora	II. Egymásfölötti osztályok
3. a katonai politheizmus kora	III. Állam
4. a monotheizmus kora	IV. Individualizmus
II. Metafizikai stádium:	
5. a forradalmi átmenet kora	V. Szabad egyesülés.
III. Pozitív kor:	
6. »Age de la specialité .	
7. »Age de la généralité .	

Mit látunk az ilyen sorozatokba – értjük a jelen esetben: tudományszerkezeti szempontból?

Azt vesszük észre, hogy a korszakokba értékfokozódás gondolata húzódik bele, s mindenütt megjelenik egy kor, amely nemcsak az utolsó, hanem tartalmazza a fejlődés célját is, azaz ide van csoportosítva minden érték-gondolat. Ha mélyebben visszagondolunk az evolúciós tudományok szerkezetére, azt látjuk, hogy az »é r t é k«-tudományokat elvileg tagadták, mert szerintük csak »pozitív« (tény-)tudományok vannak; 2. azonban-felvetik az evolúció fogalmát, kutatják a naturalisztikus módon felfogott fejlődést (fejlodestör vényeket), de éppen az evolúció »természetszerűnek« deklarált »utolsó« fázisába belehelyezik teljes értékelméletüket. Míg az értékelmélet sokkal emberibben a »Sollen«-t mondatta ki, a naturalisztikus-evolúciós. szociológia azt mondotta: a »Müssen«, a természetszerűleg létrejövő kényszer, »a fejlődés« alapján ez és ez fog létrejönni. Van ebben egy sajátos ellentmondás: tagadása az értéknek s belerejtése egy értékmentesnek gondolt evolúcióba.

⁵⁰ A Principles of sociology e fejezetei magy. ford.-ban is („Természet és társadalom c. sorozat).

⁵¹ Les principes d'une sociologie objective, 1899. 153. l

Látjuk, tudománystrukturális szempontból éppen az érték-tudományi szempont hiányát töltötte be az evolúciós szociológia.

**(II. részletprobléma). A társas élet –reine Geselligkeit
– elemzése Simmel »tiszta szociológiájában.«**

A német szociológiai irodalomban az első és legnevezetesebb alkotás ma Simmel munkája,⁵² amely éppen a formális »vagy« tiszta szociológiát alapozza meg. Mivel itt a tiszta szociológia meghatározása, Simmel finomságokra hajló gondolkozása mellett is, egyoldalúságra vezet és mentesíteni óhajtjuk a meginduló kutatást már csak a bizonytalanságoktól is, részletesebben ki kell térnünk e felfogás ismertetésére. Egy igen érdekes példában láthatjuk itt e kérdés beállításának minden gyengéjét, 1. mikroanalitikus jellegét, amire már utaltunk, 2. azt, hogyan ismerhetjük félre e probléma lényegét azzal, ha a tiszta szociológiába emelünk – hibás perspektívával – oly problémát, amely csak egy életforma s így szükségkép a társadalmi morfológiába tartozik. Ez a példa a »tiszta társas összefüggés« problémája.⁵³

Simmel úgy veti fel a »tiszta társas összefüggés« (reine Geselligkeit) kérdését, hogy a tiszta szociológiában el kell választanunk »minden, emberi társadalom« tartalmát és formáját. A tiszta társas összefüggés –egész általánosságban tekintve – nem egyéb, mint egyének összefüggése magáért a társas összefüggésért, eltekintve minden céltartalomtól. A céltartalom – pl. egy kereskedelmi társaságnál a nyereségszerzés, egy politikai klubbnál a hatalom megszerzése avagy fönntartása, egy akadémiánál a tudomány fejlesztése stb. – magában nem társas mozzanat. Az igazi »társaság« (reine Geselligkeit) esetében a cél maga a társadalom, azaz: a tiszta társas összefüggés c é l m e n t e s e n társas.⁵⁴ Kérdésünk először az, hogy v a n-e célmentes

⁵² Soziologie, Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung, Leipzig, 1908.

⁵³ A Grundfragen der Soziologie (1917) 3. fejezete külön tárgyalja, ami egyéb műveiben szétszórva nyilatkozik meg. Az olvasót kérjük, olvasna át ez igen szellemesen megírt fejezetet, melyet itt egészében nem reproduktálhatunk.

⁵⁴ Simmel eme felfogása talán Paulsöntől ered, aki azt írja: »a társas érintkezés abban különbözik más érintkezéstől, hogy az nem külső cél, hanem önmaga kedvéért jó létre. . . Formális jelleme (sic) szerint a a játék mellé állíthatjuk.« System der Ethik, 7/8. kiad. II. 313. 1.)

társas életösszefüggés? Már eleve megjegyezhetjük, hogy Simmel itt nem fogjuk teljesen megcáfolni, mert mint speciális életforma, megvan és tárgyalja a « társadalmi morfológia.⁵⁵ Másodszor kérdésünk az, hogy a »célmentes«, tiszta társas összefüggés ama probléma-e, amely éppen a »reine Geselligkeit« formáiban kiteszi a tiszta szociológia tárgyát? Erre nézve mi más eredményre fogunk jutni, mint ő. Harmadszor azt fogjuk kutatni, minő értéke van a »tiszta« összefüggések simmeli, azaz »formális« kutatásának,⁵⁶

Kiindulunk abból, mit Simmel nem vett észre, hogy a célmentes felfogás kétféle absztrakciót jelenthet: vagy az élet absztrahál egy-egy fázisában konkrét céloktól, vagy a tudomány absztrahál egy kutatáskör minden témájánál konkrét céloktól. Röviden: az első életformai, a második tudomány formai aktusként áll előttünk. Ezt a distinkciót – mentésül hozzuk fel – éppen Simmel fejtegetései után lehet kellő tisztaságában megtennünk, mert egy nagy tévedés tette lehetővé a nagy különbség meglátását élet- és tudományforma között. A tiszta társaság Simmel szerint az egyénből nem engedi érvényesülni azt, ami benne éppen egyéni (»das Allerpersönlichste des Lebens, des Charakters, der Stimmung, des Schicksals hat im Rahmen der Geselligkeit keinen Platz«). A magát minduntalan vallomásokba kiobbantó egyén csakhamar elhallgat. Észreveszi, hogy őszintesége teher, hogy akár mélynek érzett élményeit-is mások ömlengésekké degradálják s esetleg azt mondják róla, »feltolja magát«, indiszkrét stb. Tehát magába tér s észre veszi, hogy a társas élet mást vár, valaminő – így gondolja Simmel – »tisztán társas« jellegűt. A társadalom az egyén önkifejtő érdekével szemben szembeszegz magának a társas életnek (Vergesellschaftung) érdekét s így keletkeznek annak tiszta életformái. »A tapintat legsajátságosabtt tevékenysége abban áll, hogy az egyéni impulzivitásokkal, a; én hangsúlyozásaival, szellemi és külső igényekkel szemben határt von, amely határt a ,m á s o k joga' követeli.«⁵⁷ »Veszély nélkül csak azok az emberek adhatják magukat egé-

⁵⁵ Simmel leírásait – formális szociológiai oldalról – megelőzte egy jogász, kit ő sehol nem említ. S. fejtegetései pedig sok helyütt élénken egyeznek Ihering-ével: Der Zweck im Recht. II. köt. Das Sittliche (1883.) Viszont végtelenül finommá emelte a problémát, ha összehasonlítjuk pl. Schaffle-lel (Bau u. Leben des sozialen Körpers, 1875. I. 307. lk.)

⁵⁶ Erről 9/g. fejezetünk fog szólni részletesebben.

⁵⁷ Grundfragen, 57. 1.

szén, akik egyáltalán nem adhatják magukat egészen, mert lelkük gazdagsága folytonos tovafejlődésen alapszik, amelynél minden megnyilatkozásnak új kincs nő utánna; tehát akik latens lelki tulajdonok kimeríthetetlenségében vannak». ⁵⁸ Az ily fél e tapasztalat minden esetre korai neveltetésünk idejére esik, olykor még etikák is figyelmeztetnek rá. ⁵⁹ Az egyén bizonyos irányú önfegyelmetségre eszmél s talán Simmel is gondolt arra, hogy a begyakorlás törvénye alapján mindez észrevétlen egyéni tulajdonná lesz. Ami társaságban érvényesíthető, érdeklődésre tart számot, oly élmény, amit az emberek utánozni képesek s Tarde jól megfigyelte, hogy ami másokba átmegy, magunkban is megerősödik (r e i n f o r c e m e n t). »A társadalom utánzás«; látjuk azt, hogy a társaság élettartalmát valóban utánzásba jutó elemek alkotják. De szűkíteniük is kell Tarde tételén; magyar nyelvünk szerencsére a társaság és a társadalom szók által élesebben elválasztani enged egy lényeges mozzanatot: a társaság megerősít bizonyos élményeket, s ezek éppen »társaságiakká« válván, elterjednek. Az egyén lelki élete pedig párhuzamosan változik, hozzáalkalmazkodik az »érvényesíthetőhöz«, élményértékelése »szocio-centrikussá« válik, elhagyva az »egocentrikus« különbségeket.

Lényeges a társaság életében az eszmék, érzések terjedésének könnyedsége. Simmel úgy mondja, a tiszta társas élet: játékszerű életforma (Spielform), mert itt nincs egyáltalán konkrét céltartalom (mi úgy látjuk, mert ez éppen ökonomikus a társas életben való pusztá együttlét fenntartására). El kell kerülnie minden egyénnek – ott, ahol csak az összefüggésmegtartás a lényeges cél– minden célgondolatot, erőfeszítést, munkát, minden vitális érdeket, mert ez már megosztó, már a célokról sokan különbözőképp gondolkoznak, a célokhoz való eszközökről még különbözőbben. Azaz, ezt Simmel ismét nem emeli ki: a tiszta társas életben (társaságban) az egyéni élménynek minden munkája eltűnik, hiszen a társas élet önmagáért valóvá lesz. A konkrét céltartalom mindig fegyelmel; ha meg is nyilvánulnak ellentétek, mindig van élet – azaz küzdelem valamiért – az igazi társadalomban. A »tiszta« társaságból ez azonban kiesik, beáll egy fegyelmelzetlenség, egy közeledés olykor a könnyedség, simaság olcsóbb fajtái felé is, sőt beállhat egy üresség is. Mindez összefüggésben a céltartalom kiesésével.

⁵⁸ Soziologie, 1908. 356 l.

⁵⁹ Paulsen i. m. II. 317. l.

Sőt itt érdekes törvényszerűség is található – a banalitás egyenes arányban növekszik a társaság nagyságával. Simmel szerint:⁵⁹ »minden magasabb és finomabb alakulat egyéni jellegű és ezért nem is alkalmas arra, hogy emberek összehatalálkozzanak (eignen sich nicht zu Gemeinsamkeiten)... Nagyon kevesek közt lehetséges kölcsönös alkalmazkodás ... Minél többen jönnek azonban össze ... annál mélyebben kell azt a pontot keresni, amely hajlamuknak és érdeklődésüknek megfelelően közös«. Bizonyos az, hogy nagyobb társaságban gyakran lehet látni egy sajátos társas benuást, unalmat, álomszerűséget, másra-várást. Talán Tarde is erre gondolt, midőn azt írta, hogy »a társas állapot hipnotikus állapot s nem más mint az álom egy faja... Nincs egyebünk, mint szuggesztált eszménk s hisszük őket ellenkezés nélkül; ilyen az alvó állapot, ilyen a társasági emberé«. ⁶⁰ Ime a boldog önfeladásunk világában, a társaság életének könnyű hullámú »célmentes« síkján vagyunk (de látjuk is itt a Simmel és Tarde leírásaiban, hogy nagy szociológiai problémák minő kicsiny körből emeltetnek ki, lehet, mesterségesen általánosabb síkokra). »Szeretjük a társulást, mondja Leslie Stephen, mert bizonyos érzelmek táplálásának és a társainkkal való együttlét élvezeteinek eszközeivel lát el bennünket«. Paulsen röviden mondja; »A társasági élet dietetikus szükségesség.« ⁶¹ Simmel még más érdekes mozzanatot is feljegyez. ⁶² »Ha a társulás általában kölcsönhatás, úgy annak legtisztább és úgyszólván legstílusosabb esete az, ha egyenlők közt történik«; így »még a társadalmilag különböző állásúak között is a társaság demokráciája játszott valami. A társaság mintegy ideális szociológiai világot teremt. Ez a társas világ az egyedüli, ahol hasonjóság demokráciája sűrűdésoktól mentesen lehetséges, egy mesterséges világ ez [!], amely építve van oly lényekből, akik kizárólag ama tiszta, semminemű úgyszólván materiális hangsúly által egyensúlyukból ki nem vetkeztetett kölcsönhatást egymás között létrehozni akarják ... Ha a társaságban tisztán 'mint emberek' jövünk számba, azon alapszik, hogy a modern élet objektív tartalommal és tárgyi követelésekkel túl van terhelve.« Ime tehát, menekülünk céltartalmak túlsága

⁵⁹ Soziologie, 71. 1. Látni fogjuk, hogy ez tömeglélektanilag nem pontos (v. ö. III. részletprobléma).

⁶⁰ La logique sociale, 22–95. 1.

⁶¹ System der Ethik II. 312

⁶² Grundfragen 61. 1.

után egy üde, játékos légkörű társas életbe, de itt – éppen Simmel előadásából nem látjuk-e a fiktív mozzanatok egész sorát?

Úgy véljük, hogy Simmel, Tarde, Paulsen leírván a társas élet – Tarde szerint legfőbb, mások szerint mindenesetre igen jellemző – állapotát, igen jól megláttak bizonyos jelenségeket, de, úgy véljük, nem látták meg a társadalmat. A társadalom életét nem lehet egy különleges »alvajáró« (Tarde), »dietetikus« (Paulsen), avagy »játékformájú (Simmel) állapotával jellemezni. A társadalmi élet nem finom esztétikai fluidum, mely átlengi azokat a különálló szellemeket, amelyek – feltevés szerint – csak akkor valóban társasak, amidőn levetették az élet gondját, amidőn már nem munkásak valamin ő céira, hanem összejöttek célmentesen, nem valamiért, hanem egymásért. Az a priori föltevés: – a munka maga* nem társas!

Miért van ama hipnotikus, álomszerű állapot? Miért a szuggesztiók oly finom és gyors tovaterjedése a társas életben? Mert a lelki élet fegyelmetlen; a fegyelmetlenségben jól emeli ki Bergson az álom lényegét s vele szemben azt, hogy az élet csak olyan élményeket enged be lelki életünkbe, ami egy munkacélhoz hozzátartozik. A társaság az a soci-été, amely une espèce de somnambulisme-nak csakugyan megfelel, miután – láttuk éppen – a társaság élete azon alapon érthető meg, hogy a céltartalom fegyelmező s összerendező ereje valami okból kiesett.

Bizonyára a célmentesség jóleső játékformája egy fiktív egyenlőségi, azaz demokratikus légkörben játszódik le⁶³, ahol az udvariasság jogalapján még a kiváló egyén is alárendeltnek mutatja (mondjuk, játsza) magát egy alacsonyabbal szemben. Tisztán emberi vonásokban közvetlenül jelentkező jellem hordozza az érintkezést. S mily célra? A cél hiányzik – a társaságnak nincs jellemzőbb vonása, mint ama »demokrácia« alapján rejlő tökéletes szervezetlensége. A szervezetlenség pedig éppen a játék szervezetlensége, a munkajelleg hiányával természetesen adódó.

Miért szükséges demokrácia a társaság életében? Mert önkényt adódik, mert a szubordináció már összerende-

⁶³ V. ö. Rudolf Ihering, Der Zweck im Recht (1883), 4. kiadás, kot. (Das Sittliche). 485. Lk.

zódottséget jelentene s erre nincs szükség, mert cél nincs. A célok azonban csak pihennek s itt jó napfényre Simmel fejtegetésének befejezetlensége.

A tiszta társaság célmentessége alapvető Simmel szerint annak indoklására, hogy ama társas összefüggés éppen »tisz-tán« társas. A célmentesség »játékformává« teszi a társaságot, a társas élet megvan, fennáll mint játék. Nincs-e azonban valaminő célja is? Éppen a játék –újabb felfogásban (K. Groos) a legkomolyabb tevékenységek egyike, mert elő gyakorlatokat tartalmaz távolabbi életfázisunkban majdan szükségessé váló célokra. A játék előlegezett komoly életmunka; a játék látszólagos céltalansága csak mostani célmentesség, a célnak csupán eltolódása.

A társas életben sem ez a lényeg? Úgy véljük, hogy Simmel megtévedett: egy abszolút célmentes társas élet is voltaképp egy rejtett, alant mozgó célélettől tápláltatrk: az egyének bizonyos „csoportját momentán, ad hoc cél nélkül, de egy egykor szükségessé váló cél érdekében együtt-tartani, egymással, megismertetni, összehangolni stb. – mind-ezek lényegesek, így azonban: 1. a tiszta társaság oly morfo-lógiai forma, amely – bizonyos mértékig – mestersé-gesen van mentesítve momentán céltartalomtól, de ezzel éppen alkalmassá tenni, preformálni törekednek egy távolabbi célra; azaz e társas alakulat célmentessége nem abszolút: a t e l i - kus (cé l-)tartalom csupán fölfüggesztett! 2. a tiszta társas élet lehet egy telikus tartalom elhalványodása, egy enyhe utóhangja egykor duzzadó céltartalomtól telt tár-sas életnek. Ezt, egészen észrevétlenül Simmel (egy külön, történeti visszapillantásban) maga is érinti (»Residuum einer inhaltsbestimmten Gesellschaft«).⁶⁴ A »reine Geselligkeit«, egy üressé tett, vagy üressé vált forma. Úgy látszik, éppen erre céloz Giddings, amidőn a jelenléti társulásban »halvány emléket« konstatál: -»a jelenléti társulás magával hozza a tár-sult tevékenység halvány emlékeit s annak tudatát, hogy az együttlét bármely pillanatában újra tevékeny-ségi társulássá, azaz aktív következményüvé válhat.«⁶⁵ Ez a tudat-jelenség oly valami, amely minden fontossága mellett elkerülte Simmel figyelmét s melyet egy általános fo-lyamatban látunk kifejeződni. A céltartalom aktualitása

⁶⁴ Grundfragen der Soziologie, 68. 1

⁶⁵ A szociológia elvei, 438 1

az egyes társadalmi alakulatokban fluktuál; a társas élet e tekintetben két pólus között mozog; a midőn elhalványodik vagy felfüggesztődik a céltartalom, a társas élet »játékformája« áll elő; amidőn a céltartalom erősödik, közeledünk a tevékenységi társulás (Giddings) avagy egy határozott célegyesülés (Weber M.) felé. Mindezt Simmel nem látja. Kiténő és szemléletes példája a »reine Geselligkeit«-ről nem igazolja, hogy a tiszta szociológia ily alapon egyáltalán felépíthető.

MÁSODIK KÖNYV.

A TÁRSADALOMALKOTÓ TÉNYEZŐK A JELENKOR TUDOMÁNYÁBAN.

»The corner stone of sociology must be a sound doctrine of the social forces. (Ross.)

5. Problématörténeti visszatekintés.

A társadalom alkotó tényezők problémaköre igen tág és természetesnek kell tartanunk, hogy a legkülönbözőbb korok és írók foglalkoztak e tárggyal, kezdve egyes görög gondolkodóktól a mai szociológusokig. Mindenik kor hozzátett valamit a maga gondolkodásából, sőt, lehet mondanunk, a korok tényező-hite mindig a legjellemzőbb magára a korra. E kérdés szoros összefüggésben van a történeti élet felfogásával. A társadalomalkotó tényezők a »társadalmi« élet, a »történeti élet« egészére kiterjedő problémát jelentenek, egy bizonyos kauzális felfogás, egy milieu-kondicionalizmus alapján.

A milieu kérdése a múlt század közepén merült fel nyomatékosan, habár a »periechon« (az, ami környezet) fogalma már az ó-korban eléggé tisztán kifejezett (Hippokrates¹); szerepelt a középkor művelt arabjainak is a gondolkodásában (Ibn Khaldun), széles kört vívott ki magának a racionalizmus korában is (Montesquieu).

Amidőn azonban a környezet könnyen szétfolyó fogalma fölmerült, azonnal meg kellett birkózni azzal a kényes feladattal, hogy minő elemekre s minő jelenség-rétegek mentén lehet azt szétbontanunk. Ez a feladat pedig nem – azonos

¹ V. ö. Hornyánszky: A görög felvilágosodás tudomány és tudománya. Akad.

ázzál, hogy általában megalkossuk milieu-feltételezettségünk pusztá tudatát. Számos író beszél a milieuról anélkül, hogy annak elemeit elég kimerítő rendszerességgel megállapítani tudná. A milieu fogalma kezdetben nem más funkciójú, mint egy bizonytalan általánosságban lebegő feltétel-kutató (kondicionális) világnézet pusztá kívánása.

A társadalomalkotó tényezőkről szóló elmélkedés azonban nemcsak Montaigne és Taine, elméleti gondolkodók és népszerű esztéták gondolkodásában szerepel, hanem sokkal általánosabban a korok, a tömegek gondolkozásában is. A tömegek nem lehetnek közömbösek a sorsukat mozgató, nagy, világtörténeti erők iránt. Ha egy elvonuló poétát, egy palotáiba zárkózó mecénást közömbösen is hagy az a gondolat: minő tényezők irányítják életemet, hova, mely irányvonalakba vagyok bekapcsolva, minő sors vár reám, ha fel nem használom a nagy erők megragadhatásának pillanatát, a tömegek é kérdés iránt szükségkép figyelmesek. A tömeget irracionális függéstudatát a sors misztikus gondolata képviseli legelsősorban és leggyakrabban. A magasabb összefüggések láthatatlan szövedékéből azonban a tömegek mindig nagyon keveset ismernek, mindig homályos előttük a múlt, a jövő is, de annál inkább érzik irányzottságukat, minél tisztábban áll előttük, hogy a nagy, korszakos változásokhoz pusztá akarások, elhatározások elégtelenek. De a tömegben is ébrednek olykor analitikus gondolatok, avagy analitikus kiérzések, s ezek hatalmas erejűek, mert aminő tényező realitását a tömeg meglátja, ahhoz mint valami mentőövhöz makacsul ragaszkodik.

A tömeg, olykor, észreveszi a nagy faji problémásúlyokat, észreveszi a gazdasági erők fejlődéselőmozdító pozitívumait, észrevesz nagy, túlnyomólag vallásilag formált, ideológiai tényezőket. De legtöbbszörre gondolkodása másnemű; nem annyira objektív, mint tisztán perszonális. Carlyle jól meglátta, hogy a történet minden korszakában van hőskultusz. Hozzátehetjük, mindig is lesz, ameddig lesznek nagy, mélyebb

kultúrával áthatolatlan tömegek. A tömeg előtt nem a tényezők objektív gondolata az első, hanem a szubjektív, várakozásokkal teli személyértékelés. A tömeg szerepét nem szabad intellektualisztikusan felfognunk; az, ami a tömegek gondolatát megragadja, nem tényezőanalízis, melynek rendszeres kapcsolhatóságára számít; a tömeg jelentőségét az adja meg, hogy hisz. Ezáltal homogénné válik, ezáltal önkritikáktól és benső gondolatdivergenciáktól mentesen jöhet tömegakció létre. Mindezek csak arra vezetnek, hogy két, örök antagonizmusban álló tény jelenjék meg előtte: az emberkvalitás, mint misztikum, a nagy szám, mint misztikum.

Sokkal inkább nagy, benső lendületektől kísért gondolatáramlat indult meg a tényezőkre vonatkozólag a XIX. század történetfilozófiájában. Minden műben láthatunk egy-egy hangsúlyt erre vagy arra a tényezőre vonatkozólag. Mivel a század történetfilozófiája inkább nagy kiérzésekkel, bizonytalan körvonalú szintezisekkel indult útnak, mintsem rendszeres problémaföltevésekkel, az ellentétek a tényezők felfogására nézve keverődöttek ma is megvannak. Egy azonban elméleti kiindulású és egyben tömegeket meghódító is volt: a történelmi ökonomizmus.

Mindezen egyoldalú kortermékek, avagy gyakran csupán korhangulatok – bár belső élményintenzitással – csak érintették a tényezőproblémákat. A tudományos kutatások körében egyszerre négy tudományfaj is találkozott a tényezőproblémák özönével, mellyel szemben valamiképp állást kellett foglalniuk.

Idősorrendben véve talán az első az e t h n o g r a f i a, hol egy, ma is figyelmet érdemlő régi ethnográfus foglalkozott vele, W a i t z Tódor (a filozófia tanára volt Marburgban). Műve «Über die Einheit des Menschengeschlechtes und den Naturzustand des Menschen» (1859)² főcímet viseli, mu-

² Az I. kötet általában Anthropologie der Naturvölker cím alatt ismeretes. Fejezet a 395-474 lk -on: Über die verschiedenen Culturzustände des Menschen u. die Hauptbedingungen ihrer Entwicklung.

tatva, hogy a kiindulás általánosabb, filozófikusabb volt. Waitz után természetesen bármely ethnológus felvázolta magának a kérdést gondolatban. Úgy véljük, a kérdésföltevés az etimológiában mindvégig csak propedeutikus lehet, s nem egyenesen az ethnografia hivatása ennek elvileg való kutatása.

Haberlandt, a neves ethnografusok egyike ma a következő rendszerbe hozza a tényezők kérdését: »Ha a fejlődési tényezőknek nagy, csaknem áttekinthetetlen tömegét, amelyek az ember tudományában a népek életének ama roppant sokféleségeért és sokféle jelentkezéseért felelőssé tehető, át akarjuk tekinteni, úgy mindenekelőtt két főcsoportba választ-hatjuk el őket: 1. a külső fejlődési erőkre, amelyek ismét kétféle-fajtájúak: a. földrajziak, amelyeken a természeti környezet fizikai életfeltételeit, a táplálkozási és versenyviszonyok mellett, foglaljuk össze és b. történetiek: ide tartoznak a történeti talaj helyzete [sic] által adott érintkezések más népekkel, a közlekedés befolyásai stb., amelyek által a népek élete nem kevésbé erőteljesen s kiadásán befolyásoltatnak, mint a természeti talaj viszonyai által; 2. a belső fejlődési erőkre, amelyekkel jelöljük a faji jellegben vagy race-ban magában adott testi és lelki hozományokat, annak „a nemzedékek kiválogatódása által létrejövő különböző továbbképződéseit és fokozódásait.«³ Vajjon a »történeti talaj helyzete« miért nem földrajzi kérdés? A »nemzedékek. .. továbbképződése« meg miért nem inkább »történeti«?

A kérdés második tárgyalási milieuje a történet-elmélet. Eltekintve ama történetfilozófiai gondolatoktól, melyeket a koráramlatok hordanak, szüksége van a történetfelfogás kifejlesztésére éppen a historikusoknak; nekik szolgálnak a »methodikák«, melyek hol általánosabb keretekben megjelenők, mint Buckle vázlatos elméletei, hol különösebb gonddal a történész-felfogást körvonalozó írók, pl. Lotze művei,⁴ hol egye-

³ Scobel, Geogr. Handbuch, 1909. 5. kiad. Bevölkerung der Erde c. fejt. 350. l.

⁴ Főképp Mikrokosmos; Ideen zur Naturgeschichte und Geschichte der Menschheit, 3 köt. 1. kiad. 1856-1864. közelebről a II. 5-6 könyv, a III 7-8 könyv.

nesen tudomány-technikai útmutatások. Ezek között a legismeretesebb és mindenesetre igen tipikus Bernheim gondosan összerótt munkája. Belőle valóban megismerhetjük a történész gondolkodását. Szüksége van a történésznek is egy, gondolatban szeme előtt tartott tényező-rendszerre, mely nem fog gyakorlati történetírásában mereven ránehezedni, de különböző, elvi és tudományökonómiai szempontból fontos szolgálatokat tehet, így Bernheim elég kifejezetten, vizsgálandónak tartja a történeti tényezőket (Auffassung der allgemeinen Faktoren). E tényezők szerinte⁵ a következők: 1. a külső, fizikai tényező, 2. a pszichikai és pedig egyéni és szociálpszichikai tényezők, 3. a »kulturális« tényezők; ez utóbbiak⁶ »a történet folyamán emberi tevékenységek által hoztattak létre és minden nemzedéknek a maguk idejében és helyén mint adott összeg áthagyományoztatnak.« Ez utóbbi tehát egy sajátos »mesterséges vagy társadalmi milieut« tesz ki. Bernheim úgy mondja, »bárha ez maga történeti produktum, mégis mint önálló tényező jelenik meg minden jelenségkomplexumnál«.

Feltűnő Bernheimnél, hogy külön a faji kérdés felvétele hiányzik és hogy a földrajzi tényezőkkel együtt jelenik meg egy, így tehát szétfolyó »fizikai« tényező fogalmába egyesítve⁷; feltűnő, hogy a harmadik, »kulturális« tényező minő tág. Ezek, valamint más sajátosságok magyarázatát közelfekvő v. tényben találják, mert látható, hogy ez az analízis legfőképpen a gyakorlati történetírás érdekeit tartja szeme előtt. Hogyan kell azt értenünk, hogy a kulturális faktor önálló tényező, mely mint emberi munka-létrehozta s átöröklődő hagyományanyag sajátos »társadalmi« milieuként szerepel? Lehet-e itt minden áthagyományozott korterméket külön egy kézbe fogni; lehet-e valamiként ugyanazon kategóriába illeszteni Michel An-

⁵ Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie. 5–6. kiad. 633. lk.

⁶ Lehrbuch 677. l.

⁷ Ugyanígy Philippovich Allg. m. Volkswirtschaftslehre,⁵ I. 1904. a gazdasági fejlődés »természeti feltételei« keretében együvé hozza 1. a külső természetet és 2. népességet

gelo egy alkotását és egy házat, egy gyári üzemet és egy valási dogmát, egy kivándorlási irodát és egy akadémiát? Mert mindezek valamiképen – megfelelő szempontból – »mesterséges vagy szociális tényezőt« alkotnak. Hol van továbbá határ a »kulturális« tényező és a »társadalomszichológiai«⁸ között, avagy van-e itt egyáltalán határ? Valamint az egyéni és társadalomszichikai tényezők oly világosan elválaszthatók-e, mint Bernheim véli? Úgy véljük, itt aberrációk vannak, amelyek nagyságát csak egy helyesebb és stabilizálódottabb történetírói praxis tudja elkerülni, a gyakorlat, szerencsére, ezt mutatja.

Bernheim tényező-elmélete éppen a két utóbbi tagjában, a történetírói praxis képe, amely különválasztott élénk és aktív mozgású egyéni és tömegetényeket, elválasztott lassúbb mozgású, nehezebb, korszakosabb súlyú »intézményeket« s míg az előbbiekkal a politikai történet számolt, az-utóbbiakat, a történetírói praxis egészében áttolta egy máig homályos határu s nézetünk szerint szorosan meg sem oldható tárgykörű művelődéstörténelembe. Ez utóbbi tények volnának a »kulturális tényezők«. Ezt a határt azonban – elvileg és tudományos alapossággal – nem lehet fenntartanunk. Az aktív – egyéni és tömegetények s a – korántsem passzív, statisztika szerepet játszó – intézmények közötti distinkció teljesen szétfolyó és csak egy egyoldalú politikai történetfelfogás szűkös szempontjából való kirekesztettség⁹ magyarázza bizonyos kultúrhistoriai anyag együvékerülését. Ez a hiba Wundtnál is eléggé feltűnő,¹⁰ ki egyenesen a történelem és a szociológia különbségét keresi abban, hogy –bár bizonyos kautelával¹¹– az első folyamatokat (Vorgänge), a második állapotokat (Zustände) választ vizsgálódási tárgyául. Egy kutatói tényállás leszögezése és ennek logikai elismerése két különböző feladat és Bernheim úgy, mint

⁸ Bernheim végre is megjegyzi (i. m. 677. 1.): Die Grundlage der Sozialpsychologie bleibt immer die Individualpsychologie. V. ö. 646–47!

⁹ Tipikus példában figyelhetjük meg Mommsennél.

¹⁰ Logik der Geistes Wissenschaften³, 460. 1.

¹¹ U. o. 462 1k.

Wundt nagyon kevésbé látunk bele a kérdés megoldásának lényegébe, bővebben indokolnunk nem lesz szükséges.¹² Így azt látjuk, hogy nagy tényező-rendszerező kutatás helyett tipikus történetmethodikákban szintén, miként az etimológiában, csak propedeutikus megállapításokat kapunk.

Sajátos az, hogy a tényezők bizonyos rendszerezését egy speciális társadalomtudomány, a közgazdaságtan is magáévá tette. Ez a minduntalan szociológiává kiszélesülő kutatás kénytelen volt a gazdasági fejlődés tényezőivel foglalkozni (Wagner A., Philippovich stb.). A gazdaságtan ugyanis, miként ismeretes, gyakorlati mozzanatok folytán egyre több és több problémát volt kénytelen felvenni vizsgálódása körébe: a szükséglet fogalma révén kénytelen belekapcsolódni a pszichológiába, a munka és más kérdések kapcsán a népesedéseiméltébe. Mihelyt kiszélesedett a közgazdaság problémája, azonnal felötlik a kérdés (azelőtt csupán a termelés tényezői), hogy meg kell állapítania a »gazdasági élet« avagy a »gazdasági fejlődés« tényezőit, így már kettéválva és kiszélesedve áll előttünk Philippovich rendszerében.¹³ Habár röviden tekintünk is e vizsgálódási módra, látni fogunk sajátosságukat. Szerinte a gazdasági »fejlődés« tényezői: 1. a természet és pedig a külső természet és a népesség, 2. a társadalmi szervezet (állam) 3. személyes (egyéni) feltételek, ahová a tudást (gazdasági és technikai) sorozzuk.¹⁴ A »termelés« tényezői: 1. a munka: »személyes termelési tényező«; 2. a föld, 3. a tőke; ez utóbbiak a »tárgyi termelési tényezők«. Ez áttekintés mutatja, hogy a tényezők felkarolása igen tág körű.

Wagner A. a gazdasági fejlődés vizsgálatában a követ-

¹² Bernheim egy helyütt (732. 1.) kifejezetten ráutal, hogy Lotzét követi; véleménye: »der vorurteilsfreie Blick über der Hohe der extremen Richtungen ermöglicht es ihm [Lotze, sich von Einseitigkeit freizuhalten und keines der in Betracht kommenden Probleme zu übersehen oder gering zu achten(1). Másutt mégis (733. 1.): Lotze gibt uns kein abgeschlossenes System.

¹³ G r u n d r i s s d e r p o l i t. Ökonomie,⁵ 1904. I. Die Entwicklungsbedingungen der Volkswirtschaft, 48–105. 1. Produktionsfaktoren, 115–155.

¹⁴ 98 Nincs oly lelki jelenség, mely be nem folyósolná a gazdasági életet.

kelő tényező-análízishez jut: legelső tényező a nép, mint egész. »Hosszú történeti folyamat volt az, mondja, ami az államkötelékben egyesített embereket a közgazdaság tulajdonképem hordozójává tette«. Látjuk itt, hogy Wagner a történeti időbe kapcsolódik és a m a i és nem minden társadalom felvételére gondol, ami módszertani zavarra vezethet. A hordának, sőt az őscsaládnak is megvan a maga gazdasága s az erők, melyek mozgatják, kellő absztrakció mellett ugyanazoknak mutatkoznak, mint a nagyobb, államkeretekbe helyezkedő »Volks«-wirtschaftok. A »nép, mint egész«, egy-egy államban már szerveződve szerinte mesterséges állapotba jutott; ugyanígy a közgazdaság is természetes organizmusból mesterséges organizmussá alakul. »Die Nation wird Staatsvolk die Volkswirtschaft wird Kunstprodukt«⁵ Látjuk a nép itt mintegy anyag, az állam mintegy forma; a természeti gazdaságból »köz«-gazdaság (Volkswirtschaft) az állam formáló erejével alakul. 2. a f ö l d r a j z i tényező az egyes (magán-) gazdaságok összeköttetismódjában válik döntővé¹⁶; 3. a technikai tényező, minők a közlekedőeszközök, termelőeszközök stb. 4. a jogi tényező, amiben Wagner a közgazdászok között beható kutatásokban¹⁷ a legelsőek közé emelkedett, és Stammler fejtegetéseivel¹⁸ szemben is értékesebb a közgazdasági kutató számára.

Conrad J. tényező analízise nehezebben vehető ki munkájából; 1. a természeti tényezőt szerinte »nem szabad túlbecsülnünk magasabb kultúrfokra nézve«. Az ember jórész-

¹⁴ Mégis főképp a szellemi tényezők közül az instrumentálisakat kell ideszámítanunk,

¹⁵ Grundlegung der Volks Wirtschaftslehre,³ L 385. 1.

¹⁶ Az egyes gazdaságok benső összeforradása, valamint az agrár és városi gazdaságoké, mindnyája pedig nemzetgazdasággá . . . lényegében befolyásoltatik a talaj és természetétől, kiváltképen a földrajzi fekvés és alakulat által, sőt a népgazdaság területének geometriai [sic] alakja által is«. Ama »geometriai« alaknál (úgylátszik, 358. jegyz.) »a közlekedés faja- és bensőségére« kell gondolnunk.

¹⁷ V. ö. Volkswirtschaft und Recht, besonders Vermögensrecht, 1894. önálló köteté vált ki fejtegetéseiből.

¹⁸ Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsanf f a s s u n g. 1896. 2 kiad. is.

ben alkotja talaját¹⁰; ipari vidékek nem mindig készletlajon épülnek fel, 2 az emberi munka (fizikai, erkölcsi és m, intellektuális, s ez utóbbi: emlékezeti, felfogástehetség, formakészség, koncentrációs és kombinációs tehetségből eredő); 3. a tőke; 4. Conrad nem foglalja Össze, de legcélszerűbb ama tényezőket, melyekre még utal, szervezeti tényező néven foglalni össze; ideesik pl. a jog.

M a r s h a 11²⁰ szerint hasonlóképp a tényezők: föld, munka, tőke és szervezés. John Stuart Műinél: föld, tőke, munka.²¹ Látjuk, hogy a különböző íróknál mindenütt problémaként jelentkezik egy tényezőanalízis, a felosztások csaknem sablonszerűek és hasonlók, gyakorlati látású, felosztásokat találunk minden írónál: nem földik ugyan egymást (pl. Marshall organisation-je körülbelül kétfelé esik Phillppovichnál, az állam- és személyes tényezőbe, de a labour és organisation határai is ugyancsak misztikusak volnánk, ha az elsőben nem látnók meg a túlnyomólag testi, az utóbbiban a szellemi munkát), mégis lényegében ha nem ugyanazt, de ugyanannyi jelenségkomplexumot ölelnek fel és mintegy steril fejezeteket alkotnak.²² Kiválóképp észrevette e jelenséget újabban Schumpeter; véleménye szerint ^ama tényezők alaposan más diszciplínákban fejthetők ki«. Konstatálja, hogy speciálisan a közgazdaságtanban '»kevésbé örvendetes képet nyújt e tan; e fejezetek úgyszólván egy korcs-tant alkotnak, amelyek nem mutatnak fel haladást és nem tudnak sem élni, sem meghalni«. ²³ Schumpeter nem utal arra, hogy ama kérdések propedeutikusán értékesek lehetnek; jellemző egyúttal, hogy kiemelkedik bennük egy szükségérzet egy, bár más tudomány keretében élő teljességet nyert tényezőtan –

¹⁹ V. ö. Grundriss z. Stud. d. pol. Ö k o n. I. N a t i o n a l o k o n o m i e ⁵ (1905) 31. l.

²⁰ Principles of economics⁵, 1907. book IV. 138. lk.

²¹ Principles of political economy (1848). Book I.

²² V. o. Johannes Muller, Abriss einer Geschichte der Theorie von den Produktionsfaktoren, Jena, 1911

²³ Wesen und Hauptinhalt der theotet. National-ökonomie, 1908. 154.

mi mondanók, egy tiszta szociológia után.²⁴ Valóban, speciálisan a közgazdaságtan – mondja Schumpeter²⁵ – »honnan veszi a jogot arra, hogy a talajról és a földrajzi milieu többi eleméről mondjon valamit? ... Ha nem akarunk hamisat mondani és éppen geológussá lenni, úgy a legszomorúbb fajta közhelyre kell szorítkoznunk, mindenekelőtt a pusztá tényre, hogy a talajviszonyok stb. a gazdaságra jelentékeny fontosságúak«, s ebben helyes belátást, látunk megnyilvánulni. A szociológus Ratzenhofer is kritikusként találja itt a probléma-helyzetet. »A szociológiának nem az a feladata, hogy az emberi fejlődésnek [földrajzi] környezetével való összefüggésével közelebbről (sic) foglalkozzék; a szociológiára nézve csak az elv bir fontossággal, mert rámutat az emberben lévő minden egyéni jelenségnek s a kozmikus jelenségnek a természeti térrel való törvényszerű összefüggésére.«²⁶ A tiszta szociológia azonban nem tudja ugyanoly elvi jogalapon elutasítani általában e kérdések lényegét, csupán bizonyos specializálандóság szükségé alapján, gyakorlatilag utalhatja majd részlet-diszciplínák keretébe, további megoldások céljából. Helyesen jegyezték meg újabban: »a szociológia nem elégszik meg egész általános rámutatásokkal; sőt a legpontosabb felvilágosításokat nyújtja az egyes tényezők tipikus hatásmódjáról.«²⁷

A termelési tényezők tana a közgazdaságtanra nézve (ha nem is a közgazdaságtanban) nemcsak nem csekély fontosságú, hanem, mondhatnók, világnézeti alapot nyújtó, és ugyanoly viták színhelye, mint a történetírásban a tényezők súlykérdése.

Látjuk így, hogy a társadalomalkotó tényezők teljes

²⁴ Schmoller is arra utal, hogy e kérdéscsoport »a közgazdaságtan határán áll«. A tényezők szerinte: 1. talaj, 2. népesség, 3. népsziché faj), 4. technika. Grundriss d allgemeinen Volkswirtschaftslehre I. 7–10. ezer, 126. lap.

²⁵ Wesen und Hauptinhalt, 158.1

²⁶ A szociológiai megismerés lényege. Fordította Tímár Sz. Bp., 1908. 163. 1.

²⁷ Goldscheid: Soziologie und Geschichtswissenschaft. Annalen der Naturphilosophie, VII (1908), 244. 1.

szisztematikája egyik tudományban sem (etimológia, történetelmélet, közgazdaságtan), sem a kortudatban nem lehet kellőleg képviselve. Általánossága folytán megfelelő keretet csak a szociológiában találhatott, mely, mióta Comte-tól örökölt a milieu-fogalmat²⁸, állandóan foglalkozik vele, s bár egyesek újabban,²⁹ metafizikát sejtven benne, e kutatást ki akarnák küszöbölni, a mai napig nemhogy kiszorult volna, de egyenesen mindinkább a középpontba került. Nem kis jelentőségű kutatók foglalkoztak a kérdéssel, Spencer, L. Ward, Ross, Small, Ellwood, Schäffle, Cornejo stb. s gondolatrendszerükkel a továbbiakban meg fogunk ismerkedni. Ma mindinkább felismerik, hogy a tiszta szociológiai probléma itt kezdődik: »the corner-stone of sociology must be a sound doctrine of the social forces« (Ross).^{30 31}

A szociológiai irodalomban a kiindulások még ma „is élénken mutatják, hogy az első, ma igen vázlatosnak tetsző szociológiától függ a mai probléma-rendezés is. Pedig éppen az a rész, mely a mai tiszta szociológia főtárgyául szolgál, *Comte* szociológiájában alig található fel; a *Cours de philosophie positive* folyamán sehol sem találunk világos és kétséget kizáró felvilágosítást aziránt, hogyan kell elképzelnünk azokat a tényezőket, amelyek a társadalmat létrehozzák és fenntartják. Sőt itt mindjárt kezdetben nemcsak a szisztematika vagy az erre való törekvés hiányzik, hanem egy

²⁸ E. Dutoit, Die Theorie des Milieus, Diss. Bern, Comte-ot nem tárgyalja.

²⁹ Hayes: The social forces error, Amer. Journal of sociology, 16 k. Ellwood megjegyzi ezzel szemben, hogy gyakorlatilag s. elméletileg is, a kérdés oly fontos, hogy bárminő bajos is teljesen kielégítő megoldást képzelünk el, a problémát vállalnunk kell.

³⁰ The foundations of sociology, New York, 1905, 181. l.

³¹ Következő fejtegetéseinket sem tudjuk teljesen mentesíteni egy némileg száraz, krónikás jellegtől. Kellő . szint és élénkséget csak akkor nyerhetnének vázlataink, ha nem kényszerülnénk a legrövidebbre összefogni mindent, amellet, hogy a lényeg is kitűnjék. Kritikai, közbeszótt megjegyzéseink sem válhatnak, ott, ahol éppen közölvék, minden egyes esetben meggyőzőek; sőt olykor némi homálylyal járok is lehetnek, s teljes világosságot majd akkor ^ nyernek, amidőn alább (a 7. és 10 fejezetben) felfogásunk pozitive is megnyilvánul. Az olvasó, ha talán kevésbé érdeklődne e történeti visszatekintés iránt, zavartalanul át is térhet a 7. fejezetre.

fontos különbség meglátása; az, hogy a társadalomalkotó, tényezők időileg közömbös, absztrakt konstituensek³², tehát mások, mint azok az aktuális, tehát éppen idői viszonyban fontos niovensék, amik a társadalom fejlődésbeli kimozdulását egy stabilis állapotból létrehozzák. Ez utóbbiakat nem fogjuk társadalom alkotó tényezőknek mondani, hanem egyszerűen változásra indító tényezőknek, amelyek a társadalom életét csak egy-egy mozzanatban s időnként befolyásolják. Ross világosan megkülönbözteti a kettőt, amidőn az első tényezőket social forces-nek, az utóbbiakat factors of social change-nek nevezi.³³ Comte-nak és látni fogjuk, Spencernek s Tainenek³⁴ sem tűnik fel ez a fontos – sőt tudományelvileg alapvető – különbség. Őnáluk az a tényező, lunely in abstracto jelenik meg a tiszta szociológiában, azonnal idői alkalmazásba kerül, s ez arra vezeti őket, hogy az idő kérdésének korai felvételével a fejlődés kérdéseit tolják előtérbe. Comte ritkán tud odáig emelkedni, hogy absztraháljon az időtől; a társadalom életét ellenkezőleg mozgásában tekinti (l a v i t e s s e f o η d a m e η t a l e), ez az, ami őt kiválókép érdekli. A fejlődés vizsgálata nála nem elméleti kiindulású, hanem gyakorlati célú: bele akar avatkozni az eseményekbe, egy pozitivistá átalakulást óhajtván létrehozni³⁵, egy pouvoir s p i r i t u e l-t szervezni. Ez a gyakorlati tendencia kezdettől fogva alkalmas volt arra, hogy elvonja érdeklődését a tiszta szociológia oly problémáitól, melyek csak sub specie aeternitatis oldhatók meg; a gyakorlatba való bekapcsolás aktuális irányba vitte őt is a téiryzők terén. Comte a milieu fogalmának Lamarcktól kiinduló kezdeményezését először vette át a szociológiába és eléggé feltűnő az, hogy nem környezetről, hanem környezetekről beszél, ami nem másra utal, mint éppen a különböző társadalomalkotó tényezőkre. A környezet: mindennemű külső körülmény összessége, mely szükséges egy bizonyos szervezet létezéséhez.« E külső tényezők közé számítja 1. az éghajlatot, 2. a tajajt és 3. a fajjt; ezek együttesen »l e s milieux biologiques«.

³² V. o. főnebb és a 9/a. fejezetet.

³³ The foundations of sociology, New York, 1905. 7. és 8. fejezet. Ugyaníly értelemben tiltakozik Phihppovich (Allgemeine Volkswirtschaftslehre⁵ I. 48. 1.) oly tényezők ellen, minőket a gazdasági fejlődésnél felvettek: alacsony kamatláb, munkabér stb. Ezek nem minden lehetséges gazdasági állapot elemi alapjai.

³⁴ A „le m o m e n t” fogalma!

³⁵ V. ö. korai értekezéseit a Couis előtt, így Plan des travaux

Itt ismét oly mozzanat következik, ami a tiszta szociológiai kérdésfeltevésnél elkerülhető, azt t. i., hogy a tényezők közül az egyiket vagy másikat »másodlagosaknak« deklaráljuk. A klímáról és a fajról szólva: »ces diverses perturbations quelconques ne peuvent affecter que la vitesse de la progression. (Ez elv majd arra fogja vezetni Comte-ot, hogy keresse a »tulajdonképeni« tényezőt.) így általában a természethatásra vonatkozólag azon a véleményen van, amelyen a XIX. század legtöbb gondolkodója.³⁶ a fejlődés folyamán jelentősége csökken; így tehát az újabb társadalmak szociológiája mintegy *quantité négligeable*-ként tokintheti azt; *les causes physiques locales, très puissantes a l'origine de la civilization, perdent successivement de leur empire à mesure que le cours natúrei de développement humain permet davantage de neutraliser leur action.*

Comte különösen kiemeli jelentőségét a népesség növekedésének (*L'accroissement de la population*) és felfogása, az, hogy ebből érthetjük meg a munkamegosztást. Az a hangsúly, mely nála erre esik, sokáig megmarad. »Ennek a befolyása különösen kezdetben, de mindig sokban hozzájárul ahhoz, hogy meghatározzon az emberi munka együtteségében egy mindinkább speciális megosztást, amely szükségképen összeegyeztethetetlen az együttműködők csekély számával.«³⁷ Ez a népsűrűségi tényező különösen kiemelkedik Spencei'nél is: »Division of labour cannot be carried far where there are but few to divide the labour among them«,³⁸ s Spencernél, egy szigorúbb rendszerben, már felütiöbben jeletkezik, hogy ez nem társadalomalkotó tényező (*factor of social phenomena*), hanem egy tényezőnek egy speciális állapota, amelynek különös 'kiemelésére nincs elméleti indokunk, csak illusztratív válnak fontossá előttünk, mint a népességi (faji) tényező fontosságának példája.³⁹ Ez a Comte-Spencer féle hagyomány za-

scientifique nécessaires pour réorganiser la société, 1822., újból kiadva *Systeme de politique positive*, 4. k. 1851-54. Korai értekezéseiből többet Kun S. fordított magyarra (2 kötet).

³⁶ V. o. Dékány, Átér és természethatás problémája a történelemben c. sajtó alatt levő dolgozatot.

³⁷ *Cours de philos. positive*, Schleicher fr. kiad., 1908. IV. 131. 1.

³⁸ *Principles of sociology*, N. York 1883. 1. 12 (9 §)

³⁹ Az újabb francia irodalomban kiválókép jelentkezik ez a probléma-feltevés. Durkheim *De la division du travail social*, 1893. Bouglé-nál, Simmelnél is. v. ö. *Soziologie*, 48 1. Nálunk Tegze: *A társadalom* (Műv. Ktára), 1908, 394. 1. szintén ez ércemben emeli k« a lakosság szaporodását» mint külön tényezőt.

varó, mert egy bár jellemző, de partikuláris tényt illetéktelen módon az alapvető tényezők közé emel, E tipikus példában egyszersmind láthatjuk azt a különbséget, mely a társa dalom ál k o tó és a változásindító tényezők között van.

Comtenál a tisztán analitikus cél nem jelentkezik; nem csupán a társadalomalkotó tényezők megállapítás· a alig látható, hanem azonnal hozzákezd az egymással szembekerülő tényezők mérlegelésének nehéz problémájához is. Ez minden gondolkozónál zavarokat idézhet elő a rendszert illetőleg; Comte támadja Montesquieut s vele együtt mindazokat, akik túlságos befolyást tanúsítanak általában a külső természeti tényezőknek; helytelenül vették fel a szervezetnek oly fogalmát, hogy azt korlátlanul idomíthatónalc véljük: »ce qui donna Heu a tant d'irrationnelles exagération sur la preponderance absolue des milieux biolpgiques, comm'e si l'organisme étaít a la fois purement passif ét indéfiniment modifiable...«

Az említett tényezők csak módosítanak, gátolnak vagy gyorsítanak a fejlődésen; a »tulajdonképeni« irányító tényező: a szellem és -pedig ama racionalista élelendület (e s s o r), ami éppen a pozitivista gondolkodókban fog legitisztábban megnyilvánulni (Tessor supérieur des facultés d'abstraire, de généraliser ét de coordonner⁴⁰). A szellem e fogalma fogja Comte-ot újabb értékelések felé vezetni, a szellem koronként élesen elütő jellemének vizsgálata felé s vizsgálódását történelmi irányúvá tevén, eltéríti a szorosabban szociológiai problémakörtől,⁴¹ a s t a t i q u e s o - ciale-t túlarsogja a »dinamika«, a tiszta analízistől mind távolabb ragadja az itt adódó, ma mindjobban felismert történet f i l o z ó f i a "i probléma..

Többen azt állították (Bernheim, Lindner, Below) s még többen hitték is, hogy a Comte gondolata hatott lényegében Lamprecht »kultúrkorszakainak« alapvetésére és elképzelésére. Ezt a felfogást mi aligha találhatjuk helyállónak, mert Lamprecht egész gondolatmenete más indokokból ered: egy Történetelméleti pszichologizmus túlbecsüléséből. Ellenben Comtenál a pszichikai tényező kiemelése másféle athmoszférából ered, a gyakorlati élet sajátos felfogásából, amely a középkori egyházi szellemtől kiindulólág éppen nem vezett ki a racionalizmus korában, s ma is megvan sokkal népesebb

⁴⁰ A. m. szisztematizálni.

⁴¹ v. ö. 9/a. fejezet.

alakban: az emberi alkotás, a munkamotívum öntudatában. Sem Comte kiemelését; sem tényező-analízisét nem szükséges olyannak elképzelnünk, mint amely lényegében kiegészítette volna a köztudat-síkon keletkező elméleteket...

Mindazáltal a milieu-fogalom sokáig egyenesen Comienyomokon hatott. Buckle, Renan, majd Taine kiszélesítették, megfinomították s a közönség köré, gyakran művészi formában, szétvitték a »milieuk« finomabb megfigyelését, kezdetben a külső természeti környezetre helyezve a fősúlyt, tehát eltérve Comte-tól; de később ők is visszatértek a szellemi – társadalmi milieu-befolyások megfigyelésére. Sőt az előzőnél is, gyakran úgy jártak el, hogy a külső természetet átszellemitették, hogy visszakaphassák egy spiritualizált természettől az önállóan meglátott szellemi tényező sajátos formáit.

Ma az e téren kialakult milieu-felfogást legvilágosabban Georges Renaid tükröztetted ki (La méthode scientifique de l'histoire littéraire, 1900). Szerinte⁴² – miként Durkheimnél – háromféle milieu van: 1. milieu psycho-physiologique, 2. milieu terrestre et cosmique, 3. milieu social (ebben könnyen felismerjük a három tényezőt: az egyént, a külső természetet és a társadalmat). Erre a rendszerre a következő okoskodással jutunk: azok az okok, amelyek hatnak az egyénre, vagy magában vagy kívül vannak (ezt a kiindulást látjuk korábban Spencernél is). Azok amelyek' benne vámnak, vagy 1. fiziológiaiak, vagy 2. pszichikaiak; azok, amelyek kívül vannak, vagy 1. kozmikusak, vagy 2. társadalmiak. Az emberi lény tehát három milieu-ben fejlődik: az első kettő együtt vmindamaz elemek összessége, amelyek alkotják testi-lelki szerkezetét; a második a földi és kozmikus miheu, a harmadik »az emberi civilizáció összessége«. (Látjuk, ez utóbbi minő közel jutott Bernheim 3. tényezőjéhez, a szokatlanul tág »kulturális tényezőhöz«). Ennek részei: 1. a gazdasági, 2. politikai, 3. jogi, 4. családi, 5. társasági (mondaine) 6 vallásos, 7. erkölcsi, 8 tudományos, és 9. művészi milieuk.⁴³

Sajátos megfigyelnünk azt, hogy az egyén belső, testi-lelki tulajdonsága is – öröklött – »milieu«. Látjuk még világosabban azt, hogy a Comte-tól induló milieu-elmélet (mésologie) nem más, mint a társadalmi-történeti élet »tényeződnék« (tout les forces qui peuvent modifier revolution humaine)⁴⁴ elmélete. A mezologia világos kívánása egy tiszta szociológiának.

Spencer Herbert klasszikus értékű szociológiájában a társadalomalkotó tényezőknek sokkal rendszeresebb kutatását találjuk, mint Comte-nál, sőt időileg a szociológusok között e tekintetben Spencer bizonyára az első; mindjárt szociológiája kezdetén⁴⁵ »a társadalmi jelenségek tényezőinek« megállapítá-

⁴² Id. m. (Bibl. de la philos. contemp. (58-75 és 120-1510).

⁴³ Renard 157-405. lk.

⁴⁴ La méthode scientifique de l'histoire littéraire. 120. l.

⁴⁵ Principles of sociology, 1-2. fejezet

sara törekszik. Spencer abból indul ki, hogy minden dolognak, viselkedése két tényezőcsoporttól függ: a saját erejétől és azon erőktől, amelyeknek ki van téve. Ez áll egy kavics-halmazra, áll egy emberi csoportra egyaránt. »Minden társadalom, legyen az alacsony fokú, avagy magasra fejlett, oly jelenségeket mutat, melyek visszavezethetők vagy egységeinek tulajdonságaira, vagy pedig ama feltételekre, melyek közepette azok élnek.« Ebből az egyszerű alapkiindulásból könnyen következik egy osztályozás, mely szerint a társadalomalkotó tényezők: A. külsők, B. belsők.

Itt mindenikben vannak továbbá eredeti tényezők és másodlagos vagy leszármaztatott tényezők; ez utóbbiak már következményei is előző társas életnek, társas megmunkálásnak, pl. az a természet, mely ma előttünk áll, már lényegesen más, mint az őstermészet, de okai is a további társas haladásnak. E kiindulást egyelőre ne bíráljuk; elég ha figyelmünkre méltatjuk azt, hogy már itt is – észrevétlenül – két fontos szempont csúszik be; az első az, hogy vannak társas »egységek« (»units«, individual members of the group) s ezek egyéniségek; ami itt bensőleg végbemegy, lényegében mind individuálpaszichológiai folyamat; a” második az, „hogy azonnal felmerül a szociológiában a történelmi szempont (eredeti – leszármazott), amidőn az általános analízisről van szó.

A) *Külső tényezők:* 1. Eredeti külső tényezők általában azok, amelyek az őstermészetben találhatók, éghajlat, mely forró, hideg vagy mérsékelt, nedves vagy száraz; a talaj, mely többé kevésbé könnyen megközelíthető az ősember előtt, termékeny vagy nem; a felszíni alakulat; továbbá a növényvilág (flóra), az állatvilág (fauna) eredeti állapotában stb. Ezek azok a feltételek, melyektől az ősi társadalom és első fejlődése függ. – 2. Leszármaztatott külső tényezők; a természet ma már általában erőteljes emberi behatást mutat. Az erdőirtás szárazabbá tette az éghajlatot [Spencer szerint] épúgy, mint a mocsarak lecsapolása is, amikről a régi sémi civilizáció és Spanyolország beszédes példákat szolgáltatnak. A növényvilág is megváltozik: elterjednek hasznos növények, meghonosíttatnak ismeretlenek, a régieknél finomabb fajták keletkeznek. Az állatvilág kártékony eleméit kiirtják, a hasznosakat nemesítik. A különbséget jól láthatjuk: képzeljük csak a hatalmas távolságot, mely van egy sűrű erdő közt, melyben farkasok tanyáznak és a jól művelt földek között, melyek az

emberi termelésnek szolgálnak. – 3. Egy másik leszarmaztatott külső tényező a társas halmaz növekvő nagyság a^{46} , ez teszi lehetővé a társas halmaz szerkezeti finomodását, a munkamegosztást stb., amint ezt Comte-nál láttuk.⁴⁷ – 4. A következő leszarmaztatott külső tényező a »társas egész és a társas egységek társas kölcsönhatása«; ennek a »tényezőnek« felvételére Spencert e sajátos formában, úgy látjuk, az bírta, hogy külön figyelmeztessen arra, miszerint a társas halmaz maga – a mai, azaz későbbi »leszarmazott« állapotában – már társas hatáson átment, komplex valami és amint pl. megkülönböztettük az $\bar{o}$ s természetet és a $k u l l \acute{u} r$ természetet, úgy meg kell különböztetnünk a társas $\bar{o}$ s-halmazt és a társas $k u l t \acute{u} r$ -halmazt. Ebben tehát már leszarmazott tulajdonságokat külön kell tekintetbe vennünk. »A társas halmaz ellenőrzést gyakorol a társas egységekre oly módon, hogy azok tevékenységét, érzelmeit gondolatait a társadalmi követelményekkel állandóan összhangzásba akarja hozni.« Itt nem látjuk annak kiemelését, hogy ezt a tényezőt a külső avagy a belső tényezőkhöz számíthatnánk-e, amelynek eldöntése előttünk korántsem látszik világosnak. – 5. További leszarmaztatott tényező a társadalmak egymásra gyakorolt hatása (a társadalom társas környezete, »super-organic environment«⁴⁸). Erről majd alább külön megemlékezünk. – 6. A társadalmi élet (szellemi) termékei (»super-organic products«); »fontosságuk alig becsülhető túl«. Ide tartoznak általában a találmányok, mindennemű vívmány, fegyverek, lakás, a nyelv, dísz, jog és szokás, írás és tudomány, költői hagyományok stb. azaz mindaz, amit kulturális hagyománynak szoktunk nevezni;⁴⁹ végtelenül sokféle és végtelenül bonyolódott befolyásösszeget adnak ki, folytonosan tevékenyek, hogy egyént és társadalmat módosítsanak, valamint mindkettő által viszontmódosíttassanak.⁵⁰ – B) *Belső tényezők* Spencernél nem

⁴⁶ Ugyanígy Tegze: A társadalom, 394. I. »A lakosság szaporodása.«

⁴⁷ A »társas halmazról« eredeti alakjában nem esett szó, mivel nem tudjuk, hogy a társas halmaz minő ősi csirákból állott elő. Láthatjuk, hogy itt az »eredeti« és »leszarmazott« megkülönböztetése teljesen fölöslegesnek bizonyul.

⁴⁸ Ugyanígy Tegze, i. m. 394. I. Idegen társadalmak hatása.

⁴⁹ Tegze; A társadalom, 305-384. A társadalmi képződményeket ily Spencer-i értelemben veszi fel, és pedig 1. a nyelv, 2. szokás és erkölcs, 3. vallás, 4. jog, 5. a művészet, 6. a gazdaság kategóriáiban, így miként látjuk, az ő alapvetése, eltekintve derekas, szorgalmas és újabb kutatásoktól is áthatott munkájától, szorosán interpretálja éppen Spencert.

⁵⁰ Ehhez itt kritikailag csak annyiban fűzünk megjegyzést, hogy Spencer e

kerültek a rendszerezés homlokterébe. Csak annyit látunk, hogy itt tekintetbe jönnek az egyének testi és szellemi tulajdonságai, úgy ahogy azt a fiziológia és egy tisztán egyén-pszichológia tárgyalja. Szociológiájában azonban Spencer csak az ősi pszichét tárgyalja, igen kimerítően kora tudományának ama színvonalán, amidőn még sem a szigorúan módszeres pszichológia, sem egy fejlődés- (kultur-) pszichológia, mely összehasonlítón vizsgálta volna a primitív fajokat, nem létezett. Ezek adják ki az eredeti belső tényező képét. A leszármaztatott azaz a mai egyéni pszichét minden bizonnyal másik munkájából, »A pszichológia elveiből« ismerhetjük meg.

Spencer eme régi (1876) felosztása általában vázlatosnak tűnik fel. Még nem merült fel az a szükségérzet, hogy a társadalomalkotó tényezőket különválasztott, gondos és rendszeres tárgyalásból ismerjük meg. Alig is kívánható meg Spencer korában más, mint az, hogy ne hagyjanak ki fontos tényező-csoportokat, ki ne essenek nagy jelenség-kategóriák. Rendszerében azonban jelentékeny nehézségek rakódtak le; mindekenélőtt éppen – jól látható ez – az utolsó csoportnál, a belső (azaz pszichikai) tényezőnél. Hogyan értsük azt, hogy' vannak az ősembernek eredeti belső lelki tulajdonságai, amelyek aztán összetevődésükben kitükröződnek a társadalmi élet ilyen vagy amolyan tulajdonságában? Arra gondolhatunk elsősorban, hogy belső, pszichikai tulajdonság csak gondolatilag előzheti meg, a társadalmat, de nem időileg.⁵¹ Időileg a társadalom megelőzi az egyén határozott pszichikai »eredeti« tulajdonságait. Spencer felfogásában, úgy látszik, az individualizmus oly erős, hogy könnyen feltételezi, miszerint inár az ősembernek is megvan a maga ön-centrumú belső élet tartalma s ez kifejeződik aztán az őstársadalomban, ad analógiám, mint a mai »egyén« a mai társadalomban. Nem tud attól a gondolatától szabadulni, hogy az egyén társas »egység« (unit); ebből majd hosszabb vita fejlődik ki, nem vehető-e fel a társadalomban »egységül« más valami, mint az egyén.⁵² Nézetünk szerint az egész kérdés gyökeresen téves

tényező-csoportja foglalható össze legcélszerűbben mai szóval a társadalom-Pszichikai tényező keretében.

⁵¹ In der Geschichte der menschlichen Gesellschaft ist eben das Erste nicht das Individuum, sondern die Gemeinschaft. Aus der Horde, der Sippe lost sich durch jortschreitende Individualisierung die selbständige Einzelpersönlichkeit. Wundt, Probleme der V ö l k e r p s y c h o l o g i e, 1911. 61. l

⁵² V. ö. pl. Ross, i. m. 71- 99. Ellwood 21-22.

alapon indul, s a társadalmat atomizálnunk, kisebb egyén-hegységekből» vagy nagyobbakból összeillesztenünk módszer-telen kiindulás. Az egész onnan ered, hogy a genetikus problémát tolták oda, ahol tisztán analitikus kérdésfelte-vésről van szó.⁵³ Erről az individualizmusról azonban más al-kalommal szólnunk.

A »nemzet« Spencernél. Spencer szociológiája oly eredeti s ami különösen üdvös, oly messzemenő nyíltságot tanúsít, hogy az, amit a XIX. század” természettudományos szociológiá-jában igen gyakran rejtett, földalatti áramlatként alig láthatunk meg, nála a felszínen van, s csak le kell hajolnunk lábunk elé, hogy értékeket találjunk, igaz és nagy értékeket, de ép-pen ellenkezőleg oly nagy, régi időkből ott feledett köveket is, amelyekben a nem éppen éber járó-kelő könnyen meg-botljk. Nem durva hibákról szólnunk, mert az ő szeme eléggé filozófiai, s talán csak kora filozófiai szubtilitások iránt nem éppen érzékes angol kultúrájának rovására kell írunk, hogy még mélyebben nem lát.

Általános szociológiáját vizsgálva, amely tehát a tár-sadalommal absztrakt formában foglalkozik, előttünk áll egy kérdés. Spencer azt mondja, hogy *a* társadalom fejlődésének egyik feltétele egy más társadalom reá gyakorolt hatása. Ez a m á s társadalom a »superorganic environment,« s így »egyk« társadalom környezete lehet a »másiknak«. Oly természet-szerű és egyszerű ez a gondolat, hogy távolról sem sejtjük, minő módszertani zavart hozhat ez magával az általános szociológia megindításánál. Hogyan is beszélhetünk mi társa-dalmakról, többes számban? Minő alapunk van arra, hogy az »egyk« társadalmat in abstracto elválasszuk a »másik-tól«? Könnyen érthetjük ezt a szétválasztást a leíró szocio-lógiában (azaz a szociográfiában), ahol mindenütt *a* tár-sadalom, térbelileg korlátozott formájáról van szó, pl. a lengyel avagy az orosz társadalmakról. Azonban az általános szocio-lógiában, úgy látszik, éppen ez az, ami lehetetlen, mert itt in abstracto beszélünk elvileg a társadalomról. Ez volna a kérdés oly megoldása, amely egyszerűen arra hivatkozik, hogy a tudományok általános és grafikus szempontja eltérő. Van itt azonban reális kérdés is, mely e pontban nem kevésbbé érdekes.

⁵³ Ezzel lekerül a napirendről az a tényező is ami mint a társadalom és a társas »egység« kölcsönhatása jelenik meg (A/4). Ez társadalompszichológiai r é s z- l e t-kérdés.

Maguk a »társadalmak« is olykor elválasztják önmagukat másoktól, az »idegen« társadalmaktól, s ennek az elválasztásnak lehet kortörténeti (háborús) oka. Ámde ezzel szemben viszont a szociológia mond vétót, mert »idegen« társadalmaknak is társas viszonyáról kell beszélni, amidőn bárminő, háborús vagy békés formában, összefüggés, kapcsolat már éppen van. Annyi bizonyára már a régi szociológus gondolkozók előtt is felmerült, hogy a társadalmi kölcsönhatások mértéke olykor csekély, ideiglenes, kivételes, de társas érintkezés már van, ha ellenséges is az érintkezés momentán, hiszen ebből, a tapasztalás szerint, éppen intenzívebbé váló érintkezés szokott keletkezni, politikai legyőzetés (uralom), kiegyezés, szövetség stb. Gumpłowicz éppen ily érintkezésekből növesztette naggyá problémáit.⁵⁴ Ha tehát »nem érintkező társadalmakról, avagy »érintkező társadalmak«-ról többes számban beszélünk, ez voltaképp *contradictio in adjecto* lesz.

Van azonban e reális érintkezés-kérdésen túl még egy szempont, amely figyelemreméltó és Spencer idejében még nem volt kellőképp tisztázva, (ma is még alapos kiépítésre szorul) s ez az, hogy »egyk« társadalom elválasztható a »másik« társadalomtól társadalompszichológiai szempontból. Bizonyos társadalom tudata teszi magát homogénné s vele szemben a másikat heterogénné s így lehet az, hogy az »egyk« társadalom, melyben az egyén szerves tagként érzi magát bekapcsolva, ugyanezen egyén előtt, azaz tudatbelileg környezve van »más« társadalom által. Ez a pszichológiai szempont az, amire Spencer meg sem gondol s éppen itt jó tekintetbe az amerikai Giddings egyik legfrissebb meglátása: a hasonneműség tudata (»consciousness of kind«). Az a társadalom, melyre Spencer gondol, mely magát más társadalomtól tudatosan elválasztja, nem a társadalom (in abstracto), hanem annak egyik szervezeti formája, a nemzet. A nemzet időileg hatalmasan előtérbe lépő, korszakos súlyú probléma, azonban elméletileg nem más, mint társadalmi forma, tehát a társadalmi morfológiában is kell vele foglalkoznunk, s nem ott, ahol *a* társadalomról van szó, elméletileg, absztrakt formában.

A nemzet mint szociológiai alakulat ily, többfelé szétágazó nézőpontja miatt régi idők óta⁵⁵ igen mostoha elbánás-

⁵⁴ Der Rassenkampf, 1883. Grundriss der Soziologie, 2. kiadás. Wien, 1905.

⁵⁵ V. ö. pl. Rüdiger, Über Nationalität, Zeitschr. f. Völkerpsycholo-

ban részesült a szigorúan módszeres tudományban. Szempontunk itt az, hogy ha egyáltalán tárgyalták, mikép hathattak be felfogásába oly gondolat-elemek, amelyek éppen Spencer szociológiájából eredtek. Mert hogy a természettudományos XIX. század itt nem végzett alapvető munkát, az kétségtelen.

Nemcsak Spencer, hanem a legtöbb szociológus előtte és utána tehető felelőssé azért, hogy oly szociológiát alkották, amelyben egyének képezik a társas »egységet«, s egyének »aggregátumaként« definiálják a társadalmat „általánosságban. Ez tévedés és Spencer igen nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy ez a hibás felfogás szétterjedjen, mert mint mondták, a tehetség növeli nemcsak a tudományos eredményeket és igazi meglátásokat, de – szerencsére olykor csupán – növeli a tévedéseket is. (Jól mondotta Bacon: »Az igazság könnyebben deríthető ki a tévedésből, mint a zavarból«). Lényeges folyamat ez a tudományok fejlődésében, mert a nagy” tehetség által megnagyobbított hibák idővel annál inkább napfényre kerülnek és könnyebben is kiküszöbölhetők. A baj csupán abban lehet, ha a nagy alkotók és tehetségek hibáit és gyökeres tévedéseit utánzó epigonok makacsul megtartják, inert hozzá tartozónak vélik azokat a nagy eredményekhez.

Spencer individualizmusa ismeretes és ismeretes (látható különösen Ethikai alapelveiben) az is, hogy ez az individualizmus kortermék: a XIX. század liberalisztikus felfogásának leiakodása az ő rendszerében. Amidőn Spencert bíráljuk, egyben bíráljuk a liberalizmus egy én-elképzelését is.⁵⁶ Az egyén, egy öncentrumú világ, mely magát tudatéletében tob-

gie, ed. Lazarus-Steinthal, 3. évf. 1864. P. Barth, Die P h i l o s. der G e-
schichteals Soziologie² I. 752. lk. Legújabbban azonban egy egész
szociológiai kongresszus (a II.-ik) munkájának volt középpontja Németországban.
Verhandlungen, kiadva Tübingen, 1913. A régebbi irodalmat Fr. J. Neu-
mann: Volk und Nation, 1888. dolgozta fel. Azóta v. ó. Hermit, Natio-
nalität u. Recht, 1899. valamint E. Renan, Qu'est-ce q u' une nation,
1882. Elvileg lemondás az, amidőn Jellinek (A l l g e m. Staatslehre, 1900.
105. 1) ma is azt írja; »Nem található fel oly állandó jellemvonás, mely minden
nemzetre illenék.« (?) Hogy ez így van, annak nem az-e az oka, hogy hibás, azaz
nem szociomorfológiai nézőpontból tekintették? Nagyon helyes azonban amidőn
kiemeli: a nemzet nem a régi jogászok népe, Staatsvolk, hanem sajátos kul-
turelemek, s közös történeti sors által összekapcsolt, másokkal szemben magát egy-
nek érző embercsoport, Volk im Kultursinne. Ezzel a morfológiai problé-
mának társadalomszociológiai jellege van aláhúzva.

⁵⁶ V ö. a különösen jellemző felfogást Spencer, The study of socio-
logy, New library edition (1894.) 50 és köv. lk. the properties of ultimate parts
determine the properties of the whole they make up, evidently (?) holds of
societies as oi other things . . .

bé-kevésbbé, de mindig bizonyos, jól látható határig körülzárja, a társadalom életében szerinte alapvető. A pszichikai élet benne folyik le, minden gondolat, eredeti-akció benne formálódva lép ki a társadalmi valóságba. Ez van leírva minden egyénpszichológiában Spencertől Lippsig, sőt Tarde-ig és Wundtig. Az egyén ama benső világa éppen a »belső« társadalomalkotó tényező Spencernél. Továbbá, mondanunk sem kell, hogy az individuum differenciális pszichikai produktum (sőt ismeretlanilag ennél is finomabb és mélyebb alakulat⁵⁷) s itt az érdekel belőle, hogy az individuum fogalmában kiélezve van előttünk mindaz, amiben egyik ember a másiktól de facto eltér gondolattartalmában és életnyilvánulásaiban.

Azt látjuk mégis Spencernél, hogy az individuum, mely »egysége« (unit) a társadalomnak, egyben atom! Az atom pedig nem d i f f e r e n c i á l i s fogalom, hanem éppen általánosítás eredménye. Hogy fér össze ez a kettő egymással? Hogy lehet egy individuum atom, hogy léphet fel a társadalom »egységéül« egy atom-individuum. Ebben a contradictio in adjectoban van Spencer nagy tévedése. Ha a társadalom individuum-halmaz, akkor nem atom-halmaz és fordítva, mert az individuum fogalma az atom fogalmát és viszont megsemmisíti.

Ez az individuum-atom az, amely színtelen kevertségével elszíntelenítette a természettudományi szociológiákat. Ezekben az absztrakt homo jelenik meg individuum fogalmában, s amint olyannyira uralkodó volt a természettudományi felfogásmód: az általánosítás, úgy, meghonosodott a generalizált, tehát absztrakt ember, így jött létre egy anthropo-atomizmus a szociológiákban: ez Spencer szociológiájának s a XIX. század természettudományos szociológiájának legfelölőbb jelleme. És mégis individuumokról beszéltek mindenütt.

Meg keli világítanunk ennek kapcsán, hol van a gyökeres hiba az ilyenmű, módszertelen felfogásban; ott ahol sem az absztrakt homo (atom), sem az individuum (differenciális nézőpont) nem érvényesülhetett, a természettudományi szociológiákban, bizonytalanság és irrealitás lépett fel. A társadalom fogalma ezzel szegényebb lett, nemcsak általánosabb. Sőt nemcsak, szegényebb, de téves alapú, hibás irányú s ennek betöltési irányáról itt is szólhatunk néhány szóval.

⁵⁷ V. ö. Rickert. Die Grenzen der natúr wissenschaftlichen Begriffsbildung,² 1913.

A társadalom »egyesekből« áll – ez az ismerettanilag semleges kifejezés. Ez egyesek lehetnek individuumok, lehetnek más, kevésbé differenciális jelentésű alakulatok; de tudattartalmukban mindig van egy elem: az, hogy valaminő, határozott lelki karakterű társas egységhez tartják magukat, hogy nem egy misztikus jellemű a t o m-társadalom egyszerű atomjai, hanem többek ennél. Az emberek bizonyos csoportja hasonneműség tudatával van eltöltve,⁵⁸ s ez ad karaktert az egyénnek és társadalomnak. Az, ha az együvé-tartozás »valaminő« társadalomhoz, mint érzés, mint öntudat,, megszűnik vagy hiányzik, kivételes s ezzel abnormus jelenség.

Magunkat együttérezzük azokkal, akikhez, hasonneműeknek tartjuk magunkat. »Viselkedésünk azokkal szemben, akiket magunkkal leghasonlóbbnak érezzük [tartunk], ösztönszerűen és ésszerűleg más, mint viselkedésünk azokkal szemben,, kiket magunkhoz kevésbé hasonlónak találunk«. Ez alapvető tény. Qui se ressemble, s'assemble, mondja Waxweiler. Ezek igen fontos tények és nyomuk sincs a természettudományos szociológia épületeiben s egy pszichologista iránynak kellett elérkeznie (még ha oly félig szakszerű, s félig még természettudományos is, minő Giddingsé), hogy kitérjen ennek igazi horderejére. A hasonneműség tudata az, ami megkülönbözteti a szociológia egyénfogalmát a pusztá egyéntől és elválasztja az atomtól. Ez az, ami tartalmasabbá teszi a szociológiában szereplő egyeseket a pusztá atomnál. Ez tudattartalom s mint ilyen, reális tény, melyet meg kell figyelni. Nemzetek azok a »társadalmak« (plurálisban), melyek a természettudományi szociológiába becsempésztek (jogosan, ha mélyére látunk) egy differenciális szempontot is, mert érezhető volt ennek szüksége.

A nemzet fogalmának különleges jelentőségét ma sem találták meg azok az írók, akik nem voltak kellő figyelemmel a tudat-jelenségekre. Különös nehézséget okoz a nemzet fogalma az organicistáknál, akik abból indulnak ki, hogy keresni kell oly valamit társadalomként, ami mint önálló „szervezet (ma mondanók, autarchikus módon) önállóan megélhet.⁶⁰ Worms René szerint ha a társadalmon az egész emberi nemet értenők,

⁵⁸ Ein gleiches Bewusstsein vieler, mit der Bewusstheit dieser Gleichheit entstanden durch gleiche Abstammung und örtliche Nahe – már Lazarusnál.

⁵⁹ Giddings, A szociológia elvei, 211.

⁶⁰ Philosophie des sciences sociales,²! 37. 1. V. ö. a 3. nemzetközi szociológiai kongresszus vitáit. Annales de l'institut international de sociologie, Paris. IV. köt. (1897.)

úgy önkényesen egyszerűsítjük a problémát, visszavezetvén tényleges egységekre azt, ami végtelenül Összetett«. Igen élesen meglátja, minő zavart okoz az, hogy ily kifejezések, minők társadalom, nemzet, nép, állam, gyakran összecseréltetnek, holt köztük lényeges szempontkülömbőség van ilyenformán:

	A sokfélelő szempontjából	Az egység szempontjából
Az összetétel szempontjából	.Nép	Nemzet
A funkció szempontjából	Társadalom	Állam

Ha első tekintetre határozottabbnak is látjuk így a kérdést, meggyőződhetünk arról, hogy lényegében nem sokat nyernünk külön szociomorfológiai és pszichológiai szempont nélkül.

A kultúra mai stádiumában a nemzetek azok, amelyek a hasonneműség tudatát mindenekelőtt kifejlesztik, fenntartják és kultúrtartalommal telítik. A nemzetek azok, amelyek összetartozás-érzettel telítve az egyeseket, homogén egésszé és szervezé formálják a szociológiában felvett pusztá »egységeket«. Elsősorban ma a nemzet az, amely határozott t u d a t-jellemet ad egyeseknek és a »társadalmaknak« fogalmi értelmét hozza létre.⁶¹ Ez reális probléma s a szociológiának súlyához képest azt vállalnia is kell.

Ha tehát visszatérnénk az atom-lényekre, úgy elhanyagolnánk egy fontos, tényleges társadalompszichológiai adatot. Lehet-e ettől absztrahálnunk? Igen, de csak részben; sohasem egész az atomig.

Hogy mi a nemzet, e helyen nem feladatunk kifejtése. Itt csak az foglalkoztat, hogy kizárjuk az irreális atomlány fogalmát. Az egyesek mindig valaminő hasonneműségi tudatta] vannak eltelve, sohasem tartják magukat emberabsztraktumoknak. Mindig valaminő önálló jellemű tudattartalom tölti el őket, mely azonos másokéval. Ebben a tudattartalomban – mint szociálpszichológiai tényben – látjuk a nemzet fogalmát. A nemzet definícióját, előlegezve másutt kifejtendőket, határozott kultúrjellemben látjuk.⁶² A n e m-

⁶¹ V. ö. Ross, Foundations of sociology, 1905. 5. 1, There is no well-defined social aggregate. The nation is the nearest to it. R. Worms, Philosophie des sciences sociales.² 1913.1.28. Pour trouver la société, il faut decomposer le genre humain en nations.

⁶² Bruno Hauch, V o m Begriff der Nation, Berlin, 1916. (V. ö.

z e t önállóan alakult é s életképes k u l t ú r t a r t a l m a k e g y e z ő értékelésén alapuló öntudatos életösszefüggés. A nemzet »tagjai« többek, mint egy. absztrakt társadalom »atomjai«; többek egy tudattartalommal, mely – valamilyen formában és mértékben (ez bennünket e helyen népi érdekel) mindenkiben megvan.

Aki a társadalmat a legabsztraktabb formában óhajtja elképzelni, annak sem szabad Spencer nyomán emberatomokig jutni, mert ez nincs; az azon elismeréssel még tartozik, hogy van hasonneműség-tudat, amely szükségzerű plusz az egyénnek és »atommal« szemben.

A nemzet szociológiája⁶³ e helyen csak példaként áll előttünk, hogy lássuk, minő összeegyeztethetlenséget rejt magában ama spenceri felfogás, mely szerint különböző »társadalmakat« veszünk fel anélkül, hogy az egyes társadalmaknak speciális tudatjellemet adnánk. Ez következik szorosán Spencer antipszichologizmusából, mely kiválókép jelentkezik a The study of sociology-ban, ahol mindennemű »hajlamot« (bias) kizár a szociológiai vizsgálódásnál. E hajlamok: nevelésiek, hazafiasak, osztályelőítéletek, politikaiak, vallásiak, kétségtelenül mind félrevezetik a kutatót, ha átengedi magát öntudatlanul befolyásuknak. Ki kell tehát őket küszöbölni, de hogyan? Úgy véljük, Spencer igen messze ment, mert mindama »hajlamok« tökéletes kiölése bennünk, kutatókban, egyszersmind tökéletes érzéketlenségre nevelne az illető pszichikai jelenség-csoporttal szemben. Ha nincsenek vallásos hajlamaink, nem fogjuk megérteni a vallásos életet, ha nincsenek politikai »hajlamaink«, egyszerűen távolmaradunk az államok életének igazi megértésétől. Mindama »hajlamok« éppen hatalmas darabjai az életnek, amelyeket ha elhalványítunk magunkban,

Kantstudien.) A n a t i o szó a nemzetbe való beleszületésre utal, de ő is kevésbé fontosnak találja ezt. V. ő. a nemzet alaposabb megvitatására nézve. O. Spann: Über den Begriff der Nation, Die Geisteswissenschaften c. folyóirat 20-21. füzet; továbbá Kurzgefasstes System der Gesellschaftslehre, 1914. Br. Bauch szerint (i. é. 157. l.) a nemzet oly természetes származási közösség, amely közös történeti sors által való összeűzőtt-ségben egy kulturális egységgé alakítani törekszik magát”. Ez a definíció is egy célösszefüggésre utal, mi azonban nemcsak kulturális »egységre« utalunk, hanem egy magasabb, önmagát életképesnek igazoló tartalomra. Sajnosan konstatáljuk, hogy e reális problémanehezéseket többen azért nem tudják megoldani, mert a nemzet tudományos szociológiája helyett számukra csak egy nacionalista ideológia a fontos akárminő formában is.

⁶³ Hogy ez a szempont a természettudományos gondolkodóktól, de éppen a

szegényebbé tesszük tudatéletünket. Mindama hajlamoktól való elvonatkozás egyszersmind depszichologizálás s közeledés az absztrakt homo fogalmi ürességéhez. Ámde a tudomány éppen absztrakciók útján halad előre, mondhatnak ezzel szemben. Erre csak annyit kell felelnünk, hogy a tudomány absztrakciója: absztrakció a lényegtelenről; de nem absztrahálhat a szociológia oly jelenségektől, amelyek éppen lényeges társadalomtudományi problémák. Spencer nyomán annyit kell mondanunk: ama »hajlamok« kutatói túlsúlya egyoldalúvá tenné kutatásunkat. Feladatunk amaz egyoldalúság felé csábító hajlamokat megfigyelni, ellenőrizni, s a túllépéseknél szembeállítani más hajlamokkal. De ama pszichikai tények maguk is problémák s a társadalmi tudomány feladata nem azok feje fölött áttekinteni, hanem őket éppen reflexió tárgyává tenni.

Az absztrakt homo, mint társas egység, egy jogtalan absztrakció Spencer szociológiájában. Voltaképp maradványa egy ősi, mindenesetre Hobbesig direkte visszavezetődő ál-individualizmusnak. Individualizmus annyiban, amennyiben az ősi emberlényt egyénnek tartják, egyéni egocentrizmussal, egyénnek a mai »egyén« mintájára, mely – ha terhes az ősi bellum omnium – már szerződést is köt a római individualisták mintájára. De mégsem sui generis egyén, mert mind hasonló souverainitás-tulajdonos és souverainitás-igényű, hasonló harcos, hasonló egoista, s Hobbes nem lát az ősi társadalomban különböző embertípusokat s különböző életformákat, ezzel életmegoldásokat. Ez az egyénfogalom is tehát voltaképp atom, egy anthro-atomisztikus felfogás terméke. Ez maradt meg Spencernél. A »s o c i a l u n i t«, egy absztrakt atom-ember, kiinduló álláspontja hasonlóképp nem „igazi individualizmus, hanem rejtett anthro-atomizmus.

Nemsokára, hogy Spencer megírta cikkét szociológiát követelve: »Arról, hogy szükségünk van reá« (»Our need of It,« 1873.), már a darwini hatások is igen erősekké váltak a szociológiában.⁶⁴ S akkor sokan akadtak, akik azt mondták,

következetes gondolkodóktól sem áll távol, láthatjuk John Stuart Mill-nél, aki azt írja: »a nemzeti jellem törvényei a szociológiai törvények legfontosabb Osztályát képezik«, (idézve Schmollernél).

⁶⁴ V. ö. a kérdés Összefoglaló tárgyalását P. Barth, Die Philos. der G e s c h. als Soziologie², I. 243-287. és főképp Novicow, La c r i t i q u e du darwinisme social, Paris, 1910. Régebben Bagehot, P h y-

hogy a társas »egység« voltaképp csak egy-egy csoport lehet. A létért való harc nem megy úgy, miként Hobbes vélte, kizárólag egyesek között, hanem kizárólag csoportok között (group-to-group struggle). Az egyesek befelé kooperálnak, kifelé végigharcolják kölcsönös segítségben⁶⁵ a létért való harc keserű küzdelmeit. Tehát versenycsoportok vannak s ezek befelé annál inkább társasak, minél inkább küzdeniök kell kifelé, más csoportokkal szemben. Ezek befelé annál homogénebbek, minél nagyobb kontrasztot éreznek más homogén-csoporttal szemben.

A természetes kiválogatódás sem az egyeseket éri, hanem a csoportot. »A szelekcionált egység, a külső vagy társadalmi szempontból, egyének egy csoportja, amely nagyobb vagy kisebb aszerint, aminőt a megvalósítandó cél követel.«⁶⁶ Ezen belül a társas »egység« sohasem egy absztrakt h o m o, hanem egy már társult egyén, amit Baldwin socius-nak nevez. Ez az, amely benne van a nagy életversenyben, de nem önmagában, izolált versenyhelyzetben, hanem másokkal együtt, versenycsoportban (ez a »situation sociale«). Ez az, amely befelé mindenesetre már társas és csak társas lehet. Elmondhatjuk, hogy Baldwin és a darwinisták lényegesen túlmentek Spenceren, de még egy lényeges absztrakciós bázisát elfogadták: azt, hogy a t á r s a d a l o m absztrakt »socius«-okból áll, amelynek tártsultsága absztrakt tártsultság. Annak is kell maradnia, amennyiben itt a tártsultság indoka nem több, mint az életben való fennmaradás. Távols van tehát tőlük egy, még távolabbi céltartalom föltételezése, ami persze a létminimumon kissé fölülemelkedik: küzdelem nem valakik ellen, hanem küzdelem valami ért s ez a telikus hajtóerő egy közösség határozott j e l l e g ű kultúrsideálja. Azonban itt elég e szempontból.

Minden hasonló természettudományi alapvetésben, amelyhez Spencer a legtisztábban jelentkező példa, egyoldalú absztrakciók vannak; ha az absztrakt homo nem elégít ki ben-

sics and politics, 1872. és S. Alexander, Moral order and progress, 1889.

⁶⁵ V. o. Kropotkin, A kölcsönös segítség, mint természettörvény, ford Madzsar (Szociológiai Ktár), 1908

⁶⁶ James Mark Baldwin, Le Darwinisme dans les sciences morales, Trad. Duprat 1911. 58. 1. V. ó. Lanessan, La lutte pour l'existence et l'association pour la lütte, 1903

nünket, az absztrakt s o c i u s sem; mert mindezek túlabstrahált »egységek« s a túlabstrakció veszélyét abban látjuk, hogy feláldozza a társas élettartalom egy-egy lényeges darabját, hol általában bizonyos lelki sajátosságokat, hol a lelki élet sajátos, kulturális élettartalmát.]

Mielőtt az amerikai szociológusok sorát megkezdenek,, legyen szabad jellemeznünk azt, minő helyzetben van a szociológia Amerikában. Plus on sait, plus on peut. E. About e mondása jellemzi az ottani tudomány jellemét: az életre előkészíteni mindenben s minden által.” Korán jelentkezik az önállóság az európai szociológiával szemben, s mindenütt látunk ifjú energiákat. Ennek kétféle következménye szokott lenni: a pusztá theóriák kevésrebecsülése, az alkalmazás felé való gyors áthajlás s ez okozza, hogy elméleti kérdésekben könnyű találni tételeket, amelyeket a mi régibb kultúr-hagyományokon épülő Európánk akaratlanul megmosolyog.

Az ifjú szociológia viszont, mondhatni, éppen konzseniális egy nagyjövőjű, de még ifjúi nép lendületes szellemével; dúsán teremnek a szociológiai munkák s mert élénken a közérdeklődés homlokterében állanak, gazdagon dotálják egyetemi katedrákkal is, nem úgy, mint az aggályokban olykor bőkezű Európában, egyre több értékes embert látunk fellépni a szociológiában. Ahol sok a kiválasztás alkalmá, nagyobb is a valószínűség, hogy az értékek napfényre jutnak, így jó létre az, hogy ott a számos »szociológus« között, akiről kár beszélni is, találni értékes elméket is, kik Európában más téren – esetleg pszichológiai »laboratóriumokban«, jogi kazuisztikában, avagy kriminológiában – kitűnve, de a szociológia számára elveszve tehetségük irányában kényszerűen eltolódtak volna. A tudomány nagy hasznára volna az az állapot, ha a kétségtelenül sokban elfogulatlanabb s gyors lendületű amerikai szociológia a jövőben találkozna Európával összehasonlíthatatlanul mélyebben járó módszeres szellemével.

Spencer szociológiájához természettudományi kiindulásában, jellemében közel áll *Lester F. Ward* szociológiája; Ward minden izében amerikai; gondolatvázlatai bizonyos friss naivitást, de életet és lendületességet is mutatnak, távol minden doktrinárségtől. Sajátossága, hogy minden pszichológiai iskolázottság nélkül – amint, azt Tarde-nál is látjuk – voltaképp Ward a megalapítója az Újvilág szociológiájában a pszichológiai iskolának. »Nem kell meglepődnünk azon, írja, hogy a

szociológia egészében véve közvetlenül a pszichológián alapul. A tudományok ragsorában ez az ő természetes alapköve«.

Hosszú írói működésének (1880-1905) folyamán több ízben kísérletet tett arra, hogy pszichológiailag mélyítse elméleteit (»A haladás lelki tényezői«),⁶⁷ azonban éppen ezek a munkái mutatják a leginkább, hogy pszichológiai szakismeretek hiányából minő aberrációk állhatnak elő, amelyek egy, magában eléggé tisztán felismert tény fölé ingadozó épületet emelnek. Ward alapkiindulása: »Senki sem látta meg az elme szubjektív⁶⁸ jelenségeiben a nagy oksági tényezőt, az emberi tevékenységeknek mozgató erejét, a társas jelenségek tudományos tárgyalásának alapját.«⁶⁹ A társas erők tehát szellemi illetve még szorosabban akarati erők, a társas változások ugyanoly forrásból erednek, mint az egyéni cselekvések, melyek szerinte akarati elhatározásokból pattannak ki. A társas erőket kezdetben⁷⁰ lényeges erőkre (1. fenntartó, 2. reprodukív) és nem-lényeges (esztétikai, érületi és értelmi) erőkre osztja fel. Ezek közül az első kettő majd találkozik Ratzen-„hoferral, ki röviden egyén- és fajfenntartó erőkről beszél. Később⁷¹ elejti a valójában fölösleges és nehezen is indokolható különbségtélelt lényeges és nem-lényeges erők között, rendszere azonban, éppen a fontosabb albeosztásában változatlan marad. Itt is látjuk tehát ugyanazon jelenséget, mint Comte-nál: a tényezők szétválasztása hoz azonnal hozzá-

⁶⁷ Megjelent Boston, 1893. Magyarra fordította Dienes Valéria, 1908. (Társad, tud. Ktár).

⁶⁸ Ward szerint; érzelmi és akarati tények.

⁶⁹ Id. m. 12. 1. S p e n c e r n e k vannak oly kijelentései, amelyek teljesen ez irányba mutatnak; úgy véljük azonban, hogy ezzel még nincs jogunk Spencer egész szociológiáját pszichológiai alapúnak tartani, így Spencer, *The study of sociology* (15. feje.) 378. 1. ezt írja; »Semmisem jó létre a társadalomban, amely nem indulna ki egy egyén motívumából, avagy sok egyén egyesült s hasonló motívumaiból, avagy egyesek egyesült hasonló motívumainak s mások eltérő motívumainak összeütkezéséből. Az a hatalom mely egy változást indít, mindig egy érzelem, különálló, vagy összeverődés, amely céljához vezetetik az értelem által«. De az is bizonyos (különösen, ha Wardra gondolunk), amit újabban helyesen látott meg Bolgar E. (Pszichologizmus a szociológiában, Huszadik Száz. 1917. 35. k. 481. 1.): »A szociológiába ez a pszichológiai felfogás a természettudomány protektorátusa alatt lopózik be.«

⁷⁰ *Dynamic sociology* (1883), 472. 1. A haladás lelki tényezői, 12(5. 1).

⁷¹ *Pure sociology*, 1903, 12. feje. V. ö. *Amer. Journal of social.* 1896, valamint Ward munkáinak (főképp, de nem kizárólag az utóbbi alapján; megjelent igen ügyes kivonatában: Dealey and Ward, *A text-book of sociology*, New York, 1905, 78. 1.

tapad egy heterogén feladat, a tényezők mérlegelése, s aráni a legrosszabb fajú eljárás, egyszerű kettéosztás (lényeges – nem-lényeges) útján, így már kialakultabb elméletét a következő táblázatban közölhetjük:

I. Fizikai erők	
1. fenntartó v. ontogenetikus erők	a) pozitív, megkívánó (élvezetkereső)
2. reprodukív v. filogenetikus erők	b) negatív, védekező (fájdalomkerülő)
II. Szellemei erők	
szociogenetikus erők	
	a) közvetlen, nemi ösztön
	b) közvetett, szülői és vérszeretet
	1. esztétikai erők
	2. érületi erők
	3. értelmi erők

Ez a felosztás nem tisztán analitikus, hanem bele játszik egy távolabbi, elméleti alapstruktúra és értékelés. Mindenekelőtt amaz erők számbavételénél a létminimumra van redukálva az erők akcióképessége, és pedig 1. az egyén, 2. a faj fenntartására szolgálván; az utóbbi erők azonban már nemcsak fenntartók, hanem, Warddal szólva, »fajemelők« is; továbbá az erőknél rangkülönbséget konstatál annyiban, amennyiben az első két erőcsoport közös az állatvilággal; a »szociogenetikus erők« pedig magasabbrendűek; az elsők társassá lesznek azáltal, hogy öntudatlan társas hatást gyakorolva serkentenek tevékenységre, az utóbbiak lényegileg társítók és egyetemes kultúrára vezetők.

Ward gondolatmenetét ismerve most már némi kritikai ellenvetés próbájának kell azt alávétünk. Arról már fennebb szóltunk, hogy minden társas tevékenységet emberi »vágyból« (desire) levezetni szociológiailag nem helyes. Ezentúl néhány pszichológiai gondolatot kell figyelemre méltatnunk, mert Ward-ot követi jórészt egy egész amerikai pszichológista iskola.⁷² Mi a »vágy« fogalma? E kétségtelenül pszichológiai és nem szociológiai fogalomnál ügyelnünk kell arra, hogy tekintettel legyünk a tudat terjénzetére s az ebből folyó következményekre. Tudjuk, hogy tevékenységeink csak részben tudatosak; vágyról akkor beszélünk, amidőn tudatossá válik az, amire vágyódunk, más szóval akarásunk konkretizálódik valaminő célhoz igazodva. Ez azonban nem az átlagos eset; vágyunk »valami« után még nem mindig je-

⁷² V. ö. Dealey Sociology, 1908. s az itt alább említettek is java-részen. Tőle függetlenül Franciaországban hasonló Tardenál a d é s i r: ezek szerinte szintén egyetemes hajtóerők (forces fonctionnelles).

lenti azt, hogy kétséget kizáró módon konkrét formában jelenik meg előttünk a vágycél, hanem csak a vágy irány a, azaz nem egy-egy akarat-tárgy, mint határozott célpont, vagy háttárpont (célképzet mint konkrétum). Amennyiben pedig akciónk egyenesen öntudatlan, aligha beszélhetünk vágyról; itt mozgattatunk erők, befolyások által, ösztönök nyomulnak előtérbe stb. Ward tehát, amidőn minden tevékenységünket egy vágytalajból növeszti ki, mint társas összehangolódású, de voltaképp egyéni indulása mozgató erőből, ezzel 1. individualizálja lelki életünket, 2. tudatosít mindent, ami nem felel meg a tényeknek; azonban, ha 3. egy tudattalanból varázsolná elő a vágyakat, úgy kénytelen lenne a tudattalan hipotézisébe belehelyezni az emberi tevékenység java részét s ez a kétes hipotézisbe-keveredés mindig, mint általában a tudattalannál, módszeres szempontból különösen veszélyes, mert hogy megtett akciónk mögé magyarázatul minő joggal helyezzünk in concrete egy-egy tudattalan vágyat, igazolhatatlan. Egy másik pszichológiai nehézség abban van, hogy a vágy fogalmát nem szabad odáig terjesztenünk, hogy mindazt az aktivitást magában foglalja, amit az akarat általában. Bár ez terminológiai kérdésként is felfogható, Ward világosan a meglévő szójelentésre utal; már pedig itt vágy az, ami mozgásba hozza bensőnk s ez egy árnyalattal kevesebb, mint akár az akarat, akár ama közgazdasági fogalom, a szükséglet, ami hasonlóképp akcióindító valami.⁷³ Az újabb pszichológiában vágyon, még világosabban vágyódáson, vágyakozáson éppen oly benső, azaz tisztán lelki életünkben végigjátszódó mozgalmat látunk, amely nem érlelődik ki odáig, hogy cselekvéssé váljék. Meumann pl. ez értelmet a legvilágosabban szögezi be: »egy cél képzelete és ennek benső jóváhagyása nem mindig vezet a cselekvés végrehajtására; amikor ez az eset forog fenn, az általunk helyeselt célnak csak vágy (Wunsch) jellege van«⁷⁴ Néha ugyan a hétköznapi szóhasználat az akaratot is úgy elhalványítja, hogy csak pusztán kívánsággá válik, de egy valóságos akarat – a vis major esetét természetesen kizárva – miként Meumann igen helyesen emeli ki, mindig túlmegy a pusztán vágyon és eljut a valóságos cselekvésig.

⁷³ Egyik dolgozatunkban (Közp. Szemle 1916.) arra utalunk, hogy szorosabb értelemben véve csak a stabilizálódott, társadalmi értelemben is megállapodott akarásokat célszerű a szükséglet fogalmába foglalnunk. V. ö. alább 7/C

⁷⁴ *Intelligenz und Wille*, 1908. 188 l.

Ward gondolata tehát pszichológiailag még igen kevésbé átgondolt és úgy látszik nem alkalmas biztos alapként szolgálni egy messzevezető szociológiai épület számára. Azonban már azzal, hogy a kérdést Ward tisztán pszichológiailag teszi fel, maga is csökkenti szociológiai értékét s ezt jól érzi Small⁷⁵: »Ha a társas erők emberi kívánások, tanulmányozásuk nem inkább pszichológia-e, mint szociológia? ... A pszichológia főfeladata a szellemi tevékenységek (ez esetben a vágyak) szétválasztása és akciójuk mechanizmusa. A szociológia főfeladata a vágyak társas indításának kutatásában, különböző tartalmában van, amelyet hordoz különböző helyzetekben, továbbá emberek társulásában való működésükben. A pszichológia és szociológia viszonya a társas erők kutatásában következőképpen kiegészítő, nem pedig olyan, hogy a két diszciplína versenyezve foglal le magának problémákat«. Hogy a társadalomalkotó tényezők között pszichikaiak is vannak, s ezeknek boncolása természetszerűleg pszichológiai feladat, senki sem vonja kétségbe. A kérdésnek azonban éppen lényege az, hogy a társas tényezőket nem szabad csupán miként Ward és a pszichológus szociológusok hiszik, csupán pszichikaiaknak tartanunk, hanem túl kell mennünk a lelki életen, méginkább pusztán a vágyak pszichológiáján.

A vágyak azonkívül telikus erők, s mi mindenekelőtt okokat, nem pedig célokat keresünk, mert meggyőződünk csakhamar, hogy a társas¹ célok általában mások, mint aminők az egyéni célképzetek. Már⁷⁷ Giddings megjegyezte (aki pedig pszichológus), hogy »az akarati tényezők szerepe a társas fejlődésben oly tekintélyes, hogy aki a kérdést egy oldalról tekinteti, az könnyen eshet abba hibába, hogy eredeti, független oknak tartja őket; ebből a tudománytalan felfogásból pedig sok hibás fogalom eredt«.⁷⁶

Valóban számtalanszor beigazolódott, mily könnyű az öntudati jelenségek közé interpolálni akarati kiindulást in concreto, s ezzel könnyű szerrel magyarázni egy külső, társadalmi változást. Semmi sem történik, Warddal, akarat nélkül; ez az akarat azonban így igen kényelmes, általános movens: de us ex machina-ként mindenütt megjelenik, ahol szükségünk van rá – egy túlzó panvoluntarizmus felé ragadja gondolkozásunkat s nem csoda, ha a túlzásokkal szemben egy Durkheim oly reakcióba megy, hogy kijelenti: »valahányszor

⁷⁵ General sociology, Chicago, 1905. 535–G. 1.

⁷⁶ A szociológia elvei, 483. l

társadalmi jelenséget közvetlenül pszichikai jelenség segítségével oldottak meg, biztosak lehetünk a felől, hogy a magyarázat hamis«. ⁷⁷ (Ez azonban ismét egy másik egyoldalúság, s ez ellen az u. n. objektív felfogás ellen ismét néhány érvet kell majd szembe szegeznünk).

A panvoluntarizmus azonban nemcsak a szociológiában, hanem a pszichológiára nézve is veszedelmes tévedéseket tartalmaz. Ugyanis ha mindent akarásból keletkeztetünk, úgy könnyen odajutunk, hogy feltételezzük: ahány változás-faj van a külső, társadalmi életben, annyi akarás-faj veszünk fel az egyéni lelki életben. Ez pedig nem volna egyéb, mint egy újabb fajta frenológia; a lelki élet tudománya azonban már szerencsére túl van ezen a korszakon, s a kísérleti módszer és egy tökéletesebb introspektív eljárás útján az akarati jelenségek világát önállóan kutathatja. ⁷⁸

Tekintsünk még egy szempontból ez elméletre; ha a társas erők egyszerűen vágyak, úgy azt mondhatjuk, hogy a fajfenntartó (filogenetikus) vágy, vagy esetleg vágykomplexum 'egy különváló, egységbe kapcsolódó valami a lelki életünkben, s elhatárolódó az egyénfenntartó (ontogen etikus) vágy komplexumtól. Másszóval a s t r u g l e for life éles határvonalakban válik el a struggle for survival problémájától, s a kettő megoldhatóságában egészen más erőforrásokra támaszkodnak. Mi ezt túlzottnak tartjuk s könnyen igazolhatónak azt, hogy a kettő, egyén- és fajfenntartás éppen összeolvadnak, ugyanazon társadalmi tényezőkre támaszkodnak (pl. az egyén- és fajfenntartás gazdasági tényezőkre támaszkodnak, szellemi képességek is szolgálnak egyaránt mindkét probléma megoldására stb.). Viszont nem kell eltagadnunk, hogy az egyén önfenntartása – rendkívüli esetekben – elválhat a fajfenntartástól; ez azonban igen kivételes, abnormis eset és ezekből a speciális és nem is mindig világosan interpretálható esetekből nehezen lehet távoli következtetésekre biztos alapot találni; ez esetben is lényegében – pszichológizálni fogunk csupán.

Ez a pszichológizálás jogos és szükséges lépést jelent a szociológiában és ha néhány neves szociológusra gondolunk

⁷⁷ A szociológia módszere, f. Balla, 132. l. V. ö. alább a 9/E. fejezetet

⁷⁸ Hasonlóképp egy el nem hanyagolható szempont az is, hogy az érdekből való levezetés voltaképp egy létesülő motívumot gyakran létező motívumként vesz föl; ez anakronizmusra vezet, mely »motívumpriorizáció« sajátos nehézség kivált a történelmi interpretációnál.

– Ward, Giddings, Ross, Elhwood Amerikában, Tarde Franciaországban, Simmel Németországban – jellemző dolog megállapítani, hogy mindnyájan kifejezetten pszichologizálnak, azt vélvén, ezzel éppen szociológiai kutatást végeznek. Wardnál kissé tovább időztünk; de amit róla mondtunk, áll egy egész iskolára. Tarde és Simmel különálló és saját útjukat járó gondolkodók s iskolájuk nincs. Az amerikai pszichológusok ellenben szoros összetartozást mutatnak, »iskolába« kell őket foglalnunk s közösen foglalkoznunk velük továbbra is.

A legrendszeresebb gondolkodók közé *Franklin H. Giddings* tartozik, akinek műve: *A szociológia elvei* (1896) rendszerességben és tudományos gondosságban messze fölülmúlja az átlag-amerikai szociológiai műveket (hasonlítsuk pl. össze Small munkájával). Tiszta szociológiai alapvetése azonban, feltűnő, teljesen hiányzik. Annyit tudunk, a leghatározottabban hangsúlyozza azt, hogy a társadalmi összefüggések lényegét a szellemi tényezőkben kell keresnünk. »A szociológia mai irányzata – írja – a szubjektív [=szellemi] értelmezés egységét keresi«,⁷⁹ s másutt is hangsúlyozza azt, hogy a szellemi tényezők a »tulajdonképeni« társadalomalkotó erők. »A [népességi] halmozódás a társadalomnak csak fizikai alapja; az igazi társulás pszichikai folyamat«⁸⁰. Továbbá: »a pszichológiát az egyéni lélek tanulmányozására szorítjuk: a szociológia számára pedig az egymással társulásban lévő lelkek speciálisabb és szövevényesebb jelenségeit jelöljük ki.«⁸¹ Ez utóbbi meghatározással Giddings a szociológiát egyenesen társadalompszichológiává szűkíti. Giddings tehát határozottan a pszichologizmus felé tereli a szociológiai kutatást, amit még világosabban jelez elmélete: a »hasonneműség tudatának« (consciousness of kind) alapvető jelentőségéről. Mint már Spencerral kapcsolatban említettük, Giddings ebben a tudatbeli alakulatban látja a társulás elemi alaját. Ha nála is mélyebb analízisben szemléljük azt, mit mond amaz elmélet, Giddingsnek igazat kell adnunk. Ha velünk szemben áll egy valaki, ez a puszt tárgy, a »Más« világából mindenekelőtt kiemelkedik személyiig gyanánt való felfogása és értékelése által. Azonban a Más nem egyszerre emelkedik társassá. Az ami idegennek tekinte-

⁷⁹ *A szociológia elvei*, (1896.) ford. Dienes, 15. 1.

⁸⁰ U. o. 117. 1.

⁸¹ Giddings, 28. 1.

tik, éppen egy tudatbeli beállítás által (»idegen«) megfosztatik mindama tulajdonságtól, hogy őt valóban társamnak tekintsem. Baldwinnal szólva in abstracto az alter még nem s o c i n s.⁸² Úgy bánok vele, mint tárggyal. Nem érzem, hogy rosszul bánhatok vele, kegyetlen vagyok vele szemben, mert nem érzem át annak emberi méltóságát. Az, hogy őt embernek tekintem, mint személyiséget fogom fel, már gondolattermék, már produktuma annak, hogy őt magamhoz hasonló neműnek tekintem. Emberek százezrei nemcsak azért szenvedhetnek, mert ellenségeknek tekintetnek, hanem már azért is, mert idegenek. Ez az elemi tény, mely a történelem lapjain sajnálatosan gyakran jelenik meg előttünk, alapvető szociológiai tényre tereli figyelmünket. Keresnünk kell, mi teszi a pusztán Más, az idegen valamit társsá; s ez egy tudatállapot, más hasonlóságának átérzése. Már mások is közel jutottak e gondolathoz; már Lazarus is rámutat fontosságára: »Ein gleiches Bewusstsein vieler, mit der B e w u s s t h e i t dieser Gleichheit, entstanden durch gleiche Abstammung und örtliche Nähe«, ámde egyszersmind magyarázza is éppen a származásból a térbeli közelségből, míg Giddings ezt mint tiszta tudat-alakulatot állítja elének. Erre mutat Waxweiler is (»l'affinité sociale«⁸³) de úgy látszik, hogy az elemi szociológiai tény csak Giddings vette észre. »Az én és nem-én hasonlóságának rokonérzéses tudata pszichológiai adat.«⁸⁴ Minő más tudatállapotot jelzek azzal, ha azt mondom: »a körülöttem lévő dolgok« és ha azt: »a többiek«. Ez utóbbiban már felfedezések, elismerések és értékelések vannak; tudata annak, hogy szálak fonódtak közénk, lelki hullámok vetődtek át lelkeken s nem is kell tudnom, hogy a más ki és minő, elég ha sejtem, hogy hozzám hasonló, avagy hasonló tudna lenni. Elég figyelnem magatartását, külsejét s egy utcai találkozásnál is olykor megakadunk egy arcon, mely azt sejteti, vele szívesen, barátilag tudnék érintkezni, gyermekek, kik még nem beszélnek, örömmel fogadják hasonló »társaikat«. Ez elemi tények mind pszichológiaiak, s Giddings erőteljesen mutat reájuk.

Annál sajátosabb konstatálnunk azt, hogy Giddings egyéb tételei minő mereven állnak ezzel szemben. Más alap-

⁸² V. ö. alább a társadalompszichológiai fejezetet. 7/D.

⁸³ Esquisse d'une sociologie, Bruxelles, 190(5. 55 l. Egyébként társadalompszichológiai megállapításait teljesen szétszórja V o 145 lk. és 248 lk.

⁸⁴ A szociológia elvei, XII o

vető kérdésekben Spencert követi, a spenceri világnép lényeges elemével úgy, amint az a First principles-ben megjelenik,⁸⁵ s itt sajátos korbéli összeszövődöttséget veszünk észre.

A 90-es években a szociológiában beköszöntött a pszichológiai szempont. Ekkor kezd írni Tarde, Simmel, ekkor Giddings, Baldwin, de valamennyien más és más szemszögből tekintik a pszichikai tényezőt. A történeti felfogás régóta pszichológista és csak pszichológista. Jól fejezi ki Bernheim:⁸⁶ »A történeti események nem egyebek, mint emberi érzés, képzelés és akarás tevékenységei, tevékenységei ama pszichofizikai egységnek, mit léleknek vagy szellemnek nevezünk«, tylás tényezőről úgy gondolkoztak ekkor, hogy csak annyiban léteznek, jutnak szerephez, amennyiben az emberi akarat őket egyenesen eszközül választja; egyébként néma statiszták, a történetben passzív, önmozgás nélkül való quantité négligeable-ok. A történetfelfogás exkluzívá vált: egy perszonalizált világba képzelte bele magát és mindjárt kezdetben reakcióba lépett azokkal a szociológiákkal szemben, amelyek más, személyentúli tényezőket hangsúlyoztak. Spencer felfogásában természettudományi alapfogalmak erősen nyomulnak előtérbe: az energiafogalma első sorban és szerinte a társadalmi erők is végső eredményben szintúgy fizikaiak, mint minden más (»directly« correlated with physical forces). Egy, már a könnyebb fajsúlyú, Ostwald-féle energista monizmus árad bele a szociológiába is, a társas erők is beleágyazódnak »közvetlenül« a kozmikus erők energia-inventáriumába. Így jó létre, mint még alább is látni fogjuk, egy fizikomizmus, mely akadálytalanul törekszik a legfinomabb társadalmi változásokat is »közvetlenül« fizikai okokhoz fűzni. És Giddings ehhez az irányhoz csatlakozik. Már észrevették, hogy ezzel egy igen zavaró dualizmus húzódik bele művébe, egy dualizmus fizikai és pszichikai erők között. Giddings nem veszi észre azt, hogy így az okok sorát nemcsak hogy nem teszi egységessé, hanem ellenkezőleg megkettozi. S ha alapkiindulására tekintünk, igen sajátos kontraszt áll elő akkor, amidőn a társas folyamat alapját egyaránt keresi a tudatban (consciousness of kind) és – a Nap energia-mennyiségében.

Sajátos és éppen az 90-es évekre jellemző tény az, hogy

⁸⁵ First principles, London, 1910. Williams und Nofgate, I. 178-180. Magyar ford. Jónás, Társ. tud. könyvtár.

⁸⁶ Lehrbuch d. hist. Methode u. d. Gesch. p. 11 645. 1.

keverednek a szempontok. Még megvan a természettudományok nagy gondolathatása, presztízse, de már alkonyodóban van, s fellépnek derűs sugárral a XIX. század nagy alkotásai: a szellemi tudományok szempontjai.

Ebben az időben, kezdi meg működését *Baldwin* is, aki-ről mint a társadalompszichológia egyik alapvetőjéről, még külön is szólanunk kell. Itt most bennünket csak annyiban érdekel, hogy ő is határozott felfogást alakít ki a társas erők rendszeréről. Szociológiája már határozottan elhajlik a pszichológia felé; szerinte kétféle társas erő van:⁸⁷ 1. az intraszociális erők, amelyek mind pszichikaiak. Itt kétféle főfolyamat áll elénk: az egyénből hatások vetődnek ki s ezek a társadalomban általánossá válnak (generalizálódás) Igen hasonló e felfogás Tarde-éhoz nemcsak a folyamat meglátásában, hanem abban is, hogy minden új eseményt, eszmét így egy-egy »inventeur« bocsát ki magából s ezek az inventeur-ök éppen egyének. Úgy látszik, e korban még kevésbé gondolnak a kollektív munka jelentőségére, amelynél végtelenül nehéz – ha egyáltalán lehetséges – megállapítani azt, hogy mi és mennyi jut a közös műből az egyeseknek. Baldwin egy az előbbivel párhuzamos folyamatot is kiválaszt: az egyén önállósulását, sajátzerűvé válását (partikularizálódás) s ennek hatásait. Ha a részletekbe tekintünk, Baldwin e gondolatai még alig érintik a társas lelki kölcsönhatások világának lényegét, sokoldalúságát. Ezekkel szemben a 2. tényező csoportot egyenesen extraszociálisnak mondja. Mind a külső, fizikai, vagy fiziológiai változások csak, mikép Ellwoodnál és másoknál, úgy tűnnek fel előtte, mint másodlagos valamik. »Csak a szellem és test kapcsolata által történik az, hogy extraszociális erők értéket nyernek«.⁷⁸ Ama változásindítás, mely a kozmoszból ered, csak az emberi szervezeten keresztül léphet a társas folyamatokba. Ig v tehát szerinte: »csak pszichikai változások okai nevezhetők társas erőknek, még oly képes értelemben is, amennyiben egyáltalán jogosult az erő szó használatá.«³⁹ Baldwin munkája úgy látszik kevés hatást gyakorolt. mert sajnos, sok homályosságot hagyó nyelve kevés ösztönzést rejt magában.

A giddingsi dualizmustól szabadulni óhajt *Edward Als-*

⁸⁷ Das soziale u. sittliche Leben. Übers. Ruedemann 1900. 257-381. lk.

⁸⁸ Das soziale u. sittl. Leben, 377. l

⁸⁹ U. o. 381. l.

worth Ross, aki egyike a társas erők elméletében a legtudatosabb, bár sajnos, Ward nyomán egyoldalúvá váló írónak. A társas erőket (vágyak) táblázatos áttekintésben minden indokolás mellőzésével adja elénk a következőben:⁹⁰

I. természeti erők 1. megkívánok (étvágy, szomjúság, szerelmi rágy), 2. élvezetszerzők; hedonikusok, mint félelem-, fájdalomkerülés, melegség utáni vágy, kényelem és érzéki élvezetek; 3. önzők: ezek inkább önszeretetünk (self), mint szervezetünk kívánságai: szégyenlés, hiúság, büszkeség, irigység, a szabadság, hatalom, dicsőség szeretete; általában igen tipikus erre a csoportra a feltűnésvágy, az ambíció, 4. érzelmi: rokonszenv, társas érzélem, szeretet, gyűlölet stb. 5. felüdítők, minő a játékszenvedély és a magunk kifejezése (sic).

II. a kulturális vágyak 1. vallásosak, 2. etnikai, 3. esztetikai, 4. értelmi vágyak. – Az előbbieket tanulmányozását inkább az anthropológiába tartozónak véli, míg az utóbbi csoport, mely társulást, műveltséget tételez föl, a szociológiai tanulmányozás tárgya.⁹¹

Erre az analízisre tekintve még sokkal inkább szemünk elé tárul mindaz, amit Warddal kapcsolatban mondtunk. Ide is benyomul érték kategória (természeti-kulturális), itt is a külső változás- vagy életprobléma- fajoknak önálló vágy- fajok felelnek meg stb. Látjuk a törekvést arra, hogy minél kimerítőbb legyen az osztályozás, de semminő elméleti igényt nem találunk s nem lévén seholy indokolás, bajos is bírálunk őt igazában; szétfolyó kategóriákban a kifejezések hétköznapi konvencionális s határozatlan tartalmát mutatnak, s nyomukban pontosabb analízis aligha lehetséges. Hol vehető fel pl. igazi határ a felüdítő és esztetikai vágyak között, amelyek oly messze esnek egymástól a felosztásban s ott van az előbbibe(!) kapcsolva a »kifejezés« kérdése, amely pedig főképp az utóbbinak szélesen szétágazó főproblémája?

Mindamelletts sajátos ellentétként kell feljegyeznünk, hogy Ross – eltekintve ép e »társas erőkről« szóló elméletétől – a legszellemesebb s jól látó amerikai írók közé tartozik, akinek társadalompszichológiai szempontból sokat köszönhet az amerikai szociológia. Az az elméleti felfogás azonban, amelyet Rossnál tapasztalunk, korántsem egy gyökeres tévedés, mint inkább módszeres hiba és a tiszta szociológiának abban a korában, amelyben még határozott differenciálódottságról nem

⁹⁰ The foundations of sociology, 1905. 170. l

⁹¹ A különböző vágyak az elemek (primary forces); ebből [hogyan, nem tárja fel előttünk], összeszővődések (strands of desires) lesznek s ezek az érdekek. Négy ily »nagy, történetalkotó érdek« van: 1. gazdasági, 2 politikai, 3. vallási, 4. értelmi. Az érdek-fogalmáról alább szólnunk.

beszélhetünk, érthető. Ross ugyanis egy »általános tévedésről« beszél, amidőn »feltételezték, hogy a társas jelenség kétféle tényező összehatásából ered, egy külsőből és egy belsőből. Ily kifejezésekben, mint faj és táj, ember és környék, n é p és o r s z á g, e dualizmus szüntelenül vissza-visszatér a szociológiai írásokban.«⁹² Ez éppen a Giddings-Spencer-féle dualizmus⁹³ s Ross arra gondol, minek kétféle magyarázatot keresnünk a szociológiában, amelyek a maguk módján teljes magyarázat-igényre tartanak számot? Miért valaminő társas jelenséget (társadalom-) pszichológiai tényre vezetni vissza, ezt pedig teljes egészében alárendelni ismét valaminő más, esetleg éppen fizikai magyarázatnak?

Ezzel szemben viszont – bár némi jogosultsága mindig marad ama felfogásnak – azt kell mondanunk: vajjon kell-e csodálkoznunk azon, hogy a társadalom komplex jelenség, ahol számos nem-pszichikai tényezőt is tekintetbe kell vennünk, ígv az emberfajt, mely a társadalom alakulására természetsszerűleg szükséges, mint népállományt, így a földrajzi milieut, amely szintén a maga részéről számos tényre egyedül hivatott magyarázatot adni, mert senkisémet tételezi fel, hogy absztrakt térben válhat a faj, a csoport társadalommá, hanem ellenkezőleg, egy konkrét jellegű talajon.⁹⁴ A társadalmat csak egy tényezőből teljesen megértenünk nem lehet, sem a szociálpszichológiából, sem másból. Szüksége van a szociológiának egy mesterséges szimplifikációra? Az lényegtelen, hogy a természeti tényezőt egyesek csak »befolyásolónak« mondják, avagy befolyásukat csak ->közvetettnek«,⁹⁵ á pszichikai tényezőt pedig »oknak«.

Ross később maga is rájut s kifejti, hogy nem a külső természeti tényező felvétele ellen, hanem az azoknak tulajdonított súly ellen irányul bírálata. A külső-természeti tényezők a primitív korban közvetlen nyomatékkal lépnek fel (a csökkenő természethatás kérdése⁹⁶), később azonban

⁹² The foundations of sociology, 150. 1.

⁹³ Ugyanez van meg Tarde-nál: az imitation – pszichológiai fogalom, a szerinte alapvető repetition universelle – kozmikus (fizikai) fogalom!

⁹⁴ Ez a táj-fogalom, melynek magyarázó jelentőségére gr. Teleki Pál mutatott rá akad. székfoglalójában, A földrajzi gondolat története. Bp., 1917. Kilián.

⁹⁵ Ellwood, Sociology in its psychological aspects, 279-281. Lk. V. o. Ross 61. 1. Desert, steppe, forest, valley, seaport – each working, not directly, but through demographic and economic factors . . .

⁹⁶ Dékány: A tér- és természethatás problémája; sajtó a.

– miként már Comte-nál láttuk – e hatás redukálódik a társadalomban, a tudatossá váló ember előbb akarati motívumaiba veszi fel őket, avagy éppen szembehelyezkedik velük; az akarat, kívánás, a döntés a fontos, mert ma a tényállás bonyolódottabbá vált. »Az igazság az, mondja Ross⁹⁷, hogy az élet spiritualisálódott. A nem-pszichikai erők kevésbé elhatárolók, mint a tapasztalat ama szerves testesülése, amit személyiségnek mondunk.« íme, itt nem a társító tényezőkről, s nem azok konkrét csoportjairól van szó, hanem azoknak csupán súlybeli arányáról.

Ezekre nézve pedig, úgy véljük (s munkánk további folyamán éppen rá kell gyakrabban is mutatnunk⁹⁸), módszeres hiba általános tételt állítanunk fel. Hogy a természet-hatás-e a súlyosabb tényező, avagy az emberi akarat, avagy tágabb körben szólva: az emberi szellem, azt in concrete még talán megbecsülhetjük, de általánosságban nem és tartózkodnunk kell korai, elvi kijelentéstől. Ross úgy mondja, ami az egyénnek a tapasztalat, az a fajnak a kultúra. Két-szeres okunk van hinni azt, hogy a társas erők pszichikai erők; a személyes ténykedések kifejezésre juttatják először az egyéni tapasztalatot, másodsor a kultúrát. Viszont azonban kötve vannak egy nagyobb kozmoszhoz is, amelynek másnemű tényezőihez és törvényeihez kötve van és lesz minden emberi társadalom.

Végül *Charles A. Ellwood* az, aki annak dacára, hogy pszichológista, iparkodik gondosabban felvenni és egyensúlyba helyezni a különböző nem-pszichológiai tényezőket is (emberi faj, gazdaság, terület stb.), bár mindenütt arra a hangsúlyra támaszkodik, hogy a »tulajdonképpen« tényezők pszichikaiak. Azt a felfogást, mely szerint a pszichikai tényező egyéni volta-képen, nem fogadja el: From the sociological point of view mind belongs quite as much to the group, as to the individual.⁹⁹ »A társadalmi tevékenység egyszerűen az egyéni tevékenységek kölcsönhatásának (interaction) és egymáshoz-rende-lődésének (coordination) tulajdonítható.« Ebben pedig a főrészt mindig a lelki kölcsönhatásnak jut. 1. A fizikai tényezők, lát-tuk, szerinte »közvetett« hatásúak, 2. a pszichikaiak Végtelenül gazdagon elvariálódók, »végtelen felosztásra képesek«. Leg-célszerűbben, bár a sablont már ezáltal elvileg visszautasítja,

⁹⁷ The foundations of Sociology, 160. l.

⁹⁸ V. ö. alább a 6. és 10. fejezeteket.

⁹⁹ Sociology in its psychological aspects, 1912. 281. l.

feloszthatjuk az utóbbiakat így: vannak a) öröklött, b) szerzett tendenciák, s ezekben megkülönböztethetünk mozgásaktivitásokat, érzéseket és ismeréseket. A társas pszichikai erőket feloszthatjuk 1. elsődleges (primary) erőkre, vagy impulzusokra, melyek eredetiek vagy szerzettek, 2. másodlagos-erőkre, vagy érzésekre (feeling), s itt lényeges az, hogy ezek az ösztönökhöz (amire Ellwood igen nagy súlyt helyez), avagy szokásokhoz fűződnek, 3. magasabb, harmadlagos erőkre s ez: megismerés, aminő az észrevétel, ráismerés, emlékezet, értelem¹⁰⁰ stb.

Az amerikai pszichológiai iskola, összefoglalóan mondhatjuk, jelentékeny evolúciót mutat fel. Kiindul Ward még kezdetleges szempontjából, mind sokoldalúbb lesz. Giddings éppen ott eredeti, ahol emancipálni tudja magát Spencer befolyása alól Ross képzett kutatója a tömeglélektani jelenségeknek, Ellwood még részletesebben a pszichológiára (bár túlnyomólag az egyénpszichológiára) támaszkodik: – egy dologban jelentős munkát végeztek; a Spencer, Giddings, Tarde által differenciálatlan módon sokat egyesítő, s a szociológiában teljesen meddő kozmikus fogalmakat végre is kiküszöbölték. Igaz, hogy másrésről a tiszta» pszichologizálás által mindig közel a veszély (Ross), hogy tényezőelméletileg egyoldalúvá legyenek. Ellwood az, aki itt is ügyesen kikerüli az egyoldalú álláspontokat.¹⁰¹

A szociológiai irodalomban újabban több író látunk egyesülni egy sajátos tényező-elmélet: egy érdek-tan felépítésében. Az önérdek fogalma bizonyára (bár irodalomtörténetileg kikutatva még nincsen) a közgazdasági elméletekből került bele a szociológiába. Mi az önérdek szerepe? »Az ember, mondja Smith Ádám, majdnem mindig embertársai segítségére szorul s ezt hiába várná amannak pusztá jóakaratótól. Hamarabb célhoz jut, ha amannak önérzését föl bírja kelteni a maga érdekében, ha kimutatja neki, hogy a maga előnyét mozdítja elő, ha megadja neki azt, amit kér... így kapjuk mi meg másoktól legnagyobb részét azon javoknak, melyekre szükségünk van... Nem humanitásukhoz, hanem önzésükhöz

¹⁰⁰ Ezek az amerikai kifejezések nem azonosak az európai tudományban használatosakkal (i. m. 199-277. lk) Közelebbi meghatározásuk vagy rendszertes kapcsolatuk bírálata, úgy véljük, szükségtelen e helyen. Elég, ha ama módszeres alapot illusztráljuk, amelyen felépül rendszerük

¹⁰¹ Sociology, 370-380.

fordulunk s nem a magunk szükségletéről, hanem a saját hasznukról beszélünk nekik.«¹⁰² Ez a felfogás, miként ismeretes, végighúzódik az egész liberalista iskolán, melynek pszichológiáját ez az egy fogalom törekszik pótolni. Mindenütt ott van az önérdék, mint a gazdasági változások egyedüli rugója; mindenütt, mint lelki indítóerő, csak önérdék van, melyet az okos gazda egyszerűen »felismer«, avagy azt mások neki »kimutatják«. Ebben tehát az elgondolásnak, a gazdasági intellektualisztikus jellemű számításnak főszerep jut.

Azonban másutt is ilyen pszichológia jelentkezik. Schopenhauer szerint: »akarás érdek nélkül annyi, mint akarás motívum nélkül, tehát okozat ok nélkül.« Ez „az elmélet behatolt, ami, természetes, a liberalista magánjogászok gondolkozásába is. Így Ihering írja: »Egy érdeklődés valaminő cél iránt, avagy mondjuk röviden: az érdek minden cselekvés elengedhetetlen föltétele – cselekvés érdek nélkül éppen oly lehetlenség, mint cselekvés cél nélkül, pszichológiai képtelenség. Ha az érdek mégoly csekély is, mégis mindig szükséges valaminő érdek, hogy a cél az akarat fölött uralkodjék.«¹⁰³ Másutt: der Egoismus rechnet besser, die Selbstverleugnung ist ein Luxus. Schäffle is kijelenti, bár a legmagasabbnak az »erkölcsi és jogi önállóságot« tekinti¹⁰⁴, hogy »nem kozmopolita közösségi szellem uralkodik a fejlődés kezdetén, hanem az önzés. Sok egoista kölcsönhatásából szűrődik le lassan a nemes önállóság és szabadság szelleme, amelyben mindinkább lehetővé válik mások tisztelete is és amely által lehetséges lesz az érdekek megértő kiegyenlítése a jogban.«¹⁰⁵ Hobbizmus ez is, amely szüntelenül azt hangoztatja: kezdetben volt az önérdék. S ebből származott minden, később maga a jog is, »az érdekek megértő kiegyenlítése.« Az ily érdek-tanok kifejezik a XVIII. és XIX. század^ állapotát: vannak társadalomtudományok (közgazdaságtan, jogtudomány), melyek – éppen a cselekvő embert illetőleg – pszichológiai alap híjával vannak. Amidőn aztán a század végén, (a 90-es években) főképp Wagner A. felismeri, minő fontos az érdektant kiegészítem, mert az érdek fogalma »nagyon is általános«, »nagyon is valaminő természeti erőhöz hasonló s át

¹⁰² Vizsgálódás a nemzeti vagyonság természetéről és okairól (1776). Ford. Enyed és Pólya, 1891 I 17. 1.

¹⁰³ Der Zweck im Recht (1877). 4. kiad. L 39. 1

¹⁰⁴ Bau u. Leben des sozialen Körpers, I (1875), 588. 1.

¹⁰⁵ U. o. 736 1.

nem hágható, mindenütt, minden további nélkül jogosult, természetszerű, feltétlenül szükséges¹⁰⁶ stb., mindamellert hiányzik annak világos felismerése, hogy itt a közgazdász, a jogász, avagy a szociológus pszichológiát űz, tehát mélyebben is bele kellene hatolni egy szakszerű pszichológiai megoldásba.

A szociológiában is a 90-es években jelentkezik az érdektan egyoldalú formákban: Pattén, Small és Ratzenhofernél.

Távolabb esik a pszichologizáló gondolkodóktól *Simon N. Patten* elmélete (The theory of social forces, 1896.0 amely inkább egy metafizikai konstrukcióként tűnik fel előttünk, mint analízáló irányúnak.¹⁰⁷ Még abból az időből való, amidőn egy »élvezet-ökonómia« gondolata volt uralkodó; úgy vélték, hogy az ember lemérheti a különbséget egy várható élvezet és fájdalom között, azaz ezek kvantifikálhatók s ennek alapján döntünk magatartásunkat illetőleg. Ez ma általánosságban megdőlt a pszichológiában, mely tisztán felismerte, hogy pl. érzelmeket kvantifikálni hiú vállalkozás; továbbá élvezetek és fájdalmak pontos előretudása is csak hipotézis, amely semmit sem magyaráz. Pattén elmélete így az alapján elavult nézetek közé sorolható, bár történeti értéke megvan, mivelhogy igen jellemző az akkori amerikai gondolkozás színvonalára.

Úgyszintén az újabb irodalomban *Albion W. Small*, aki *General Sociology* (1905) keretében tipikusan mutatja be az elméleti alapvetéssel szemben teljesen közömbös amerikai, gyakorlati szociológiai irányt. A társadalom alkotórészei, atomjai az egyének s a társadalom életét az egyesek életviszonyaiból (érdekek) kell magyaráznunk. »Az egész életfolyamat, amennyiben ismeretes előttünk, akár egyéni, akár társadalmi vonatkozásban tekintjük, mindenek előtt érdekek fejlődésének, alkalmazkodásának és kielégülésének folyamata¹⁰⁸). Biblikus hangsúllyal színeződik: »In the beginning were interests«.¹⁰⁹ Az érdek szó azonban szerinte több, mint pszichológiai fogalom;¹¹⁰ általában az élettevékenységet irányzó

¹⁰⁶ Grundlegung der polit. Ökonomie³ (1892), I. 90. 1.

¹⁰⁷ Supplement to *Annals of the American Academy of political and social sciences*. 7. köt. A jelen viszonyok között nem juthattunk hozzá; részletesebben megismerhetjük tartalmát P. Barth, *Die P h i l o s. d. G. eschichte als Soziologie*,² I. 1915. 613–627. és F. Squillace, *Die soziologischen Teorien*, Übers. Eisler, 1911. 306–312.

¹⁰⁸ *General sociology*, Chicago, 1905, 434 1.

¹⁰⁹ Small, i. m. 196. 1.

¹¹⁰ 431. 1. The term interest is to be understood, not in the psy-

erő (the motors of all individual and social action). Ez irányzó erők a gyakorlatban felismertetvén, közfigyelembe jutnak, gondosan tekintetbe vesszük őket, bár szét nem is választjuk: a gyakorlatban rendszeren »érdekek«-ről plurálisban szoktunk beszélni, pl. valamely néppolitikai, vagy gazdasági »érdekei«-ről (ami arra látszik utalni, hogy itt az egyéni, azaz egyénilleg felismert érdekeket gondolatban egybevonjuk). Small felosztása igen hétköznapiak látszik; az érdekek: 1. az egészség, 2. a gazdagság, 3. a társaság, 4. ismeret, 5. a szép, 6. az igazság. Az egészségben pl. felismerjük a nagy, elemi, biológiai tényezőket, mely a fiziológiai erő fenntartására törekszik stb. Látható, Small a népszerűsítés határán áll; rendszere tudományos célnak szolgálatára kevésbé látszik törekedni.¹¹¹ Ross azt veti ellene, hogy az érdekek nem lehetnek igazi, elemi alkotórészei a társadalomnak, hanem (már láttuk) a vágyak azok. »A vágyakat el kell különítenünk az érdekektől; az előbbieket elsőrendű erők, az utóbbiak a nagy komplexumok.«¹¹² Rossnak igaza van; az érdek szó annyira bonyolult jelenségre utal, hogy aligha alkalmas a szociológia alapvetésére, mert maga sokkal inkább problematikus, mint amit reá kellene építenünk.

Small-ra egy német gondolkodó, *Ratzenhofer G.* volt hatással, akinek »Die soziologische Erkenntnis« c. műve 1898-ban jelent meg. Ratzenhofer, ez a spekulatív hajlamú osztrák tiszt gondolatait, sajnos (mert nem volt minden szempont híján) csak egy fél-tudományos mederben közölheti, mert csak autodidaktikai úton szerezte műveltségét; műve még a népszerűsítés szempontjából sem mindig kedvezően jöhet tekintetbe. Van szociológiai érzéke számos probléma iránt, de iskolázottsága szűk, biológiai; filozófiai iskolázottsága egészen jelentéktelen s nem tud felemelkedni egy olcsó monizmuson. Egy metafizikai, bár egyszerű fogalom nála az »őserő«, egy kezdetleges, biológiai fogalomhoz, az »életerőhöz« hasonló. Ennek megnyilvánulási módjai: az érdekek.

»Az életté differenciálódott őserőt« Ratzenhofer egy kor-

chological, but in a teleological sense.

¹¹¹ V. ó. Stuckenberg, *Sociology*, 1903. Rossnál olvassuk felosztását (I. 207); a tarsas erők: I. alapvetők, I. gazdaságiak, 2. politikaiak. II. »c o n s t i t u c i o n á l i s a k« [szervezetiek?] 4. önzők, 5. megkívánok, 6. érzelmiek, 7. üdítők, III. k u l t u r á l i s a k, 8. esztétikaiak, 9. ethikaiak, 10. vallásiak, 11 értelmiek.

¹¹² -Der Trieb erzeugt das Interesse. Das ist die Umkehrung, und zwar, wie mir scheint - írja Barth, 445 I. - die Umkehrung dessen, was Ratzenhofer und Small sagen

látott tökéletesedési törekvéssel ruházza fel; »az élet minden körülményt kihasznál, hogy a relatíve legtökéletesebb lényt hozza létre. Az életnek tulajdonítható az alkalmazkodás, de nem a darwini passzív értelemben, hanem belső szükségletből származó alkalmazkodás értelmében, ami nem más, mint az életfeltételek határaihoz való előrehatolás«. ¹¹³ Ez a sajátos, benső erő tehát megindul a maga életfeltételei szerint, életútjában a következő irányokban.

1. Legelembibb a fajfentartás (»fajérdek«); feltűnően jelentkezik az oly teremtményeknél, amelyek szaporodásuk befejeztével az életüket is be végzik; 2. az egyéni testi élet fenntartása (»fiziológiai érdek«). Az élő lény testi szervezetének befolyása alatt áll, anyagfelvétel, anyagcsere stb. által; kezdetben az anyatest vállalja e fenntartó munkát, a fölnövő lény később önállósághoz jut, hogy további felépítését a létért való harc és a meglévő életfeltételek hatása alatt eszközölje.

Mindeddig az öntudatnak, szellemi életnek egyáltalán kevés szerepe volt; a kérdés úgyszólván kizárólag biológiai s miként Wardnál, az ontó- és filogenetikus erők közösek az állatvilággal. Ratzenhofer megjegyzi, ezek az erők az egész életet betöltik: »a fiziológiai érdeket állandóan, a fajérdeket alkalomszerűen« felszínen tartják. Egyszersmind ezek az élettevékenységek »eredeti tartalmát« teszik ki az öntudatnak, mert ezek minden étellel velejárnak. De az emberi lény élettevékenysége ennél tágabbkörű.

3. Az egyén önkifejlesztése (»egyéni érdek«¹¹⁴). Ez az, ami voltaképpen az égvén megfigyeléseinek előterébe lép, mert úgy tűnik fel, mintha más nem indítaná, mint az, hogy »egyéniségét kifejlessze és fenntartsa«; de azért kitörölhetetlenül megvan benne az első két tényező, az »öserő nagy szándéka« is, a fajfentartás; ebben az öserő működése világosan jelentkezik, így a legalsóbbrendű teremtmények túlgazdag szaporodást mutatnak, míg a magasabbrendű teremtményeknél az egyén önkifejlesztése hatalmasabban lép előtérbe s a szaporodási hajlam csökken. Az egyén életét szellemi világa és társas vonatkozásai teszik tartalmassá; ezt a szellemi életet azonban (erre látszik utalni) bár látszólag önállóan indul s

¹¹³ A szociológiai megismerés lényege, ford. Tímár Sz. Társ. tud. Kt. (A fordítás olykor ellenőrizendő). 1908 71. 1.

¹¹⁴ Ratzenhofer egyéni kifejezéseit utólag említjük, mert úgy látjuk, sokkal inkább magyarázatra szorulnak, mint amit előre helyezünk.

Önálló utakat követ, voltaképp az első két tényező, a faj- és égvén fenntartása, uralja; az utóbbi, önkifejtő erő is hatalmasan a maga keretébe vonhatja az egyént, mely »az én felvirágzását önállóan és kíméletlenül őrizni törekszik«, s ez öntudatát ki is töltheti. »Az egyén magát a mindenség középpontjának tartja« és így öntudatoságában egoista; de érvényesül általában és normálisan a társas hajlam is, ami az »embert fölemeli az egyéni érdek fölé« és ezt az egoizmust »visszaszorítja«, kibővítve én érdekét fiziológiai és faji érdekké.

4. A társadalom fenntartása (»szociális érdek«); Ratzenhofer szerint »a szociális érdek a faji érdeknek módosulása«¹¹⁵ Az emberben mindig »van törekvés valami másra, mint amit az én jelent, van előnyt-adás ennek a másnak önmagával szemben«. Ez a szeretet. A szociális érdek az én feláldozását követeli, ez azonban nem más, mint az egyéni érdek »visszaszorítása« s nem is mindig sikerülhet, mert például nagy testi fájdalom esetén teljesen egoistákká leszünk ismét, sőt adott alkalommal »az ember a humanitást is általában vissza fogja szorítani a nemzet érdekében, ezt pedig viszont családja érdekében«. – Ez a Visszaszorítás! elmélet Ratzenhofeinél érdekes világitásba emel egy, különben a többi szociológusnál is lappangó tendenciát. Mindenekelőtt azt látjuk ebben, hogy ez az elmélet is, amely a társadalmi élet tényezőit nem minden érdekesség nélkül boncolja, értékelések által mozgattatik s világosan látható, minő nehéz e téren a tiszta analízis síkján maradni. Minden író kiemel egy-egy tényezőt, Comte, Ward, Ross, Ellwood a szellemi tényezőt, majd mások, külön elméletekben (Marx, Loria) a gazdaságit, ismét mások (de Tourville, Demolins, Ratzel) a földrajzit, avagy (Gobineau, Chamberlain) a fajt stb. Mindezek egyoldalú elméletek, tényező-elméletek, melyek a tényezőanalízis helyett a tényező é r t é ke lé s s e l kezdik a vizsgálódást. Ezekben egy sajátos igény jelenik meg arra nézve, hogy valamelyik, de mindenképp egy tényezőt »alapvetőként« mutassanak ki. Ezzel szemben egy tágabb értékelési törekvés – Ratzenhofernél – értékesebbnek mutatkozik: a tényezőket általában rangsorba helyezni.

A különböző, társadalomfenntartó tényezők mintegy egymásra helyezkedő motívum-rétegben vannak, egymást földlk. S itt egy újabb szempont jelentkezik; ha van valaminő tudo-

¹¹⁵ Szociol. megismerés, 79. l.

mányos joga annak, hogy egyáltalában értékeljük is, ne csak szétválasszuk ama tényezőket, úgy három tény, illetve módszeres feltevés van szoros kapcsolatban egymással: 1. a szétválasztás, analízis, keresztülvihető; 2. az értékelés in absztrakt o keresztülvihető, 3. határozott rangsor in concreto, (de elméletileg) azaz az egyes tényezők egymáshoz való viszonyát illetőleg keresztülvihető. Míg az összes, egyoldalú kiemelések a második feltevés alapján, állanak, Ratzenhofer világosan az utolsóra támaszkodik. Szerinte a legmélyebb réteg, ama biológiai, fajáért küzdő érdekmotívum mindig a leghatalmasabb, a legkimozdíthatatlanabb, ősz réteg, az őserő fennmaradása a fajbán; a fajnak végig kell élnie a saját faji életét. Ez az, amely »visszaszoríthatónak« nem mondható, végső értelemben és általánosan, a faj élni akar a végtelenségig, azaz az életfeltételek határáig. Az egyénfentartás, az egyén önkifejlesztése stb. már mind visszaszoríthatók, mert felszínesebb rétegek. Ezzel összefügg az, hogy először mindig a legmélyebb rétegeket kell, mint elemibb szükségleteket kielégítenünk s csak ha ez kielégülést talál, juthat megfelelő szerephez a következő. »Általában a szociális érdek kifejlődése attól függ, hogy vannak körülmények, amelyek a fiziológiai és egyén kifejtő érdeket visszalépésre ösztökélik: a magasabb érdekek abban a mértékben fognak előtérbe lépni, amily mértékben az alacsonyabbak biztosítottnak látszanak. A kielégített fiziológiai érdekek tért engednek intellektuális egyéni érdekeknek és a szorosabb fajérdeknek kielégítve kell lennie, hogy élénkebbé lehessenek a szélesebb vonatkozású érdekek.«¹⁰⁶

Az élet kritikus fázisában tehát, minőnek látjuk mi pl. a háborút, az országos járványt, éhhalált, lehull a finomabb kultúra magasabb színvonala, hogy a teret elemibb érdekeknek engedje át; ilyenkor tűnik ki az alsóbb motívum-réteg nagyobb, mélyebb életmozgató szerepe. Úgy látjuk azonban, hogy éppen Ratzenhofernél a faji- és szociális érdek (»a szociális érdek a faji érdek módosulása«) szorosan kapcsolatos lévén, a sorrend kissé megváltozik. Amint elemi érdek a faj, úgy elemi érdek a társadalom fenntartása is s ez után következik az egyén, Ratzenhofer korántsem luxusként tekinti tehát a társadalmat, mint amely az elemibb- s őszibbnak messze mögötte

¹⁰⁶ A szociológiai megismerés, 80. l. Poszthumus munkájában később nyomtalanul elenyészik ez az elmélet, s éppen ellenkezőleg egy szigorú tényező-koordinációs álláspontra helyezkedik. V. ö. alább.

áll; »a szociális érdek részt vesz minden életjelenségben«, kibővíti egyéniségünket; sőt az ésszerű belátás is kiterjesztheti a társas szempontokat. »Ha valamely felvilágosult egyénérdekű felfogás az énnel a mellettünk levő teremtményektől, a környezettől és a szellemi világtól való függetlenséget érzi is elutasíthatatlanul, mégis ez a belátás elégséges arra, hogy a szociális szellemet kifejlessze«.

5. A legmagasabb, világ szemléleti tényező (»transzcendens érdek«). A természetfölötti erőktől való függésérzelem, különböző gondolatok az elmúlásról, avagy a származás rejtélyeiről. stb. gondolatokat keltenek, amely tág értelemben nem egyéb, mint vallás. »Rendesen áthatja az embert amaz őserőtől való függőségének érzelmek; de belejátszik ebbe az eszmék túlgazdasága is, ami ismét, visszaszorítja a mélyebben fekvő, azaz elemibb érdekek tudatát. Új meggyőződések támadnak, »az ember öntudaterejének új egyensúlya« áll elő». így lép fel ez az utolsó, »transzcendens érdek«.

Ez, röviden, Ratzenhofer tana. Tagadhatatlan, hogy tagoltságában, tudományos megalapozása s egyéb részlet-hiányai mellett s ami eléggé feltűnő, kifejezései kialakulatlansága mellett is érdekes és fejlődésképes elmélet. Sajnos, töredéknek kell tekintenünk, mert legfőképp hiányzik nála a biológiai és pszichológiai tételek gondosabb elválasztása.

A Ratzenhofer előtti régi német szociológia, mikép ismeretes, jelentékeny megkéséssel követte az angol, francia és amerikai, meginduló s egyre inkább az érdeklődés központjába kerülő szociológiai irodalmat. A 70–80-as években még Schäffle- és Tönniesen kívül aligha találunk oly író, aki rendszeres munkára gondolt, s még igen közel állott ez a szociológia az államtudományokhoz, avagy az etikához. Tönnies, bár később ír (1887), mint Schäffle (1875), felfogásában mégis régiesebb, s, így belőle kell kiindulnunk.

Tönnies Ferdinand formális szociológiája, amint az újabban is előttünk áll¹¹⁷, nem ismeri lényegében a társadalomalkotó tényezők problémáját. Kiindulása még a régi természetjogászoktól és Hobbes-tanulmányaiból eredő individualista felfogás, mely, miként már fennebb említettük, számos helyen igen közel áll egy kispolgári mikroanalízishez. Ebben a szociológiában úgyszólván minden van, csak ép a társadalomalkotó tényezők tudatos analízise nem, ami egy formális szociológiában,

¹¹⁷ Gemeinschaft und Gesellschaft, Grundbegriffe der reinen Soziologie², 1912.

mely elvileg szűkkörű felfogásból indul ki, nem is lehet benne. És igen sajátos az, hogy nála is megtaláljuk a probléma kényszerű eljuttatását abban a szempontban, hogy minő irányú kötelek vannak az emberek között. Egy később¹¹³ adott megjelöléssel ezek »minden közösség fundamentumai.« Három féle ily fundamentum van¹¹⁹: 1. a vérbeli közösség, vagy rokonság, 2. a területi közösség, vagy a szomszédság, 3. a szellemi, vagy barátság. Ez a három tényező egymással genetikus viszonyba jő. »A vérségi közösség, mint organikus lény egysége, a h e i y közösségévé fejlődik vagy differenciálódik, amely kifejezését találja az együttlakásban és ez ismét szellemi közösséggé lesz«; igen rövid és futólagos megállapítás ez. Az utóbbi, szellemi közösség az, ami szerinte »speciálisan emberi«, ez alkotja a »közösség legmagasabb fajtát«, ebben ő is siet leszögezni a társadalompszichológiai tényezők súlyát. Ama három közösségi fundamentum, mint éppen tiszta szociológiai probléma, eléggé világosan feltűnik; ugyanis: »mindhárom közösségi faj egymás között a legszorosabban összefügg, épúgy térben, mint időben is: ennél fogva minden egyes jelenségben és fejlődésükben, valamint az emberi kultúrában és történetben. Ahol csak összekötetnek emberek szerves módon akarataik által és egymást igenlően fogadják, ott van ilyen vagy olyan közösség, amennyiben a korábbi a későbbit magában hordja, vagy ez amattól való relatív függetlenségre emelkedett.« Az analízis e szükségérzetét azonban Tönniesnél keresztültörte egy individualizmus, ami különösen látható módon megnyilvánul abban, hogy hogyan fogja fel a területi tényezőt. Az egymás mellett való lakás nem csekély akadálya (?) az emberi életnek: »az egyének saját akarataikat és tehetségüket érvényesítik egymással szemben és így ama [szomszédsági] viszonyok a legbajosabban (sic) tarthatók fenn és a zavarok a legkevésbé tűrhetők el. Zavarok, mint viták és civódások, csaknem minden együttélésnél előfordulnak; mert a tartós közelség és az érintkezések gyakorisága éppen úgy [?] kölcsönös segítséget és helyeslést, mint kölcsönös gátlást és ellenkezést jelent, mint reális lehetőségeket, mint bizonyos fokú valószínűséget.« Aligha mondhatjuk tehát, hogy a területi tényező igazi társító tényező, meit íme. az emberek természetüknél fogva összeütköző individualisták és ott vagyunk, ahol Hobbes: eredetileg az embe-

¹¹⁸ Tönnies i. m. 239. 1.

¹¹⁹ I. m. (16. §) 2. kiad. 10. s köv. lk.

reket »a mindenki harcában mindenki ellen« kell elképzelnünk. Az ember a mások közelségét, a társas együttélést »csak egy bizonyos mértékig tűrheti el«; és meg kell maradnia (»in einem hohen Masse«) az egyéni szabadságnak, mint ellensúlyozó elvnek.¹²⁰ Tönnies szociológiája még nem tudott kiszabadulni a természetjogászok öröklött individualizmusából, bár homályos stílusából az olvasó nem is mindenütt egyformán könnyen érezheti ki. Gondolkodása különben kevésbé szisztematikus és némi metafizikai színezettel fellépő fogalmai (Wesenwille – Willkür) alig járnak elég mélyen.

Schäffle Albert szociológiája az államtudományoknak, főképp a társadalomgazdaságtannak szigorúbb rendszerén épült fel. Megítélését egészen a mai írókig gyakran vezették egyoldalú irányba Schäffle biológista hasonlatai, bár kezdettől fogva mindvégig a leggyakrabban hangsúlyozta, hogy nem tartoznak rendszere mélyéhez, csupán analógiák s azoknak csak példanyújtó és heurisztikus értéket tulajdonít. Hiába; azok, akik a »Bau und Leben des sozialen Körpers« négy vastkos kötetébe bepillantottak, rendszerint csak a feliratokat nézték¹²¹ s ezekben hemzseg a biológiai műszó. Mindez azonban nem a lényeg. Egy tanítványa (Spann) helyesen emelte ki: »Ez a rendszer mint egész és az egyes dolgokban is igen vitatható; mégis magas fokban képes a társas valóság rendkívüli gazdagságát magába fölvenni. A biológiai analógiák heurisztikus értéke itt kitűnik: megkönnyítette, sőt odakényszerítette a kutatást, hogy számot vessen a társas jelenségek bonyolódottságával.«¹²² Bernheim úgy mondja: »a kulturális befolyásoknak legsokoldalúbb bemutatását bizonyára Schäfflenél találhatjuk.«¹²³ Számos gondolata, így a »tér szociológiája« az ő korában eredeti s később kifejtőre talált; az elsők közé tartozik, akik a »szociálpszichológiát« korán helyes mederben kezdték kutatni; a társadalom pathológiáját, a romlást (»Verbildung«) szintén, mint külön diszciplínát korán kiemeli. Schaffte nagy rendszerező talentum. Rendszerének főerénye, hogy rendszer, főhátránya, mely reá súlyosodik, hogy minden a rendszerért van. Sokat, csaknem mindent lát, mindent gondo-

¹²⁰ Tönnies i. m. 20. 1.

¹²¹ V. ö. pl. Loria, A szociológia feladata és iskolái. Ford. Pór O. 1907.

¹²² Untersuchungen über den Gesellschaftsbegriff, 1907.

¹²³ Lehrb. d. historischen Methode u. d. Gesch. phil. 5-6. kiad. 685. 1.

san beleilleszt, de éppen ezzel v alá minő adminisztratív szárazság, bár lelkiismeretes törekvés von be mindent, halavánnyá élettelené téve a stílust, súlyossá a tárgyalás menetét. Ez okozta, hogy kevés igazi követője volt, bár „úgy látszik, sokan olvasták.”¹²⁴

A »Bau und Leben des sozialen Körpers« első megjelenése (1875) abba az időbe esik, amidőn még Spencer sem volt rá hatással. A legfőbb szempontját az adja meg, hogy főalkatrészei«, vagy »elemei« a társadalom alkotó tényezők. Itt megkülönbözteti: 1. a külső kő r n vezet e t; ez a természet, a szó közönséges jelentésében; 2. a passzív-objektív elemet, minő a népvagyon, de ide tartozik oly »objektív« [helyesebben, objektíváláshoz vezető] jelenség is, minő a nyelv! 3. Az aktív-személyes elemet s idesorozhatjuk az egyént, a népességet, hol két probléma találkozik: a. a testi jelleg, b. a szellemi jelleg.

Később ez a rendszer módosult. Élete végén (1904) még egyszer újjáöntötte rendszerét¹²⁵; a tényezők: 1. a világhelyzet, 2. a társadalomtudat, 3. a külső berendezések (a társadalomtest) és pedig A. a Föld, B. a népvagyon, C. a népesség. E rendszer már csak úgy általános áttekintésében is egy fontos ténytet tükröztet ki: az első Schaffle, aki az általános szociológiának rendszerező beosztását egyenesen a társadalom »elemeitől«, avagy mint ma mondanók, a társadalomalkotó tényezőktől teszi függővé. Ő az, aki a legvilágosabban, habár még nem tudatosan, a tiszta analízis bázisára helyezkedik és sem genetizáló vázlatok, sem pedig korán közbeékelődő tényező-értékelések nem lépnek fel a tisztán szociológiai tényező-analízis helyén.

Élete végéig »organicitistának« mondták, gyakori tiltakozása ellenére s ma kezdjük látni, hogy h a nála egyáltalán lehet beszélni arról, hogy egy tényezőt „kiemel a többi rovására, úgy őt pszichológistának kell tartanunk. »Az organikus-testi és területi elem, úgymond¹²⁶, csak szubsztrátuma egy eszmei összefűződésnek«.

¹²⁴ Első kiadása Tübingen 4. köt 1875-78. Új lenyomata 1881. 2-i rövidebb, de bővített tartalmú 2. köteles kiad. 1896. Abriss der Soziologie 1900.

¹²⁵ Zeitschrift für die ges. Staats Wissenschaft, 1903-4 Halála után külön is kiadta Bücher K (Abriss der S o z i o l o g i e).

¹²⁶ Bau u. Leben des sozialen Körpers,¹ I. 289.

Élete végén *Ratzenhofer* is, miként Schäßfle, új rendszert vázol fel, ami igen érdekesen mutatja, minő ingadozó az maguk az írók előtt is. A »társadalmi fejlődés tényezőit« itt a következőkben látja: 1. lakóhely, 2. faji tulajdonságok, 3. környezet és a létért való harc (sic), 4. hagyomány, 5. a keverődés tényei (sic), 6. társas érintkezés, 7. az uralkodó eszmék. Előbb ismertetett érdek-tanánál bizonyára nem világosabb ez újabb rendszer, míg Schäßfle az újabb rendszerezésekben egvire jobb és tökéletesebb szisztémához jutott. Ellentétben régebbi, bizonyára önmaga előtt is csak vázlatnak tűnő elméletével, itt szigoiúan arra az álláspontra helyezkedik, hogy a tényezők elvileg egyenrangúak.¹²⁷ »Alle Faktoren haben prinzipiell [!] die gleiche Wichtigkeit. Einseitig und wissenschaftlich verwerflich ist es, irgendeinen der Faktoren als allein massgebend hinzustellen«. Amily üdvös ennek ily világos felismerése, annyira nélkülözzük azt, m i k azok, amik között ily egyenrangúság áll fenn.

Gumplowicz kezdetben (1877) háromféle »társító mozzanatot« különböztet meg: 1. a vérségi köteléket, 2. a területi együttlétet, 3. a közös érdeket. Később (1885) úgy találja, hogy az utóbbi mozzanat túlságosan tág. Újabb felosztásában¹²⁸ a társítás a következők által történik: 1. anyagi mozzanatok által; ide tartozik a közös lakás, közös rokonság, »közös társas élet«, [?]; 2 gazdasági mozzanatok által, minők hasonló birtok, hivatás; 3 morális kötelékek által és 'pedig »felig-morálisak« a hasonló rend (nemesség, polgárság, művész és tudós pálya), »egész« morálisak a hasonló nyelv, vallás, állami Hozzá tartozás, nemzetiség; oly rövid vázlat ez, mint akár Amerikában szokás¹²⁹: bizonyos tényező-elméleti credo-k ezek, csak úgy odavetve. Sajnos, ez az odavettség egyike a legbántóbb tüneteknek, amelyek mélyen jelzik a tényezők kérdésének csaknem elenyészését. Egy helyen¹³⁰ *Wundt* hasonlóképp á nélkül, hogy igazi problémát érezne ki, azt mondja, hogy »a társadalmi élet alapfeltételei«. 1. a külső természeti feltételek, 2. a nemzeti típus, 3. a társadalmi szerveződés. Mindezt néhány sorban. *Simmel* formális szociológiája csak egyes, alá-

¹²⁷ Soziologie, 1907. 85. 1.

¹²⁸ Abriss der Soziologie² 1905. 239.

¹²⁹ V. ö. Blackmar, The elements of sociology, 1908. 216–230. Dealey, Sociology, 1908. Lewis, An introduction to sociology, 19–13 144–54. stb. Az ily kisigényű vázlatok csak konfúziókat hoznak a tényezők kérdésébe

¹³⁰ Die Gesellschaft (Völkerpsychologie, VIII. 1.), 1917. 42.

rendelt fejezeteket tárgyal. A társadalomalkotó tényezők vizsgálata egészen hiányzik és mégis igen jó] láthatjuk egy fejezetében (»Die Selbsterhaltung der Gruppe«), hogy minő problémák jelentkeznének itt. Sorban megjelennek 1. a föld (terület), mint tényező; 2. »összehasonlíthatatlanul fontosabbnak« látja ennél a nemzedékek fiziológiai összefüggését; ebben talán kissé tágabban a faj kérdéseit láthatnánk meg. Majd 3. az objektív szellemet vizsgálja,¹³¹ melyhez 4. hozzájárul az örökösödési jog, ahol viszont gazdasági kérdéseket érezünk ki. Így Simmel is, kellő módszeres beállítással, eljuthatott volna egy helyes tényező-elmélethez. Rendszere azonban, mint alább látjuk (9/G),, lényegében a szellemi tényezőre épül fel egyoldalú módon. Így azt mondhatjuk, a német szociológia azzal végződik, hogy a tényezők problémáját fel sem ismerik. Schäffle és Ratzenhofer pedig életük végéig érzik, hogy az első követelmény volna egy tényező-rendszerből kiindulni. Hogy ez nekik nem sikerült, nem kis részben annak tulajdonítható, hogy Németországban a társadalomtudománytól idegenkedtek s így ők is, mint mások, akik nem oly tehetséges próbálkozók voltak, izoláltan állottak egy ellenséges áramlat közepette.

Nem így volt ez más országokban, elsősorban Franciaországban és Belgiumban, ahol mondhatni, a németországi anémiával szemben hiperémia állott be. A latin országokban egykor üres óráiban csaknem mindenki szociológus volt, azonban anélkül, hogy kellő fáradságot vett volna magának mélyebb tanulmányok vállalására. A sok író közül azonban – már eddig is elnézést kérnünk, hogy az olvasó figyelmét ennyi »rendszer« számára kértük – csak néhányat említünk. A belga *de Greef* szerint¹³ »a társas halmazt úgy határozhatjuk meg, hogy az oly tömeg, melyet létrehozta különböző szubsztanciák: a terület és a nép egyesülése, egyesítettvén fejlődésük egész folyamán.« A társadalom »elemei« 1. szervetlenek, 2. szervesek, 3. pszichikaiak. Igen egyszerű rendszer ez” s talán oly egyszerű, hogy – nem is használható. Váddal azonban nem illetjük írónkat, mert mindezt két-három sorban mondja el, vizsgálódása további folyamán jobbára figyelmen kívül hagyja maga is s így néhány sor szükséztűségét megbocsáthatjuk neki. A francia organicisták legkiválóbbjának, *Rene Worms-nak* felfogásában is” odavetettséget látunk.¹³² Szerinte

¹³¹ *Soziologie*, 1908. 504 Lk.

^{131/a} *Precis de sociologie*, 1909. 210. V. o. Rumelm.

¹³² Főműve: *Organisme et société*, 1896. Gyakran csak kibővítés.

»a társadalom elemei« kétfélek, 1. az »emberi elemek«. A társadalom »nincs közvetlenül egyénekből összetéve, hanem csoportokból, amelyeknek az egyének tagjait képezik«; 2. az emberen-kívüli elemek (elements non-humaines) természetesen a környezet (klíma, flóra, fauna stb.), s mivel ezek szorosan kapcsolatosak az eiriberi étellel, »egyformán kell számbavennünk« mind a két elemet. Sajátos, hogy ugyanez az író egy másik tényező-skálát is elénk tár anélkül, hogy az előzővel való kapcsolandóságot kiérezte volna. Keresi ugyanis azokat a »kötelékeket«, amelyek összefűzik az emberi lényeket s amelyekről többé-kevésbé tudnak is. Ezek: 1. a lakóhely, a környezet, 2. a faj, 3. a nevelés és a nyelv, 4. a foglalkozás kötelékei; továbbá 5. a házi élet, családi szokások, 6. az erkölcsi, vallási, esztétikai és technikai fogalmak és gyakorlatok, végül 7. a jogi és politikai uralom kötelékei. Worms sokféle köteléket fedezett fel, de vajjon lehet-e egyáltalán rendszert felfedezni ebben az előadásban? Sajátos az, hogy mint organicista (és sajátos, hogy a többi organicista is) figyelmesen ügyel éppen a társadalompszichológiai »kötelékekre«. Ennek oka pedig az, hogy amint egy társadalomtestet látnak a nemzetben, úgy, egy társadalmi lelket is keresnek; az alapföltevésük az, hogy »a társadalom« szó máimagával hozza bizonyos komplexitás egységének eszméjét (l'idée d'une unité complexe); ez az »egység-eszme« oly kötelék maga is, amelyről tudnak is az emberek (un lien, dönt ils ont conscience, au moins a quelque degré). Közel vannak – Giddingshez.

A jogbölcseleti írók is tényezőelméletekkel szeretnek foglalkozni, amire az vezet természetesen, hogy keresik a jog fejlődését s ígv ez utóbbi »tényezőit« is. E. Picard szerint¹³³ pl- e tényezők 1. a faj, 2. a milieu, 3. idegen behatás, 4. utánzás, 5. nagy jogászok, 6. atavizmus, 7. »progenizmus« (a jövő gondolati előresejtése), 8. jogászai technika, 9. népsűrűség (ímé Comte kiemelése újból), 10. nagy társas erők és a jog szoli-Paritása (sic). Hogy itt rendszer nincs, csak a rendszerezés szándékáról beszélhetünk, bizonyos.

A belga és francia föld után térjünk át legvégül a limai egyetem (Peru) tanárának, *Cornejo*-nak munkájára.¹³⁴ Ha valaki

¹³² Mint új mű: Philosophie des sciences sociales, 3. köt 1903-7. Idézzünk ez utóbbi 2. kiadásából (1913), I. 63-77. lapok, illetve alább 25. 1.

¹³³ Le droit pure, 1912. 236–281.

¹³⁴ Sociologie générale, 2. köt. 1908. Spanyolból franciára fordította E. Chauffard, 1911.

azt hiszi, hogy oly déli országokban nem lehet absztrakt elmélyedésig hatolni, cáfolatául előveheti Cornejo munkáját Schäffletől függetlenül és mégis hasonlóan, ő is az egész általános szociológiát a tényezők keretébe állítja be. Ezek a tényezők a következők:

1. Külső tényezők: fizikai milieu, flóra, fauna stb.
1. átöröklés,
2. Belső tényezők: 2. a faj.
3. a népesség
3. A kollektivitás befolyásai: 1. spontán-ösztönös-intuitív.
2. tudatos-akarati-reflexiós befolyások.

Ez utóbbi, akarati jelenség felosztható így: a) az utánczás és nevelés befolyásai, melyek a társas termékeket megőrzik és szétterjesztik; b) a háború és munkamegosztás: átváltoztatják a társadalmat.

Az első tényezők kevés kommentárt igényelnek; annál többet azonban az utolsó tényező, a »kollektivitás befolyása«. Cornejo Spencerre gondol¹³⁵, arra emlékeztetvén, hogy fel kell venni oly tényezőt, amely »közvetlenül származik a csoport tevékenységéből szociális entitása minőségében«. Ezek »tisztán társasak«. Nézzük például a biológiai tényeket; »bárha a nemzés és átöröklés általános tények, e jelenségek függetlenek természetüknél fogva attól-, amit társas életnek nevezünk abban az értelemben, hogy nem követelik a társadalom létezését [?], mivelhogy egyformán jönnek létre oly állatfajoknál is, amelyek teljesen antiszociálisak«. Cornejonak inkább arra kellett volna következtetnie, hogy ezek a befolyások egymagukban még nem elégségesek tartós életösszefüggés létrehozatalára. De hogy ebből egy másik és tulajdonképeni kollektív tényezőre következtessen, kevés az alapja. Cornejo mögötte marad Schäffle-nek a rendszerben, előadásának egész szelleme azonban modernebb, szociológiaibb, s elevenségével, sokoldalúságával meglátva a problémák lényegét, eléggé értékes.

Problématörténeti visszatekintésünk nem teljes s e helyen nem is hivatása a kimerítő, krónikás ismertetés. Szempontunk itt csak az, hogy legyen bizonyos történeti távlatunk. E távlat pedig azt igazolja, hogy problématörténet szorosabb értelemben – még nincs, mert 2–3 írótól eltekintve nem is érzik az írók, hogy speciális tényező-problémához értek, hogy ez a társadalomalkotó erők tana, a tiszta szociológia tárgyát képezve.

¹³⁵ S o c i o l o g i e generálé, I. 249. l.

6. Kritikai összefoglalás.

Les faits tout nus ne sauraient nous suffire; il nous faut la science ordonnée (*Poincaré*).

Minden kutatásnál, melynek főrésze analitikus feladatból áll, egy sajátos bizalmatlansággal kell megküzdenünk, azzal a benső, elfojthatatlanul felhangzó kérdéssel: vajjon az analízis teljes-e, vajjon a reziduumokban, melyeket analitikus munkában, mint minden emberi műben, felteszünk, nem rejtőznek-e lényeges elemek? Nietzsche szembehelyezkedett a szisztémákkal, amelyeket félrevezetőnek tart. »Minden rendszeralkotóval szemben – mondotta – bizalmatlan vagyok s kikerülöm őket.« Ez azonban rosszabb, mint félmegoldás, mert attól, hogy minden rendszer, jó esetet véve, részletmunkának tekinthető emberi gyarlóságunk folytán, belekapaszkodni egy elvi rendszertelenség állapotába, abból kiinduló tételből, hogy nem lehetünk gazdagok, eldobni magunktól utolsó fillérünket is, távol áll minden ésszerűség. Ha analízisünket valaki tökéletlennek mondotta is, ha rendszerhiányok bizonyosan behúzódtak munkánk folyamába, nem szükséges kicsinyelni az eddigi eredményeket a még hiányzók miatt. Helyesebb feltenni azt, hogy általában rendszerünket, mint a törekvést ne mint végeredményt tekintsük. Egy befejezett rendszerre irányuló kísérlettel magunk volnánk azok, akik magunkat megállásra kárhoztatnók.¹³⁵ Viszont a nyílt rendszer gondolatával a rendszer szükséges gondolata mellett elfogadjuk a befejezetlenség kényszerű gondolatát is.

Minden rendszer, mit a társadalomalkotó tényezőkről alkottak, tökéletlen; ennél is rosszabb az, hogy íróink általában nincsenek feladatuk tudatában. Feltűnő, hogy Comtenál szétoszóródik a probléma ezerfelé, Spencernél egy pár bevezető fejezetbe zsúfolódik össze minden, aránytalanná válva, egyébként szélessé terjedő rendszere mellett. Az újabb, amerikai írók azok, akik, Ward, ROSS, Ellwood, már tudatosan vetik

¹³⁵ Rickert, Vom System der Werte, Logos, 1913.

fel a kérdést, azonban nem veszik észre, hogy egyéb fejtegetéseik mellett nagyon is összefoglalóan és hiányosan bánnak vele. Schäffle a legkimerítőbb, ami egyéni hajlamainak éppen megfelelő, azonban túlságba megy, mert sokszor figyelemre-méltó gondolatai, finomabb fordulatai, éppen a rendszergazdaság következtében szinte elkallódnak. Valaminő nehéz, adminisztratív súlyú az ő gondolkodása, de jól látó és főképp körültekintő. Ez a »körültekintés« éppen az, ami a jó »nyílt rendszerek« jellemzője. Gyakran nehéz megfigyelnünk, minő elv hozta létre a rendszert, hogyan indult ki a kutatás s mégis a lényeg beléhatolt s a részek kapcsolatba jöttek, mert valamiképp nem a tiszta véletlen síkján, hanem egyrendszeres meglátáshoz szokott gondolkozásból állott az elő. Ilyennek látjuk Ward rendszerét is, mely Schafilé mellett egyike a jobbaknak.

A társadalomalkotó tényezőknek már első elképzelésében és megjelölésében is széles látásra van szükség. Mi az a – látni fogjuk – »készletgazdasági« tényező, amelynél egy fogalomban felhalmozunk egy jelenségmilliárdot? A többi tényező sem egyszerű, melyet meg fogunk találni és nemcsak egy kézbe való szoros összefogásuk a nehéz. Nehéz az, hogy úgy állapítsuk meg a főrendszert, hogy az út annak továbbdifferenciálódására biztosítva legyen. S van-e arra közeli kilátás, hogy csak egy is a tényezők közül, valaha teljesen kimeríttessék? Tekintsünk egyetlen tényezőre; vajjon a mai, hatalmassá fejlődő pszichológia tudta-e egészében analizálni a szellemi tényezőt?¹³⁶ Már pedig a helyes kezdéstől függ a továbbdifferenciálódás is. S bárminő nehéz is, nyilatkoznunk kell egy határozott felelettel, a tudomány megindulásáért, de meg az életért is. Mert a tudománynak nyíltan be kell vallania, hogy az élet hatalmas és olykor nagyobb problémákat ad elénk, mint aminőket mai eszközökkel megoldhatunk.

¹³⁶ V. ö. Fr. Brentano, Von der Klassifikation der psychologischen Phänomene, 1911. 1-2. fej.

Távolról sem szabad azonban ezzel az agnoszticizmus lemondásait továbbfejlesztenünk, mint amennyit egy egészséges tudományöntudat megenged. A tiszta szociológia a mai stádiumában – legfőleg csak ezt kérhetők még – csak annyiban nem tud kellő felvilágosítást adni, amennyiben nem lehet megtalálnunk az analízis oly elvét, melynek alapján rendszeresen fel tudná bontani az életösszefüggést már előre is racionális módon elfogadhatólag. Az elv, melyre helyezkedtünk: az általános empirizmus, azaz az »így van, konstatáljuk« megnyugvása, amely mellett ott van további támaszul a másik irányító s igazoló tényező, a tudomány életbeállítottsága, »az élet kísérleti empirizmusa«. Ha valamely társadalmi csoport egy tényezőt különösen elhanyagol, csakhamar jelentkezik fejlődésében, s a mulasztottakat pótolnia kell. Így olykor-olykor nemcsak a tudomány, de maga az élet is kérdéseket tesz fel, nem várható, míg a tudományos problémák spontán mozgása addig a pontig ér, hogy maga is felvesse az illető kérdést.

A hatalmasan lüktető élet – ez az érdekes a tényezők tanában – mindig maga is ott van, hogy a vizsgálódás élet-elvonultságának szétrebbentésével odasodorjon egy sürgető kérdést: mi hát a lényeges a társadalmi életben? Mire vessünk ügyet, hogyan kerüljük el, hogy elhanyagoljunk – károkat szenvedve – egy-egy fontos tényezőt? Ez okozza az utolsó nehézséget: a nagy absztrakciók, fogalmak, rendszerek mögött ott áll az aktivista élet, megoldásokat sürgetve, alkalmazhatóságokat kutatva. Mint intellektualitásunk, úgy az analitikus szempont is igen gyakran az alkalmazások felé ragad, s ezt, el kell kerülnünk, legalább kezdetben, teljesen.

E szerint, foglaljuk össze, mit nem szabad tennünk, egyidejűleg az analízissel: 1. nem szabad a tényezők súlyviszonyát mérlegelnünk, így pl. a szellemi tényezők terén egyesek (Buckle, Pikler) a priori a racionális tényekre óhajtják felépíteni a fejlődést; mások fordítva, az irracionális tényekre (Kidd, Le Bon). Egyesek szerint a nyers és vak akarat a főténytő (Schopenhauer), mások szerint az «irányzó erő»

(directive agent) az instrumentális tudásból, ismeretekből induló gyakorlati Racionalitás (Ward) pragmatizmusa. Kár ezeket a vitákat kezdetben felvenni, s helyesebb elvileg a koordináció alapjára helyezkedni. Ellenkező esetben valósággal habituálissá válhat egy tényező-mérő monoideizmus. 2. Az absztrakt konstituenseket ne cseréljük össze az idői tényezőkkel, a haladás erőivel (factors of social progress). Ezek az utóbbiak konkrétumok, amelyek a leggyakrabban (»leszár-mazott« tényezők Spencernél) magukban is már összefoglalásai sok, előbb létező tényezőknek. 3. Nem szabad a gyakorlati alkalmazásokra gondolni. Ilyen rendszer felé visznek a közgazdasági tényezőelméletek. És ha csak egyet veszünk, a »munkát«, ki ne tudná meglátni, hogy a munka nem egyszerű valami, hanem összetett? Ha meg volna írva az olyannyira érdekes probléma egész perspektívája, a munka társadalomfilozófiája, akkor látnók, hogy az, amit a gyakorlati élet gyakran merész ösztönösséggel egyetlen fogással összemarkol, végtelen sok tényező, idő, mozzanat lerakódása, szerencsés szinthezise. Állapítsuk meg végül: a legfőbb tanulság az, hogy a tényezők konkrét jellegén túl meg kell és meg lehet találni a társadalomalkotó tényezők absztrakt és időbéli korlátokon felülemelkedő rendszerét.

Bárminő fáradtságos volt az imént ismertetett számos rendszert végigtekinteni, s kivonatos, kritikai észrevételekben gyors írásunk, sajnos, nem engedte meg, hogy itt ott szellemünk pihenőt s jóleső perspektívát találjon (az olvasót kérjük itt is, hogy rendkívüli helyzetünket fogadja figyelmébe), egy haszonnal járt a mi munkánk: látjuk, hogy a tényező-probléma megoldása maga, ha nincs is még előkészítve, tényleges szűkségen alapul. Ha mégoly zavaros özőnben tárták is elénk a »fejlődés tényezőit«, a »milieu befolyásait«, a társadalom »elemeit« stb. most már tudjuk, mi a feladatunk. A nehézség azonban csak most, ott kezdődik, amidőn 1. végleges rendszert kell

alkotnunk, amely továbbépítése alkalmas; ki kell jelölnünk hogy mely tényezővel minő tudomány minő szempontból foglalkozhat. E sorok rója véletlen körülmények folytán évek óta intenzíven foglalkozott három, erősen különböző tudománnyal. Ez a körülmény jogosít fel arra, hogy gondolat-eredményeinket összefoglalva, szélesebb kritikai szemlét tartsunk, s új irányba tereljük egyes tudományok érdeklődését, sőt, ha kell, egyes főproblémáinak megoldását.

HARMADIK KÖNYV.
POZITÍV TANOK.

»Alles Faktische ist schon Theorie«
(Goethe).

**7. A tényezők fajai s az ezekkel foglalkozó
tudomány-ágak jellemzése.**

Bizonyára senki sem várja, hogy oly hatalmas méretű tudománynak, minő a tiszta szociológia, teljes tartalmát rövid néhány formulában az olvasó elé tárjuk. A határozott formulák mindig tetszetősek s hatással vannak gondolkozásunkra, mihelyt egyszerűek és sokat ígérők. A XIX. század szociológiai tudománya szerette a gyors megoldás látszatában fellépő tételeket, s íme az eredmény, amire a mai idők mutatnak, az, hogy az ember nagy életproblémája nem egyszerű és nem is oldható meg egyszerű formulákkal. A múlt súlyos örökségeket hagyott reánk, a megoldatlan problémák özönét és retrográd iránya volna a szociológiának, ha folytatná a természettudományos századnak ama hagyományát, hogy elég néhány formula, s minden új irányba terelhető. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a túláltalánosításokban bőkezű szociológia most egyszerre a specializálás szigorúbb szempontjára térjen át.

Ama követelménnyel egyidejűleg az ismeretek haladásának fogalmát is át „kell revideálnunk. A XIX. század hiperspecializmusa után – ami a széles perspektívájú szociológiának csak ártott – át kell térnünk a magasabb filozófiai szintézisek irányába. A szociológia nemcsak sok, hanem sokféle ismeretet is követel, s aki egykor messzebbmenő szintézisre törekedett, azt a túlspecializálás százada nem egyszer az encik-

lopedista, polihisztor és más hasonló névvel illette. Ideje belátnunk azt, hogy ezek a rejtett vádak” voltaképp az emberi szellem kisméretűségét ok nélkül védő akciók s ezzel szemben ok nélkül támadták a szociológiát azzal, hogy »minden benső határozottságot nélkülöz«, hogy »mérhetetlen távolságokban vész el« (Jellinek¹) stb. Mi úgy véljük, hogy minden tudomány »mérhetetlen távolságokban vész el«, úgy érezzük, és bizonyára helyesen érezzük ki, hogy minden tudomány levegőjében benne van a végtelenség. Comte egy régebbi kor (age de specialité) tudományos szellemével szemben egy új kutatószellemet követel. A mai szociológia nem követeli ugyanazt a természettudományi és generalizáló irányt, minőt Comte, de hasonlóképp követel egy új kiindulást, követel egy tágabb perspektívájú, értékelméleti gondolatok iránt is érzékeny filozófiai szellemet. A társadalomban egy érték- és tény-világ van együtt. Ez utóbbival kezdi' a kutatás bizonyára, mert ez az egyszerűbb, de mindenütt egy nagy egésznek lát maga előtt. Ez a szintetikus látás a jövőképes.

Mi a következő fejezetekben in medias res be fogjuk mutatni, hogy aki szociológiával foglalkozik, szintetizálni tartozik, azaz nem maradhat egy tudomány, mondjuk a társadalompszichológia keretén belül. Nemcsak a lelki szolidaritást kell megfejtenünk. Feladatunk minden tényezőt analitikusan feltalálni és kijelölni határozott tudományprogramját az ezekkel foglalkozó diszciplínáknak. Ezt megtegyük négy tudományra n^zve oly mértékben, amint az ma, a legmodernebb s legbiztosabb alapon adható egyáltalán. Feladatunkat, »pozitív tant«, rendszeresen * előadni még több munkánk lesz hivatva (hiszen, az olvasó bizonyára emlékszik, hogy a tiszta szociológia még tartozik egy funkció-tannal is). Azonban úgy véljük, éppen az itt adott irányjelzések lesznek felelősek a majdan bekövetkező részleteredményekért is

¹ Das Recht des modernen Staates, (1900). I. 84.

A) A Föld-tényező. Kultúrföldrajzi kiindulás.

Igen keveset mondanánk ma már azzal, amit bizonyítottak Ratzel² idejében, hogy az ember élete sokoldalúlag összefügg a természettel, a Földdel. Ez az egyszerű determinációs kérdés ma-már kevés. A probléma eltolódott, kiszélesedett, bámulatosan meggazdagodott³, sőt az utóbbi időkben módszertana is⁴ tudatosabbá lett. De nem eléggé tudatosá. A földrajzi kutatók körében sokban hiányzik a filozófiailag és logikailag élesen képzett elme, s ezért sok helyes törekvés írásaikban eltölpül. Már maga az a tény, hogy a földrajznak régi neve megmaradt, zavaró körülmény, mert a geográfia ma már nem grafikus (leíró) tudomány, hanem oknyomozó és igen gazdagon kifejlődött általános szempontokban. Helyesebb volna tehát földtudományról⁵ beszélnünk, amelynek a föld-«rajz» csak egyik része.

A földrajz a XIX. században igen gyorsan fejlődött s a mai, nagy nehézség: az anyaghalmoz leküzdése új, erősebb szempontokkal, a tudomány új, belső szervezésével. Bennünket egyik ága érdekel, az u. n. k u l t u r f ö l d r a j z.⁶ Mi ez? Tudjuk, hogy a Földön szférákat szoktak megkülönböztetni s ezek belülről kifelé haladva az izzó benső szférája (centroszféra), aztán a kemény kéreg (lithoszféra), levegő és vízréteg és végül az élet szférája (bioszféra). Ez az utóbbi fogalom volt

² A Föld és ember I. Ford. Simonyi. Akad. A német 2-ik kiadás lényegesen átdolgozott. Ratzel P o l i t. G e o g r a p h i e - j a i s (1897) 2. kiad.

³ V. ö. Teleki P. gr. A f ö l d r a j z i g o n d o l a t t ö r t é n e t e, Bp. 1917. Kilián.

⁴ V. Ö. Dékány, A földrajz tudományos módszere és ismertetése, 1918. (Földr. Közl.)

⁵ A Föld t a n - geológia elnevezés már le van foglalva; pedig ez voltaképp földtörténet, geogenetika.

⁶ Ha a társadalomtudományokhoz való gravitációját ki akarjuk fejteni, helyesen nevezhetjük társadalomföldrajznak is (szociogeográfia). A Ratzel után meghonosodó anthropogeográfia már elavultnak mondható. Ámbár Brunnes a német szóhasználatot követi (Geographie humaine), mások mint Vallaux, avagy Demolins (Comment la route erée le type social, Paris év. n.) geographic sociale-ról beszélnek. Mi eddig az utóbbi francia szóhasználatot követtük. Mégis jobbnak tűnik fel előttünk a k u l t ú r földrajz v. kultúrgeonomia.

az, amely erős zavarokat okozott. Ugyanis az élő lények földrajza (biogeografia) a maga szűk szempontjait kiterjesztette az emberalkotta talaj (kultúrta) vizsgálatára és ezzel elszűkítette a problémát. Ma felismerjük, hogy az ember egészen saját-szerű földrajzi tényező, amely a maga erőivel egy sajátos »kulturszférát« hoz létre a Föld felszínén. A kultúrföldrajz e n n e k a k u l l u r s z f é r á n a k a tudománya; a földrajz csak ez egy szempont alapján válik támaszává a társadalomtudományoknak.⁷

Minő tágkörű hatása van a Föld-tényezőnek a társadalomra, itt csak érintenünk lehet. Ma már világosan és igen rendszeresen felkutatták a legégetőbb kérdéseket, elsősorban az államoknak a térrel való összefüggését⁸. Hány tény mutatja, hogy a felületi alakulatoknak; továbbá a szomszédos területekkel geográfiai egységekkel, »tájakkal«) való viszony mit jelent a népek életére? Minő népességtömörítő hatása van a különböző kultúrta-oknak; a felszíni formák kedvezősége, mint élénk közlekedést lehetővé tevő tényező, mely tehát a társas érintkezést a maga részéről is gyorsítja, miként hat stb. Ez a társadalomföldrajz! tényezőcsoport különös kiemelkedést nyer egy hasonló nevű szociológiai »iskolában« vagy »irányban«⁹ s egy de Tourvilles, Demolins, egy Ratzel, Brun-

⁷ V. ö. részletesebben 1918. megirt, de sajnos máig meg nem jelenített dolgozatom: A tér és természet hatás problémája a történelemben. (Tört. Szemle). Legújabbban összefoglaltam: A kultúrföldrajz rendszeres átnézete címen az egész diszciplínát (1920) s közlés előtt van. Ebből néhány általános szempontot (III. Részletprobléma) alább kiemeltünk.

⁸ V. ö. pl. Ratzel nagy Politische Geographie-ját², 1907. (általános szempontok). Újabbban igen érdekesek Alex. Supan, Leitlinien der. alig. p o l i t. Geographie, Lpz. 1918. Thomas H. Holdich, Political frontiers and boundary making. London. 1916. stb. Czirbusz G. Geopolitika, 1919. túl tömör és vázlatos.

⁹ V. ö. Squillace enciklopédikus ismertetését Die soziologischen Theorien 3. fejt. P. Barth-nál Die Philos. der Geschichte als Soziologie², 516-26. ... Azonban a szociológusok érdeklődése ma még alig megy túl igen általános tételeken. V. ö. Race et milieu (vita) Revue internat. de sociol. 1902. 356-393. de la Grasserie, Desraports entrela sociol. et la psychologie, U. o. 1917. évf. 454-84. American Journal of sociol. 1913/14 813. lk (Hayes cikke); U. o. 1915/16. Goldenweiser, Culture and environment, 628 lk. stb.

hes művei gazdag programot s ma már sokféle megoldást is adnak e tényezőcsoport számára; a nélkül, hogy e tényezőt korai kísérletek (pl. Ratzel) túlzó eredmény-jóslásainak tennők ki, ma már megállapíthatjuk, hogy lényeges tényekre mutattak rá a szociogeografusok, melyek régebbi szociológusok figyelmét általában kikerülték!

E tényező lényeges voltának késői felismerése figyelemre méltó körülmény; okát láthatjuk abban, hogy e tényező túlnyomólag változatlanul áll a szemlélő előtt. Annak valamely elemében való eltávolítása vagy időbeli variálódása, mint lehetőség, nem is fordul elő, avagy egészen kivételesen. A történelmi idők óta jelentékeny klímaváltozás nincs. Egy sajátos eset, mely idetartoznék, ritka; az t. i. hogy mintegy a klímaváltozás hatásait mutatják azok a vidékek, ahol a csapadékot kizárólag öntözőművek képviselik, pl. az ókori Mezopotámiában, Középázsiaiában. Ha ezek a művek tönkremennek, lényegében – klímaváltozás jelentőséggel bír; az eredménye ismeretes. Képzeljük el, hogy hasonló jelenség a földfelület nagyobb részén a történelmi időkben lehetséges volna természeti okokból, úgy hogy arra, mint reális lehetőségre, egy-egy vidék lakosai számítanának: ez esetben a földrajzi tényező szociológiai jelentősége korán kitűnnék. Nagyobb változásoknál számítanának a társadalom szétszóródására, más kedvező helyen meginduló településére; ezzel új társas kapcsolatok keletkeznének. Avagy képzeljük el, ami már, szerencsére, gyakorlati lehetőség, hogy sivatagos helyekre földet hordanak, s ama darab területet öntözhetővé teszik; úgy itt éppen emez öntözőterület jellegéhez tapadó társadalmi élet és szervezkedés állana elő. A terület rendkívüli fontosságát mutatja az is, hogy nagy világtörténelmi harcok egyik oldalukról tekintve mindig térharcok.

(III. részletprobléma). A Föld-tényező hatásmódjáról.

Elsősorban bizonyára nem a tiszta szociológiának feladata a/, hogy a földrajznak belügyeként előálló módszertani kérdéseket letárgyalja. Másrésztől azonban a szociológia oly tudománynak kérdésében, minő az ember és természet viszonyát kutató kultúrföldrajz, erősen érdekelt fél.¹⁰ Ma az emberre tett hatás kérdésében számos kutató (Hettner, Schlüter stb.) oly zavaros álláspontot képvisel, hogy az nem mehet be változatlanul egy éber szemű szociológiába. A komplikáltabb »kultúrszféra« oly tudomány, amely sohasem tárgyalható egy tudomány belügyeként

I. Természeti hatás a »milieu-elméletek« korában. A múlt század közepén mintegy egyszerre látszott fölmerülni az, minő sokoldalúlag van belekapcsolva az ember a természetbe. A gyorsan magasra lendülő fantázia aztán csakhamar oly eredményekre jutott, amelyek tipikusan mutatják, mennyire hiányzott a kultúrföldrajz hatásokat vizsgáló tudománya. Gyermekek, gyors kézzel ragadták meg a tényeket, mint a kezdő botanikus, mindent összegyűjtve, ami kezük ügyébe esett.

Hogy válogatás nélkül minő »természethatást« fedeztek le, bárminő groteszknak tessék ez ma, nem lesz” érdemtelen figyelemre méltatnunk Tamenek¹¹ hosszabb fejtegetését, mely kapcsolatba hozza Flandria természeti talaját és a nem kevéssé egyéni Rubens festését: »Németalföld lényeges ismertető vonása abban áll, hogy iszapolás, vagyis azon nagy földtömegek lerakódása által képződött, melyeket a folyamok magukkal sodornak s torkolatuknál leraknak [ma: alluvium]. Ezen egy szövből egész végtelen összege [sic] származik a sajátságoknak, melyek a vidék egész létezési módját alkotják és pedig nem csupán fizikai külalkatát, hanem egyúttal lakóinak s azok műveinek szellemét, fizikai és morális tulajdonságait is. Az élettelen természetben először is a nedves, termékeny síkságokkal találkozunk ... Ezek mindig zöldek; a nagy, csendes, lomhán hömpölygő folyók épügy, mint a sima, nedves talajban könnyen előállítható csatornák állandóan nedvességet eredményeznek. .. Elképzeltjük a föld egész ^arculatát, az ólomszínű, felhős, örökké záporoktól látogatott eget, melyet még szép napokon is valami finom fátyol látszik befedni... Az élő természetben a legelők nagy száma azon számtalan, a fűben csendesen heverésző vagy teli szájjal rágcsáló nyájakat teremt, melyek e végtelen sima és zöld felületet sárgás, fehér és fekete foltokkal hintik be ... Ezen a földön a víz a fűnek, a fű a szarvasmarhának, ez a sajtnak, vajnak és túrónak s mindez együttvéve a sör társaságában az embernek keletkezését idézi elő[!]. E

¹⁰ A szomszédok (tudományközi rendszeresség) mindig érzik az egymásra utaltságot. A geográfus Hettner különben is megjegyzi: »Miként felelhet a tudomány arra a kérdésre, hogy az ember és a természet függésben vannak? A felelet nem lehet egyetlen egy tudomány birtoka*. Die Geographie des Menschen, Geogr Zeitschrift. 1907. 422. 1.

¹¹ A művészet filozófiája, lord. Szana T. 37-40. A francia eredeti, 1860

jó életből s a nedves levegő uralma alatt álló fizikai organizációból támad a flandriai jellem, a flegmatikus vérmérséklet, a szokások szigorúan megállapított rendszeressége, a kedélyek és idegzetnek nyugalma, az életnek józan, praktikus oldaláról való felfogása, az általános megelégedettség, a víg élet kedvelése ... Ezt tiszta világításba helyezni, képezi feladatát a művészetnek ... A túlságosan bővelkedő, túlságosan táplált természet igyekezett hasonlóan durva erkölcsöket és testeket létrehozni« Mi mindent magyaráz ki Taine a zöld fűből és a »jó életből«? Úgy írván le mindent, mint egy megtestesült laikus, nem is talál „közhelynél egyebet, s végre is a természet bujasága miért nem teremtett Rubenseket Rubens előtt s miért nem csupa Rubens népesíti be a holland művészettörténetet? Miért nem minden alluviumos és nedves föld teremt éppen »holland jellemet«? Elég ez egy példa, hogy lássuk: a természethatás kutatása egyenesen aberrációkkal indult útnak.

A természethatást vizsgálók a múlt század közepén legtöbbször az u. n. beleérzéses jelenségeket látták meg, azaz azokat a hatásokat, amelyek a természet látásával, benyomásával járnak. Az emberek látják a távoli »kék« hegyeket s ez vonzza őket a távolba. Az elbájoló klíma derűre hangol, a zúgó tengerpart s komor klíma komor jellemet eredményez (hiszen, írja Taine, »csak látni kell, miként csapkodja a föld színét az éjszaka sápadt, gonosz hulláma; a roppant sárgás tenger egy szökéssel megrohanja a lapos part vékony szalagját«), Taine és Buckle írásai ilyen elképzelésekkel s túlzásokkal telvék s ezt nevezték akkor természethatásnak. A természet direkt látásából eredő 'érzelem-hullámoknak a modern kutatás távolról sem tulajdonít olyan súlyt, mint régen. Elismeri, hogy igen gyakran az ily magyarázatok 1. anakronisztikusak, mert úgy képzelik el az ősi és mindenkori ember lelkét, mint a mait, azt képzelik, hogy a primitív ember is ugyanoly figyelemmel és elragadtatással nézett a természetre, mint a mai, városi ember, aki szűk kötengerből egyszer-egyszer kiszabadul a »természetbe« s lelke fogékonyán nyílik meg annak kellemességei iránt, vagy borzad a zordonságok láttára. Az ősi természet s az ősi lélek viszonya egészen más volt és világosan mutatják, minő más érzésekkel gondoltak az emberek Svájcra, a történeti időkben a fennmaradt útleírások, amelyekben a klasszikusan szép és üde tájak is borzalmasaknak vannak leírva. A modern földrajz észreveszi 2, hogy azok a közvetlen hatásmagyarázatok (kövér fű – hús – Rubens) a groteskségig menők és individualisztikusak. Mindig az egyest állítják szembe a természettel. Ma a kollektívum a fontos, a nép és a természet összefüggése s itt távolról sem a természetszemlélet finom utórezgéseit keressük, hanem a mélyebb, öntudatlanabb hatást, amely a nép öntudatában nem is szere-

pelt, azt, ami foglalkozásában van meg. A nép nem is veszi észre, hogy az ő egész élete folyása úgy szólván a természet előírásán alapiig hiszen nála az élet csomópontja: a föld. A természethatás itt közvetett; a természet előír, vagv lehetővé tesz bizonyos, öntudatlanul választott foglalkozás s e foglalkozásban nyilvánuló hatásösszefüggésekből kell kibontanunk a természethez való hozzákötöttséget, vagyis a természethatást a foglalkozás-jellegen keresztül kapjuk meg. A középkori Anglia tisztán szárazföldi jellegű volt; ten-, gerivé vált volna tenger nélkül? Kérdeznünk is felesleges.

Ha ez elemi kérdések: a hatásnak 1. szemléleti jellege, 2. a hatás közvetettsége ma már elintézettnek (bár nem minden író előtt eléggé világossá váltak) tekinthető, a következő kérdés: a hatás kétoldalisága még szokatlanul heves viták színtere,¹² mert amint említettük, a »bioszféra« fogalmát jogtalanul kiterjesztik a kultúrszféra felé. Még ennél is nagyobb hiba az általánosságok azon lejtője, amely felé Ratzel vezette ezt az ifjú tudományt s ez abban is kifejeződött, hogy a Föld-tényezőt már az első összefüggések meglátásakor mértéktelenül megnövesztették s kialakultak olyan, nem is mindig bevallott tendenciák, amelyek a többi okkutató tudomány működését alárendeltnek minősítették s egyedüli, ismét »alapvető« tudománynak a földrajzot, alapvetőnek a Földhatást tekintették.¹³

E most is bár korlátozottan fennálló állapottal szemben pro fo r o i n t e r n o még néhány tudományelméleti következményt kell a földrajz elé tár.nunk bővebben, amely itt, a tiszta szociológiában is helyén való azért, mert az életprobléma feltételeinek vizsgálatában a tiszta szociológia a tisztán analitikus álláspontot képviseli, s így helyes kölcsönösen annak meglátása, minő aberrációk állhatnak elő ennek mellőzésével.

II. *A geomonizmus és tévedései.* Oly tudományos áramlatról szólunk, amelyet tudatosan bizonyára senki sem ismer el; a tudattalanban azonban ott működik a gondolat, s csak egyes kiemelkedései vannak a konkrét tételek szférájába. Egy »geomonizmusról« szólunk, először ennek okait keresve a tudomány történetében. A földrajz tudományára a XIX. században

¹² V. ö. Czirbusz, A nemzeti művelődés geográfiája. Bp. 1916.

¹³ Ratzel egyik tanítványa odáig ment a földhatás kiterjesztésében, hogy azt mondotta: helyezzünk egy kaukázusi fehér fajt a tropikus vidékekre, néhány évszázad alatt néger faj lesz belőle.

szinte beláthatatlan anyaghalmaz volt hatással, mellyel gyorsan kellett megbirkóznia. Összefoglaló szempontokra kellett szüntelenül törekednie, amelyek a gyorsan szétesni készülő anyagot legalább ismeret gyakorlatilag összetartsák, hiányzott azonban kellő megszilárdulásához az idő. Ebből az állapotból eredt, hogy ma még a földrajz körében nem mindenütt található fel egy logikailag is szigorú rendszer. Ezzel kapcsolatos egy másik jelenség is. E tudomány eredetileg földleírás volt, s az oknyomozó tárgyalásra csak utóbb tért át, amiben a geológia volt a vezető; más tudományrészek azonban ugyanekkor, a fizikai (általános) földrajz pragmatikus és rendező szempontjaival szemben, elmaradtak. Elmaradt főképp a kultúrföldrajz úgy, hogy ami a földrajz területén megvan, az a kultúrföldrajzban mind fokozott mértékben jó napvilágra. Az oknyomozó gondolatmenet szigorú methodikájának keresztülvitele a földrajzban nehézségekkel jár, mert igen komplex maga a tárgy és mert az anyaghalmazzal erősen megterhelt tárgyakból a lényegét igen nehéz kiválasztani, nehéz kivált oly elméknek, akik kénytelenek voltak enciklopédistákká válni. Már pedig ki nem volt a földrajzban enciklopédista? Sajnos, amely uralkodó az enciklopédista elmékben az anyagszeretet, olyannyira kevésre becsülik a magasabb, összefoglalóbb gondolatokat, a filozófiai tudást. Különösen okok felkutatásában láthatni, minő bőkezűek és laza gondolkodásúak egyes geográfusok. Ha a tények a XIX. században így állottak, úgy mi sem természetesebb, mint az, hogy viszont a mai földrajznak az oknyomozásban, a kauzalitás problémájában finomabb összefüggésekre kell szert tennie, nem csupán, mint régen, az anyagot halmozni, ismét, és kiválóképen, a kultúrföldrajz területén.

Az okozatiság kezdő stádiumára jellemző egy oly tan, amely igen hálás elmélet, könnyű megoldásokat ígér, gyors tudományos lezárásokat jósol, s amely egyes geográfusoknál, Ratzelnél, Brunhesnél, Hettnernél stb. ugyan sehol sem vesz fel elméleti alakokat, de fejtegetésükben benne van: ez a .monizmus egy faja, a »geomonizmus«. Magát a szót még nem találjuk az irodalomban, de a gondolatmenetet igen, melyet jellemez a következő felfogás: minden a Földön van, minden a Földből származik, tehát éppen földrajzilag kell megmagyarázni. E buzgó kutató-tendencia azonban ennél a pozitív követelésnél sem marad meg, hanem tovább megy, tagad, tilt, azt mondván: az összes okok, amelyeket más tudományok fel-

hoznak, csak felületes semmiségek a földrajzi okokhoz képest; a tulajdonképeni okok mindig földrajziak, íme a monizmus leplezetlen jelentkezése. A végső ok a Föld, minden erre vezethető vissza, ez az Egy, az Örök, a Minden.

A helyes filozófiai műveltségű kutatók az újabb időkben, miként a – sajátosképen többféle módon lábrakapott – monizmusoknál látjuk, óvatosabbak lettek az ily törekvésekkel szemben, mert azt látták, hogy az ily monizmusoknak voltaképpen az volna a céljuk, hogy a tudományos felfogásokat egységesítsék, egyetlen (monos, egyedüli) alapra hozzák, s e helyett éppen fordítva, az áll elő, hogy annyiféle monizmus keletkezik, ahány fontosabb tudomány-faj van. Azt fogja mondani pl. a kémikus, hogy a világot megértjük azon alapon, mely szerint minden – energia. Eléggé merész még azt is hozzátenni, hogy a lélek is energia és csakis mint energia magyarázható meg. Rendszerint anélkül állítják ezt, hogy valóban betekintést szereztek volna a pszichológiába, annak módszereibe. Arra sincsenek tekintettel, hogy ily eljárással oly tágga és szétesővé teszik az energia másutt szükséges fogalmát, hogy amidőn a tudományok egyetemére akarják ráborítani, ama fogalom színtelenné és vértelenné válva, saját tudományának, tudományágának sem szolgálhat eléggé. Az ily magyarázó álláspontot fiziko-monizmusnak mondjuk.

Azt mondotta egykor némely pszichológus, hogy mindenben van lélek. A növényvilágban is csak a lélek törvényei szerint ismerjük meg az egyedek életét, fennállását. A világegyetem fizikai törvényei nagyon alárendeltek, a tulajdonképeni magyarázók mindenütt a lelki tények. Ezt az avult és sohasem uralkodó, csak fel-feltünedező álláspontot pszichomonizmusnak mondjuk.

Majd jő a biológus és azt mondja a geográfusnak: ti az életet akarjátok kimagyarázni a Földből? Nemes törekvés bár, de kudarcot vall – mindennek magyarázója az ős-csírasett stb. így egy biológiai monizmus is jelentkezik. Végül, ha hozzávesszük a geomonizmust, látjuk, máris hányféle monizmus versenyez és így ahelyett, hogy a monizmus egységre-törekvés volna, tudományfrontok keletkeznek, mert mindegyik felfogás külön egyeduralomra törekszik. Már pedig egyes tudományok azért vannak, mert a körülöttünk lévő valóság oly bámulatosán sokféle, összetett, hogy egy szempont és egy ember annak fölfogására nem képes, azaz a munkát meg kell osztani. A munka-megosztással szemben pedig

egy további kutatás-stádium is szükségessé válik: a munka-egyesítés. Ez éppen lehetetlenné lesz akár a geomonizmus, akár másféle monizmus alapján, így ok-kutató munkánk feltétlenül egyoldalú lesz és nem fogjuk soha rábírní a többi tudományokat arra, hogy vessék magukat alá amaz egyoldalúságnak.

Míg a monizmusok legtöbbször zavarokat hoz be nem a saját, hanem az idegen probléma-megoldásokba, addig a geomonizmus magába a kultúrföldrajzba is. Miért? Mondjuk, a geomonista azt fogja mondani: a vallások a Föld viszonyaiból magyarázhatók. Ezzel lelki jelenségeket is a fizikai-földi környezetből magyaráz ki. Eklatáns esetek ezek, amelyekre szintén van beszédes példa. Egyik-másik igen durva, rövidre fogott magyarázatot ad, vannak azonban körültekintőbb, rejtettebb, de „mégis csak geo-monista magyarázatok; pl. a földtől függ a megélhetés módja, a jóllét, a képzelet gazdagsága, a foglalkozással járó speciális tudatirányulás, a színvonal. Ettől a végeredményében föld-meghatározta megélhetés-színvonalától és iránytól függ a vallás. Tény azonban, hogy az ilyen, fizikai viszonyokból pszichikai tényeket előváraozsoló megoldás-látszatok hol a pszichofizikai parallelizmusra, hol a kölcsönhatás-hipotézisre támaszkodva, metafizikai ballasztokat vesznek magukra s anélkül, hogy tudná, a gyanútlan geográfus nagy kérdéseket beleszorít egyszerű kis földrajzi tételbe. Fölöslegesen. Az ily, kezdő magyarázatok alig használhatnak,, de igenis, sokat árthatnak; egy tudományökonómiai hátrány keletkezik, amely csakis úgy kerülhető el, ha a geográfus tartózkodó álláspontot foglal el.

Amidőn a biogeografia álláspontját kiterjesztik a kultúrföldrajzra, a hiba az, hogy az ember lelki specifikumait nem veszik figyelembe. Azonosítván az emberi és állati funkciókat, egy kevert bioszférához jutnak; ez is egy hipotézis: mit lehet ennek alapján, mint minden lényel közös földhatást kikutatni; azonban bár az ily hipotézis kipróbálása elől nem akarunk senkit sem elzárni, hangsúlyozzuk n e m ez a kultúrföldrajz kiindulása. Minden tudományos munka-hipotézis azonnal leteendő, mihelyt bebizonyul, hogy vannak további problémák, amelyeket annak alapján – csak meg sem közelíthetünk. A kultúr- (v. társadalom) földrajz a maga elvével indul útnak, ha már önállósult, kereshet aztán kapcsolatot a biogeografiával is. Hogy először az ember kultúrái fogalmát keli felkeresnie, kétségtelen; ezt pedig a kultúr-

földrajz csak az által teheti, hogy kapcsolatba lép a szociológiával, a pszichológiával s így a szellemi tudományok körében szilárdabb formákat fölvelt: »ember«-fogalommal kell útnak indulnia, így szabadulhat a geomonizmusból átszivárgó régi zoológiai hagyományoktól, amelyek az úgyis gazdag anvagú földrajzban csak zavarokat okozhatnának. A földrajznak máris nagy feladata van abban, hogy uralkodjék egy páratlan anyagon. Szigorú elvekkel is kell felruházva lennie, hogy ne csak egyoldalú gazdagság, hanem szerves és gondozott” együttélésben levő probléma-rendszer keletkezzék. Ezért nem szabad egyetlen földrajzi tételnek sem indokolatlanul metafizikába csapni át.

III. *A Föld-hatás mértéke.* Van egy sajátos probléma, amely különösebben a kultúrföldrajzra is rásúlyosodik: a z ember földi d e t e r m i n á l l s á g á n a k a r á n y - k é r d é s e. Vajjon ugyanúgy a földhöz, földi lehetőségekhez tapadó életet él-e az ember, mint pl. a növény? Ma, teimészetesen, túl vagyunk elvileg a bioszféra alapul vételén s a kérdés a következőkép áll. A »kultúrszféra« tudománya nem azt kutatja, minő viszony van a primitív képességekkel elgondolt átlag-ember és a Föld között, hanem az első feltevés, illetve meglátás az, hogy az emberben évmilliók folyamán speciális k u l l ú r k é p e s s é g e k é b r e d t e k s a z i l y , m a g a s a b b e m b e r t í p u s áll szemben a természettel, nem ősi módon - p a s s z í v , h a n e m a m o d e r n é s a k t í v t í p u s a. probléma tehát az emberi kultúrerő jelentősége a természetben. Ez a kultúrerő (magasabb emlékezőképesség, vívmányok ébrentartása, kauzális gondolkodás-, társadalmi folytatódás-képesség stb.) diadalmasnak mutatkozik a természeti erőkkel szemben; az ember hatást tesz környezetére, speciális erejénél fogva lévén képes kultú'rszférát létrehozni. Ez alkotja a kultúrföldrajz speciális szempontját. A régi »anthropogeografia« ezt az ember-erőt, mint kozmikus tényezőt, nem látta tisztán; »az ember, mint földön élő állatfaj« szempontja odavitte, hogy az embert egyoldalúan kapcsolta hozzá a természethez s kifejezett fatalizmus jött létre végeredményben. A modern kultúrföldrajznak nagyobb tudatossággal kell dolgoznia és sohasem szabad egyoldalúlag kutatni a természet hatását az emberre, hanem fordítva is, meg kell mérni, minő viszont a természet függése az embertől. Általános értelemben a régi anthropogeografiai álláspont túlságosan kiterjesztette (bár alig öntudatosan tette) az ember h e t e r o d e t e r m i n i z m ű s á t

(speciálisan *g e o - d e t e r m i n á l t s á g á t*). A mai kultúrföldrajz egy bizonyos mértékű heterodetennizmus mellett elismeri az ember *auto d e t e r m i n i z m u s á t* is. Az ember nem a fizikai természet pusztá terméke, mint a gyümölcs és virág, hanem több ennél, éppen emberi kultúrerők jogán. Ez a szempont a *m a i* »kultúr«-földrajzi kutatás tudatos alapját kell, hogy képezze.

Ezekben a kultúrföldrajzi kérdésekben a tiszta szociológia tipikus példákat lel: hogyan lehet túlozni tényezőket, de azt is, hogyan lehet mérsékelni azokat egy öntudatosabb, filozófiai mélyen-látás által.

IV. A *kultúrföldtudomány részei*. Ezek után, gyakorlati okokból, szükségesnek mutatkozhat néhány szóval annak megjelölése, minő részekből áll a mai kultúrföldtudomány. Rátzei, kinek élelméjét s gazdag anyaggyűjtésének értékét senki sem vonja kétségbe, Brunhes avagy mások általában nem adnak rendszert. Ez ma még megalkotandó. Eddigi vizsgálódásaink alapján mi a következő csoportosítást találjuk a legcélszerűbbnek:

1. A természet hatását vizsgálnunk kell általában; itt két kérdéscsoport adódik: a) a természet hatása az ember testi szervezetére s ezzel kell foglalkoznia a *g e o f i z i o l ó g i a*¹⁴ új tudományágának, b) a természet hatását lelki életünkre vizsgálja a geopszichológia, a mely alig néhány éve indult meg.

A természet hatását részleteiben vizsgálhatjuk úgy, ha az ember egyes életproblémáival hozzuk kapcsolatba. így adódnak a következő speciális ágak: a) a legelső és legfontosabb emberi problémával az élelemszerzés kérdésével foglalkozik (szorosabb értelemben) a gazdaságföldrajz; b) vizsgálnunk kell azt, hogy a Föld felületén található tormák (síkság-fajok, hegységek fajai, völgyek, hegyaljak stb.) hogyan befolyásolják az életet. Ezzel kell foglalkoznia a szocio-geomorfológiának,¹⁴ c) szorosan ezzel a felszíni alakulathatással kapcsolatban vizsgálnunk kell, hogy a talaj minősége hogyan hat (*a g r o g e o g r a f i a*), d) a *t e l e p ü l é s f ö l d r a j z* csak az előzők teljes átértése alapján vizsgálható célszerűen; e) egy ma még éppen csak felmerült kérdést vet fel az *ethnogeografia*,¹⁴ kutatván, hogy a különböző fajok hogyan hatnak a Földre, hogyan járul hozzá a nomád, a föld-

¹⁴ A rendszer új volta hozza magával, hogy az egyes speciális ágaknak most kell nevet adnunk. e nevek, tudunkkal, ma még ismeretlenek, még ha a probléma meg is kezdődött itt-ott, esetleg némi rendszerességgel.

művelő stb. faj a kultúrtaíaj kialakításához, f) az ipar függését a természettől vizsgálja a t e c h n o g e o g r a f i a,¹⁴ g) azt a kérdést, mely eddig csak gyakorlati, üzembképzésre való célból csoportosított: a kereskedelemföldrajzot most szorosabb értelemben vehetjük fel, miután az élelemszerzés és ipar kérdését kikapcsoltuk s önálló diszciplinára bíztuk. Végül h) foglalkozhatunk az állam földi bekapcsoltágával (politikai földrajz¹⁵). E rövid átnézet mutatja, hogy a mai kultúrtaíaj roppant gazdag anyagú tudomány: mindenesetre egyike a jövő legfejlődésképesebb tudományának, amely a mai kor szociológiájának mind hatalmasabb támaszává lehet.

B) A néperők. Fajproblémák.

A természetben foglalatostkodó ember, a nép nemcsak képletesen, hanem valóságosan is közel áll a természethez. Ez a két tényező, a kultúrtaíaj és a nép egymásra utaltak; a nép alkotja meg a kultúrtaíaj jóságát s viszont ez utóbbi az, ami táplálja a népet. De tudományos szempontból is azt mondhatjuk, hogy amint a természetben, úgy a nép fiziológiai életében is természettörvények uralkodók, s úgy látjuk, ez idő szerint az emberi beavatkozás tere csekély, mert ami a népben, fiziológiailag véve fontos, a természetes ösztönök birodalmába esik s makacsul ellenszegülni látszik minden kísérletezésnek. Sajnos a »nép« fogalmát sokféle úton keresik s mielőtt bárminő tételt is kockáztatnánk, mindenekelőtt ki kell kutatnunk, minő értelemben kell foglalkoznunk vele itt, a társadalomalkotó tényezőkről szólván. Nem csekély mértékben kell revíziót eszközölnünk egyes tudományokon, mint előbb s már kezdetben látjuk, hogy két, erősen különböző szempontból szerepel a rendszerekben a nélkül, hogy ezek módszertanilag gyökeres különbsége maguk- az írók előtt kellőképp megvilágosodnék.¹⁶

¹⁴ Id. a jegyzetet az előző lapon.

¹⁵ Mindezek általános földrajzok, szemponttudományok, amelyek a leíró földrajzot (a szorosabb értelemben vett földrajzot) megelőzik.

¹⁶ V. ö. Schmoller, Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre,³ I. 140-188. Cornejo, Sociologie générale, trad. Chauffard, 1911. I. 7-8 fejj.

Miben áll a nép ereje (efficiency)? Miben áll az a mélyen húzódo diapazon, amely feljogosít arra, hogy az egyik népet haladónak, a másikat hanyatlónak tekintsük? Hogy van az, hogy bizonyos kulturális és állami fejlettség mellett gondoskodni kell a faj fenntartásáról, mint pl. Augustus házassági törvényeiben tette,¹⁷ míg más népek gyermekekben gazdagok? Mi után is induljunk, csak a szám, a gyermek-bőség, a »szaporodási arányszám« a fontos? Van-e itt oly kritérium, amely biztosan útba igazít arra nézve, hogy miben van a nép igazi ereje? Mindezek ma még misztikumok, amelyek nem jutottak be egyik tudomány körébe sem. Tekintsük az e t h n o l ó g i á t: ifjú népkultúrák igen sokoldalú megfigyelésévé vált, de mostani szempontunkról nem sokat képes mondani; tekintsük az anthropológiát: mennyi speciális kutatásba merült a testi szerkezet egyes elemeit illetőleg és ime, a koponya-mérések bizonyára alig jelentenek számunkra valamit. Vajjon a demográfia nemcsak e g y, statisztikai módszerrel dolgozó részletdiszciplínává lett-e s ez által igen megszűkítette a népre vonatkozó kutatását?

Viszás dolog volt az, hogy régebben a népesedés kérdéssel főként közgazdászok és speciális szemszögből tekintve foglalkoztak. Malthus könyve (Tanulmány a népesedés törvényéről, 1798. ford. György Endre)» a népességszáma és a tápláló talaj mennyiségének arányából indult ki. Tudjuk pesszimizmusa okait s meg is értjük következtetéseit, hiszen akkor sem mezőgazdasági kémia (Liebig), sem egy még általánosabb szempontú kultúrföldrajz nem létezett! Ama tudománvos kérdésföltevés előresiette saját tudományos alapjait. Malthus mindenesetre nyomós, de nagyon is szűk problémaköre zúdított elő a XIX. század folyamán egy hatalmas irodalmat,¹⁸ de, miként látjuk, közgazdászok kezén a diszciplína nem is tágulhatott. Már a fogalmi meghatározás maga is igen meszterkél: »A népesség fogalma semmi tekintettel sincs ama történeti egyéniségre, jellemre s azon politikai, kulturális, intéz-

¹⁷ Igen érdekesen tárgyalja e kort Ferrero, Róma nagysága és hanyatlása, 4-6 köt,

¹⁸ V. o. legutóbb Oppenheimer szempontjait: Das B e v ö l k e r u n g s g e s e t a d e s M a l t h u s u. d. neueren Nat. okon 1901.

menyekre, amaz erkölcsökre, fizikai «és pszichológiai jellegzetességekre, amelyek a nép fogalmát megadják. A népesség egy bizonyos embertömegnek atomjaiban: az egyes individuumokban való feloldása ... az egyének összegét számszerűleg« s azok állandó változásainak feltüntetésével foglalja össze» (Kovács Gábor). A mi régebről ismert terminológiánk szerint így fejezhetnők ki e tudomány nézőpontját: szociometriailag kezelhető anthro-po-atomizmus. Még a legjobb írók is azt mondják: »sem a népességtan, sem a demográfia tudományos rendszere nincs ma még kiépítve« Kovács, A népesedés elmélete, 1908. Vér és kenyér, 1908). és ha a legkiválóbb statisztikusok, minő Láng Lajos (A statisztika története, 1913.) világítanak is rá egy-egy szempontra élesebb fényvel, nem tudnak változtatni azon az alapvető tényen, hogy a szempont szűk, Hogy minő két szempont tartja benn e népességi kérdést éppen a javak termelésének, a közgazdaságnak tudományában, jól lejegyzí előttünk Conrad, ki tiltakozva a Rümelin önállósító törekvése ellen, megjegyzí: »A népsűrűség jelentőségéről való elméleti fejtegetések és mindaz, ami ezzel összefügg, aligha választandók el a közgazdaságtantól, mert a népesség a második termelési fényezőt, az emberi munkát szolgáltatja, valamint pedig, mint fogyasztó, a gazdaságnak egészében az irányát megadja«¹⁶. Elég-e annyit észrevennünk a nép tényezőjében, hogy munkás és fogyasztó? Elég jogalap-e egy önállóságra hivatott kérdés-csoportnak a közgazdaságtan körébe való beeláncolására? Tipikus példa Conrad felfogása egy hétköznapi célszerűségi szempontra, azaz egy ismeret g y a k o r l a t i kiindulásra. A rendszerezés szempontját magasabbra tartó általános szociológiának tiltakozni kell egy hi-groszkopikus közgazdaságtan ellen.

Az újabb időben mélyen stabilizálódó biológiának sem köszön sokat a népesedés-tan. Gazdaggá vált ugyan szempontokban, de inkább az egyedeket nézi (létért való harc, mutató, átöröklés) s inkább az összes állatfajokat hasonlítja össze, mint külön az embert és társadalmát. Ha a gyakorlati alkalmazásra gondolunk, előttünk áll a közegészségügy, amely rna még minő csekély, adminisztratív eszköz-tárra, és minő kevés tudományos, általános elvre tekinthet? A. sokkal mo-

¹⁶ Grundriss, II. V o l k s w i r t s c h a i t s p o l i t i k, 5 1908. 521.

dernebb fajegészségügy (eugenika) is ingadozó épület még s máris látjuk, hogy a gyakorlati kérdések felé hajlik negatív irányban, azaz »társadalmi pathotechnikai« kérdésként azt kutatja: hogyan lehet a faj-romlástól megóvni a társadalmat?

A szociológiában mondhatni, két iskola van, a biológiai és az »anthropo-szociológiai« iskola, amelyek bár összetartozók, alig találkoznak. A biológiai iskola, mint még látni fogjuk (9/C), érdekes analógiákat szolgáltat, de mert egy szempont jogán önmaga akart lenni az egész szociológia, szükségtelenül szétszóródott a figyelme s végül – önmaga sajátos problémáit sem ragadta meg igazán. A leggyakrabban túlkorán általánosított s bizonyos előismereteket elégnek tartott arra, hogy popularizálódva »tudományosan« megalapozott nemzeti neveléstanná²⁰ legyen. Az egyre újabb kísérletek egyelőre keveset ígérnek. Előtérbe nyomult pl. újabban a faji átöröklés kérdése. Minő jellemző az az eredmény, amely egy jénai pályázatnál mutatkozott²¹! Ma az átöröklés elméletét felhasználhatták politikai pártnézetek alátámasztására (Ammon²², Ziegler²³), pro és contra szabadon interpretálva a tényeket. Nehéz a 'helyzete az olyan íróknak, minő Goldscheid, aki számos, élesebben látó munkájában²⁴ már óvatossá lett a természet-tudományi túlzásokkal, korai általánosításokkal szemben. Mert mi sem természetesebb egyes írók előtt, mint az, hogy a fej-

²⁰ Unold; Organische und soziale Lebensgesetze, 1906.

²¹ Hackel, Conrad és Fraas tanárok kezdeményezésére 1900-ban szokatlannul magas összegű pályadíjat tűztek ki ama kérdés megoldására: »Mit tanulhatunk a descendencia-elméletből az államok belpolitikai fejlődésére- és törvényhozására nézve«. A beérkezett pályaművek (az első díj Schallmayeré lett) ma a »N a t u i und Staat« c. sorozatban több kötetben előttünk vannak (Jena, Gustav Fische¹ kiadása). Az egyes írók rendkívül különbözőképen fogták fel tárgyukat, mutatva hogy a kérdés programja is igen laza.

²² Die Gesellschaftsordnung und ihre natürlichen Grundlagen², Jena, 1896.

²³ Die Naturwissenschaft u. die sozialdemokratische Theorie, 1894.

²⁴ H ö h e r e n t w i c k l u n g und Menschenökonomie, I 1911. Grundlinien zu einer Kritik der Willenskraft 1905. stb.

lődés fogalmát a természettudomány egyszersmindenkorra ki-sajátította a maga számára. A fejlődés csak természetszerű lehet s emberi beavatkozásoktól mentesen, laiser-faire-recipek alapján kell elgondolnunk a lényegét; azok az apró simítások, amelyeket az önmagára büszke ember tesz a természet nagy munkáján, csupán hiú okvetetlenkedések; a főmunkát, a kiválogatódást a nagy, létért való harc végzi el, mondja az egyik párt. A természet nem engedi magát megjavítani, hadd dúljon a harc, mert csak így jó létre, azaz inkább így marad fenn a faji egészség, így a darvinisták jelentékeny része közeledik a militarizmusokhoz, az imperializmusökhöz s amint egykor Hobbes, úgy ma is azt állítják, hogy az ember radikálisan harcos s az ember karakterológiáját ma sem képesek másképp elképzelni (Nietzsche). Mások, ha tetszik, éppen Hobbes alapján ismét, azt állítják: ámde az ember államalkotó »lény, gondolkodik is a harcok előtt; ha nem is tudja elzárni minden harc útját és egyszerre, legalább fenntartja, kanalizálja a harcos energiákat, lévén képes azokat bizonyos fél-morál útjaira vezetni; az ember lehetőség szerint békés lény, ám ennek a fél-pacifizmusnak még mindig számtalan árnyalata van.²⁵

Tekintsünk azonban bármely biológista íróra, az látjuk, sajnosán hemzseg írásaikban a politikai állásfoglalás. Hogyan lehet így valóságos tudományt alkotni?

Még jellemzőbb ennek az iránynak egész XIX. század-beli alakulására a fajelméletek sorsa. A fajok kérdése ma még logikailag sincs felvetve kellőképp²⁶. Mi az – faj? S itt nem az a jellemző, hogy mit hogyan oldottak meg, hanem hogyan kezdték elgondolni, mert szükségtelen arra utalnunk, hogy Gobineau²⁷ és Chamberlainé²⁸ sokat olvasott írásai nem ok

²⁵ V. ö. pl. Novicow, Les luttes entre les sociétés humaines, Paris, 1893. La critique du darwinisme social, 1910,

²⁶ A háborús helyzetben egyelőre kivonatban közöltük az alapvető kérdéseket: Ú j a b tudományos szempontok a fajok elméletéhez, az Erdélyi Szemle 1920. húsvéti számában.

²⁷ Essai sur l'inégalité des races humaines, 1853. több kiadás.

²⁸ Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts, 1900. azóta

nélkül váltak népszerűekké; népies nézeteik segítségével meséket szőttek a fajokban (a »vérben«) rejlő titokzatos erőkről. Woltmann,²⁹ Lapouge³⁰ még komolyabban vették a kutatást, de sajátságos, igazában öszehasonlító szempontok nélkül, voltaképp mind az árja fajt magasztalták, holott értékelések előtt tényekre volna szükségünk. A kérdés azonban – a jellemző ez – éppen az egy oldalúság jogán maradt napirenden, hiszen 1. e faji kérdések a sokféle »fajú«(?) Európában a politikai ellentétek s az Európából egykönnyen aligha számúzható Kleinstaaterei szelleme mellett csak tudományos jogalapot adtak pillanatnyi politikai feszültségeknek; 2. ama fajelméletek oly képzeleti kiszínezés felé hajlanak, mely valóban érdekes, csábító, szélesebb tömegeket is foglalkoztat. Ámde éppen ezzel nem is tudnak lenni egyebek, mint egy faj-romanticizmus táplálói.

Mi a faj? Tudjuk, hogy az »ember«-faj nagy osztály fogalmát elégtelennek vehetjük. A fajok, vagy race-oknak azonban hol vegyük minden népképzelettől mentes ismertető jeleit? Ma még teljesen bizonytalan. És ha mondjuk a régi Blumenbach-féle alapot, a bőrszínét elégnék nem is tartjuk, úgy látjuk, nem érdekli a faji romanticizmust ez sem, mert ami őt valóban foglalkoztatja, az nem más, mint ellentétek ébrentartása (gondoljunk csak a fehérek–sárgák ellentétére). A faji romanticizmusnak minden eszköz jó, ami ellentétre figyelmeztet, mert az ellentétben (barbár–hellén) belül annál biztosabb a – homogeneitás tudata. Ezzel amaz »anthroposzociológia« vagy fajelmélet aligha tud szabadulni politikai tendenciáktól, ez a mi szempontunknak ma nagy akadálya.

Lássuk tisztán magunk előtt, hogy, a faj-kutatás egyoldalú, mert csak differenciális (különbözeti) szempontú. A differenciális kutatás pedig csak akkor helyes, ha szem-

több mint 10 kiadás. V. ö. P. Barth kritikáját, Phil. d. Gesch. Soz. 540-556. és Vierteljahrschr. für wiss. Phil. 1901. 25 kötet. 57-79.

²⁹Politische Anthropologie 1900.

³⁰Les selection sociales, Paris, 1896. L' A r y e n 1899. Race et milieu social, 1909

pontjait megelőzik általános s z e m p o n t o k. Lehet-e fogalmam ember típusokról, ha nincs kellő fogalmam az emberről? Az általános és differenciális szempontok korrelációban vannak, egyik kiegészíti a másikat, egyik a másik nélkül nem virágozhat. A XIX. század túlságba ment az általánosításokkal, a fajelmélet pedig a differenciális szemponttal annak dacára, hogy természettudományinak törekedett magát mondani.³¹

Ha végül is arra az eredményre jutunk, hogy az eddigi kutatás legalább is egyoldalú, úgy nem okoz különös nehézséget kijelölni, melyik az általános szempont. Az eddigi kutatás elhanyagolta az általános emberi szempontját; ez sem az egyedüli, de mindenesetre szükséges szempont: kutatni, hogyan lehet biztosítani az emberfajnak a Föld konkrét életfeltételeihez képest normális számú és társadalmilag értékes, azaz biológiailag magasabb egységszívnálának megőrzését és fokozását. Mi ez általános kutatást demobiológiának mondjuk s úgy véljük, hogy habár egyesek ezt, mint a »Rassediens« ma már természetes feladatát³² fogják fel, lényegében még távol vagyunk a legáltalánosabb és legteljesebb gondolatrendszer elképzelésétől. Ma pedig ez valóban »szolgálat«, szolgálata az egész emberiségnek, szolgálata a fajoknak és egyéneknek egyáltalán.

Miben állanak a nép-erők? Mit őrizzünk meg, mit ápoljunk egy jobb jövő érdekében? Mindenek előtt nem politikát, de tudományt kell teremteni, igazi mélyreható demobiológiát³³

³¹ V. ö. a tehetségek magyarázatára («kiválogatódására») nézve pl. Odin művét: *Genese des grandshommes*, 1897. Ez a módszer ma egyoldalúságával megbukott

³² V ererbung 'und Auslese i m Lebenslauf der V 01-ker, Jena, 1903. 3. kiad. erősen átdolgozva, 1918. V. ö. hosszan húzódó polémiáját Tönnies-szel (*Schmollers Jahrbuch f. Gesetzgeb.*).

³³ Ezt az új terminust találok a legalkalmasabbnak az e téren felmerülő kérdések összefoglalására. A régebben uralkodó általánosabb társadalombiológiától (*Schallmayer »Sozialbiologie«-jétől is*) már az elnevezés tisztán elválasztja. A szocialis szó itt különben tág kifejezés. Hogy e fejezetet tovább nem bővítettem újabb kritikai szemponttal, annak oka az, hogy kellő irodalommal nem rendelkezünk. Sajnálatomra (e kérdés nálunk még újnak látszik) könyvtáraink szegénysége is akadályoz, A háború különösen megnehezítette kutatásom éppen ebben az irány-

Hogy a társadalomra, azaz az életösszefüggés alakulására mit jelent a demobiológiai tényező, arra nézve bizonyára néhány példa is eléggé élesen rámutat. A nép biológiai színvonalától függ pl. a népesség száma; ettől függ a munkamegosztás, miként arra már Comte rámutatott, kapcsolatban azonban az intellektuális fejlődéssel is. A nép biológiai színvonalától függ a harci rugékonyság; ettől függ szomszédos törzsek, államok ellenállóképessége és nyugodt fejlődése. A néptől függ magasabbra hatványozódott biológiai értékében az az energia, mely szemben áll a természetnek az emberre nézve nem mindig barátságos erőivel: nem csupán szellemi erők azok, melyek fenntartják a kultúrát! A tudás mellett szükségesegek oly energiák is, amelyek ősi módon a »cultura«, eredetileg a »cultura agri« terén igazi erőt képviselnek és megszerzik az ember szükségletének szolgáló mindennemű anyagot; megnyitják az élet forrását eredeti, rusztikus energiával – minő másképp értékeli ezt friss civilizációk és oly hanyatló, enervált kultúrák, minő Bizánc! Történészek is gyakran egyoldalúan ítélnék ily kérdésekben, holott tisztán kell látnunk a nagy nép-kríziseket. Vannak periódusok a fejlődésben, amelyek nem mások, mint az emberi természet fellázadásai mindazzal szemben, ami népbiológiailag meddő és mesterkelt. Az az ideológia, amely szem előtt téveszti, hogy nem mindig kultúra az, amit az emberek annak tartanak, olykor a barbár erőszak bélyegét süti rá mindarra, ami nem más, mint emberileg friss és természetes erő. EL· a bélyeget valóban tévesen ütötték rá az előálló népmozgalomra, azt az fogja bizonyítani, hogy a látszólagos megrázkódtatás után éppen fejlődés áll elő. így tehát a történetben is vannak tisztító viharok, amelyek elsöprik egy mesterségesen táplált élet túlduzzadó hajtásait.

Egyiptom ólomszürke kultúrája évezredek óta nem aktív, s lendítőerejű. Néni egyedüli okból, de nem csekély mértékben

ban, mert a külföldi, főképp amerikai folyóiratokhoz s általában időszaki munkákhoz nem férhettem hozzá. Egy körültekintő irodalmi tájékozás nélkül pedig most nem óhajtok e téren bővebb kritikai szemlét tartani s el kell halasztanom arra az” időre, amidőn a nemzetközi érintkezés valóban megindul.

abból magyarázható, hogy a demobiológiai erők az ott fennálló munka- és hatalmi rendszerben teljesen elsorvadtak. S ahol a nép energiaöntudata is elsorvad, ott biztos a jele annak, hogy elsorvadtak maguk a gyökérszálak s lazulóban van a társadalom. Ahol emberpusztító háborúk után legyőzetés áll elő, ott a nép energia-öntudatának ez az elsorvadása tán a legnagyobb veszteség; s nem egyszer megjelenik ilyenkor egy szomszédos, erősebb faj, amely – nem alkotja, csak leleplezi a történeti valóságot. – A demobiológiában nem egyszer a nép legelemibb öntudatának kérdései szökkennek fel tudományos szférába. Ezért nehéz itt a tudományindulás; de bizonyára ki fog derülni, hogy így, ami ritkán esik, az oly tudomány, amely elvezet a reflexiótlan, egyszerű adottsághoz, jelentékeny-értéket képvisel.

C.)Hogyan fogjuk fel a gazdasági tényezőt?

A társadalomalkotó tényezők harmadik csoportja a *gazdasági*. Ha e tényezőnek azonban szoros körülhatárolását akarjuk megkísérelni, gyökerében kell újból indítanunk a problémát, eltérve általában a mai közgazdaságtanok szisztematikájától. A legnagyobb rendszerezek a közgazdaságtanban, M i 11, M a r s h a 11, A. Wagner, D i e t z e l stb. mind egy befejezett körbe zárni óhajtották a közgazdaságtant, s hogy ezt tehessék, hogy a kör önmagába visszatérve egy harmonikus lezártágba teljesejék előttünk, kénytelenek voltak nem kevés, sőt feltűnő számú, idegen tudománykörbe eső kérdést felölelni. Mind a 80-90-es években írnak s a liberális forgalomgazdaság klasszikus elemzői, egyszersmind – még bírálat esetén is – igazolói. Felvettek pszichológiai, szociológiai, jogi, ethnografiai, történetfilozófiai kérdéseket, megpróbálkoztak értékelméssel, úgy mint gyakorlati-szociálpolitikai elvek leszögezésével, – mind jó szándékkal, sokat meglátva, sok, sőt bámulatosán sok kérdést, tényt, elméletet összehalmozva.

E fejezet – bővítésekkel – »A gazdaságelmélet mai válsága« címen remélhetőleg mielőbb megjelenik a Közg. Szemlében.

Azonban a mindvégig jelentkező aggodalmat – vajjon az-e a gazdaság elméletének igazi, jogosult rendszere, amit tanítanak – sohasem tudták elnyomni. A közgazdász mindenre vállalkozott, s ha a munkabérek kérdéséről, avagy a kamatlábról, a magántulajdoni elv értékéről vagy a kivándorlásról és gyarmatpolitikáról volt szó, egyaránt kész felvilágosítóul jelentkezett egy közgazdász. A XX. század vége volt a közgazdasági gondolkozás nagy imperializmusának kora.

A XX. század elején másféle hangok jelentkeztek, s ennek fontosságát, tendenciáját sietünk azonnal el is ismerni. Az egyik irány úgy, mint a másik revizionálni óhajtotta a közgazdaságtant és pedig részben úgy, hogy szempontját a »gazdasági elvre« szűkíti, másrészt azonban ki is tágítja az egész emberi életprobléma tágasságába emelve. Ezek közül újabban is igen érdekes pro grammot nyújt O. Neurath,³⁴ mutatva, minő intenzíve érzi szükségét annak a mai kutató, hogy eltávozzék a »klasszikusok« szűk szempontjaitól. Az egészében új rendszer felé gravitálók közül Oppenheimer és Schumpeter még nem hatottak annyira, hogy gyökeres reformra indítsák a kutatók zömét, azonban jelzik azt, hogy a 80-90-és évek A. Wagner-i közgazdasága ma már feltétlen elavult. Ma a krízisekről beszélnek, mint O. Neurath, (ki »a gazdaságelméletben régen megállapított válságról« szól), mint a régebbi vágású, de feltétlen reformtörekvésű írók közül Liefmann³⁵ is, aki egyenesen azt írja: »ma nálunk a gazdaság elméletében még minden alakulóban van.«³⁶

Valóban a mai közgazdász még mindig kétségben van az iránt, hogy tudománya mily fogalomból induljon ki, az

³⁴ Das Begriffsgebäude der Wirtschaftslehre u. ihre Grundlagen, Zeitschr. für die ges. Staatswiss. 1917/18. 483-520. lk.

³⁵ V. ö. legújabb, már nemcsak kritikai, de rendszeres dolgozatát: Grundsätze der Volkswirtschaftslehre, I. Stuttgart, 1917. v. ö. Mezey L. Liefmann theóriája, Közg. Szemle 1915. nov. és Nagy D. jó ismertetését Új irányok a közgazdaságtanban, Közg. Sz 1918. I. 104-122.

³⁶ Das Wesen der Wirtschaft u. der Ausgangspunkt der Nationalökonomie. Jahrbacher für Nat. ökon. (Conrad) 1913. 46. köt. 603-651 lk.

érték, a szükséglet, a csere, a munka fogalmából-e? Mindezek, könnyen belátható, mind tágabbak, mint a mi éppen a közgazdaságtanban helyet találhat (így, már előre jelezhetjük, az érték általános értékelmélet!, a szükséglet pszichológiai, a csere, a munka általános szociológiai fogalom.)

A közgazdaságtan komplex problémakörének revíziója ma már közismert szükség, csak azok nem fognak megbarátkozni e gondolattal, akik túlságosan beleélték magukat egy skolasztikus rendszerbe. Még súlyosabb – sürgősebb – l e s z a k é r d é s akkor, amidőn a mai tudományelmélet szempontjából kutatjuk a közgazdaságtan tudománystruktúráját. Az a gondolatstruktúra, mely közgazdaságtan néven szerepel, másutt közelebbről adandó, de már gyakrabban érintett³⁷ okokból ma teljesen elfogadhatatlanná vált előttünk. Ama struktúra gyökeresen hibás amellet, hogy elismerjük, minő jelentékeny hatása volt de facto és előbbre vitte az életről való felfogásunkat, realisabbá nevelt bennünket, de végre is egészében csak didaktikai értéket képviselt. A mi tanulmányaink ex fontibus az angol klasszikus Írókból indultak ki s azt láttuk – innen oly beirányzó energiák hatottak ki, hogy a XIX. század egész gazdasági felfogására ráütötték a bélyegüket. Mert mi sem bizonyosabb, mint az, hogy a tudományelméleti struktúrára nézve Röscher, Schmoller, Gide, Marshall, vagy Philippovich nem állnak messze Múitól, Mill pedig Smith-től! A módszer³⁸ öntudatlan, az alapelv egy individualisztikus csere-viszony. Lássunk e tudomány-szerkezet mélyére, keressük miért vált oly tág programmúvá a közgazdaságtanban?³⁹

³⁷ V. ö. értekezéseinket a Közgazdasági Szemle, 1911, 1912, 1916. és 1917. évfolyamaiban.

³⁸ Hasbach dolgozatai jól megvilágítják a régi irányt. Zur Geschichte des Methodenstreites in der pol. Ökonomie, Schmoller: Jahrb. f. Gesetzg. 1895. 465-490, 751-806. Die klassische Nationalökon. u. ihre Gegner. U. o. 1896. 857-873. Mit welcher Methode wurden die Gesetze der Nationalökon. gefunden? Conrads Jahrbücher f. Nat. ök. u. Stat. 1904. 27. köt. 285-317. 1k.

³⁹ Habár e hely korlátozott is és főképp csak a közgazdasági szakember

A közgazdasági elmélet jelen szerkezetét az a körülmény magyarázza meg, hogy midőn a XVIII. században keletkezett, még nem volt egyáltalán kifejlődve két, a közgazdaságra nézve alapvető tudomány, sem az értékelmélet, sem a szociológia. A közgazdaságtan így kénytelen volt mind a kettő felé kinyújtani problématerületét és keletkezett egy absztrakt iskola, melynek legfőbb jellemvonása abban állott, hogy az érték kérdését (ár, piac, csereviszony, árfolyam és valutakérdések, külkereskedelmi mérleg-elmélet stb. stb.) tette vizsgálatai középpontjába. Három periódusban volt ez uralkodó: a Smith–Ricardo (utóbb J. St. Mill) korában, az angol »klasszikus« korban. Az újabb angol absztrakt-matematikai irányban (Jevons, Cairnes, Marshall) és az osztrák iskolában (G. Menger, Wieser, Böhm Bawerk, Philippovich stb.). Mindnyájuk közös jellemvonása, hogy spekulatív fogalomkidolgozások felé hajlanak (mit – egészen tévesen – a közgazdaságtanban »deduktív« módszernek neveztek⁴⁰) s akkor, midőn tényeket akartak »dedukálni«, voltaképp – különös módszerátsiklással – normatív-racionális tételekhez jutottak.

Az értékelmélet hiánya s ennek észre nem vevése után ama törekvés, hogy a közgazdaságtan maga építsen fel egy értékelméletet, ott bosszulta meg magát, hogy mindenféle, egyébként intenzív kutatások között semmi sem maradt oly homályban, mint maga a »közgazdasági érték«. ⁴¹ Az értékelméletet a maga egészében a közgazdaságtan magába föl nem vehette s bármily szellemes fejtegetések⁴², amelyek más kutatókra is hasznosak, jelentek meg olykor, sohasem szabad hát-

fogja mindenütt a kritikai tétel hovatarozóságát teljességében kiérezni, megkíséreljük eddigi tanulmányaink néhány vezérszempontjának kijelölését.

⁴⁰ A deduktív gondolkodás és módszer között erős különbségeket látunk. Nem fogjuk ill. igazolandó, csupán említendő kérdésnek tekinteni azt a megállapításunkat, mely szerint kétféle deduktív módszer van, ténydeduktív és értékdeduktív.

⁴¹ V. ö. példakép egy kitűnő esetet, a Böhm-Bawerk értékelméletét. (Dékany, Böhm B. értékelmélete. Közg. Szemle, 1912.)

⁴² Így pl. Wieser fejtegetéseiben sok találó van, amit még tovább lehet építeni

térbe szorulnia annak a belátásnak, hogy egy egyoldalúan kiválasztott, külön gazdasági érték nincs, csak mint emberi értékek rendszerének szerves tagja. Külön gazdasági érték izoláltan semminő vonatkozásban sem vehető vizsgálat alá az egész emberi érték-világ nélkül. A mai gazdaságelmélet többet tartalmaz,⁴³ mint amennyit önmaga megoldhat s a több egy, éppen oly heterogén tudományelem, amely zavarja a gazdaság fogalmának helyes föltevését.

A közgazdaságtan 2. uralkodó iskolája 3. történelmi iskola (Röscher⁴⁴ és Schmoller nagyszámú követőivel) melynek uralkodó jellemvonása egy tiltakozás a klasszikus gazdaságtan egyoldalúságaival szemben⁴⁵, távortartása – szerinte – meddő theoretizálásnak, ellentét az osztrák iskola értékelméleti törekvéseivel,⁴⁶ mert szerinte a közgazdaságtannak előbb uralkodnia kell a tényeken. Tények gyűjtése következett be bámulatos arányokban, de a rendszer, melybe illesztettek mindent, meddő maradt, sőt fenntartotta éppen a »klasszikus« alapokat. A tények gyűjtése továbbá odavezetett, hogy a közgazdaságtan végre is csaknem a szociológia összes kérdéseit felölelni kényszerült. Azt látjuk azonban, hogy a szociológia nem találhat kellő milieut egy szűkebb diszciplínában, a közgazdaságtan csak torzításokkal és redukcióval veheti fel a társas életösszefüggések sokoldalú rajzát.

A jelen problémahelyzet az, hogy a közgazdaságtannak fel kell ismernie, mely tárgy-csoport az, amelyet áll kell végre engednie más önálló diszciplínáknak.

---

⁴³ V. ö. újabban pl. Ed. Spranger perspektíváját: Die Stellung der Werturteile in der Nationalökonomie. Schmollers Jahrbuch für Gesetzg 1914. 557 – 581.

⁴⁴ V. ö. érdekes megvilágításokkal M. Weber, Röscher und Knies und die logischen Probleme der historischen Nationalökonomie, Schmollers Jahrb. I. rész. 1903. 1181–1221. I. II I. 1905. évf. 1323–84. III rész. 1906. 81 – 120. Lk.

⁴⁵ V. ö. Dékány, Történelmi módszer a közgazdaságtanban, Közg. Szemle, 1911.

⁴⁶ V. ö. C Menger, Die Irrtumer des Historismus, 1884

Vannak azonban sokkal mélyebb tudománystruktúrális zavarok, amelyek függetlenek az iskolák ilyen vagy olyan jellemétől s törekvéseitől. Ezek közül a legelső helyen kell felismernünk egy mélyen húzódo mechanisztikus sémát, amelybe a termelés, a forgalombahozatal, a fogyasztás fogalmai be vannak állítva. A gazdaságfolyamat ez alapon perpetuum mobileként három, a kezdetre visszamatató gondolatstádiumra van tagolva:

a. a szükségletek folyamatára, mely szükségletek deus ex machinaként jelennek meg, »ébrednek«, s a változásokat hajtják kielégítésük irányában.

b. a termelés folyamatára, amely oly változások sorozata, mely racionálisan irányítható;¹⁷

c. a fogyasztásra, mely racionálisan lényegében nem irányítható. Ez a három gondolatsémába szorított jelenségsor vég nélkül ismétlődik, azaz: hiányzik a fejlődés fogalma, sőt ennek lehetősége, s míg a többi társadalomtudományban túlbőség, itt szűkösség⁴⁸ van fejlődésfilozófiai aláfestésekben.⁴⁹

Térjünk ezek után át arra a kérdésre, hogy minő alapfeltevések tapadnak a két főfogalomhoz, a szükséglet és termelés fogai maihoz, s hogyan érvényesülnek ezek a gondolatjáru-lékok a közgazdaságtan egész rendszerében.

(IV. részletprobléma). A piac fogalma a mai közgazdaságtanban. E részletproblémában megelégszünk egy pusztán rámutatással, amennyiben annak teljes kidolgozásához egy kisebb kötet is szűk teret nyitna. A mai közgazdaságtan helyzetét óhajtjuk illusztrálni az általános szociológiával, illetve egyik részletével, a társadalmi morfológiával szemben. Azt találtuk előző fejtegetéseinkben, hogy a XIX. században a köz-

⁴⁷ A jövedelemelosztást mi nem tartjuk oly önálló problémakörnek, amely valóban és tisztán gazdaságinak tekinthető.

⁴⁸ Szűkösség-Knappheit. Úgy véljük, nem kell bővebben indokolnunk, hogy miért kell itt új szót alkotnunk. Valami »szűkösen van« knapp. A szűkösség és a szükség világosan eltérnek.

⁴⁹ Mindig sajnátságos problémaként marad előttünk, hogyan tudott ama mechanisztikus sémával megfélni a történelmi iskola!

gazdaságtan szociológia nélkül fejlődött. Mi lett ennek a következménye? Az, hogy a közgazdaságtan, de meg más, speciális társadalomtudomány is saját területéről kilépett a szociológia területére, elkezdett szociológiával foglalkozni anélkül, hogy elismerte volna szociológus voltát. Mi ez állapotot mindenkép ferdének találjuk. Mondjuk, a közgazdász foglalkozik – miként Smith már a legelső fejezetében tette – a munkamegosztással, mert ez, tudjuk, a munka gazdaságosságára vezet. Ez a kérdés azonban azonnal átvezet a társadalmi osztálytagozódás kérdésére s a közgazdász már közepette van szociológiai problémáknak. Ugyanide eljut a jövedelemeloszlás kapcsán is. Az osztálytagozódás és munkamegosztás kérdésének ilyen közgazdaságtani beállítottsága viszont visszahatással volt a szociológiai megoldására is, amennyiben egyoldalú beállításában elenyészett a kérdésnek már, a jövedelemeloszlástól független oldala. Alig van ma még kutatva, minő sokféle, nem gazdasági mozzanaton nyugszik az osztálytagosulás. Csak en passant említjük, érthető az, hogy így a közgazdaság elméleti imperializmusa révén annyi szociológiai probléma került e részlet-diszciplínába, hogy egy általános szociológia iránt nemcsak szükségérzetet nem nyilvánított, hanem ellenkezőleg a maga részéről is sietett fölöslegessé nyilvánítani az új, magasabb és általánosabb nézőpontú szociológiát.

A speciális szociológiai ágak azonban nemcsak ily probléma-elhódítások révén haladtak előre, hanem egy sokkal egyszerűbb eljárással is: kifejlesztettek magukban egy-egy oly fogalmat, amelynek révén pótolták az általános szociológiai nézőpontokat és probléma-megfejtéseket. Ily hézagáthidaló fogalom pl. a jogtudományban az u. n. jogi személy, amely még ma is”, erőteljes fáradozások után is, misztikum maradt. Ilyen, szociológia-pótló fogalom van a közgazdaságtanban is s ez a »piac« fogalma. Erről szólunk néhány szóban.

»Közgazdászok, mondja Cournot, piac szón nem valaminő részleges piacteret értenek, amelyen árukat adnak-vesznek, hanem valaminő terület egészét, amelyen eladók és vevők egymással oly szabad közlekedésben vannak, hogy ugyanazon áruk árai könnyen és gyorsan kiegyenlítődére törekednek«. Jevons pedig ugyanilyen általánosságban törekedvén körülírni a fogalmat, ezeket mondja: »Eredetileg a piac egy köztér volt a városban, ahol ellátási és másféle cikkek voltak kitéve eladás céljából: de a szó általánosabbá lett úgy, hogy rajta em-

berek csoportját értjük, akik közelebbi üzleti viszonyban vannak egymással és valaminő árucikkben kiterjedt csereakciókat folytatnak ... A csere helyének megkülönböztetése nem szükséges. Az üzletkötők akár az egész városban, avagy egy országrészben is szétszóródhatnak s mégis piacot alkotnak, ha bizonyos vásárló eszközökkel, összejövetelekkel, közzétett árjegyzékekkel, postával vagy másképpen, egymással szoros összeköttetésben lehetnek.« Látjuk, minő tágkörű probléma kerül felszínre a piac kérdésében. Gondoljuk el a piac millióféle formáját a mindennapi élelmezési és hetipiactól a periodikus, országos vásárokgig, a munkaközvetítő intézettől kezdve a nagy, nemzetközi arany- és valutatőzsdéig, a spekulánsok zug-kávéházától a lipcsei M e s - s e -kig! Minden kor különböző formákat talál ki, minden vidék bele van kapcsolva ilyen és ilyen piacokba, ezer és ezer ember, több száz sajtóorgánium játszik bele egy nagy hírtömegbe, ezer forgalmi tény, érték gondolat, emberek jövés-menése . . . mind benne van „egy szóban: a piac. Számunkra az a fontos, hogy mikép válhatott ilyen tágkörűvé maga a fogalom? Mi van, mint lényeges és összekötő mozzanat annak tartalmában? úgy véljük, röviden a következő: 1. Emberek- társadalom-pszichikai összefüggése (szellemi érintkezése), ami személyes találkozás nélkül is létrejöhet ezerféle módon; pusztá híradással, postai úton, telefonon stb.; 2. árúk megforgatása részben; olykor ténylegesen, de leggyakrabban minták útján, avagy szimbolikusan, pusztá minőség-jelzéssel. 3. Lényeges a piac munka-tartalma, amelyet a régi elméletek teljesen mellőztek: áttekintik a »keresleti-kínálati viszonyokat«, kipuhatolják a »konjunktúrákat« (ez is sajátos fogalom⁵⁰) s ezek alapom ítélnek. A »belső mérlegelések«, a »diszpozíció« ideje ez, azaz éppen a piacon folyik le a legintenzívebb szellemi mű n k a , amidőn az árakat megállapítják. Létrehozni a tényleges árucserét,» már csak utójátéka mindennek s külön is

⁵⁰ Íme Wagner A. meghatározása (Grundlegung³, 387. l.) »Konjunktúrán, értjük a technikai, gazdasági, társadalmi és jogi feltételek összességét, amelyek a munkamegosztáson és magántulajdonon – ki váltképen tárgyi termelési javak (magánföldbirtok és magántőke) tulajdonán – alapuló közgazdaságban a javaknak a forgalom részére való termelését, megkivánását és elhelyezését, tehát értékét, kiváltképpen csereértékét és a javak árát általában hozzájárulólág, konkrét esetben maguk meghatározzák, rendszerint egészen, de legalább túlnyomókgig függetlenül a gazdasági alany, illetve tulajdonos akaratától vagy cselekvésétől, (mulasztásától, tehát függetlenül az illető javaknak konkrét esetben egy bizonyos minőség és mennyiség számára fordított egyéni költségétől (beruházásától) is .

választható a »piac« jelenségeitől. A piac tehát nem egyéb, mint a gazdasági élet szellemi orgánuma általános társas összefüggések bárminő alkalmas útján.^{50/a} A céltartalom (ármeghatározás) korlátozott ugyan, de mégis oly messze vezet, hogy szükség van a morfológiai kutatás egész arzenáljára, ha a piacot leírni akarjuk . . .

Gondoljuk el továbbá a következőket. A kereskedelmi életben gyakori e kifejezés: valaminő cikket (árút, értékpapírt) »piacra dobunk«. Mi e kifejezés mögött álló jelenség elméleti tartalma? Nyilván mindaz, aki javak keresésével foglalkozik, tehát a társadalom jelenik meg, elméletileg, a »piacon.« Hogy érthetnők ezt másképp pl. a gabona piacra-dobásánál? A vevők köre nem más, mint maga a közönség (látjuk alább, bizonyos »szétszórt tömeg«) és pedig annál tágabb körben, minél tágabb alkalmazhatósága van az illető cikkeknek. A »közönség« szociomorfológiai szempontból egy sajátos, szűkebb alakulat. A közgazdaságtan ezzel sem elégedhet meg. A piac szó mögött nem egyszer maga az egész társadalom áll. '

Ez a fogalom a jelen közgazdaságában még mindig kaotikus, zavarokat hozó, szétfolyó és mégis szükség van rá. Miért? Mert ez a fogalom szurrogátum, pótlása a szociológiának, közelebről a szociomorfológiának. A mi nézetünk az, hogy e téren sok a teendő még; arról győződünk meg, hogy a piac jelenségeinek leírása egy külön gazdaságszociológia tárgya. S az a közgazdaságtan, amely ma, a szociológia várható lendületének korában elzárkózik a társadalomelmélettől s megelégszik oly olcsó, de olykor fogalmi zavarokat is okozó szurrogátummal, minő a »piac« fogalma mai, vázlatosnak is alig mondható leszögezésében, saját haladásának vágja el az útját. Ügy véljük, ma elérkezett az a kor, amidőn kisebb szurrogátumok helyett egy egész szociológiát követelünk.

A szükséglet. A XIX. század sajátos helyzetben volt a szükséglet problémájával szemben s ugyanoly nehézségeket

^{50/a} Egyetlen közgazdásznál látom ezt némi világgossággal. Philippovich (G r u n d r i s s¹⁰, I. 21. 1.) megjegyzi: A piac »nem tekinthető valaminő helyi jellegű szilárd intézménynek; inkább úgy szerepel, mint minden vevő és eladó eszmei összeköttetése [!], akik tisztán szerződészerűen kapcsolódnak s naponta új kombinációban lépnek fel.« E megállapítás azonban futólagos és sem-további probléma-megérzést nem mutat.

érett annak kutatásánál, mint általában az emberlélek boncolása közben. Hozzá lévén szokva a természet felfogásához, ugyanazokat a gondolathajlandóságokat plántálta át az emberi élet felfogásába. A pszichológiában merev atomformákból akarta felépíteni a lelki életet, lényegesen eltérve a régi, spekulatív filozófiától, amaz atomok mozgástörvényeit, »asszociációkat« kutatva. A lelki életből redukált helyre süllyesztette az akarat szenvedélyes hevét, lendületét, úgy hogy egy fel-voluntarizmusnak kellett a feltűnőbb hiányt – legalább jó szándékkal – betölteni; elsüllyesztette a magasabb, alkotó képzelet finomabb művű szövődéseinek megfigyelését – ezek egyszerűen kiestek a »tudományos«, akkor »kísérleti« pszichológiákból. Jellemző példakép említi Krueger, hogy mesterénél, Wundtnál a fantázia kimaradt a pszichológiából és valahol a Néplélektanban jutott szóhoz a művészet kapcsán. De eléggé feltűnő, hogy a szellemi élet folytonos újra-törekvése, ennek analízise hiányzik az elméletekből. Az új, a feltalálás, Tarde, Paulhan, Baldwin vizsgálatai dacára, éppen oly misztikum maradt, mint volt. Az akarat-élet, a célok, értékeszmék mozgató organizmusának vizsgálata elhalványodott, – így hol tudott volna a közgazdaságtan pszichológiai támasztékokat találni? Hol találta volna meg a »szükséglet« elméleti alapjait?

A közgazdaságtan azonban, éppen sajátos korjellemeiben, a probléma-hiányt nem érezte, mert a fiziokraták – Smith vonalán megindulva, belenőtt a Ricardok, Jevonsok világába s eltárgyasított, azaz depszichologizált minden fogalmat, amit csak lehetett. Egyet azonban semmiképp sem volt lehetséges megfosztani aktív-pszichikaijellegétől, éppen a szükségletet (Bedürfnis) s mert föl kellett vennie gondolkodásába, úgy vette fel, amint azt természettudományi felfogásmódja megengedte: mechanisztikus formában. A szükséglet, a fogyasztás oly valamivé lett, amihez hozzáfűződött egy gondolat: ezt meg ezt »kell« fogyasztanunk, ezt és ezt ki »kell« elégítenünk s nem vette észre, hogy mindez kénysze-

rúen valaminő pszichikai determinizmust hozott magával, egy fatalisztikus árnyalat minden, különben szükségtelen mozzanataival együtt. Az ember előttük nem oly lényként jelenik meg, aki fogyasztani akar s ebben jelentékeny a választása (Wahlhandlung), hanem aki így vagy úgy, ezt vagy amazt választani kényszerül; a fogyasztásban, a szükségletben kényszertudat helyezkedett el, a fogyasztás túl van az emberi akarat világán, benn van a kényszerű adottságok, a kitérhetlenségek objektív körzetében. S itt – egészen észrevétlenül – bent rejtett a csere-gazdálkodásban természetes elv, a liberális kereskedő önmagában hordozott gondolatvilága: a fogyasztás ityen vagy olyan formában az én szuverén birodalmam; a szükségleteket ki »kell« elégíteni, a laissez faire egy o r d r e nature l-re hivatkozik!

Azonban mindez az elképzelés végzetesen téves zavarokat hozhat magával. Ha a fogyasztás útja, a kereskedelmi liberalizmus, monopolizáltatik egy fatalista elvvel, úgy az embereket néni lehet nevelni, úgy az emberek természetűl adott szükséglet-szerkezetek, amelyekben csak mechanisztikus nyomások és ellennyomások vannak. Ama kereskedelem teljesen hibás elméletre vezetett, mert félreismerte azt, hogy ő a szükségleteket nem csak kielégítéssel szolgálhatja, hanem nevelheti, sőt csaknem teremtheti. Nem a szükséglet a szuverén, hanem a valóságban fordítva van a dolog, a szükséglet nigékony (negatív, mint már Marshall jól hangsúlyozta, de pozitív is!): a szükséglet a kielégítési lehetőségekhez képest fog jelentkezni, avagy érvényesülni; a szükséglet nem producens, hajtókereke a gazdasági életnek, hanem maga produktuma kielégítési lehetőségeknek (ez éppen a korszinvonal). Az objektíváló gazdaságelmélet, az objektív szükséglet nem ismeri fel az abszolút természetkényszereket nem ismerő telikus (cél-)élet egész világát s jellemét. Ezzel együtt félreismeri magukat a jelenségeket. Minden fogalom objektív síkra kerül: piac van legföllebb absztrakt homo oeconomicusszal, ár van, ár-mechanisztikus (természet)-törvénvek

alapján,⁵¹ tőke van, munkás van, de az áralakulás, a tőkés és munkás igazi életfolyamatainak pszichológiája nélkül. Érték van és észrevétlen marad az, hogy minden értékben többféle mozzanat szokott keveredni (a vételi érték más természetű fogalom, mint a termelés-cél-érték).

Az ily fogalmi zavarok azonban nem maradtak lokális bajok okozói, hanem messzeterjedő, strukturális zavarokat hoztak magukkal. Vizsgáljuk mélyebben éppen a szükséglet kérdését, annyival is inkább, mert újabban mindinkább térhez jut e fogalom az ifjú társadalomelméletben is s kár volna, ha ez újabb tudomány szükségtelenül bárminő zavart hozna át magával a közgazdaságtanból. A szükséglet jelentkezik 1. mint pusztá, határozatlan tartalmú kívánság, szükséglet-hiedelem, mely differenciálatlansága folytán nem világos sem a felől, mire irányul, sem, hogy mi az, amivel ki lehetne elégittem. Ezt mondhatjuk praedifferenciálódott szükséglet-érzésnek. Ennek a vizsgálata a közgazdaságtanban nem található, de nem is tartozhat ide, mert fel kell írni s m e r n ü n k, h o g y e z a vizsgálat nem lehet más, mint kizárólag pszichológiai. A zavart okozó mozzanat az, hogy ez a szükséglet-embrió is bele van foglalva egy tág, sokféle jelentésű »szükséglet« (Bedürfnis, besoin, want) tág keretébe. 2. A szükséglet emez utóbbi összfogalma egy általános cselekvés-indító motorként vétetik fel. Egyetemes irányú, létrehozva az összes változásokat, aminek elképzelése több író szerint annyiban egyszerű, hogy mindent csak »vissza kell vezetnünk« egy-egy szükséglethez. Azonban ép ez egyszerűnek látszó megoldás hoz létre zavarokat. Mindenek előtt maga a német nyelv egy, a többi kultúrnyelv előtt kifejezhetetlen, feltétlenül értékes distinkciót tesz lehetővé »B e d ü r f n i s« és »B e d a r f«

---

⁵¹ Liefmann már hangsúlyozza (l. ért. 604.) bei der Frage der Preisbildung, die nach der Meinung aller im Zentrum der von der Volkswirtschaftslehre zu erklärenden Erscheinungen steht, treffen sich die verschiedenen Anfangspunkte u. es ist für den materialistisch-quantitativen [sic] Charakter aller bisherigen Theorien charakteristisch, dass das eminent soziale Wesen des Preises in seinem vollen Umfange noch von keinem ihrer Vertreter richtig erfasst worden ist.«

között.⁵² Az első A), egy öntudatunkban jelentkező mozzanat, szükséglet-érzés (hiányérzet) vagy általánosabban: szükséglet-tudat; ez szimptomája annak, hogy tudatunkban, miként egyesek röviden összefoglalni vélik a kérdést, »egyensúlyi zavar állott be«. Ez a hiányérzés azonban maga is igen tág fogalom. Mindenekelőtt lehet hiányérzése egy mechanikusan, már ismétlődésekben jelentkező folyamat-tag elmaradásának, pl. elmaradt táplálék-felvétel esetének. A közgazdaságtan túlnyomólag az ily mechanikus nyomású hiányérzetre gondol. Ez azonban teljesen szubjektív, egyéni, önkényes valami. Lehet, hogy valaki élete fázisában rendkívül zavaró körülménynek találja s élezi ki azt, hogy egy színdarab megtekintésétől elmaradt, avagy egy luxus-cikk megvásárlásától elkésett. Ha a közgazdaságtan arra az általános alapra helyezkednék, hogy ami szükséges, azt ki kell elégíteni, a javak azon célra termeltetnek, hogy szükségleteket, mert megvannak, ki kell elégíteni, mechanikus módon járna el bárminő szükséglettel szemben. Ez téves. Ez nem egyéb, mint az emberi céltudatosság kiiktatása a világegyetem nagy tényezői közül, lemondás és önmegsemmisítés. Egy ésszerűségeen induló közgazdaságtan ellenkezőleg meg fog különböztetni: a) a normális élet-vitel (standard of life) szempontjából jogosult életszükségleteket, hiányérzeteket; b) luxust, ami még. normális irányú ugyan, de nem normális arányú akár az egész társadalom, akár egy társadalmi réteg szempontjából; c) patológikus aberrációt, amely nemcsak szükséglet-kielégítési aránya, hanem iránya szempontjából is hibás.

Emeljük ki azonban, hogy mindez esetekben (a, b, c) nemcsak ténykonstatálással van dolgunk, (van ilyen és ilyen hiányérzetem), hanem már bírálunk, a szükséglet ilyen vagy olyan fajának jogosultságáról vitatkozunk, azaz értékelünk. Itt már vizsgálódásunk túlment a ténytudományi síkon,

⁵² V. ó. a kérdés jelen állására nézve Tiburtius, Der Begriff des Bedürfnisses, Seine psychol. Grundlage u. s. Bedeutung für die Nat. okon. Unrads Jahrbucher f. Nat ok. 1914 721-190

a társadalom politika síkjára tértünk át, ahol már kialakult fejlődés célok jutnak szerephez, amelyekhez hozzámérjük azt, hogy ilyen vagy olyan szükségletérzést elfogadhatunk-e, engedhetünk-e tovább is mechanikus állapotában, avagy ellene kell dolgoznunk. Az elvetett szükségletfaj (pl. iszákosság) szolgálatától a gazdasági munkát természetszerűleg eltilthatjuk.

íme, láttuk, hogy a szükséglet régi fogalmában benn volt egy fatalizmus. s ezt nem ismerhetjük el; hiányzik egy egész kultúrpolitikai mozzanat, ezt viszont követelnünk kell. A szükséglet végül így nem tény-, hanem értéktudományi fogalom!

De térjünk vissza, s állapítsuk meg azt, hogy nem minden emberi akciónk indul ki egy-egy-fenti értelemben vett – szükségletből

Szükséglet, (mechanikus nyomású, ismétlődésekben újból és újból elének álló életfázis hiányérzete), nem lehet minden akciónk alapja. Vannak oly helyzetek, amelyek egészükben újak, új vágynak, új eszmék és akarások pattannak ki a változások irracionális tömegéből; ezek¹ nem »szükségletek«, szükségletekké csak lesznek vagy lehetnek. Ezek kezdeményező akciók, de mivel újak, váratlanok, előre számítani rájuk nem lehet a gazdasági életben. Éppen ezért figyelmen kívül is hagyta őket a régi angol iskola.

A kezdeményező akciók mindenekelőtt jelentkeznek tudatunkban is, mint vágynak s egyre határozottabb tartalmat nyerhetnek. Ez a tudatosság sokféle intenzitású lehet. Mindenesetre azonban ismét pszichológiai problémát (A) képez, még a »Bedürfnis« tág keretei közé eső valami, amelyet (bár jó elnevezésünk nincs rá), lehet d) eredeti kezdeményezés-ingernek mondani

Mindezek után térjünk át a másik szempontra, arra, amit a szubjektív szükséglettel szemben objektívnak szoktunk mondani. Ez a »Bedarf«.

B). Valamlnő szükséglet-érzés nem árulja el azt, »hogy valami valóban szükséges«. Nincs tudat, ami feljegyezné, hogy valamiben reális hiány van. Ha a gép egyik alkatrésze eltörik,

azonnal fog az jelentkezni a működés valaminő zavarában; a társadalom azonban rugékony szervezet s a baj, a valóságos hiány rejtve maradhat sokáig. Ez ama »Bedarf«, mint »o b j e k t i v e konstatálható szükség«.

Itt ismét két szempont jelentkezik: a) egy mechanikus, az eddig elért életminimum küszöbén jelentkező objektív hiány, (lesüllyedés, nyomor), b) egy fejlődésre irányuló szükség, fejlődéshiány, az élet magasabbra emelkedésének megszűnése (stagnálás). Ebből a szempontból az objektív szükségletet (Bedarf) a) életminimálisnak, b) fejlődéshiánynak mondhatjuk, íme, itt is azonban egy kritikai értékelés lép bele problémánkba (»objektív konstatálása« – helyesebben normákból levezetett megállapítása a »reális« szükségnek). Vizsgálatunk itt azonban már nem pszichológiai, hanem közgazdasági.

A gazdasági kutatás foglalkozik azzal, hogy hogyan kell bizonyos eszközöket szerezni; hogyan kell valamit valamivel ellátni. Egyszerűen a feladata sohasem a célok kutatása, hanem az ellátás problémája. A »szükséglet« tág problémája ezen a ponton válik *sui generis* közgazdaságivá.

Vizsgáljuk ezek után a közgazdaságtan második fő fogalmát.

A termelés. A régi felelet világos volt s a végtelenségig egyszerű: létrehozni azt, amivel kielégíthetünk szükségleteket – ez a termelés. Mi azonban már láttuk, hogy a szükséglet fogalmát nem lehet egy egyetemes mozgatóóokig kiszélesíteni. Nem vonatkozhat ésszerűen mindenre, csak az oly tudatos és mechanizálódott akarásra, aminek különleges, következetes nyomása, ismerhetősége éppen ismétlődéses jellegéből magyarázható. A szükséglet tehát speciálisan h a b i t u á l i s valami. A termelés mindenestre legnagyobbbrészt már meglévő szükséglet-rendszer kielégítésére rendezi be magát, amennyiben éppen csak ez az, ami előrelátható. Azonban, aki jól elismeri a fejlődést, tudja, hogy az előreláthatóság tiszta esetei ritkák. Vég-

telenül egyszerű volna a fejlődés, ha a régi termelésfogalom értelmében egyszerűen a szükségletet fel kellene csak keresnünk s kielégítenünk. A gazdasági élet így nem ismerné a rizikót, hanem ha bármi áron is, egyszerűen elkészítené egy »szükséglet-inventáriumot«, s ezzel a dolog meg volna oldva. A termelés régi fogalmában nemi egyéb van, mint tudata és igénye a fejlődés céltudatos irányíthatásának. Már láttuk fennebb, hogy a termelés és fogyasztás fogalma ketté vált a közgazdaságtanban. Mi az oka ennek? Mindakettő átalakulási folyamatot jelent, amely bizonyos célból történik. Amint termelésünk bizonyos célra, úgy-fogyasztásunk is bizonyos cél képzete alapján történik. Hogy ez utóbbi mégis különböző az előzőtől, annak okát abban találtuk, hogy az elsöben több aktivitástudat és telikus (cél-)tartalom van: a termelést magunk végezzük. A fogyasztásnál bizonyos függéstudat jelenik meg: itt a természet folyamatai inkább magukkal ragadnak bennünket, tudatos aktivitásunk csekélyebb, a racionális irányíthatóság mértéke alászáll. (Ámde éppen ez alapon annak a gazdaságtannak, amely az emberi autonómián indul meg, nem is lehet főfogalma a fogyasztás). A termelés emberi akció, a fogyasztás-természeti tünemény.

A termelés is azonban mindvégig komplikált fogalom marad a közgazdaságtanban. Termelés: az összfejlődésből vont racionális szegmentum. A gazdaság a szokottnál általánosabb nézőpontja tehát így formulázható meg: hogyan lehet a fejlődés racionalizálásához eljutni a legkisebb készlet- és munkabefektetés elve alapján. Ez a szempont is hasonlóképp komplikált, mert egy érték gondolatba, de egy tényfelismeréshez is kapaszkodik: kell és lehetséges egy lehetőségig minimalizáló munkabeosztás a társadalmi életben – oly természetes elv ez, amely gondolat tárgyává alig lehetett; ép ezért, alig átgondolt kérdés ez a maga nagyméretűségében. Már a »klasszikus« angol elméletek első kritikusai felismerték a felötlő tény, hogy a termelés tudatos irányítását nem mutatják a folyton előálló krízisek. Hogy a megoldás késett, annak oka az, hogy

a klasszikusoknál előtérbe nyomult a magángazdasági elv s a vagyont nagyon is kizárólagosan, mint magánvagyont tekintették.

Vajjon a vagyon fogalma is oly egyszerű, mint az első angol közgazdászok elképzelték?

A vagyon fejlődés-eszköz, ez pedig nem mérhető le önmagában, a gazdasági értékelés nem lehet sohasem immanens, hanem relatív, a fejlődés-célhoz képest történő. Látjuk ismét a legvilágosabban, hogy ezzel a beállítással a termelés s ezzel a vagyon kérdése az egész közgazdasági elméletben feltétlenül kiemelkedik az okság, az adottság, a pozitív magyarázat-igény síkjából s áttevődik egy fejlődés-telikus irányvonalba. Az életirányzottság nem lehet egy önközpontú gazdasági probléma, azaz ismét konstatáljuk, hogy amint a szükséglet, úgy a termelés fogalma is alapjában több, mint gazdaságelméleti kérdés. Hol találja meg végre is a gazdaságelmélet a maga sajátos problémáját?

Az a gazdaságelmélet, amely nem tudott pozitívá, azaz tényelméletté, nem tudott axiológiaivá, azaz értékelméletivé válni, korántsem veszít jelentőségéből, ha fel nem szívható, heterogén problémákat magából kirekeszt és zavarmentesebb szempont után néz. Sem tény, sem értékelméiét – mélyen húzódó szerkezeti sajátosságként ütközött ki az a gondolat, hogy marad a közgazdaságtan – módszer-elmélet, amely átvesz bizonyos tényeket (erők), átvesz⁵³ bizonyos célrendszert (ethika, társadalompolitika), lényegében az eszköz-Jellegű problémák körét annál biztosabban szoríthatja magához. Így állott elő teljes súlyában a már gyakran több gondolkodónál felmerült formális-gazdasági gondolat, hogy éppen

⁵³ A végső céltűzésnek megfelel a telikus-normatív tétel, ebből folyik az eszköz-normatív. Míg az első a gazdaságtan átveszi, addig az utóbbit maga formálja. Ez a lényeges tudományelméleti határvonal kívül maradt a »gazdaság és etnika« kérdését nem ritkán zavaros özőnben élénk táró irodalomból. Azt sem szabad azonban (egyoldalúan kiemelve a gazdaság másra irányulóságát) figyelmen kívül hagyni, hogy az eszköznormatív tételek gyakran nem kevésbé fontosak, mint a célnormatívák.

az economic principle alapján kellene megindulni, amely szerint nem az a szempont, hogy vagyon keletkezzék, nem az, mi jó létre, hanem hogyan jó létre. Ebből jó létre az elv: »gazdaságosan« kell intézni m i n d e n t; a kérdéseknek így azonban oly özöne merül fel, hogy a gazdaságelméletet még inkább kiszélesítjük.⁵⁴

Az a tétel, amit egy distinkció tömörít magába (a közgazdaságtan »eszköz-normatív«) arra vezet, hogy a vagyon fogalmát mind tisztább formában vegyük fel. A »science of wealth« volt az, amiből egykor kiindult a mi tudományunk s ez, már rámutathatunk, ma szorosabban a készlet fogalmában áll előttünk. „Azt fogjuk tehát vizsgálni, hogy ha a közgazdaságtan kénytelen – a bemutatott tudománystrukturális nehézségekre való tekintettel – a kezébe fogott problémacsomót szigorúbb szempont alá egységesíteni, hogyan lehet ezt keresztül vinnie egy, új, helyesebben meglátott fogalom: a készlet alapján.

A készlet, mint alapfogalom. Mindjárt kezdetben védekeznünk kell a készletfogalom könnyen beálló téves alkalmazása ellen. A készlet (Vorrat) fogalmát újabban erőteljesen hangsúlyozták (H. Levy), miután felmerült a háborúban, a csere-elzártság állapotában, különös jelentősége Ezzel azonban könnyen tévútra is jutottak, miután a készlet a »n e m z e t«-gazdaság keretében vizsgálandó problémává szorítottatott össze. Még nehezebb komplikációk és egyoldalúságok állanak elő akkor, amidőn a készletek tisztán magángazdasági szempontból vesszük vizsgálat alá. A kérdést eleve szélesebb alapon kell felfognunk. A készlet mint geo-ökonómiai fogalom bír elsősorban jogosultsággal. A »köz«-gazdaságtan a legáltalánosabb formában kell, hogy kutassa a gazdasági életfolyamatokat és így szempontját nem szabad összecserélnie a magángazdasági alappal; annak dacára, hogy a mai közgazdaságtan – ismét »klasszikus« alapon – erre számos utat nyit, ahol a probléma kellő általánosságáról le-

⁵⁴ A gazdasági alapelvre nézve v. ö. az V. részletproblémát.

csúszik szűkebb síkokra. A készlet: emberiségkészlet. A szempont az emberiség anyagi létfeltételeinek vizsgálata s biztosítása.

Tekintsünk vissza eddigi vizsgálódásunk útjára. Egy egész sereg oly fogalomra nézve, melyek éppen főfogalmai. az eddigi gazdasági elméletnek, megállapítottuk, hogy mind túlmennek a közgazdasági szempont jogos szféráján. A szükséglet javarészben sui generis pszichológiai fogalom, a termelés és fogyasztás, a jövedelemeloszlás, sőt még a vagyon fogalma is mind átvezetnek más szempont területére. Legfőbb, zavart okozó fogalom: az érték fogalma s ez átvezet egyik legáltalánosabb tudomány szférájába: az axiológiába. Ezzel szemben található oly fogalom, amely sui generis közgazdasági: a készlet, amelyet azonban nem szabad magángazdasági fogalomnak tekintenünk, hanem geoökonómiaiinak! Később közzeendő dolgozatunk⁵⁵ bővebben kifejti, miért s mikép szükséges e fogalom köré csoportosítani a gazdasági problémákat. Ebből álljon itt röviden néhány vezető szempont.

Az eddigi gazdaságtan a javak, illetve az érték fogalmából indult ki s annak forrását valaminő tárgyi tulajdonságban kereste. Ez vezetett az objektivizmus mértéktelen kiterjedésére. Egy másik iskola a szükséglet fogalmához kapcsolódott, az alany momentán pszichikai állapotának vizsgálatához. Ebből egy szubjektivizmus indult ki s terjedt szét a gazdaság-elméletben. Mind a kettő feledte, hogy a gazdasági életfolyamatok vizsgálatánál az emberi élet céljainak (telikus, azaz c é l-tartalmának) folyamánnyaképp az »ellátás« kérdését kell kutatás tárgyává tennünk; a gazdaságtan eszköz-funkciók vizsgálatával foglalkozik. Az eszköz-érték azonban az értékek végtelen skálájának csupán kicsiny, és sajátos jellegű osztálya: a közgazdaságilag kezelhető javakat teszt ki. E korlátozás nélkül az érték fogalma mértéktelenül szétörrüik egy tudományba össze nem foglalható módon, íme Pl- egy folyó is érték, egy fürdőhely klímája és a vidék szép-

⁵⁵ A készlet fogalma.

sége is érték, de ezek közgazdaságilag nem kezelhetők. Emberek között stabilizálódott viszonyok, mint azt üzletek eladásánál látjuk, szintén értéket képeznek, de ez sem sui generis közgazdasági érték. Vannak szellemi értékek, amelyek szintén másneműek: közgazdaságilag nem kezelhetők. A régi, klasszikus közgazdaságtan a forgalombahozhatósággal és a korlátolt mennyiséggel (mellyel az u. n. szabad javakat küszöbölték ki) próbálta meg azt, hogy hozzájusson egy – szükségesnek érzett – szorosabb közgazdasági fogalomhoz. Mindez azonban homályosságokkal jár. Minő világosan rájött már Ricardo (a csökkenő földhozadék törvényével kapcsolatban), hogy van a termelésnek oly ága, ahol különös jelenségek (a munka-növelés és a termés-növekedés aránytalansága) figyelmeztetnek az érték sajátosságára. A »föld« másféle érték, mint egy árucikk: a Föld viszonyainak ismerője az, aki itt utolsó fórumként dönthet az értéket illetőleg s nem a közgazdász. A javak közgazdasági jellegének determinálásánál a forgalomba-hozatal nem képezett kellő alapot, mert a forgalomba-hozhatóságot szimbolikusan értelmezték (forgalomba hozható egy szellemi érték, patent-forgalomba egy geográfiai érték, kitűnő kikötőhely stb). Mi más úton keressük a közgazdasági javak fogalmát. Mindezek előtt a földrajzi 'értéket' kiküszöböljük és azt mondjuk, hogy csak oly javakról lehet szó, amelyek 1. a földi felületről leválaszthatók s ezzel szorosabb értelemben szabad rendelkezés tárgyává tehetők. Ez azonban még további feltételekkel együtt fogja megengedni a közgazdasági javak közelebbi körülírhatását. Így mindenekelőtt csak oly javakról lehet szó, amelyek 2. hozzáférhetők; e nélkül ugyanis ésszerű beavatkozás a termelés-, illetve átalakulás-folyamatokba nem képzelhető el; 3. birtokba ejthetők és pedig úgy egyesek, mint közösségek által, mert ez szükséges ahhoz, hogy egyesek vagy csoportok gondoskodásuk tárgyává tehessék azokat; 4. ama javak halmozhatók legyenek – íme máris jelentékeny korlátozásokat tettünk. Mindezeket a fogalmakat magában foglalja

készlet fogalma, amely lehet természeti adottság, lehet eme természeti készlet történeti átalakítása: tőke, mindkét esetben ama jelenség, tény vagy mozzanat nem azon alapon esik a közgazdasági vizsgálódás körébe, hogy érték, hanem mert készlet. Ezen az alapon indulhat ki a legújabb gazdasági elmélkedés elkerülve azt, amire régebbi közgazdászok törekedtek, hogy a gazdaság fogalma mérhetetlen távolságba terjedjen ki. Mi már kezdetben hangsúlyoztuk, hogy egy szétfolyó »gazdaság«-fogalommal semmit sem érünk el, hogy e tág meghatározással nem illeszthetjük be azt a társadalomalkotó tényezők sorába.

2. Egy szorosan gazdasági fogalomnak nemcsak szükségességét matattuk ki, hanem a lehetőségét is. A készlet fogalma az, amely új perspektívát nyújt a mai gazdaságelméletek számára. Nekünk erre, egy határozott jellegű, valóban gazdasági tényre van szükségünk. A régi gazdaságelmélet fennmaradhat akadálytalanul egy didaktikai, propedeutikus és gyakorlati-üzleti célra, egy szigorúan tudományos programú szociológiának azonban egy pusztán didaktikai célt el kell háritani magától s elvileg, szigorúan felvett problémakörrel és probléma-jellemmel kell útnak indulni a társas összefüggés kutatásában.

Mit jelentenek meglévő készletek a társas összefüggésre nézve? Szükségtelen kutatnunk s példákkal illusztrálnunk. Képzelnünk el azt a hipotetikusan általánossá szélesített esetet, amely abszolút értelemben elképzelhetőnek is alig mutatkozik, hogy egyik társas csoportból a másikba minden készlet áthelyeztetik. Ezzel feltettük, hogy a készletek legjavarárszének a talajtól való függése rövidesen megszüntethető és Pedig nemcsak gazdaságilag rentábilis, hanem irracionális módon is. Mi fog ebben az esetben történni? Bizonyára igen lényegesen átalakul az előző társas csoport, struktúrájában felbomlik s más és másféle csoportosulás keletkezik az új készlet-hely s az új készlet-faj lehetőségeihez képest alkalmazkodva A készletben való elszegényedéssel más és más gazdasági, de

szokatlan társadalmi folyamatok is elő állanak, más szokások, más erkölcsök jelentkeznek. Egy túlzó elmélet szerint, mely színes képekkel szolgál, de laza okfejtéssel (B. Adams),⁵⁶ a világtörténeti fejlődés valósággal követi a pénz áramlását. A történet felfogását nem szükséges ennyire és mesterségesen egyszerűsíteni. Annyi azonban bizonyos, hogy a készletnek és (a pénz nem egyéb, mint potenciális készlet) a pénznek jelenlététől függ ennek vagy annak a társadalomnak struktúrája nemcsak gazdasági, hanem sokféle más tekintetben. Ha ma a rendkívüli háborús eltolódások után mind világosabban előttünk áll a pénzviszonyok s a gazdasági erőforrások jelentősége, mégsem szabad elfelednünk, hogy a »gazdasági« tényező: a készletek problémája, mégha olykor sokat is, de korántsem mindent magyaráz.

(V. részletprobléma.) A gazdasági elv alkalmazásáról. (Gazdaságfilozófiai vázlat.)

Hogy miben áll a gazdaságosság, a gazdasági alapelv fejt ki, mely szerint mint már a XVIII. századbéli Quesnay kifejtette, a feladat »d' obtenir la plus grandé augmentation possible des jouissances par la plus grandé diminution possible des dépenses«; ugyanígy Földes szerint⁵⁷ ez elv alapján »a lehető legkevesebb áldozattal a legnagyobb előnyt akarjuk elérni«. Mások lex minimi, olykor takarékosági törvény néven említik. Bárhogyan formulázzák is ezt az elvet, csakhamar kiderül, hogy egy igen komplikált elvvel van dolgunk. A legutóbbi évekig nem ismerték fel ez elv

⁵⁶ Das Gesetz der Zivilisation und des Verfalles, Ném. kiad. Akad. Verlagsanst. Wien, 1907.

⁵⁷ Társadalmi gazdaságtan,⁴ I. 97. Marshall (Principles 341 l.) az erők legelőnyösebb »behelyettesítéséről« (the principle of substitution) beszél. Jevons szerint az élvezet-eredmény növelése (the prinaple of the maximalisation of happiness). Hermann szerint a gazdaság a termelés »kvan-titativ föltülvizsgálata». Wagner szerint (Grundlegung,³ 80. l.) törekvésünl »önként csak oly munkára vállalkozni, melynél az ember benső mérlelése (sié) szerint a kielégülés kellemessége a fáradozás kínosságán túltes«. Stein szerint egy általánosabb elv, a «cselekvés gazdasági» elv, a következőkép hangzik; »ein Maximum von Leistungsfähigkeit mit einem Minimum von Energieverbrauch zu erringen«. (Die soziale Frage im Lichte der Philosophie², 1903. 58.)

többféle alkalmazásának lényeges különbözőségét (holott már Dietzel⁵⁸ közel jutott hozzá): 1. lehet a cél fix s ekkor keressük azt, hogyan lehet a hozzávaló eszközöket »gazdaságosan« alkalmazni (ez a célirányított gazdasági elv); 2. lehet az eszköz fix s ez esetben arra törekszünk, hogy minél magasabb célt érjünk el vele (eszközirányított gazdasági elv); 3. lehet mindakettő, cél is, eszköz is – bizonyos határon belül – variálható, növelhető-csökkenhető; ez esetben arra törekszünk, hogy egy helyes arányt találjunk el eszköz és cél között, vagyis kevés (vagy alacsonyrendű) eszközzel (befektetéssel) sokat érjünk el (ez az egyeztető gazdasági elv).

L. v. Wieser szerint⁵⁹ a gazdasági alanyok a gazdasági előny keresésében vagy 1. közvetlen társaikat tartják szemük előtt (a gazdasági elv: »genossenschaftlich«), azaz egy helyi és korbeli átlag-nyereség színvonalát, mely esetben »gazdaságos« az, ami az ily átlagot megüti; vagy 2. az egész társadalmat (a gazdasági elv: »gesellschaftlich«). Egyes írók a gazdaságosság elvével kapcsolatosan (Lehr,⁶⁰ Schmoller⁶¹) egy egész kiszínezett gazdasági erkölcsstant iparkodnak előadni, leírván az okos és józan gazda életfelfogását. Mások még messzebb mennek: egyenesen a világegyetem jelenségéig, így Oppenheimer.⁶² Minden a legkisebb ellenállás - irányába törekszik az egész világegyetemben. Az erők a legkevesebb veszteséggel érik el céljukat. Az élők világában azt látjuk, hogy az »élet terét« (Lebensraum), miként Ratzel mondja, iparkodnak az élő lények úgy kihasználni, hogy élelmüket nemcsak megszerzik, de nőni is akarnak és utódokat is akarnak hátrahagyni; ebben bizonyos energia-többletre kell támaszkodniok s így nagyon takarékosan kell bánniok erőikkel. »Az amőbától a legmagasabbra fejlődött emberi kultúrközösség szupraorganizmusáig« mindennütt emelkedik a kiadott energia s az elért eredmény mérlegének a jósága: ez teszi az élőlényt emelkedésre képessé.

⁵⁸ Theoretische Sozialökonomik I. (1895.) 175. Lk. Legújabban tisztult formában Liefmannál, Grundsätze der Volkswirtschaftslehre, I, 1917..

⁵⁹ Grundriss der Sozialökonomik (tübingeri kollektiv mű). 1914. I. köt.

⁶⁰ Grundbegriffe der Nationalökonomik² (1901.) 74. és 84. Lk.

⁶¹ Grundriss d. a. H. v. m. Volks wirtsch. lehre, T. 1908.

⁶² Theorie der reinen u. politischen Ökonomie, 1910. 27-28.

Végre is a teremtés koronája legvilágosabban ismeri fel a gazdaságosság elvét (Princip des kleinsten Mittels): nem ösztöneit követi, hanem aláveti magát a gazdaságosságnak. Az elv tehát »mélyen az anorganikusban, sőt a kozmikusban gyökerezik«. Lester F. Ward úgy véli, hogy a természetben nincs meg a gazdaságosság.⁶³ Sőt, a természet rendkívüli mértékben pazarló. »A természet úgy veti el a magot, hogy a szélre, a vízre, a madárra, az állatokra bízza. A legnagyobb rész egy tömegbe a növény mellé esik és saját bősége ítéli halálra. Csak az az egy-két mag, melyet véletlenül valaminő erő kedvezőbb helyre visz s véletlenül betakar, tud kifejlődni. A kicsírázott magvak közül a legtöbb növényé nem fejlődik az ellenség es környezet miatt és csak ritka véletlen szerencse árán érhet el a növény oly kort, hogy fáját folytassa. Ennek az óriási pazarlásnak fedezésére óriási mennyiségű mag terem, így gazdálkodik a természet. Milyen más az eszes lény gazdálkodása I Előkészíti a talajt, kipusztítja a növényi vetélytársakat, gondosan elszórja a magot, megfelelő távolságokban úgy, hogy ne nyomják el egymást s mikor kihajtottak, távortartja a növényi és állati ellenségeket, vizet hoz, ha kell, odaviszi a talaj hiányzó alkatrészeit, ha tudja, hogy melyek azok s így amennyire csak lehet, biztosítja az elvetett magvak növést és gyümölcsözését. így gazdálkodik az elme«. ⁶⁴

íme a gazdálkodás nem egvéb, mint 'gondoskodás. A gondoskodásnak pedig kútfeje a tapasztalat, annak ereje pedig a megfigyelés- és emlékezetben van, a gazdasági elv e szerint maga az á 11 a l á n o s k u 11 ú r k é p e s s é g, az ésszerűség,; Dietzel maga is rájut: a takarékosági elv (Sparprinzip) szerint »a gazdaságban, valamint az ember minden más, [!] célirányos törekvésében követik az emberek ugyanazt a módszert, a takarékoság elvét, ha az ésszerűség által vezetetik magukat.« így válik lassanként ez elv szélessé, általánossá; nem »materális jellegű, hanem formális parancs«; azaz végül is »generelle V e r n u n f t p r i n z i p«!⁶⁵

Mind több és több lett a gazdasági elv tartalma. Kezdetben a javak termelésére szorítkozott, majd mindenféle cselekvésre, a gondolkodásra is (»Denkökonomie«, Mach) és végül – az emberre magára is. Goldscheid igen szellemes munkájá-

⁶³ A haladás lelki tényezői, 22 fejt. Ford. Dienes 255-94.

⁶⁴ A haladás, 273. l.

⁶⁵ Theoretische Sozialökonomik, I. 177 l.

ban⁶⁰ amellezt érvel, hogy a mai, kapitalisztikus kor pazarolja az emberi munkát, az életet. Többlet-értékre törekszik, ezt el is éri, de csak a piaci érték szempontjából. Momentán a mérleg jó lehet, a fejlődés ökonómiája szempontjából mégis rossz. A »fejlődésre való jog« érzete az emberben tiltakozik az ellen, hogy a m a i termelés piaci értéke szempontjából a távol jövőnek olyannyira szükséges ember-energiák tönkremenjenek. A mai gazdálkodás kicsinyes; nem néz a távoli jövőbe. Szükségünk van magasabb, »egyénfölötti célvizsgálatra« (intersubjektive Finalforschung), nemcsak a pillanat, hanem a »tartam ökonómiájára.« Egy újabb kiszélesítés kapujánál vagyunk, ismét a »gazdaságosság« nevében: gazdálkodni kell, mint már List Frigyes is hangoztatta, magával a termelő erővel, az emberrel is.

Jelen kitérésünkben most már megállapítani óhajtjuk, vajjon alkalmas-e ama »gazdasági alapelv« arra, hogy e g y tudománynak, éppen a gazdaságtannak elméleti középpontját képezze?

Érintettük már, hogy ez elvvel »a gazdaságelméletet még inkább kiszélesítjük,« egy »formális-gazdasági« nézőponttá tévén azt, amit azelőtt önálló tárgykörnek gondoltunk. Melyik a helyes, mit nyerünk s esetleg mit veszünk azzal, ha a gazdaság nem mint jelenség-csoport van előttünk, hanem mint a változások, a fejlődés, az átstrukturálódásnak egyik formális mozzanata? Egyes közgazdászok már jó ideje látták a veszedelmet, mely abban áll, hogy így az elv formalitása folytán a végtelenségbe terjesztjük ki a gazdaság fogalmát. Most e szempont Liefmannál ismételtelen fölmerült és pedig határozottan tisztult formában. A XIX. századból öröklődő gazdaságtant mi eddig oly tág és heterogén problémacsomónak találtuk, hogy már ezt is szét kell fejtenünk,⁶⁷ nemhogy újabb szétterjeszkedését megengedhetnők; ezzel a formalitás élvével szemben álláspontunk máris adva van. Tekintsük azonban aquestio juris előtt a q u e s t i s f a c t i-i-t: hogyan jutott ténylegesen a mai szétterjedési állapotába a »gazdaságtan?« Tudjuk, a XIX. század gazdaság-el-

⁶⁶ Entwicklungstheorie, entwicklungsökonomie, Menschenökonomie, 1908 93. lk.

⁶⁷ Pl. Külön kell választanunk a népesedés elméletét (v. ö. az előbbi fejezetet); külön magángazdaságtant, magánüzem-technikát kell rendszerezni. Ki kell védenünk a szükségletek pszichológiáját, a jövedelemeloszlás tanát: az értékelméletet az axiólogiába utaljuk.

mélete több tekintetben a kor-viszonyok folytán egyoldalúvá vált, mert ha az egyes tudományok mind összefüggésben vannak valamiképp a kor általános irányával, a közgazdaságtan annál inkább a korhatást követi. A liberalizmus folytán 1. telítődött a közgazdaságtan magángazdasági szempontokkal, sőt, mint megjegyezték, egyenesen »üzleti- vagy magánnyereségtanná« vált. A »termelés« fogalmában koncentráltan van meg a kor gondolkozása. Amidőn az átlag-gazda azt mondja: ezt és ezt »termelnünk« kell, beléhúzódik az a gondolat, hogy természetesen valaki számára kell azt termelni; ezzel a magángazdasági szempont már belépéséhez van közel. V a l a m i n ő célra kell termelni, a célba pedig belekapcsolódik a »nyereség« szerzésének gondolata. Mind a kettő valóban kistávlatból, mikroanalitikusan nézi a dolgokat. Tudjuk már, hogy a termelés nem más, mint egy speciális változsfaj, amelynél az ember beleavatkozik a fejlődés vadvízszerű folyásába s akaratát érvényesíti tudása, azaz a »célszerűség« korbeli színvonala szerint De kinek a számára kell ily változást irányítani? Bizonyára a társadalom számára; minő célra? Bizonyára a fejlődés céljára. Ekkor pedig nem egy technicista termelés-ökonómiáról, hanem fejlődés-ökonómiáról kell beszélnünk – a tudomány oly szempontja ez, mely általánosságával minden esetre megelőzi a kistávlatú magángazdaságtani nézőpontot. Azt látjuk 2., hogy nagy kérdések alig jelentkeztek a kor tudatában s ha igen, más közgazdaságtani problémák alá temetkeztek. Tekintsünk pl. arra, hogy hogyan fogták fel a készlet kérdését. A XIX. század a bő készletek százada, egy, minden valószínűség szerint abnormis életkönnyűségű kor, amelynek irányát a közlekedési forradalom adta meg: ezzel egyszerre feltárultak a Föld minden tájának kincsei, készletei s a magasabb üzleti és technikai tudású Nyugat kultúrterületére özönlöttek – hirtelen. Nem tűnt fel a liberalistáknak, hogy más, igen sűrű népcentrumok (India, Kína) egészen másképp és sokkal szerényebb alapokon vannak felépítve, aránylagosan jelentős kultúrát tartanak fenn, annak dacára, hogy mitsem tudnak a világgészletek gyors feltárulásáról. Mi lesz, ha majd ők is versenybe lépnek? Le tud-e majd a Nyugat térni a készletekben való dúskálásról? Mi lesz akkor a visszaszerveződéssel? A szűkesség (Knappheit) gondolatát a XIX. században az éppen sokat vitatott s a század folyamán valóban be nem vált Malthus-problémák tartották fenn, de általában hibás mederben. Fenn maradt mint tény, hogy-

geo-ökonomiailag – a készletet nem is tartották problémának. Már pedig éppen ez a gazdasági problémák centruma s ezzel nagy súly esik egy oly *lex minimi-re*, amelyet sem magángazdaságilag, sem aggályoskodó pénzügyminiszterek felfogásához hasonlóan nem lehet beállítanunk.

Ha a készletbe XIX. században elfulladt a gazdasági elv, valószínű, hogy az oly rendkívül gyors készlet-elfogyás folytán, minő a világháború volt. újból felmerül a probléma; ki fog derülni, hogy a készlet-elhasználásnak 1. mindig van idői (s radiológia i) szempontja s 2. mindig van társadalmi szempontja. Ha így tekintjük a dolgot, ismét többféle gazdasági elvet fogunk találni. Van 1. egy társadalmilag k van ti fik á l ó, azaz elosztási elv, amely a háborús közellátásban máris (bár egyelőre igen tökéletlenül) aránylag gyorsan meg valósult úgy, hogy nem is volt az elképzelhető csak egy évtizede is. Ez elv csak folytatódni fog nagyban; amint ma magánháztartások számára kvantumokat osztanak ki, lehet, hogy nagy, világgészleti kérdésekben (pl. kőszén) államközi szervezetek fognak fellépni, melyek a társadalmi kvantifikáció küzdelmes problémáit megoldják. Ezt a liberális kor nem igen sejtette, avagy mindenesetre nem gondolta elég közelinek.

2. A gazdasági alapelv e g y i d ő - ö k o n ó m i á t is létrehoz: a készleteket fel kell osztani nem társadalmak, hanem korszakok szerint. Ez a gondolat: mindent akkor felhasználni, amikor éppen a maga kora érkezik el, megvan eléggé tudatosan több írónál, (kímélten Széchenyinél is) a kellő sorrend elvében. Mi történik egy jövő korban, amidőn az előző kor újból nem termelhető készletet alacsony célokra használt fel? (Minő laza volt a »termelés« szó jelentése, amidőn ugyanúgy beszéltek egy kimenthető bánya «ermeléséről», mint akar a gabonaföld termeléséről!) Bizonyára felmerül a gondolat, hogy a legfontosabb világjavakat, melyek egyszersemindenkorra, minden alakjában kimeríthetők, csak oly mértékben vegye igénybe valamely kor, aminő mértékben létfeltételéhez feltétlen hozzátartozik. Az elv ez: minél gyorsabban kimeríthető valaminő világgészlet, ama cikket annál kevesebb mértékben helyes egy átlagos és általános fogyasztásnak ellenőrzés nélkül átengedni; minél szűkebb a készlet annál mag ás a b b r e n d ü elemi szükséglet számára kell azt fenntartani. Ez az arányba hozó elv, mely jövő korok normális fejlődhetésére számít, kiesett lényegében a készletekben gazdag XIX. század gondolkodásából. Pedig ez az idő-ökono-

mia a gazdasági elv egész új interpretációját jelenti, egy stádio-ökonomiai szempont elérkezését. Íme, eléggé messze eljutottunk a szűk liberális gondolkozástól s most még egy korjellemzőről kell megemlékezni. A XIX. század 3. egy m a t e r i á l l s t e c h n i c i z m u s százada, amely azt nézte, mit minő anyagokból s anyagokká termel s ezzel csak az anyagi-testi munka nehézségeit, igazi fáradozásteljességét és költségességét becsülte kellőkép, így történt, hogy alig néhány kutató (Hermann, Schäffle, Liefman) jutnak arra, miszerint a közgazdasági és technikai munkát különválasztva a gazdálkodásban ama »belső mérlegelést« (A. Wagner) is kellő nyomatékkal felismerték. Liefmannai már jól látható, hogy a gazdálkodás egy finom, mérlegelő, elosztó munka, a helyes diszponálások sorozata. Előtérbe jut így éppen a szellemi munka.

Mi történik már most, ha Liefmannál kirekesztjük a »technikát« a gazdaságból (mert az bizonyos, hogy a termelés régi fogalma: létrehozni anyagi szükséglet! javakat, túlságosan egyoldalú volt)? Ez esetben a gazdasági elv újból eltolódik és most már a szellemi munkát is megpróbálják »belső mérlegelés« tárgyává tenni, kvantifikálni és a hozott »áldozat^ és az elért, »előny«, »élvezet« vagy eredmény mértékét megállapítani, így viszont egy (szellemi) kultúr-ökonomia alakul ki. Van már tehát háromféle ökonomiánk, gazdasági elvünknek háromféle alkalmazása folytán. Melyik legyen ezek közül a tulajdonképeni gazdaságtan? A másodikban mi hatalmas méretű történetfilozófiai problémákat ismerünk fel: elosztani kellő arányban az energiákat korok között. De az első és harmadik alkalmazásban is egy magasabb szempont van: általában a fejlődés bizonyos fajú racionalitásának kifejezése.

A gazdasági elvvel, ha oly túláltalánosságban, formálisan vesszük fel, mint eddig szokás, a végtelenségbe jutunk. S kiesik kezünkéből – maga a közgazdaságtan.

D) A szellemi erők. Kollektív pszichológiai kiindulás.⁶⁸

A társadalomalkotó erők sorában utolsónak jegyezzük fel a *szellemi tényezőket*, azokat amelyek legelsősorban vonták magukra az eddigi kutatók figyelmét úgy, hogy Baldwin, aki

⁶⁸ E fejezet – bővítésekkel – »A nép- és társadalom lélektan jelen állása« c. alatt megjelent az »Athenaeumban.« 1920.

a legkifejezettebb álláspontot foglalja el, a többi tényezőket mind extraszociálisnak mondja, a szellemi tényezőt tekintvén voltaképp társasnak. A szellemi tényező fontossága azonban mindenkor feltűnő volt, már Comte-nál, már a »történeti eszmetanok«⁶⁹ korában.

Mégis sajátos az, hogy a szellemi erők alapvető megvilágítása egész a mai napig hiányos maradt. Mi a kollektív (társas) pszichikai összefüggés? Hogyan hat egyik psziché a másikra? Külön világ-e minden egyénlélek, mint Leibnitz monaszai, amelyeknek nincsenek ablakaik? Mi az Én, ez az önmaga felé megvilágosodó valami, de ami mások számára voltaképp misztikum? A legkülönbözőbb szempontok, problémák tetődnek fel s vethetők fel anélkül, hogy a mai tudományban azokra nézve nemcsak kellő, hanem valamilyen feleletet is tudnánk kapni.

Ma új szempontok merültek fel egyszerre: az egyik a megértés szempontja, amelyet jelen sorok írója kísérelt meg először rendszeres vizsgálat alá vetni.⁷⁰ A lelkek közötti hézagot áthidaló interpszichikai megismerés elmélete bemutatja, hogy az amit a tudomány interpretációnak, az élet megértésnek nevez, 'hogyan folyik' le, hogyan lát bele mintegy egyik tudat a másikba, hogyan tekint az előálló lelki nyilvánulatok (szimptomák) mögé. Mindez megismerési folyamat, mert csak arra vonatkozik, hogy biztos tudomást szerezzen egyik tudat a másik tényleges állapotáról; de nincs benne áthatás, minő a szuggesztíó, a lábírás, melynek lélektani kutatása szintén még előttünk van. Amidőn Tarde – élete végén – közzétette programját,⁷¹ nagyon is világosan tanúskodott amellett, hogy

⁶⁹ V. ö. Goldfriedrich művét. Die historische Ideenlehre in Deutschland, 1902.

⁷⁰ Dékány: Bevezetés az interpszichikai megismerés elméletébe. A történelmi megértés. Kolozsvár, 1919.

⁷¹ L' interpsychologie, 1904. Archives d'anthropologie criminelle, 19. köt. 537-564. Ugyanitt v. ö. már előbb a hasonlóképp vázlatos programroot tartalmazó cikkét: L' action intermentale, 16. kötet. (1901.) 168-195. lk. E dolgozatok a kevésbé általános folyóiratban csak újabban estek a kezünkbe

minő messze áll még a probléma attól, hogy szakavatott kézből egyenlőre csak kiindulhasson. Tarde nem volt pszichológus s hogy érdemei vannak (kezdetben intercerebrális összefüggésekről beszélt, az agyak közti- lelki összefüggést óhajtotta kutatni,) annak oka az, hogy mégis meg tudta látni azt, hogy van itt egy sajátos probléma, az én Énem s a mások Énje közötti hézag áthidalódása.

Tarde után már jelentősebb kutatók léptek fel, az olasz Rossi, az amerikai Ross, sőt egész iskolák,⁷² amelyek meglátták, hogy a szellemi összefüggések kutatása 1. széles alapvetést, 2. önálló elemzést követel s csak egy önálló társadalomlélektanban történhet. A lényeg tehát: a probléma maga tudatosult és önállóvá lett.

Mindamellet a társadalompszichológia mai állapotát nehéz egységesen jellemezni. Főoka mindenesetre abban van, hogy sajátoságos pszichológiátlan félreértések folytán (szabadon ennyit egy kidolgozás alatti munkánkából⁷³ előre közölni) egyes kutatók még mindig nem ismerik el polgárjogát minő Simmel,⁷⁴ mások (mint Ross⁷⁵) nem adnak” semminő elméleti alapvetést, ismét mások valamiként az egyénpszichikai kutatásokba beolvadónak látják az egész társadalompszichológiát (Wundt).⁷⁶

Számos kritikus lépett fel, akik nem tudták elképzelni,⁷⁷ hogy a pszichológia nem szorul rá egy egyéni Én tudatszintetikus hipotézisére, de egy össz-személyiség metafizikumára sem. Akik a legjelentősebb írók, sajátosképen nem pszicholó-

⁷² Az irányokra nézve rövid összefoglalásokat ad Carlo Sganzi: Die Fortschritte der Völkerpsychologie von Lazarus bis Wundt. Bern, 1913.

⁷³ Az interpszichikai bevezetést követve, Társadalompszichológiai elvek.

⁷⁴ V. o. alább a formális módszernél közölteket (8) c. fej.)

⁷⁵ Social psychology, 1911.

⁷⁶ Völkerpsychologie, „1900–1917.

⁷⁷ V. o. Miaskowski, Gesellschaft u. Einzelwesen, 1899. 182. Die Sozialpsychologie im letzten Grunde gehört doch zur allgemeinen oder individuellen Psychologie als ein Zweig derselben, weil ihr Subjekt (oder der Gegenstand ihrer Untersuchung) immer das Individuum bleibt.

gusok. Nincs ma még szervesen kapcsolódó irodalom sem, cs'ak egyes írók vannak szétszórt álláspontokkal, így nekünk is le kell mondanunk arról, hogy a jelen probléma-stádiumot egységesen jellemezzük. Elég, ha a jelen dolgozatunkban szétszórva talált részletek mellett (minők Simmel tana az átlag-alatti csoport-színvonalról, Le Bon magyarázatai – mert éppen pszichológiának nem mondhatjuk – a tömegről, Baldwin genetikus problémaföltevése stb.) kiváló figyelemmel kísérjük a kísérleti pszichológia nesztorának, Wundtnak Néplélektanát. Célunk az, hogy lássuk, mint forognak valamennyien egy probléma körül. Hogy helyes alapon-e, látjuk majd; végül magunk is megadunk néhány szempontot a társadalom-pszichológia helyzetére vonatkozólag.

Mit jelent Wundt »nép«-lélektana? Miért nem használja ő a társadalompszichológia jelölést? Erre nézve ő maga szükségesnek látja kijelenteni: »Az egyes ember nem csupán egy népközösség tagja. Mint legközelebbi kör, körülveszi őt a család; azon hely közvetítésével, ahová születése és élete/körülményei utalják, közepette áll más, sokféleképp kereszteződő társas kapcsolatnak, amelyeknek mindenike függ az évezredes vívmányokkal és örökségekkel elért különleges műveltségi színvonaltól. Mindez a 'néplélektan' kifejezéssel természetesen (sic) csak tökéletlenül jelölhető meg és ezért talán helvesebbnek látszanék az egyénlélektannal egy társadalmi lélektant állítani szembe. Azonban – véli Wundt – ez a jelölés a szociológia fogalmának jelentései által többféle tévedéssel találkozónék. Magasabb kultúrfokon mindenesetre a nép a legfontosabb az életkorok közül, amelyből a közös szellemi «let termékei erednek».⁷⁸ A nyelv, a mítosz, a szokás (Sitté) Wundt szerint a »k ö z ö s szellemi élet termékét« képezik, »super-organic products«, mondaná Spencer s nem eshetnek, mint megoldandó problémák, az egyén-lélektan keretébe. *E* tekintetben helyes Wundt emancipáló törekvése. Kérdés azonban, hogy a néppszichológiai feladatkör

⁷⁸ Wundt, *Volkerpsychologie*³, 1911. I 1. r. 2. 1.

elég tágas-e ama problémák fölvetelére? Minden, ami az egyénlélektanból kiszorul, akadálytalanul helyet talál-e ama »néplélektanban?« Úgy véljük, itt már nehézségek vannak, amelyekkel Wundt nem számolt eléggé.

Mi a »Volk«? Úgy látjuk, hogy a franciák⁷⁹ nem minden ok nélkül voltak zavarban, amidőn a »Völker«-psychologie-t nyelvükre le akarták fordítani. Psychologie e t h-cique, psychologic collective vagy s o c i a l e⁷⁹ mind más jelentésűek, mint W. néplélektana s ennek a homályosságnak eloszlatására W. maga igen keveset tett. A »Volk« szóban nem kevesebb, mint háromféle jelentés szerepel és pedig 1. a nép absztrakt egyénekből álló homogén tömeg, azonos történeti sorssal előálló összekerültséggel; e'z volna in abstracto W. népe. Ezt mondhatjuk az a b-sztrakt nép fogalomnak.

2. Egy nép sajátos jellegű valami, ami jellemében különböző más népektől; e különbséget egy, különbségekre speciális módszereket szegző tudomány, differenciális vizsgálat kutatja. Az ily néplélektan differenciális néplélektan; ilyen volna egy Ethnopsychologie, módszere, pro grammja s ezt Wundt maga is mint lehetséges alakulatot tekinti; Lazarus annak idején »psychische Ethnologie«-ről, Wundt »ethnische Charakterologie«-ről,⁸¹ másutt »spezielle Völkerpsychologie«-ről beszél. Az itt adódó nép-fogalmat differenciális nép-fogalomnak mondhatjuk.

3. A nép egy magasabb társas egység, mely a történet folyamán speciális, önalkotta é s egyben más néptől különböző kultúrtartalmat nyert. Itt tehát már egy, előző korokkal szemben jelentkező plus, kultúrérték van följegyezve. Az ily »magasabb kultúrshínvonal« – erre, emlékezhetünk, W. maga utalt az imént – nincs még meg a hordánál, sem az ősi törzsnél. Ezek pszichológiája horda-, vagy törzspszichológia volna. Az

⁷⁹ Norero, La s o c i o-psychologie de Wundt (La philos. allémande au XIX. siècle, Álcán, 1912). 16 l. Lk.

⁸⁰ Mi megkülönböztetésül W. Néplélektanát d e m o pszichológiának nevezzük.

⁸¹ Logik³, III 22. l.

a magasabb alakulat, melyre Wundt utal, a nép, a nemzet, mind már történetileg differenciálódottabb alakulat; itt tehát a történeti népfogalom jelenik meg.

Íme, a jelentések egész sorozata, amelyek eléggé élesen elválnak, de amely Wundtnál homályban marad, sőt további homályosságokkal bonyolódik. Így a történeti nép-fogalom bizonyos összefüggés-jellemét visszaviszi régebbi korokra s ezzel esetleg feltűnőbb anakronizmusok jönnek létre. Másrészt a speciálisan német »Volk« más, mint egyebütt a nép. A nép és nemzet, a XIX. században közeljutottak egymáshoz, a német Kleinstaateri világában azonban nem beszéltek »Nation«-ról s ezt háttérbe szorította a sokkal szintelenebb, bár tartalmában közel eső »Volk«. (A német Volkswirtschaft nálunk nemzetgazdaság lett, mert a nemzet lett a politikailag is összetartott népegység). Az utóbbi szintelenebb árnyalat tartja vissza Wundtot a nemzet pszichológiájától egyrészt, másrészt pedig az, hogy a nemzeti külbelsőség szempontját érvényesítve differenciális kutatásba térni nem óhajt.

W. megírja ezzel a magasabb népközösség pszichológiáját, azaz csak egy társadalmi alakulatét. A dolog nem marad így sem világos a hosszú munkával készülő mű keresztülvitelénél. A mű nem elv-hű, amennyiben különösképp áll előttünk, hogy a szorosabb tárgykört (nép) áttöri egy szélesebb módszer: a genetikus. A nemzethez fel kell jutni egy őszállapotú hordától, genetikus lépcsők kimutatása válik szükségessé s végül is tisztán genetikus összeállítást tesz közzé.⁸¹

A társadalom lélektan kérdésfeltevése így mind távolabb jut s mindebből önmaga előtt* tudatossá két tény válik: 1. a nép közösség, mint nagyobb fontosságú társadalmi alakulat, 2. egy labilis anyagú szociológia iránt való bizalmatlanság. Jogosult-e ez utóbbi? Mi úgy látjuk, volt

⁸¹ Elemnte der Volker psychologie, 1911. Itt világos túlsúlyba jutott a történeti módszer s úgyszólván hiányzik a rendszerező (a kettő eltérését Rickert megvilágításában látjuk a legtalálékosabban jelezve).

ebben egy túlzott katedra-óvatosság; W. új alkotását nem merete odakötni egy – a k k o r é s ő előtte – még ingadozó-nak látszó társadalompszichológiai zászlóhoz (amint később Simmel sem merete). Ennek lett a következménye az, hogy minden szilárd törekvése mellett is 1. még igen erős egyénlélektani felfogás maradt néplélektanában; 2. szorosabban társadalompszichológiai kérdésfeltevés csaknem teljesen hiányzik.⁸²

Wundtnál nincs egyes ember, csak népközösség van (csupán az ő individuális pszichológiája szerint látszik ellentmondónak): ebben a népközösségben az egyes láthatatlanul eltűnik, mert mihelyt egyes psziché van, azonnal elősúlyosodik egy kérdés: hogyan kapcsolódik egy kollektív egészhez, néphez? Mert az egyes különválasztása szerinte már individualizmus, az individuális én eloszlását vagy bekapcsolódását közösségekbe azzal magyarázza, hogy – az individualizmus létezését tagadja. Mindebben makacsul fenntartja magát egy módszeresen fix feltevés: a »néplélek« összefüggésmagyarázata époly fölösleges, mint az egyes leieké. »Itt csak amaz aktuális l é l e k f o g a l o m alkalmazható, amely szerint a lélek nem más, mint maga a lelki folyamatok egysége. Egyedül e szempontból határozódik meg az egyes lélek (Einzelseele) és a néplélek fogalmának viszonya és ezzel az egyes viszonya a közösséghez. Bárha kevésbé állhatna ez fenn az egyesek nélkül, mégis nem pusztá összegezése és súlyozódása az egyesek sajátosságainak és tevékenységeinek. Sokkal inkább az egyének kapcsolata és kölcsönhatása ... melyet a közösség, mint olvan hoz be és amely által az egyesekben új, a közös élethez speciálisan hozzátartozó (sic) tevékenységeket ébreszt. A kapcsolat és kölcsönhatás eme közege (Médium) az, amiben a néplélektan tárgyát ismeri fel.«⁸³ Keressük azonban éppen az »egyének kölcsönhatását«, keressük azt, mi ama »médium«, amiből

⁸² V. ö. Volkpsychologie I. köt. I. rész. 19-25. 1k. Probleme der Volkpsychologie, 1911. 51 –8:5.

⁸³ Volkpsychologie⁵. I. k. I. r 21. 1.

származik a közös élet »terméke« s nem találunk rá világos feleletet.

Sajnos, nem elégít ki bennünket az, amidőn rámutat: a nyelv, a mithosz, a szokás arra utalnak, hogy van néplélek s az ily néplélek-termék nem magyarázható ki egyénlelkek pusztá összegéből – a probléma Wundt kezei alatt folytonosan eltolódik. Lássunk egy beszédesebb példát. Hermann Paul egy előttünk tényleg számtalan példában lejátszódó nyelvi jelenséget jegyez fel: egy szó speciális jelentést kap egy egyéntől kiindulván, ki azt »alkalmilag« (okkasionálisan) használja; majd e jelentés általánossá (uzuálissá) válik⁸⁴ s ezt az ezerpéldájú esetet Wundt – tagadja; az egész felfogást elveti, holott egy mégoly kollektivistá felfogás is csak annyit tehet, hogy jelentőségét redukálja, azt igazolván, hogy ha felveszünk ily egyéni indítású szóhasználatot (jelentést), az »okkasionális« jelentés felvételét is visszavezethetjük, bizonyos részben, további társas, lelki összefüggésekre.

Valamely jelenséget egy egyes tudathoz, köznyelven egyénhez visszavezetni még nem individualista felfogás, csak akkor az, ha amaz egyes tudatra való vezetést – elvileg – nem vezetjük tovább vissza egy társas életösszefüggéshez. Egy gondolatot, irányt, eszmét szabad egyenesen Goethehez vagy Tolsztojhoz visszavezetnem, de társadalompszichológiai kutatásomat csak akkor fogom befejezetté tenni, ha ugyan-e tekintetben Goethét, Tolsztojt is visszavezetem társadalomkultúrális összefüggéseibe. A mégoly kiváló, eredeti egyéniség is nem végső pont, hanem átmenet; a nagy egyéniségek nem csupán egyéniségek s egy körülzárkózott mikrokozmoszként élék le életüket, hanem éppen élénken suhant át leikükön egy jelen vagy jelenből kisejtett jövő kortartalom, egy új gondolat formálódik ki bennük, ami más, hétköznapi pszichékben csak formátlanul hever más képzetek között. A nagy embert éppen kiválókép mondhatjuk – miként tömören vázolták – hatásakkumulátoroknak s talán éppen ennek révén

⁸⁴ Prinzipien der Sprachgeschichte, ⁴ Halle, 1909. 74 s köv. 1k.

ismét iránytranszformátoroknak. Az individualista felfogás nem azért egyoldalú, mert ez utóbbi nagyságát, egyéni eredetiségét túlzottan látja, hanem azért, mert az utóbbiból nem következtet tovább az előzőre, az irányteremtés intenzív hevéből a hatásbefogadás hasonlóképp intenzív nagyságára, bensőségére. A nagy elmék maguk is fogékony elmék, akikben az életprobléma örök mélységei kapnak erős embere-n-perspektivákat, nemcsak fogékonyra tevők, hatók, szuggesztív-központok. Wundtnál e problémák – úgy látszik – hiányoznak, mert hiányzik természettudományi iskolázottsága mellett egy eleven életösszefüggésnek éppen szociálpszichológiai képe, erőteljes szemlélete. Hiányzik az a gondolat, hogy a kollektív népelet magában személyes vonatkozásokat fon össze társas »termékké« és Simmel helyesen érezte ki ismét azt, hogy ez a láthatatlan, azonban milliányi életvariációban sodródó életfluidum tölti ki a társadalom egész nagy, szervezeti kereteit. Wundt elobjektíválta az egyént, amidőn belementette a »generelle Bedingungen« sémájába. Már pedig ahol nincs igazi szubjektum, ott semminő pszichológiát elképzelni nem tudunk.⁸⁵

Wundt sok kötetű Néplelektanának egész felépítésében egy hézag található, amely misztikus zománcot ad a legtöbb fejtegetésének: nem tudja megfejttem, hogy amaz * általános feltételek« maguk is minő alapon jönnek létre, hogy a »néplelek«, »össztudat« mint feltétel-összesség minő komplikációból származik. Már pedig e kérdés, éppúgy, mint két egyén lelki kölcsönhatása, alapja az egész Néplelektanának. A közös feltétel-összesség (nép) egész teoriája voltaképp a legkülönbözőbb alapokon építhető fel s feladatunk, bárminő röviden is, W. fejtegetéseit nemcsak negatív kritikával megvilágítani, hanem pozitív tétélekkel is kiegészíteni. Eddigi vizsgálá-

⁸⁵ V. ö. Wundt bírálásához W. Bröner cikkét: Zur Theorie der kollektiven psychischen Erscheinungen, Zeitschr. für Philos. u. phil. Kritik, 142. köt. Felix Krueger, Über Entwicklungspsychologie, 1915. Nálunk Bolgár E. cikkét, Pszichológiám u s a s z o ciológiai ábrán. Huszadik Század, 191H. évf.

taink arra vezettek, hogy a nép-kollektívum pszichikai magyarázatára háromféle elméleti kiindulás van és lehet.

1. Lehet egy misztikus-metafizikai »néplélek«: ösztudat (Gesamtbewusstsein), amely mint valaminő, egyének fölött lebegő, második »személyiség« fogható fel. W. ez ellen tiltakozik (anélkül, hogy minden árnyalatában e jelentést magától távol tudná tartani), mert e metafizikai kérdésfeltevésre szüksége szerinte a néplélektani kutatásnak egyáltalán nincs. 2. lehet a népösszefüggés lélektani alap nélkül létrejövő, tisztán k o r p á r h u z a m o s s á g ból adódó jelenség. W. igen homályosan bizonyára erre gondol, amidőn pl. egy folyamaton (hang változás) több egyén »egy szerre« megy át. A korpárhuzamos jelenség keletkezésének elmélete W.-nál hiányzik, mint valaminő magától értetődő dolog. Holott itt is vannak nehézségek és további problémák. Tegyük fel, hogy egyének vannak előttünk, akiket azonos betűvel jelzünk, mert mindnyájan emberek s így vannak általános pszichológiai egyezéssel. Mivel azonban egyéniségek más és más, azonkívül momentán tudattartalmuk igen változó, két jelet alkalmazunk, az egyiket (alul) az általános jellem (egyéniség) maradandóbb jelzésére, a másikat (felül) a momentán fluktuáló tudattartalom jelölése céljából, így van előttünk az egyszerűség kedvéért néhány egyén:

$$a_1^b \quad a_2^d \quad a_3^e \quad a_4^k \quad a_5^f$$

Keressük már most azt az esetet, amidőn az egyének (1 – n) valaminő közös alapra fognak helyezkedni, »egyesülnek«, avagy valaminő »általános« sajátságot kapnak. Ez esetben pl. létre kell jönnie:

$$a_1^e \quad a_2^e \quad a_3^e \quad a_4^e \quad a_n^e$$

Látjuk tehát, hogy a hatványkitevő helyén álló jelünk mindeniknél azonos lett. Hogyan jöhet ez létre? Úgy, ha $a_1 \dots a_n$ egyén A) kiki a m a g a egyéni módján és magától végigment, egy változáson, a nélkül, hogy egyidejűleg tudott volna mások hasonló változásáról s a nélkül, hogy

ez a változás akaraton alapult volna. Az ilyen változás nem éppen a leggyakoribb s túlnyomólag kevés számú egyénnél jó létre, mint látjuk, voltaképp nem egyéb, mint a »véletlenek találkozása«. Hogy éppen amaz öt egyén ($a_1 a_2 a_3 a_4 a_n$) megy keresztül oly változássorokon, hogy mindegyikben éppen egy: a^e vonás domborodik ki, kivételes dolog.

Az ily a^e állapotot, amely hasonló módon, de egymástól függetlenül létrejött tudatmozzanatból áll, utólag tényként ismerjük fel s. azonnal összegezzük őket, azt mondva róluk: ezek »közös« vonást alkotnak, ez »általános feltétele« valaminő további pszichikai alakulásnak.

B) Lehet az ily közös alapra való jutás, azaz a bizonyos számú egyén ($a_1 a_2 a_3 a_4 a_n$) egyezése (a^e) úgy létrejövő, hogy a fejlődésben bizonyos szükségszerű tendencia érvényesül, amely – k ü l ö n h a t v a az egyénekre – az egyeseket – végül is oda vezet, hogy átmenjenek ugyanazon a változáson és bejussanak az a^e állapotába valamennyien. Ha az előbbi véletlenhalmazódott közös sajátjának mondjuk, úgy az utóbbit lényegesen meg kell különböztetnünk. Az itt létrejövő lelki hasonlósulás fejlődéslogikai szükségéből létrejövő. Mindenki maga – ez a lényeg – »rájő« egyugyanazon változás szükségére; ez amaz igazi korpárhuzamos jelenség, amely észrevétlen ugyan, de lassan hatva, folytonos új – egyéni – belátásokat termelve nagy változásoknak veti meg az alapját.

Ezek az emiített folyamatok mind nem társadalomlélektani folyamatok, hanem egyszerűen azonos tudatmozzanat (e) pusztá találkozásai. A társadalom lélektani folyamatokékeken kívül kezdődnek ott, amidőn az egyesek nem külön-külön válnak hasonlókká, hanem éppen *egymástól* vesznek át hatásokat, élményeket. Itt az alapfeltevés az, hogy az egyének mindenekelőtt tudnak egymásról. Az alapfeltevés: Giddings consciousness of kindje, tudják azt, hogy a »többiek«, akik őket körülveszik, már bizonyos

tekintetekben hasonlóak (hasonló érzelműek, érdekűek, fajúak, hasonló nyelvűek, tanultságúak stb. stb.). Ha két egyén találkozik s egymással beszélni kezd, első feladatuk egymást ki-puhatolni, minő közös alap található köztük (közös érdeklődés-irány, közös műveltségi színvonal stb.) s ha ezt megtalálták, van helye további kölcsönhatásnak. Jól mondták: amidőn egymással beszélünk, előbb egy közös nyelvet kell alkotnunk, éppen »egymás« számára s éppen ad hoc használatra. Egy nyelv-sablon nem mindig segít bennünket társaink lelki meghódításában; itt két probléma van: a) a kölcsönhatás, vita mint bilaterális folyamat, b) a rábírás, a szuggesztió, az agitáció mint egyoldalú folyamat. Helyesen kiemelésben olvassuk: »az emberi életnek érdekesebb, színesebb, változatosabb és végzetesebb fele az, ami önmagán kívül, a m á-sokra való hatásban áll« (Ravasz L.)⁸⁶ . . .

Ezekon a problémákon indul meg a társadalompszichológia s hol van éppen ezekre utalás Wundtnál? Hiszen, ami – legalább – a megértés (interpretáció)⁸⁷ problémája, az sem egyéb, mint zavaros beillesztése a szellemi tudományok alapkövének (a megértésnek) a régóta ismert természettudományi jellegű (deduktív-induktív) módszerekbe.⁸⁸ S ha mégoly kezdetleges is a mode et coutume-imitation (Tarde) avagy a contagion mentale (Le Bon), mégis csirája ez sui generis társadalompszichológiai problémáknak.

Láttuk, Wundt módszerét, amely alapján rejt egy csomó,

⁸⁶ Ugyancsak tőle, egy kisebb cikkből (A beszéd hatalma. Érd. Sz. 1920.) idézzük a következőket, amelyek mind tanúságot tesznek mélyebb pszichológiai problémakiérzéseiről: »Olyan igazságok termik a szónokokat, amelyekben egy darab élet van: amelyik összefüggésben van az én életemmel, amelyiknek bírásával az én életem gazdagabb, teljesebb, erősebb és értékesebb lesz . . . Jogot kell szerezünk arra, hogy az embereknek útját álljuk és kezdjük rábeszélni. Ezt a jogot igazságunkból merítjük . . . Ős igazságok azok, ahonnet a jó szónok jön . . . Van lényében valami reveláció, olyanokat látott, hallott, vagy legalább is álmódott, amit mi kitalálni nem tudunk, de benne lényünk metafizikai alapjelentéseire ismerünk . . .

⁸⁷ V. ö. Logik der Geisteswissenschaften,³ 1908. 78 - 108.

⁸⁸ V. ö. éne nézve Dékány, Wundt és az interpretáció elmélete, sajtó alatt. (Egyet. Phil. Közl)

éppen lényeges s ennek dacára megoldatlan problémát. \V. művében, miként említettük, nagy szerepet játszik az ősi népközösség leírása – olyasfélekép éppen, mint ahogy Tönnies beszél Gemeinschaft-ról szemben a Gesellschaft-tal – leírása már a totemizmus előtti korszaktól kezdve s a népközösség lassú fejlődését fölvezeti – az Elemente der Völkpsychologie szerint (1911) megállapított – első népindividualitások koráig, a »Hősök kora«. (Heldenzeitalter) periódusáig. Ami ezen túl jó, a városi kultúra behatása, a modern forgalmi idők népátalakító képe (»Zeitalter der Humanität« – ismét az Elemente szerint), az már kimarad a genetikus vizsgálataiból. A nép marad egy ősi közösség, Gemeinschaft. Amennyiben Wundt módszere»genetikus, annyiban absztrakt demogenetikus módszernek mondható.

Vele párhuzamosan említünk meg egy másik, figyelemre méltó, indító erejű kutatót, James Mark B a l d w i n t, kinek műve még W. előtt jelent meg (Social and ethical interpretations in mental development, 1897). Az ő módszere⁸⁹ már sokkal inkább társadalompszichológiai s nemcsak sok kérdést lát meg, miként W., de mélyebben is jár éppen pszichikai *oldalról*.

Tarde-hoz hasonlóan, de tőle függetlenül állítja be az utánczás fogalmát, hasonló szélességben, minden társas lélektani kapcsolat magába ölelve, éppen mint Tarde is képzelte. Tarde'módszere azonban egyszerűen analizálja a meglévő társas összefüggéseket úgy, amint azok előttünk vannak s magunk körül tekintve: extrospektív analízis útján megsejmelhetjük őket. Sokan kifejtették s méltán, az, hogy a pszichológia tulajdonképeni módszere, minden formájában végre is nem a magunk körül, hanem a magunk is a tekintés (introspektív). S ha Tarde módszerét mégis extrospektívnek mondjuk, talán nem éri őt semminő vád vagy

³⁹ Idézzük a 2. kiad. után fordított német kiadásból: Das soziale u. sittliche Lebenmerkmal durch die s e e l i s c h e Entwicklung, Deutsch v Kuedemann, Lpz. 1900

félreismertetés; mert tudása szelleme valóban nem szorosan pszichológiai, kutatása általában nem mondható valóban introspektívnek.

Baldwin, az amerikai princetoni egyetem tanára kezdettől fogva hivatásos pszichológus, kinek módszerét egyén- vagy ontó genetikusnak mondjuk. Vizsgálja azt, hogy az egyén általában hogyan nő bele a társadalomba. Hogyan kezdi fejlődését, mint gyermek, hogyan alakul ki lassan Énje (ego), hogyan lép ez Én kapcsolatba a Másvalakivel (alté r), hogyan lesz in abstracto Társá (s o c i u s). Baldwin mindenekelőtt saját elméletében veti fel a kérdést; szerinte a gyermek a Másokat először mint pusztá »valamiket« látja maga körül kivetítve; ez a folyamat »projektív«. A Mások hatása alá kerül,⁹⁰ rengeteg utánpótlás árán a Másokban jelentkező élettartalmakat magába szívja, összpontosítja. Majd igazi alannyá válik, átmegy egy »szubjektív« folyamaton; ismét, midőn egyénisége megizmosodott, tartalomban meggazdagodott, 'most a lelki tartalmat Másokba magából vetíti ki; ez az »e j e k t i v« folyamat

Ez a három nem érdektelen stádium-gondolat mutatja, hogy Baldwinak voltak eredeti⁹¹ meglátásai, volt rendszeralkotó vénája, sőt finomabb észrevételekre is hajlott. Az Én megszületésének leírása után B. leírja, mint helyezkedik el az Én az alterben, a társadalomban, hogyan lesz in abstracto Társ (socius). Az utánpótlás, a tanulás, az észrevétlen alkalmazkodás (mit ő »plasztikus« utánpótlás-nak, Willmann a s s z i m i l á c i ó-nak nevez), a társas élet által a gyermekekre rákényszerített egész társas életkódex elsajátítása stb. finoman elemezzék. Megtalálja a helyét a társadalomba belenövő átlagegyén, meg a zseni is, csupán a bűnös és elfajult elme nem, mert a társadalom maga is szelekcionál, mint a természet.

⁹⁰ I. m. 210. „A projektív mindig a személyekről alkotott oly felfogás, amely az alkalmazkodó-utánpótló magatartásunkat érinti.”

⁹¹ Újabbán Varga Béla arra mutat, mily közel állnak ezek Böhm K. gondolataihoz M. Társ Tud. Sz. 191Ll dec. Természetesen azonban korántsem az egész kérdésbeállítás.

Egyetlen zavaró körülmény lép közbe fejtegetéseibe oly gondolat-szerkezet, melyet Baldwin az ő egész elméletére rákényszerít, a darwini szelekciós elmélet, s ez oly szuverén módon érvényesül nála, hogy minden, valóban pszichológiai szempontot túldominál. Ettől eltekintve azonban módszere gazdag aratást ígér egy, szerencsére csekélyebb ellentmondást még leszámítva. Módszere az egyén lelki genetikája, amely azonban nem épül közvetlen s mindenütt a közvetlen megfigyelésekre, azaz a gyermeklélektanra, hanem félig spekulatív, »dialektikák marad. Tehát fejtegetése általában absztrakt, nem történeti, nem konkrét jellegű, s így módszerét úgy jellemezhetjük, mint absztrakt-ontogenetikai vagy dialektikai módszert, aminthogy – saját szavaival – ő maga is a »személy növekedés dialektikáját« óhajtja felkutatni.⁹² Nem akadályozza meg mindez őt abban, hogy a legérdekesebb rendszeres probléma-feltevésekkel ne lépjen meg bennünket. Műve kidolgozását tekintve elszigetettnek látszik, de eléggé rendszeresen halad s ha meglátjuk azt, hogy a darwini hagyományokon épülő, természettudományi pszichológia helyett egy, a közei jövőben kiépülő, szellemi tudomány hivatott kutatásokra éppen ezen a téren, úgy a legjelentékenyebb vívmányok közé fog tartozni a ma darwini-baldwini gondolatkeretek kitöltése új módszerrel s új anyaggal, így” azonban Baldwin műve számos helyen csak gondolat-vázlat, ahol inkább csak a »probléma-helyet« érezzük, mint a megoldások tartalmasságát.⁹³

A társadalompszichológia virtuóza közé soroznók Sim-

⁹² Egy helyütt (231.1.) igen rövid áttekintést ad a személyiség stádiumairól' 1. a projektív stádium – képzet másokról, mielőtt még köztük és önmaga között különbséget tenne. 2. szubjektív s t á d i u m – képzet önmagáról ellentétben másokkal. 3. ejektív stádium – másokról való képzet, mint ő vele azonos. Itt hangsúlyozza: ez a három nem pontosan időrendben következő, mert a dialektikus mozgás az első és második, a második és a harmadik között az egész életen át tartó, állandó folyamat. De a mondott sorrend a logikus, bár időrendi is [sic], ha nézzük ama hozzátételek szempontjából, amelyeket a gyermek tesz állandóan Énjének gondolatához.

⁹³ Másik műve, *Mental development in the child and in the race*, 1895. Nem. ford. *Die geistige Entwicklung beim Kinde, und bei der Rasse*, Berlin, Reuther u. Reichhard, 1898. szintén nem kiépített, nem gyermeklélektan, hanem csak problémák fölvetése.

melt, ha önmaga nem mondana ennek ellent. Szerinte társadalom-pszichológia nincs s ő maga szociológiát ír (Soziologie, 1908), mégis annyira kizárólag pszichikai tartalommal, hogy műve társadalom-pszichológián kívül alig volna jelentős. Ugyanakkor – a 90-es évek legelején – amidőn Tarde azt írja: *la société c' est l'imitation*, Simmel azt írja: *Die Gesellschaft ist eine Gruppe sich gegenseitig psychisch [...] beeinflussender Wesen*.⁹⁴ Ezt a lelki kölcsönhatást ő újabban az emberek »formális viszonyának« mondja, a szociológiát éppen (és csak is!) eme »formák« tudományának. Látni fogjuk részletesen külön fejezetben (8/G), hogy ama tétel, mely szerint az emberi lelki viszonyformák kutatása tárgya a szociológiának, elismerhető, de nem fordítható így: meg a szociológia tárgya az emberi, lelki viszonyformák kutatása. E helytelen azonosítás mellett azonban azt is igazolni reméljük, hogy a simmeli módszer telve van a legfinomabb, pszichikai analízis-lehetőségekkel s ez a »f o r m á l i s«-introspektív módszer valóban pszichológiai, s igen értékes lesz a társadalompszichológia problémák számos körére nézve.

A társadalomlélektani kutatások élénk lendületben és gyors kialakulásban vannak s mint a hasonló, ifjúí akarásokkal teli tudományok, nemcsak a problémák, hanem a szempontok özönét is árasztják elének. Ily helyzetben, . ahol szokatlan tudomány-virulencia jelentkezik, gyakran egy, mindent átfogó vágy lüktet mindent a maga szempontjai alá rendelni, kétszeresen nehéz, de ezzel éppen kétszeresen szükséges kellő tudomány-köröket kijelölni, amely körökben minden probléma megtalálja a maga helyét. Meg kell állapítanunk a rész-diszciplínák tárgyát, különös figyelemmel el kell határolnunk a könnyen igénybe vett szomszédos területektől, azaz fel kell vázolnunk e tudomány-részek külső rendszerét, egymáshoz való viszonyát. Ezt ma a következőkben látjuk a legcél-szerűbbnek:

⁹⁴ U h e r soziale Differenzierung, 1890. 14. 1.

I. Általános lélektan: pszichológia.
(általános, elméleti szempont).

Alkalmazásai:

1. Társadalomlélektan (szociálpszichológia)
Részletproblémaköre: az (általános) nép lélektan
(d e m o pszichológia: Wundt⁹⁵).
2. Egyénlélektan (intlividuálpszichológia) pl. Lipps T.⁹⁶
II. L e í r ó lélektan: differenciális pszichológia
(különbözet-nyomozó, differenciális leírás), pl. W. Stern.⁹⁷
Alkalmazásai:

1. Társadalmi (szocio)-pszichografia
Részletproblémakör: fajlélekrajz (e t h n o-pszichológia), pl. Fouillece.⁹⁸
2. Egyéni pszichografia; lélekrajz, pl. Margis.⁹⁹

Ez az áttekintés, ha nem is teljesen, de jó részben meg fogja világítani a társadalompszichológia helyzetét. Mindenekelőtt feltűnő az, hogy nincs alárendelve az egyénpszichológiának, hanem mind a kettő egy oly általános (elméleti) pszichológián épül fel, amely alapul szolgál minden lelki életfolyamat magyarázatához. Az eddigi felfogás, melyet pl. Miaskowski képviselt, ez általános, mintegy elvi tudományt különállóként nem tudta elképzelni, hanem az egyénpszichológiában kereste azt. Ez a legnagyobb fokú tévedésre vezetett, mert végre is úgy tűnt fel a dolog, mintha a társadalomlélektan csak egy kicsiny, talán függeléként közölhető fejezet volna az egyénlélektanban. Sőt sokan úgy képzelték, hogy ez is nagy engedmény, mert voltak radikális tagadók is, mint Simmel. Hogy ma másképp látjuk a dolgot és egy általános pszichológiát, mint elvek tudományát mind a kettő fölé helyezünk, onnan van, mert

⁹⁵ Völkpsychologie; 1900- 1917. 8. kötet.

⁹⁶ Leitfaden der Psychologie; természetesen bármely átlag lélektan többé-kevésbé jó például szolgálhat.

⁹⁷ Die differentielle Psychologie in ihren methodischen Grundlagen, 1911. természetesen nem csupán a módszeit illetőleg.

⁹⁸ Psychologie du peuple francai s, 1898. Sajnálatos, hoiiy jobb példára ez idő szerint még mindig nem tudunk hivatkozni.

⁹⁹ I. A. Hoffmann: Eine psychogiaphische Individual-analyse, 1911.

Élesen látjuk, mi az egyéni és mi a társas lelki élet eltérősége és éppen ezért, mert ezt már látni vagyunk képesek, látjuk azt is, hogy vannak általános tények mind a kettő fölött. Nincs itt helyünk e kérdést bővebben kifejtem s ezért csak illusztrációul közlünk néhány oly elvet, amely sem egyéni, sem társadalompszichológiai, hanem fölöttük áll, »minden« tudatéletre vonatkozik.

Minden tudatélet sajátos belső rendeződést mutat, amely folytonosan előrehalad az időben. Idősorba kell állítanunk, ebben felfognunk minden lelki jelenséget (ehhez képest a szukcesszív rendeződés leszögezéséhez egy szukcesszív nyelvre van szükség).

Minden lelki jelenség egy tudatszükséglet állapotában válik tudatossá, melynek észrevett s leggyakrabban akaratos formája a figyelem, érdeklődés stb. E nélkül nincs lelki élet, tudatos tény; de ebből viszont az következik, hogy a tudatéletet mindig csak rész-irányában szemlélhetjük és rész-jelenségeket látunk meg benne, éppen mert megfigyelünk (v. ö. pl. a Wundt féle »vonatkoztató analízis« elvét).

Minden lelki jelenség csak másokkal együtt bontakozhat ki, amelyekből csak kiemelkedhetik, de a melyektől el nem válhat. Ebből egyetemes összefüggéstudat is keletkezik, az Én számos formája.

Minden lelki élet összegében különböző egy mechanikus lefolyástól; van benne lendület, megállás (Stauung, Lipps), benne megnyilatkozik egy szabályszerűség felé csupán közelítő ritmikus jellem.

Minden lelki életben van egy begyakorlás-lehetőség, amelynek révén a környezethez könnyebben és gyorsabban (azaz gazdaságosabban) alkalmazkodhatunk (V e r d i c h t u n g, Lazarus) és bizonyos határokon belül a jövőt előkészíthetjük. Stb.

Ezeket a példákat nem rendszeresen és végső formulálásban közöltük, csupán általános jelzésül annak, hogy bizonyos alapvető tények egyaránt érvényesek, akár egyéni, akár társadalompszichológiáról van szó; azonban ezek az alaptények semmi esetre sem su igeneris egyénlélektaniak.

Táblázatos áttekintésünk azt is kiemelten tünteti fel, hogy az általános társadalompszichológiának a Wundt Néplélektana csak egy részletproblémaköre. Sokkal bővebb indokolást kíván ennél a pszichológusok előtt is egyelőre homályos kérdés¹⁰⁰, hogyan kell megindítani a különbségnyomozó, tipizáló differenciális pszichológiát? William Stern, aki valóban gyors módszertani öntudatosságot adott e diszciplinának, korához képest igen sokat tett, de természetesen nem tehetett mindent. Még van számos kérdés, amely azt indokolja, hogy kell egy átvezető elméletnek léteznie, amely a differenciális lélektan elveit adja meg, még mielőtt egy pszichografia megindulna, azonban nemcsak, miként W. Sternnél, csak módszerre szorító. Nemcsak azt kell kutatnunk, mi »típus«, mi a »temperamentum«, mik a szemlélet hajlamai (vizuális, auditív, motorikus hajlam) stb., hanem melyek azok, azaz maga is »rendszer« alkot, maga is pszichológia, de csak azért, hogy a pszichografiának szolgáljon. Ez a rendszer fölépítés még új feladat. Sokkal inkább feltűnő ez a tényállás éppen a mi szempontunkból, társadalompszichológiailag. W. Stern semminő tekintettel nincs arra, hogy a differenciális pszichológia egyszersmind egy társadalmi pszichografiának is szolgál s a feladatnak új része kezdődik itt. Vizsgáljuk pl. a francia társadalom lelki habitusát s itt Fouillée járatlan talajon jár. Ő pszichografiát ír voltaképp, Wundt a Néplélektanban pszichológiát; az első differenciális szempontú (ezért ethno- vagy fajpszichografi a¹⁰¹) míg Wundté általános (ezért d e m o p s z i c h o l ó g i a). Az ily p s z i c h o g r a f i á k természetesen fő kép a s z o c i o g r a f i á v a l állanak kapcsolatban, nem pedig a szo-

¹⁰⁰ Az olvasó, reméljük, természetesnek tartja, hogy kutatásaink eredményét itt csak érintsük, amennyiben az összefüggés kívánja; kifejtését szakpszichológiai kérdésként más, illetékes helynek tartjuk fenn.

¹⁰¹ A fajpszichografia még nem alakult ki. Többen ethnopszichológián a primitív lélek leírását értik. Ez azonban nem találó, mert ez utóbbi már nem pszichológia voltaképp, hanem pszichogenetika (tehát az elnevezés »ethnopszichogenetika« volna). – Ch. Letourneau könyve, *La psychologie ethnique*. Év n. Bibi. des sciences contemporaine, Paris. Scheicher Fr. szintén genetikus és nem állítható Fouillée mellé például

ciológiával. Az általános szociológiának viszont legszorosabb fegyvertársa az általános pszichológia.

Már eddig is zavarólag hathat ez a sokféle tudomány-árgyalat. Hogy mindezt a jelen szociológiai dolgozatunkban is olv szoros figyelemmel követtük, annak oka az, hogy az ifjú szociológia egy hasonlóképp ifjú pszichológiával jut itt kapcsolatba s hogy egymás munkatársaivá lehessenek, kell, hogy a legpontosabban ismerjék egymásnak nemcsak problémáit, hanem szempontjait is. A pszichikai élet oly lényeges része a társadalmi életnek, hogy a két tudomány szempontjaival csaknem mindig egymás mellett dolgozik, egyik a másiknak adja át az eredményeket. A ma fenn álló terminológiára nézve röviden csak annyit jegyzünk meg, hogy a »k o l l e k t i v u m« fogalma csoport, azaz emberek oly gondolati összefoglalása, amely csak éppen az összefoglalás igényével lép fel. Az ezzel foglalkozó pszichológia csoport lélektan volna, mely szó azonban nem honosodott meg. Helyette használjuk a kollektív pszichológia szót. Ugyancsak ezt jelenti a társadalom- (vagy szociálpszichológia. Ennek a I fejezete a kizárólag nagyobb számú csoporttal foglalkozó »t ö m e g l é l e k t a n«. Ennek beosztása ma a következő:

Kollektív pszichológia	1. társas (interpszichikai) megismerés tana.
–társadalom lélektan	2. társas érzések (szimpathia) tana.
(Részlete: tömeglélektan)	3. társas akarás (szinergia) tana.

Fontos jól megértenünk azt, hogy az alkalmazott diszciplínákat mindig megelőzik a pszichológiai, egy általános és differenciális pszichológia. Ez utóbbi kiépítése ma a legfőbb kérdés, mert mondanunk sem kell, hogy a szociográfia meg sem tudna indulni e nélkül: a leírás nem lehet kezdete egy tudománynak, mivelhogy minden leírás előtt már kialakult szempontokkal kell rendelkezünk, ép úgy mint a statisztikus– aki nem más, mint speciális, kvantitatív módszerrel dolgozó szociografus – nem indulhat ki elvek, kategóriák nélkül.

Végére jutottunk a pozitív tanainkat előadó fejezetnek.

Látjuk, nem csekély revíziót kellett eszközölnünk egyes tudományokon, sőt mind a négy már elnevezésében is jelezni olt kénytelen azon új alapot, amelyre helyezkednie kellett. Ezzel magukat a tényezőket is, mint társadalomalkotó erőket, azon névvel illetjük, amely névvel jelöljük a velük foglalkozó tudó m á n y o k a t, azaz vannak:

1. kultúrföldrajzi tényezők,
2. demobiológiai tényezők,
3. készletgazdasági tényezők és végül
4. kollektív-pszichikai tényezők.

Mit tettünk ezzel a négydimenziós elmélettel? Ha célunkat valóban elértük, úgy 1. helyesen, azaz maradék n é l k ü l analizáltuk a társadalomalkotó erőket; 2. oly kereteket alkottunk, amelyek nem fődik egymást; 3. ama kereteken belül tovább differenciálódásra kellő tér nyílik. Úgy reméljük, e célunkat elértük s ezzel egy nem kevésbé fontos célt is. Már maguk az elnevezések is bizonyos garanciákat nyújtanak arra nézve, hogy gyakorlatilag előálló nehézségek közbe ne lépjenek. 4. A tiszta szociológia ezzel elkerüli azt, hogy kellő elméleti magasságról és biztonságáról letérjen pusztán gyakorlati kívánalmak kedvéért. Máris kiküszöböltük a hétköznapi mikroszociológiájából eredő fogalmakat, minők »érdek«, »vágy«, »munka«, »szükséglet«. Ezek nem elemi tényezők, hanem komplexumok, amelyek maguk is magyarázandók lesznek, nem pedig magyarázzuk velük a társadalom létezését.

Így jutottunk el végül oly Igazsághoz, amely minden időben kell, hogy vezesse magát a tudományos munkát. S ez röviden az, hogy a gyakorlat nyers ösztönzései, a »puszta« elmélet kevésre becslése árt a tudomány biztonságának. Minél nagyobb kérdésről van szó – már pedig a társadalomnál nagyobb nincs – annál biztosabb, éppen »e l m é l e t i« alapvetésre van szükség. Mert a puszta »tények« maguk nagyon kevését jelentenek. Sőt a »tényekhez« helyesen hozzájutni csak helyes elméleten át lehet. »Alles Faktisch ist schon Theorie« (*Goethe*).

Tömeglélektan és társadalmi morfológia.

(VI. részletprobléma).

A társadalmi alakulatok tanának (morfológia) feladata lehető teljességében áttekinteni és rendezni azt a sokféle társadalmi szervezetet, amely körülöttünk van. A családtól a törzsi államig túlnyomólag történelmi jellegű a vizsgálódás, de már az egyesületek, társulatok ezerféle faja, iskolák és akadémiák, újságvállalatok és színházak, kereskedő cégek és egyéb vállalatok stb., hasonlóképp számtalan variációban, kprülöttünk vannak. Maga az állam is csupán egy faja a társadalmi alakulatoknak s így a sokféle államfaj vizsgálata is a társadalmi morfológiába tartozik. Láthatjuk tehát, hogy nem csekély feladatot jelent ezt a kábító sokféleséget szigorú szempontok alá csoportosítani s ezáltal rendezni.

A társadalmi morfológiának feladatát eddig jobbra kétféle tudomány töltötte be, 1. az államtudomány (politika), amely leírta az államok formáit;¹ 2. a jogtudomány, amelynek egyik-másik ága (így pl. a kereskedelmi jog) leírta azokat az egyes szervezeteket, amelyek az államokon belül helyezkednek el. A kérdés feltevése azonban így sohasem ér fel odáig, hogy szociológiainak volna mondható, mert köztudomású, hogy az emberek minden egyesülésében az államtudós azt szereti észrevenni és kiélezeni, hogy milyen viszonyban állanak azok az állammal; a jogász pedig rendesen arra ügyel, hogy amaz egyesület vagy más szervezet minő jogi formák közt él. A szociológus kérdésfeltevése ezeket a kérdéseket nem zárja ki, de sokat hozzátesz, mert mindent meglátni s feljegyezni iparkodik,² az egész belső életlüketést kiérzi, ami a szervezeteken belül végbemegy, azt is, amiről az állam, a jog még nem vesz s nem vehet tudomást. Gierke-vel szólva ezeknek a szervezeteknek megvan az »előéletük«; ez rendesen még nem képez jogi témát, még alul marad egy »jurisztikai tudatküszöbön«,

¹ V. ö. pl. Jelinek, Allgemeine Staatslehre I. 1900. G05–673.

² V. ö. pl. Giddings szempontjait, Readings in descriptive and historical sociology, New York, 1906.

Van azonban egy másik lényeges kérdés is. Vannak oly társadalmi alakulatok (soziale Gebilde), amelyek régi néven szervek-vágy szervezeteknek mondhatók, viszont mások nem. Ilven a tömeg, ilyen a meeting. Ezek még előtte vannak lényegében minden szervezésnek s mégis hatalmas élet lüktet bennük s ezt meg kell figyelnünk, le kell írniunk, meg kell fejtenünk mélyen a látható felszín alá hatolva, mert úgy látjuk, sok probléma van itt, amelyek megfejthetők s így száműzhetjük az oly misztifikáló, sőt csaknem, gyanússá tevő felfogásokat, minő Le Bon felfogása a tömegről, Sighele-é a szektáról. Ezeknél a problémáknál új tudomány nyújt ma a szociológiának segédkezet, a társadalompszichológia, illetve ennek egyik ágazata, a tömeglélektan, amelynek jelentékeny szerepe nyílik éppen az olyan problémák vizsgálatánál, amelyek nem érnek fel a »jurisztikai tudatküszöbig«, a jogi felfogás dommiumáig, mert ama társadalmi alakulatok közt sok van olyan, amelyek Schäffle-lel szólva »alaktalan tömegösszefüggések«³, Ellwood szerint »formák szentesítés nélkül« (unsanctioned forms)⁴.

A mai társadalompszichológiai irányú szociológia nem csekély haladást mutat e jelenségek megfigyelése terén, habár sajnos, fejtegetéseik éppen pszichológiai oldalról sok utánpótlást kivannak. Egyikét a legérdekesebb kísérleteknek fogjuk bemutatni, amely arra irányul, hogyan lehetne a társulás bizonyos formáit úgy rendezni, hogy az társadalomlélektani szempontból véve egyre összerendezettebb alakokhoz vezessen. Ross,⁵ amerikai szociológus kísérlete e tekintetben – bár gyors vázlat az egész idetartozó fejezet – általános áttekintésül avagy probléma-kezdésül egyike a legmegfelelőbbnek. Mi ezt az ügyes, bár kitöltetlen sémát vesszük alapul, de meg fogjuk világítani olyan új nézőpontokkal s megfigyelésekkel, melyeknek Ross-nál nyomuk sincs.

³ Bau u. Leben des sozialen Körper, 1873. I. 3. Hauptabschnitt.

⁴Sociology in its psychological aspects, 1912 345. l.

⁵The foundations of sociology, 1905. 133 l.

Már maga az a körülmény, hogy az újabb vizsgálódások különös figyelemmel voltak a jelenlét nélküli társulás formáira is, mutatja, hogy tömeglélektanilag mennyire elmullyult a probléma a régebbi stádiumhoz képest. Mert sajátos az, hogy míg régente a társas összefüggést valaminő személyes jelenléttel járó kapcsolatnak tekintették, addig ma felismerjük azokat a rejtettebb szálakat is, amelyek összekötik a szétszórtnan élő embereket. Ross határozott párhuzamot lát jelenléti társulás és oly társulás közt, mely jelenlét nélküli.

Jelenléti társulás:

1. a tömeg.
2. a határozógyűlés.
3. a képviselet

Társulás jelenlét nélkül:

- a közönség
- a szekta
- a testület

Látható ez összeállításból, hogyan fejeződik ki az összerendeződés nagyobbodása, azaz miképp fejlődik a tömeglélektani összefüggés: a közönségen túltesz a lelkileg erősen homogén szekta, ezen ismét túltesz a már határozott jogi szervezetté szilárduló testület. Úgyszintén a már ismertebb jelenléti társulás-formák között különböző összerendeződési fok van: a tömegnél rendezettebb az oly gyűlés, mely már határozatokat is képes hozni (közbeesik azonban, mint átmeneti alakulat a meeting, mely Ross-nál n am szerepel). Korunk egyik legjelentősebb problémája, a képviseltetés ismét közelebbi társas összefüggést jelent: oly összejövetelet, amely közvetlenül megbízásokon alapszik. Hasonló genetikus sorbaállítással mások is foglalkoztak. Az olasz irodalomban Sighele,⁶ az amerikai irodalomban újabban Ch. Gardner⁷ kísérleteztek,

⁶ A csoport evolúciója szerinte 1. a tömeg, 2. a szekta, 3. kaszt, 4. osztály, 5. állam. *Morale privata e morale politica* (La delinquenza settaria 2-ik kiadása) Milano, 1913. 37 s kov. Lk.

⁷ *Assemblies. American journal of sociology*, 1913/14. 531–555. L. jól megírt dolgozatban háromféle gyűlést különböztet meg; 1. az esetleges összetalálkozást (*accidental concourse*), mely megfelel fenti táblázatunkban a tömegnek Gardner igen jól rajzolja meg 2. az u. n. »áthatódási« gyülekezést (i nspirational gathering). Ide számítja a hallgatóságot pl. előadóteremben, színházban, templomban. Jellemző e fokon az, hogy az egyén én-je beleolvad egy csoport kialakuló énjébe. 3. a tanácskozó testületet (*deliberativ body*).

azonban véleményünk szerint Ross sémáját nem múlták fölül. Lássuk ama formákat egyenkint.

1. A tömeg.

A legalacsonyabb szervezettségű alakulat a tömeg, melynek vizsgálatával az élénk lendületre kapott tömeglélektan foglalkozik. A tömeglélektani kutatás különösen Le Bon nyomában azonban egyre távolabb terjeszti ki a tömeg fogalmát. Le Bon szerint megkülönböztetünk:

A) hete rögén tömeget s ezek lehetnek 1. anonim tömegek, minő pl. az utcai csődület. 2. nem-anonim tömegek, pl. esküdszékek, parlamenti gyűlések.

B) A homogén tömegek sorában megkülönböztetünk: 1. szektákat (politikai szekták, vallásos szekták stb). 2. kasztokat (katonák, papok, munkások szektái), 3. osztályokat (nyárspolgárok, parasztok osztálya) stb.

Már többen kétségüket fejezték ki az iránt, hogy a tömeg várjon egyforma alapsajátosságúnak vehető-e egyáltalán, amidőn utcai csődületről, egy rohamra induló katonai tömegről és – amidőn esküdszékről, vagy parlamentről van szó? Kétségtelen az, hogy magasabb szervezeti formákba is belecsuszhatik egy-egy pillanatra tömegszerű jelenség, de ez pillanatnyi állapot és nem teszi ki az illető alakulat belső életét. Már Giddings⁹, óva inti a pszichológiai kutatást: »Le Bon a tömeg szó értelmét nagyon szétterjeszti és nemcsak egy helyre gyűlt személyek bizonyos számát jelöli vele, hanem a személyek minden osztályát, melynek tagjai érdekeik folytán közlekedésben állanak egymással. Ez utóbbi értelemben vett társulásokra az ő következtetései nem mindig igazak«. Helyes tehát a tömeg szó fogalmát megóvnunk attól, hogy tágga, szétesővé váljék s így mi itt a valóságos tömegre szorítkozzunk, mely Le Bon terminusaival mindenesetre anonim s nagyarányban heterogén csoportként definiálható, de genetikáját is azonnal hozzá kell csatolnunk: nem más, mint

⁸ A tömegek lélektantan, lord. Balla, Bp. 1913. 146. 1.

⁹ *Λszociologia elvei*, f. Dienes, 175. 1.

tudatosság, előkészület nélkül együtt lévő, nagyobb számú csoport. A szám maga, miként Simmel élesen rámutatott,¹⁰ jellemző szociológiai adatok kikövetkeztetésére nyújt alapot. Ezt valósággal kísérleti alapon is könnyen beigazolhatnók – az iskolában. Ha demonstrálni akarnók, minő pedagógiai hibaforrások melegágya a nagy számú osztály, elegendő két nagyszámú osztályt összevonni s kész a káros tömegjelenségeknek egész sorozata. Régi idők iskolapolitikája nem ismerte lényegében ezt a jelenséget, már csak azért sem, mert a tanuló hazulról hozott atmoszférája más volt; ma azonban mindennapi bajok okozója. A szociológus tanár ríktó példákban láthatja, mennyire megváltozik az osztály egész jelleme, ha a számot mondjuk 25-ről 50-re emeljük, mindenesetre kiesik a lelki hatásnak bizonyos intimitása, melegsége. S azt sohasem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az amit »osztálynak« mondunk, a maga egészében csaknem minden társas jelenséget tükrözte t és sajnos, olykor a tömegjelenségeket is. Mindazonáltal azonban az osztály egy finomabb szerkes alakulat s nem szabad tömeggé deklarálnunk. Hasonlókép bárminő gyűlésnél előállhat tömegjelenség s a gyűlés általánosságban sem mondható tömegnek.

A tömeget sokáig bizonyos pesszimizmussal ítélték meg, rossznak, pathologikumnak tartották. Sighele¹¹ a következőket állítja: »A tömeg egy kikerülhetetlen számtörvénynél fogva (sic) sokkal inkább a rosszra, mint a jóra hajlamos«. A tömeg misztikumát tovább vitték az azt alkotó egyesekre is. Taine¹² nem átallja azt állítani: »Hogy világosan beszéljünk, az ember természeténél fogva örült, miként teste is- természeténél fogva beteg; értelmünk és szerveink egészsége nem egyéb, mint gyakran előforduló szerencsés és kellemes véletlen«[?]. Az

¹⁰ Már 1895. Influence du nombre des unites sociales sur les caractères des sociétés Annales de l'Institut Internat, de sociologie, I. kot.

¹¹ Psychologie des Aufbaus und der Massenverbrechen, olaszból f. Kurella, Dresden, 1899. 82. I.

¹² A jelenkori Franciaország alakulása, Akad. III. 377.

ember tehát radikális rossz; minő »szerencsés véletlen« az, hogy normálisan szét van szólvá s így bajokat nem okoz! Hogy tehát az emberi abnormitások halmozódását megakadályozzuk, lehetőleg akadályozzuk a gyülekezéseket— ez régi idők politikai bölcseségének sokáig merev axiómája, hiszen gondolták, ama veszedelmes tüzfészek, az ember, szenvedélyeivel, indulataival azonnal szabálytalan utakra téved, mihelyt együvé jut. Megszűnik fegyelmehzetősége, vakon cselekszik, gyújt és rombol s a francia forradalom lokális bajai oly bizalmatlanság baktériumát terjesztették el, hogy a gyülekezési jog kiterjesztésében mindig e szempont került öntudatlanul előtérbe. A lefolyt viták megtisztították a tömeget ettől a gyanús jellemvonásától s ma odáig jutottunk, hogy elvetettük a képzelődéseket a tömegről, az ember misztikus abnormitásairól. Úgy véljük, az ember nem radikális rossz, hanem, hogy úgy mondjuk, radikális gyermek. Ez pedig más szóval annyi, hogy az ember tabula rasa, rossz és jó egyaránt lehet, csak éppen vezetni kell őt, hozzáértő vezetés nélkül nem hagyhatjuk. Ezt a tömeglélektan megfigyelt tényei alapján ma már igazoltan látjuk, mely tények¹³ e helyen röviden összefoglalva, a következők.

A tömeg legáltalánosabb jellemvonását a gyors összeállásban, előkészítetlenségében és szervezetlenségében látjuk. »A pszichológiai tömeg átmeneti lény, mely pillanatnyira van összekötve« (Le Bon). »A tömeg előző megegyezés nélkül alakul, rögtönösen, találomra« (Sighele). Mi következik ebből? oly lelki állapot alakul az egyesekben, amelyet egyénpszichikai kiszakítottnak mondhatunk. E kiszakítottsággal az egyesek egyéni élményalakulásában hézag áll elő, az élmény folytonosságának, logikájának hiánya. Mi ebben ismerjük fel az alapvető tény¹⁴, amely pszichológiai interpretációjá-

¹³ V. ö. a tömeglélektani irodalmat, az említettekén kívül Tarde, Christensen, Ross stb. írásait, továbbá Dékány, Tömeglélektani erők a hadseregben, M. Figyel., 1916. 4. köt hol általánosabb alapvetést is adtunk.

¹⁴ V. ö. Dékány i. ért. 173. s köv. lk.

ban a jelenségek javarészét felfedi. »Múltunk, mondja Nietzsche, követ minket, mint valami lánc«. S ezt most megszűnik. Ez okozza azt, hogy értelmes és jóra való emberek tömegbe beleolvadván, esztelenségeket követnek el, mint mondani szoktuk, kivetkőznek önmagukból. E jelenséget, az egyéni megfontolóképességlecsökkenését mondjuk tömeg-irracionalitásnak. »A legvadabb jakobinusok közt, írja Le Bon¹⁵, akadtak jámbor polgárok, akik rendes viszonyok közt békés jegyzők, vagy tiszteletre méltó hivatalnokok lehettek«. »A tömeg mindenféle emberből van összetéve; még ha válogatott tudósokból áll is, ők is felveszik a tömegek sajátosságait mindenben, ami kívül esik szakmájukon. A megfigyelőképesség és gondolkodó ész, mely meg van mindeniknél, rögtön megszűnik«. ¹⁶ Van ebben is sok túlzás, de egy tömegjellemvonást jól kiemel.

A valóságos tömeg, miként említettük, heterogén és anonim csoport. A heterogeneitását a váratlan összekerülés hozza magával, az anonimitás tágabbkörű probléma, amellyel más, előkészületben lévő dolgozatunkban¹⁷ még külön foglalkozunk. Az anonimitás érzése növekszik az emberi csoportok áttekinthetlenségével, tehát a mai kor népszaporodásával általában. Egy sajátos érzés ez, melyet atomérzésnek mondtunk, oly érzés, melyet a katonai tömegekben úgyszólván mesterségesen fokoznak.¹³ Keressük meg ennek is röviden a lelki alapjait. Tudjuk azt, hogy a magános ember sokkal inkább el van telve személyes autonómiájának tudatával, mint a tömegember. Azonban bizonyos megszakításokkal. Paradox fordulattal jegyzi meg Simmel azt, hogy társaságban – egyedül lehetünk. »Igen jellemző, írja,¹⁹ az az ismeretes pszichikai tény, hogy az egyedüllét érzelme, valóságos, fizikai egyedüllét esetén ritkán lép fel oly határozottsággal, mint akkor, amidőn sok, fizikailag egész közel lévő ember közepette – társaságban, vasúton, nagy-

---

¹⁵ A tömegek lélektana, 20. 1.

¹⁶ Le Bon, 36. 1.

¹⁷ Tömeglélektani vizsgálatok a szétszórt tömegről

¹⁸ Id. ért. M. Figyelő, 1616. 4. k. 163lk.

¹⁹ Soziologie, 77.

városi utcák sűrűs-forgásában – idegennek és kapcsolat nélkülinek látjuk magunkat. Egy csoport alakulására nézve éppen séggel lényeges az, hogy soraiban helyet ad-e egyáltalán, avagy kedvez-e egy illetén egyedüllétnek. Szoros és intim társaságok gyakran ilyesféle, mintegy légüres sejtközi hézagokat nem engednek meg szerkezetükben.« Fontos kiemelni, hogy a tömegbe kerülő ember átlagosan véve ily »egyedüllétből« futott bele aránylag gyorsan a csoportosulásba, amelynek összeállítását nem ismeri. Kétféle egyedüllét van: aktív egyedüllét és passzív egyedüllét. Az előbbit az jellemzi, hogy sajátos aktivitásban vagyunk, tudatunk munkatartalommal van tele, saját irányunk van, amelyből egykönnyen ki nem engedjük zökkenteni magunkat. Tudatunk szűkült, koncentrált, le van kötve Egészen más a passzív egyedüllét természete; ezt élményelbágyadás jellemzi, s ez van meg utcákon, járó-kelő emberek-nél, általában mindazoknál, akik momentán nincsenek hivatásuk körében. Nem csekély fontosságú az élményalakulásra nézve, hogy ily állapotban éri őket a tömegbeállítottság érzése. Másféle lényeges mozzanat is közrejátszik. Ilyen a mai demokratikus idők folyománya, a »kisemberek« nagy száma s mondanunk sem kell, hogy a tömeg jórésze belőlük alakul. Ebben pedig az a tény is szóhoz jut, hogy a kisemberben az egyén, mint érték gondolat kevésbé domborodik ki. Ex nihilo nihil; ez esetben elmondhatjuk, a z atomérzést a tömeg nem előállítja, hanem csak fokozza.

Gyakran éppen az atomérzéssel vannak a legszorosabb kapcsolatban az erkölcsi gátlóképzetek kiesései. Az atommá degradálódott tömegember felelősségérzése csekély; beáll így könnyen a tömeg korrupciója; nem egyszer szervezettebb tömegben is. Már a rómaiak megfigyelték: »senatores boni vin, senatus autem bestia«, bár ez utóbbinak egész más háttere is van (nemcsak tömeglélektani, hanem egy hibás érdek-képviseléstől fakadó).

Ha már most, miként kiemeltük, egy lelki öncentrumúság,

én-érzés erőteljesebb hangsúlyozása nincs meg, vagy kiesik mi lesz akkor, amidőn ismét előkészítetlenül valaminő intenzív élmény, »szenzáció« kerül tudatközpontunkba? Tömeglélektani írók kevésbé figyelték meg azt, hogy már maga a tömeg is váratlan esemény. Ami pedig a tömeg kollektív lelki tartalmát illeti, rendszerint erős emócióktól kísért »esemény« kelti fel a figyelmet, ami ismét különleges tudatszűkülést von maga után (az érzelmek diffuzív tulajdonsága). Az egyén tudatértéke munkában erősen intellektualisztikus alapú, a lelki múlt és lelki jövő (készülés) között szilárd hidat verünk, számítunk, fontolgatunk, a tömegben pedig egyszerre érzelmek áradnak elő, új, kollektív életfázis köszönt be. »Teljes bizonyossággal állítjuk, írja Le Bon,²⁰ hogy a tömegek nem gondolkodnak és következtetésekkel nem befolyásolhatók . . . Látszólagos kapcsolattal bíró, nem hasonló dolgok társítása, egyes esetek elhamarkodott általánosítása a főbb jellemvonásai a tömeg gondolkozásának.« Viszont azonban »a tömegek képzelőereje roppant erős, tevékeny és fogékony a benyomások iránt, mint mindazoknál a lényeknél, melyeknél a logikus gondolkodás nem számít«.²¹ Jól megfigyelhető az is, hogy »a tömegek csak képekben tudnak gondolkodni és csak képekkel befolyásoltatják magukat; képek rémítik meg vagy kápráztatják el őket s indítják tettekre«. A tömeg »jelszó-fétisek hipnózisében« van, mondja Giddings. Természetes ez a félhipnotikus állapot, hiszen minden erősebb tudatszűkülés, intenzív élmény-tekötés már magában az. Ámde a tömegben minden csodálatos arányú lehet: pusztá, világos és előtte álló tényt tévesen láthat, nem létező dolgot ténynek vesz (kollektív hallucináció) stb. Mindezek folyamányai a lelki előkészítetlenségnek és az élménysor összerendezetlenségének.

Aránylag legvilágosabban fejthető meg a tömegvezetés kérdése. A tömeg egész mentális állapotával, abnormis tudat-

²⁰ A tömegek lélektana, 57. A fenti pszichológiai genetika Le Bon-nál nyomokban is alig van meg

²¹ U. o. 59 1

szükségével, laza élménykapcsolódásával jár, hogy öntudatlanul vezető után sóvárog, »gazdátlanul nem tud meglenni« a tömeg (Le Bon). A tömeg genetikája fontos magyarázó alap: »A tömeg, miként kiemeltük, labilitás szervezeti állapotok között s egy szervezeti átalakulás felé tartó feszültség található benne.« A k o l l e k t í v-genetikuskhoz járul hozzá az egyénpszichikai defektus, melynek gyógyszere található abban, hogy e g y é n t keresnek, mert benne megtalálják az élmény és cselekvés logikáját, mely atomemberekben töredékekben sincs meg. Mivel tehát a tömeg az egyénlogika erejében szűkölködik, cselekvésében, irányában, amíg tömeg, tisztán a vezetőtől függ. Elmondhatjuk, hogy a sui generis tömeg a vezetőnek adott monopólium.

E helyen nem tárgyalhatjuk a tömeglélektan jelenségeit még felvázolásokban sem. Még csak egy, máig kevésbé vizsgált jelenségre mutatunk rá: hogyan, minő lelki alapokon indul meg az a folyamat, amely a tömeget végre is grandiózus tettek lehetőségének elképzelésére és vállalására teszi képessé? Mi, röviden, ezt az okforrást a szám önszugesztioján a k mondjuk. Ezzel van összefüggésben amaz érzések egész skálája, amelynek már Rousseau mesteri kiérzéseit adta. »Vox populi vox Dei« tipikusan jelzi az önhittség hatványozódását. »Gruppen vergessen häufiger, als das Individuum, dass ihre Macht überhaupt Grenzen hrt« (Simmel²²). Ez az érdekes jellemvonás az, mely a világtörténet nagy fordulatainál döntő jelentőségű: a tömeg vak bizodalma, reflexiótlan heve végre is meglepetésszerűen sokkal többet képes elérni, mint számarányánál fogva tőle ésszerűen elvárható. Az irracionális irányváltozások a történet korszakaiban ezért arányosak a tömegjelenségek gyakoriságával és hevével. . .

Úgy találtuk, a tömeg sem nem rossz, sem nem jó. Olyan, mint egy fűtött kazán, mely vakon szágulldhat ugyan, de megfelelően képzett vezető kezében hasznos és engedelmes eszköze lehet a haladásnak.

²² Soziologie, 54. 1.

A tömeglélektan jó megfigyelések dacára is, sajnos, a kezdetén van. Általános jelenségeket biztosan megragadtak már a kutatók, de seregükben szakképzett pszichológust még nem találunk. Pedig a kérdés fontos, a tömegvezetés kulcsának kiderítése, mert ha a XIX. századot a tömegek századának mondták, a XX. század még inkább azzá válik, tehát a tömeglélektan nemcsak elméletileg érdekes problémakör, hanem a gyakorlat számára is a legnagyobb jelentőségűvé fog válni.

2. A közönség.

A tömeggel párhuzamos alakulatnak méltán tekinthetjük a közönséget, mely voltaképpen nem egyéb, mint bizonyos tudatkoncentráció révén lelkiileg összetartozó, egyébként azonban szétszórt tömeg. A »szétszórt tömegnek« ugyanaz a szervezetlensége, mint a reális tömegnek; túlzásra hajlik, szenzációra éhes, úgyszintén lelki élete is labilisabb s vibrálóbb, mint az egyéné; érzelmek vezetnek inkább, mint megfontolások; a lelki áthajlásokra való beállítottság könnyíti meg azt, hogy elsősorban nem önmagára hallgat, hanem arra, akinek előtte presztízse van.²³ Habár csak futólagosan is, érintenünk kell a presztízis kérdését, mert e nélkül a közönség lelki koncentrációját megérteni nem tudjuk. A közönség nincs együtt, miként a tömeg, mégis van momentán vezetője, azaz a tömeghez hasonló jelenség: Le Bonnal szólva, »ösztönszerűleg« aláveti magát valaminő tekintélynek.²⁴ A »tekinthető« és »presztízis« azonban sokban eltérnek s ez tömeglélektanilag különösen jellemző. »A tekintélytől – mondja Simmel²⁵ – elválik a felsőbbség amaz árnyalata, mit presztízisnek mondunk. Ez utóbbinál hiányzik az egyénfölötti jelentőségnek, az egyéniség objektív erővel vagy normával való azonoságának a mozzanata; vezető mivoltára nézve döntő itt ép-

²³ V. ö. Leopold érdekes munkáját: *A presztízis*. Bp. 1912. (Az angol és német kiadás bővebb). A jelenségek meglátása gyakran igen éles, pszichológiai, szakszempontból egylőre hiányzik mélyebb kidolgozása ez érdekes problémának.

²⁴ *A tömegek lélektana*, 108. l.

²⁶ *Soziologie*, 1908. 1057. l.

pen az egyéni erő ... A vezető mivolta az ő felsőbbségét éppen abban találja,' hogy magával ragad, egyesek és tömegek feltétlenül követik – inkább mint a tekintélyt, melynek magasabb, de hidegebb szabályozó jelleme inkább helyet enged még azok bírálatának is, akik követik – mégis úgy tűnik fel, mint önkéntes hódolás egy magasabb előtt. Bizonyára abban, hogy a tekintélyt elismerjük, a tények szerint az egyének mélyebb szabadsága nyilvánul meg, mint egy fejedelem, egy pap, katonai és szellemi vezértől való elvarázsolásban; de a vezetett érzése előtt ez másképp jelentkezik: a tekintély ellen gyakran nem védekezhünk, az a lendület azonban, mellyel mi követjük a presztízst, mindig az önkéntesség valaminő tudatát tartalmazza«.

Egy másik, bizonyára lényeges tény, mely elválasztja a tekintélyt és a presztízst, abban látjuk, hogy az első önmagától szokott alakulni; akinek tekintélye van, arról ritkán gondolhatják azt, hogy úgy manőverezett, hogy éppen tekintélye keletkezzék. A tekintély egy egységes irányú, következetes élet mellékterméke. A következetesség alapforrása az igazi jellem formális értelemben; a tekintély jellemből fakad, éppen-ezért nem lehet mondani, hogy az illető éppen a közbecsülést valami eszközzel elősegítette, provokálta, avagy előállítását akárcsak gyorsítani igyekezett volna. Ezzel szemben a presztízst mesterségesen létrehozott tekintély, tehát ha az utóbbi természetes és öntudatlan, az előbbi mesterséges és öntudatos.²⁶ Simmel és Leopold különösen hangsúlyozzák azt, hogy a tekintély és presztízst lényegében személyes valami, személyre irányuló kollektív értékítéletet, vagy értékérzelmet fejez ki. A tekintélyes, a presztízses ember tehát ritkasági alapon tűnik ki, de egészen másképp jelentkezik ez, mint a

²⁶ A presztízst keletkezésére látszólag e szembeállítás nem mindenben talál. Van magától adódó, helyzeti presztízst, van öröklött presztízst s ezek nem csináltak annak részéről, aki ama presztízst előnyeit élvezzi. De egykor mégis ki kellett küzdeni azt a presztízst az illető helyzeti vagy vérbeli ősenek. Leopold L. tiltakozik (A presztízst, (64. 65. l.) a presztízst szándékosságtól és tudatosságából való származtatása ellen, de maga is említi, hogy vannak presztízst-spekulánsok ...

tárgyak ritkasága esetén. »Az a körülmény, – mondja Leopold²⁷ – hogy a presztízses ember csak egy vagy kevés számú, nem a ritkaság feszítőerejével hat, hanem a lélektani hozzáférhetetlenség varázsával, a személyiség élesebb kiemelkedésével«. Hasonlóképp találó Leopold ama megállapítása, mely szerint a presztízsz kvalitatív misztikum, a tekintélyeseknél tudjuk, hogy »erejük iránya mily szög alatt válik el a miénktől«, de egyszersmind azt is érezzük, hogy szellem-ük rokon a mienkével. »Akinek előttem tekintélye van, nem többese én-emnek, de virtuális én; érzem, hogy talán óriási fáradtsággal ... de nem abszurdum megszereznem azt, amiért előttem tekintélyé vált, amiért felkeresem, követem, meghajlok előtte«. A tekintély oly hatású, mint a jellem, amaz említett formai szempontból: tudom, érzem, mi az az állandó húr lelki életében, tudom, hogyan rezonál minden időben és számíthatok reá biztosan. Észreveszi említett írónk azt is, hogy »a tekintélynek biztonsági fogalom-pótló, szervesen nyugalomkeltő hatása van«. ²⁸ Ilyen egy jó üzletember tekintélye, akire biztosan számíthatunk. A jó munkás, jó tisztviselő tekintélyt szerez munkája által, de az, amivel a tekintélyöket szerzik, csak kvantitatív e mülja fölül az átlag-emberekét. A presztízsest valaminő lelki különeműség, »magasabb« valami jelzi s presztízse egy »presztízsz-termő diszparitás útján« jó létre, mint kvalitatív eltérő, magasabb rendű valami. »A presztízst befogadó lát, hall, reprodukál, vár a presztízsestől ilyen vagy amolyan benyomást, de a mértéket mindehhez nem bírja önmagában és nem képes önmagából előállítani«. ²⁹ Alapjában elfogadjuk Simmel és Leopold megvilágításait; némiképp azonban ki is kell egészítenünk. A presztízsek nem egyformák.

Van: 1. szerzett presztízsz, amely egyénileg kiküzdött eredménye a presztízsesnek; 2. öröklött presztízsz pl. az

²⁷ A presztízsz, 40

²⁸ Leopold, 26. 1.

²⁹ Leopold 63. 1.

uralkodóké, avagy úgy lehel, kiváló bankároké; ez a »nagy nevek« presztízse. Ez utóbbiakkal kapcsolatos, 3 az átsugárzott presztízis; a nagy államférfiú presztízsből presztízis háramlik át pl. egyszerű titkárára. Ide tartoznak javarészen azok a presztízsek, amelyek jó »összeköttetés« útján állanak elő, – mert amint Leopold írja – azok »ugyanazon asszociációhoz« tartoznak s az illetőre gondolva személyisége mögött azonnal megjelenik a háttérben a nagyember személyisége. Van azonban egy sajátos kérdés, melyre csak általánosságban mutatunk reá. A presztízis kétségtelenül személyhez tapadó valami; van mégis egy gondolati átsiklás arra, amit anonim (személytelen) presztízsnak mondanánk. Ilyen lehet kiválókép egy újság presztízse. Az újságnak csupán anonim presztízse van, amennyiben ismeretlen formában jelennek meg közölt cikkei. Mégis – az előbbi személyesítő presztízis-elméletnek nem szükséges teljesen feladni felvett perszonális alapjukat. Az újság igaz, hogy személytelen formákban mozog, de határozott jellemet képvisel az, amit benne feltalálunk. Egyéniségnek gondoljuk, egy egységes, élő, harmonikus valaminek s eme jellem-egység nélkül nem tudnók presztízst elképzelni. Egy könyomatosnak, melybe csak behalmozódnak a különféle felfogású hírek, egy hivatalos lapnak, mely gépiesen közöl le akármit, nincs meg a presztízse, – mert hiányzik belőle az egyéniség.

A tömeg és közönség között a lelki koncentráltságon túl jelentős differencia található: a tömeg kollektív lelki élete egyidejűségben folyik le, pl. az egy helyen lévő tömeg momentán tetszészviharban tör ki s hozzá ugyanakkor értesülnek is egymás hasonló reakcióiról kölcsönösen a jelenlévők. Ezzel szemben a szétszórt tömeg ugyanabban a pillanatban különböző lelki fázisban van. A tömeg, mondhatjuk, hasonló egy akkordhoz, amellyel szemben a közönség egy futam, mely végig hullámszik, kiindulva egy központból s hullámkörében a hatás egyre távolul. Ez a jelenség a Tarde elméletének mélyén álló utánczás. Lacombe azonban helyesen járt el, amidőn

vele szembe helyezte Spencer elméletét. Tarde szerint a társadalom életlényegét az utánzásos hasonlóság teszi ki (similarité par imitation); Spencer hangsúlyozta, hogy a hasonlóság külön az egyénekben önállóan is megindulhat (similarité spontané e³⁰). Ezek a »spontán« és »utánzásos« hasonlósági hullámok a közönségben szüntelenül keverednek.

Igen komplikált fogalomra mutatunk rá ennek kapcsán; e fogalom a »közvélemény« fogalma, amely nem közönséges nehézségeket okozott már eddig is 1. a j o g i irodalomban. (Tudjuk, hogy a jog oly tények elbírálásánál, amelyekre nézve világos jogi szabály nincs, a »közszokás«-ra, a »közszellem«-re, a »közfelfogására stb. hivatkozik s ezt a bírónak kell felismerni. Ez tehát sajátos fajtájú jogforrás; ám ezenkívül is a jog&nagyon gyakran kénytelen erre a misztikus valamire támaszkodni.) 2. A politikus is gyakran a közvéleményre hivatkozik annak- súlyára támaszkodván; a régi államrendszer-ben ez képezi a »hatodik nagyhatalmat«. 3. A sajtó a »közvéleményt« fejezi ki stb. Mindezek jelentékeny problémakiérzéseket jelentenek, de megoldást nem.³¹ Sokan arra utalnak s nem ok nélkül, hogy »hol« van a közvélemény, kikre terjed az ki? S valóban annyi közvélemény lehet, ahány közösség. De mi az – közösség? S itt belejutunk a morfológiába; a közösség egy-egy speciálisan koherens csoport, tehát ahány speciális csoport van, annyi közvélemény van; így tehát igen sokféle lehet, csaknem végtelen.

³⁰ V. ö. P. Lacombe, De l'histoire considérée com m e science. 238. l.

³¹ Az irodalom vajmi kevésbé képes behatolni e kérdés rejtelméibe; alig tárgyalt áolog, bár történészek több ízben foglalkoztak vele, így W. Bauer, D i e öffentliche Meinung und ihre g e s c h i c h t l. Grundlagen, 1913. Csak régi adalékokat ad, de nem szempontokat Tönnies: Zur Theorie der öff. Meinung, Schmollers Jahrb. 1916. 40. köt. 2001-30. A. Winkler freiburgi történész dolgozata (Die öff. Meinung, 1918.) semmitmondó. Le Bon-féle általánosságokkal, bár érdekesen ír Chasseraud, La formation de L'opinion Publique, 1913. Alig érinti Rob. E. Park, Masse und Publikum, 1904. Nem juthattam hozzá két nevesebb műhöz: Fr. Holtzendorf: Wesen und Wert der öff. Meinung, 2. kiad. 1880. és Tarde: L'o p i n i o n et la foule, 1901.

Mégsem szoktunk azonban ama végtelen csoportfaj külön-külön közvéleményére gondolni és méltán, mert vannak bizonyos feltételei a közvélemény alakulásának. Röviden jelezzük őket; 1. egy közös érdekek által ténylegesen összeforrasztott csoport: az állam; ez biztosít befelé oly akadálytalan forgalmat, hogy a vélemények egymáshatása kifejlődhet; 2. az egységes nyelv. »La langue, c'est l'espace sociale des idées« mondja valahol Tarde s ez lényeges, mert átlagosan véve csak az egy anyanyelvet beszélők értik meg igazán egymást, az idegen, de értett nyelv, a szomszédok nyelve (ha egy államon belül is), csak részben hordoz intenzív közös érzéseket és eszméket. 3. A közös, konkrét érdek, kortartalom, azaz aktualitás, mely a közfigyelmet magára vonja. Ez három, igen fontos feltétel, de alsóbbbrangú feltétel még számos van, vagy lehet.

Már most azt mondhatnók, valóban a nyelv, állam és aktualitás által mintegy összeterelt vélemények szintézise – ez a közvélemény. Ez a »szintézis« azonban 1. mindig csak részleges; a közvéleményen belül vannak divergenciák, tehát vannak mintegy »partikuláris közvélemények (különös ellentmondás ez a szóban, de az a valóságban is!). 2. a vélemény-egyesülések intenzitása különböző fokú lehet; az erősebb véleményt tekintik a közvélemény kifejezésének s itt ismét a közvéleménynél tekintetbe vehető a) a puszta számviszonyok, a küzdésben levő »vélemények« számbeli kiérzése, b) kvalitatív kiérzése a döntőbb súlyú közvélemény-gócponthoz. Nem folytatjuk e messzire vezető témát. Még csak egy hasonlatot említünk, mely a közvélemény organikusságát némileg kifejezheti.

Egy országon belül minden társadalmi rétegnek, minden klikknek, minden pártnak, minden újság olvasó-táborának megvan a maga közvéleménye és mégis lehet »közvéleményről«, mint művészi együvéhangoltságról beszélni. Képzeljünk el, hogy egy festmény foltszerűen van kidolgozva; fény és árny, piros, lila és zöld stb. színek tarkán vannak egymás mellett; ezeken a foltokon belül a szín egységes – ezek

az egyes közvélemények. Ámde végre is nem »színfolt« áll előttünk színfolt mellett, hanem »festmény«. Hogy értjük ezt? Úgy hogy magának a festménynek is megvan a maga egysége, mondani szoktuk, »hangulata«, megvan a színdominánsa. Bárminő foltok is tarkáinak rajta, az egész kép mégis csak »kép« és nem értelmetlen mozaik; a festmény tehát össze van hangolva színek bőí, a különböző színek dacára hasonló lehet a »beállítás«, a »fény«, hangulat stb. Ez az egységet adó hangulat-diapazon körülbelül megfelel a közvéleménynek. Feltűnő példát említünk. Bizonyára szélesebb körben ismeretes egy kontraszt-kép, M. Klingernek, gondolom, »Kék szimfónia« című képe, ahol szűk sziklán, kék esti fényben van két mezeten, egy álló és egy ülő alak s alulról, mintegy szűk barlangnyílásból sárgászörös fény lő véli ki a két alak egyik, oldalára s a kék mégis dominál. Nem azért, mert több felületet takar; ez semmiség. Hanem azért, mert az álló és ülő alak egyaránt mély nyugalmat tükröztet ki magából s ez a nagyszerű nyugalom harmonizál a kékség kellemes nyugalmával. Még csak azt emeljük ki, hogy a közvélemény tirannizál; ami zavarja az összhangulatot, az élmény- és hangulat-fejlődés simaságát, azt élesen elítéli. Ez az elítélés sajátos kontrasztokat jelenthet. Az egyes közvélemények gyakran türelmetlenek, mint ahogy a sárgában elhelyezkedő barna kellemetlen »rontó árnyalat« lehet. A részletek túrhetik a kontrasztot. A nagy közvélemény, a »nagy«-közönség gyakran a semmitmondó, a »rontó árnyalatot« megtúrheti, de a hangulatát zavaró nagy kontrasztokkal szemben ellenséges indulatú. Érdekes volna megtudni, miért . . .

Visszatérve kiindulásunkra, azt is láttuk, hogy vannak »spontán« és »utánzásos« hasonlóságok. Ezek a közvéleményben ugyancsak keverten vannak. Ez a kevertség ma feltűnő; egykor, régebbi korszakokban az egyén mélyen belekapcsolva családba, klánba, törzsbe, nagy mértékben utánzásos alapon fejlődött és élt. Ma éppen a »contre-répétition« lazaságai közben, a társadalmi észtnek »sejtközi hézagaiban« gyakorta nagy

szabadságot élvezhet az egyén. És éppen ezért áll elő egy világos tendencia, melyet jelezhetünk: a fejlődés egyenesen arra irányul, hogy a hasonlóságok koronként szükséges minimumát a spontán hasonlóságok esetlegességéből kiemeljük és utánzásossá tegyük. Ez az, ami kapcsolatos egyszersmind azzal, hogy a tovahullámnak (pl. hírek terjedésének) tempóját gyorsítsuk, azaz a társadalom kollektív reakcióit minél inkább egyidejűségbe, egyfázisba hozzuk. Ennek a lelki együttrezgésnek létrehozatala a modern sajtó kezeibe van letéve.

A sajtóhatás is voltaképp tömeghatás, azonban tágabb és szerencsésebb lehetőségekkel van kapcsolatban. Az egyén a tömeghatás alól ritkán vonhatja ki magát, amíg önmaga a tömegben jelen van. Az én ritkán térhet vissza önmagához; a megfontolásokhoz, elmélyedésekhez való önkonzentráltság a tömegben nehéz, sőt lehetetlen; a tömegben nem vagyunk önmagunké, addig kiki a közönség szétszórt állapotában azt egyénenként megteheti. A tömeg tömegéletében kontinuum, egységes és homogén massa, a szétszórt tömeg, a közönség ellenben könnyebben élhet váltakozó fázisban egyéni és tömeges életet. Ezzel nagyobb a lehetőség arra, hogy 1. a cselekvés etikailag szilárdabb, az átgondolás logizáltabb legyen, a lelki motívumok összeütközéseinek kiküszöbölésére, avagy fogalmi átgondolásokra több az idő; 2. a tömeghatás gyors meglepősege, mintegy megbénító ereje paralizálható. Az élményalakulás általában nyugodtabb s követhetik egymást a »szenzáció« s annak tudatalatti feldolgozása, ritmikus váltakozásban.

Lényeges különbség jó létre közönség és tömeg között abban is, hogy az utóbban az élőszó dominál, egy hangszínen, erőben gazdagon kifejeződő nyelvvel, melyben érzelmi-indulati hullámok kidomborodhatnak s a szőlóból élénk közvetlenséggel sugározva ki, hatolhatnak át másokba. Az igazi érzés az, ami szavakban el nem mondható. Amit már szavakba

öntünk-, részben már átszűrtek egy reflexión, már nem önmagunk közvetlen kiforró indulata az, hanem mások számára átstilizált érzés. Sőt Tarde radikális álláspontra helyezkedik e kérdésben; »Mi az, ami egy leiekből lelki kölcsönhatás által a másikba átvihető? Az érzések, érzelmek azok? Nem; ezek lényegüknel fogva közölhetetlenek.«³² Az érzelmek közlése általában, ami éppen a tulajdonképeni tömegnél a hatás fő titka, kénytelen áttörni magát bizonyos konvencionális korlátokon s mindenestre nehezebb ez írásban (s c r i p t a m a n e n t) az áradó szó erejével szemben. L. Ward³³ kiemeli: »Az ember az érzelmek kifejezését, amennyire csak lehet, kerüli. Nagyon is világossá teszi testi-lelki állapotainkat, amelyek természetől fogva rejtve maradnak. A legnagyobb lelki megrázkódtatásainknál is közömbösséget színlelünk. Legyen az érzelem kellemes, úgy vagy valamiféle aszkéta bűnös tudat száll meg, vagy bevallásakor valaminő szégyenérzés keletkezik bennünk; tehát hallgatagon érezzük azt át. Legyen az érzelem kínzó, úgy ebben valaminő bevallása van tökéletlenségünknek és hiányosságunknak s ezt senki sem akarja beismerni.« Már Schopenhauer megjegyezte: »Az emberi életen, mint minden hamis árún, csalfa csillogás vonul át; mindig elrejtőzik az, ami szenved.« Ez izolált megjegyzéseknek közös hátterük az, hogy valóban, az érzelmek reális kivetítésének bizonyos feszültséget kell legyőznie, valaminő speciális alkalom kell egy izzóvá tett szenvedély kifejezésére s az a kilátás, hogy meg fogunk értetni. A heveskedő nevetségessé válnék egy higgadt társaságban, viszont diadalt arat egy lelkileg – természetől fogva – labilis tömegben. Innen van, hogy az élőszo, az érzelem természetes színtere a tömeg, viszont természetes ellensége a tömeg éppen a higgadt átgondolásnak.

Az eleven tömeghatással szemben a közönség, mint hatásbefogadó, kritikaibb lehetőségben van; a nyomtatott nyelv-

³² Die sozialen Gesetze. (1898), deutsch v. Hammer, 16.1. (Philos. Bücherei).

³³ R e i n e Soziologie, Übers. Unger, Innsbruck, 1907. I. 821.

ben színtelenebb szuggesztiót kap és több racionalitást. A nyomtatott szó, az írás már gondolat-termék. S a politikai pszichológia régi és alapvető tétele az, hogy amit írásban fejezünk ki, már átszűrődött, logikai alakulat, az élő-forrongó lelki élet egyéni hevéből kiemelt s Józsikra helyezett valami. Mindig különös ragaszkodással van minden kényelemhez szokott bürokrácia aziránt, hogy mindent írásban kapjon maga elé s irtózik attól, hogy közvetlenül lássa a tömeg érzelmeit. Az írásos szuggesztió már más, mint a fölemelt karok kiállítás, a »feszítsd meg« heves követelése, mely parancsolólag hullámszerűen végig a zúgó tömegben.

A közönség redukált hevű szuggesztiója³⁴ mellett egy további mérséklő tényező az, hogy egyidejűleg többféle hatásnak is ki lehet téve. A hatások kereszteződnek, tehát Tarde-dal, »contre-repetition« jelentkezik, ellensúlyozván egyik hatás a másikat, míg a tömeg monopolizálja az egyént. A közönség csak részben tömeg; mintegy bármikor készenlétben van s emancipálódik benne az egyén.

3. A meeting.

Még átmeneti csoportalakulás (Ross szerint: »a tömeg első javítása«), amennyiben már nem »magától« keletkezik, hanem összehívás útján. Van tehát valaminő cél, tudata a gyülekezési helynek és időnek; a tudat kollektíve már előre »be van állítva«. Van elnök. Összehívó, ha nem is prezstízzsel bíró, de már rendszerint ismert név. Benne már van felelősségérzés, átgondolás, már programmal kezében jő el a gyűlésre, nem miként a tömeg ad hoc felvetődött vezére, tájékozatlanul. A hallgatókban pedig eleve meg van az a tudat, hogy ők csupán hallgatók gyanánt vannak ott, holott a tömegben lévő nem tudja előre, nem fognak-e vajjon valaminő

³⁴ Csapán rámutatunk e helyen, hogy a közönség, mely szétszórtságában is egységes azonos szuggesztió alatt állván, nem érthető meg kizárólag ez alapon. A vezető maga is szuggesztió alatt áll, a közönség gondolt és várt szuggesztiója hat az íróra. Erről részletesebben a tömeg genetikájáról írt s közléteendő írásunkban fogunk szólni.

akcióba kirobbanni. A hallgatói szerep tudata bizonyos önmérsékléssel jár.

Nem minden országban van a meeting rendőrségi engedélyhez kötve s ellenőrizve. A Hyde Park szélén ma is mindennapos jelenség a gyűlés egészen szabad formája, továbbá a szabadabb országokban sem szerepel a hallgatókban kiváltkép az ellenőrzés tudata. Mind a mellett a tömeg-találkozó határozottan a szervezettség felé hajlik, amennyiben rendszerint meg kell alakulnia. Az összehívó, korelnök vagy más valakinek szavazat-vezetése mellett választ elnököt s ez a bizalmi szavazat már közös lelki bázis. A más s-m e e t i n g túlnyomólag a következő forma magaslatára (határozó gyűlés) emelkedik fel.

4. A határozó gyűlés.

A tömeges találkozóban még nincs biztosítva az, hogy kifejlődhetnek közös értékeszmék; arra csupán alkalom az együttlét s még mindvégig mint »heterogén tömeg« viselkedhetnek az- egyesek. Van gyűlés, mely szétmegy reális hatás, sőt a legcsekélyebb lelki nyom nélkül. Viszont ha a tömeges találkozó, a meeting megalakult és pedig úgy, hogy határozottabban megnyilvánult bizonyos lelki homogeneitás, a csoport, a rokon lelkek érzésével, egy bizonyos hasonneműségi tudattal telik meg. Ez a homogeneitás érzés az, mely sokféle-kép megnyilvánulva arra képesíti a gyűlést, hogy közös határozatot hozzon. Ezért mondjuk ezt a csoportalakulást határozatképes gyűlésnek.³⁵ Hogy minő alapon jön létre ama homogeneitás s ezzel határozatképesség, a kutatások még csak a problémát, de nem megfejtésének módját találták meg. Nem szükséges az, hogy hasonló foglalkozás, érdek, színvonal előzetesen kialakult legyen. Simmel úgy véli³⁶, hogy az

³⁵ Ross ugyan csak tanácskozó (deliberative) gyűlésnek mondja (Foundations, 129. l); ez azonban szűk kifejezés.

³⁰ Grundfragen des soziologie, 2. feje. Az általános szociológiára hozza fel például s mint a »reine Geselligkeit«, ez is voltakép a társadalmi morfológiába tartozik

együvé kerülő emberek szükségképen egy alacsonyabb niveaut vesznek fel, amely nem valaminő átlag az emberek között, hanem egy primitívebb emberi színvonal, tömeg-niveau. Oly finomabb distinkciókat tartunk e ponton szükségesnek, amelyek kissé számolni tudnak későbbi következményekkel is. Nem közömbös az tömeglélektanilag, hogy minőnek látjuk az együvé kerülő emberek »színvonalát. Mi megkülönböztetendőnek látjuk a »tömegszínvonalat«, amely alacsony s egy »csoportszínvonalat«, amely nem szükségkép alacsony. Ez az utóbbi egy általánosabb társadalompszichológiai terminus, mely azt jelzi, hogy az egyének általában a csoportba beleolvadnak, pozitív egyéni képességeikből sokat elveszítve. Csak átlag tendencia van itt, de nem szükségképesség; sőt talán elsők vagyunk annak bővebb igazolásával, hogy az egyéni színvonal a csoportbakerüléssel emelkedhetik is.

Az eddigi észlelések (Le Bon, Sighele, Tarde, Christensen) kiderítették, hogy a tömegszínvonal alacsony és negatív állásfoglalás felé hajló; tagad, rombol, gyűlöl, szeret radikálisan változtatni stb. Ezzel azonban még korántsincs megoldva, csak megkezdve a színvonal kérdése, amely különben is bonyolódott. Tekintsünk mindjárt kezdetben négyféle álláspont különböző voltára: 1. Le Bon szerint a »tömeg«-színvonal szükségkép alacsony, csak egész kivételesen lehet emelkedő. 2. Simmel szerint már a »csoport«-színvonal „is szükségkép alacsony, akár tömegről van szó, akár valaminő kisebb, intimebb csoportról. 3. Többen úgy vélték, hogy a csoport általában magasabb valami. Kezdetleges kultúrfokon az egyeseket heroizálják, magasabbon gyakran a csoportot, amely rőt azt hiszik, hogy míg az egyes ingadozó ítéletű, addig a csoport csalhatatlan, magasabbrendű. Mindez álláspontok apriori nézeteket tartalmaznak. Ezzel szembeállíthatunk oly nézetet, mely ily korai és túláltalános kijelentéstől tartózkodik s arra utal, hogy empirikusan, esetről-esetre kell és lehet megállapítani, mit tartsunk a csoport színvonaláról: a) Lehet az, hogy

átlag alakul ki, mintegy az egyének teljesítőképességének középátlama; b) lesüllyedés áll elő, az egyénenként kiváló elemek is csöcselékké züllyenek; c) mindezekkel ellentétben magasabb színvonal is állhat elő. Egy sajátos lendület pattan ki, magasabbra-szárnyalása a fantáziának, az éberségnek, az önfeláldozásnak; az odaadás szokatlan mértéke ejt bámulatba. Honnan ered ez a gyakran észre nem vett valami?

Alapvető problémára figyelmeztet majd ez a kérdés, a melynek megoldása Simmel álláspontján már csak azért sem volt lehetséges, mert a priorisztikus, s a szorosan vett »társadalompszichológiai« állásponttal szemben tartózkodó; és éppen azt véli, hogy empirikusan állapítja meg, miszerint »az új, a ritka, az egyéni láthatóan csak három különböző oldala ugyanazon alaptüneménynek«³⁷, ami pedig egyéni, nem léphet be a csoport-életbe. A csoportban egy »szociológiai t r a g i k u m« van, az, hogy csak a közönséges az, ami érvényesül³⁸, a közönséges a mindenki-ben meglévő tulajdonság, ez pedig »a régi, egyszerűs mind az egyszerűbb, a kevésbé tagozott, a differenciálatlanabb.« Következteti tehát: »Mihelyt a lelki tartalmak a finomabb, a differenciáltabb felé haladnak, süllyed a valószínűség arra nézve, hogy mindenki tulajdonában legyenek.« Kereken szólva az ős-átlag, a már meglévő, kopott lelki holmi jelentkezik a csoportba lépő egyesekben, az új, az egyéni elhallgat, bennök pusztul, a csoportra nézve ők hiába egyéniék, magasabbak. Világos és könnyen meggyőző is a Simmel itt röviden vázolt okfejtése és mégis, ha jól megvizsgáljuk a kérdést, fel fogunk benne fedezni egy minden empiriával szemben közömbös individualizmust. Tegyük fel,

³⁷ Grundfragen der Soziologie, 38. 1.

³⁸ Soziologie, 53. 1. Ugyanily véleményen van Sighele is: »Amint sok szám átlaga a legmagasabb számoktól messze távol esik, épúgy az emberhalmaz abban, annyit tesz, nem a legmagasabb tulajdonságokat tükrözteti, amelyek néhány emberben megvannak; csak a középszerű tulajdonságok jelentkeznek, amelyek mindnyájukban, vagy legalább a legtöbb egyénben feltalálhatók. A jellem legújabb és legértékesebb rétegei, amelyeket kultúra és nevelés néhány kiváltságos egyénnél létrehozta, eltűnnek a közepes létegekkel szemben. (Psychologie des A u f l a u f s u. der Massenverbrechen, deutsch v. Kurella, Dresden. 1897. 80. 1)

hogy az a feltevés: minden értékes tulajdonság (új, differenciálódottabb élmény-készség) csak az egyénben van; ügyeljünk most arra (s ez éppen mutatója lesz tömeglélektani érzékünknek), vajjon jól kő vetkeztetünk-e erre. Észre vesszük, hogy Simmelnél egy indokolatlan feltevés uralkodik: az alacsonyabb, átlagtulajdonságok a csoportban azért érvényesülhetnek, mert ezek azok a tulajdonságok, amelyeket, mint közöset, az egyének magukkal hozhatnak. Ebben pedig az van: a lelki tartalom sohasem fejlődhet ki magában a csoportéletben. Itt lépett be az individualizmus, mint mélyen húzódó és empiriátlan alapfeltevés. A meg nem látott tény az, hogy a csoport-tulajdonság nem mindig magával hozott tulajdonság az egyénben, hanem olyan, amely csoport-érzés kapcsán magában a csoportban jó létre. S itt nincs ilyen vagy olyan szükségképeség a színvonalat illetőleg.

Azonban ne csak kritikailag és negatíve beszéljünk, hanem pozitíve is. Oly jelenségről óhajtunk szólni, amelynek mindenekelőtt nevet kell adnunk; ez az önhatványozódás. Ez a jelenség két tényezőből ered: az egyének számából és hasonlóságuk tudatossá válásából.³⁹ Tény az, hogy amint az egyes lesüllyedhet egy t ö m e g színvonalra, úgy fel is emelkedhet egy emelkedő csoport színvonalra. A csoport olykor szárnyrakap, lendület áramlik át az egyes embereken, az egyesek »felemelkedve« érzik magukat, az én átolvad a másba; honnan mindez? A pszichológiai tényt Simmel nem látja: az egyes észreveszi, hogy nincs izoláltan, hogy mások is ugyanúgy képesek érezni, gondolkodni és akarni, mint ő, s amint egykor önmagának élt, most a csoportnak kezd élni

³⁹ Az egyöntetűség-érzés kimaradhat, ha pl. az alárendeltségi érzés különösen erős. Amidőn a tiszt altiszteket hív össze, aligha jó létre közös és magasabb gondolat. Simmel egy példát hoz fel N. Frigyes azt mondotta: »Generálisaim a legokosabb lények, ha egyenként beszélek velük, de ha haditanácsra gyűlnek össze, úgy kosfejek.« Simmel szerint íme a csoportszínvonal alacsonyága! Mi úgy véljük, az alárendeltség bénító, s most most fokozódik egy ily speciális esetben a felelősségérzés szokatlan erőssége által

énje kitágul, csoport-énné lesz, több lesz, mint önmaga. »És denkt in mir«, – mondotta Gumplovicz, de ez metafizikum nála; ha a pszichologikumot látjuk meg, tényeket láttunk meg. Az izoláltság-érzés megszűnése, a »sokan vagyunk s egyek vagyunk« felemelőleg hat. Nem kizárólag, csak főleg állhat ez elő érzelmi bázison. Térjünk vissza a gyűlésre. Kialakul egy bizonyos közös-tudat, a gyűlés, egy bizonyos értelemben egy énné lesz. így lesz lényegében határozatképes, így válik lehetővé bizonyos célra az együttműködés; a gyűlés tagjai ezt észre is veszik, mint minimális tény, a csoport-én (kollektív én) előttük áll. Ezt a minimumot mondjuk a társas akarásoknál a csoportélet szinergikus küszöbének. Az a praktikus, aki valamely célra egyesített embereket, ilyenkor, közönséges szóval mondja: már megtörtük a jeget. S valóban, Hegellel szólva, a kvantitás kvalitássá lett; átléptünk egy múltra-feszülési állapoton, amelyen túl az ellenségesség vagy közömbösség, innen pedig a közös cselekvés lehetősége áll elő, egyelőre bizonyos tekintetben.

Feltételeztük, hogy a gyűlésen az egységet egy valaki létre akarta hozni. Amidőn, az ily minimum észrevétele spontán alakult ki, rendesen ez az eset forgott fenn. Lehet azonban a szinergikus (együttműködéses) elem, az összehangoltság régebbi idők spontán terméke is. A »hasonneműségi tudat« (Giddings) ezen a ponton jelentős problémánkra nézve; ez az, amely már meglehet a csoportba való gyülekezés előtt. »Aki hasonló, gyülekezni szokott.« Lehet azonban, amennyiben a gyűlés előzetes összehangoltságának nyomai nincsenek meg, ott a gyűlésen előállhat; s így megfordíthatjuk a mondást: »aki gyülekezik, hasonlóvá lesz«.

Van tehát egy »szétszórt tömeg«, amely nincs sohasem együtt és mégis tud egymásról, egynek tartja magát Giddings előtt már Schäffle is tudott erről. A társadalom tömegjellegű összeszövődései között szerinte vannak:

1. természetesek, s ezek röviden a faji és területi alapon létrejövő összeszövődések;

2. vannak mesterségesek s ezek a társadalmi állás vallás, párt, politikai összetartozás alapján létrejövő érzésben találják alapjukat.

Ezeknek a szövödményeknek, írja, »a jelentősége abban van, hogy az egyeseknek nem szükséges forma szerint össze- gyűjtetniök, sem szerveztetniök, hogy egységben érezzék magukat és hogy cselekedjenek is adott pillanatban hasonló érdekeik és érzelmeik szerint«. A szellemi egységük »éppen valóságosan- létrejött ... nem egységesen hozattak össze; át nem tekint- hetik magukat összefüggésükben, nem is ismerik egymást személyesen. Mégis egy egységet alkotnak és hasonló- kép reagálnak hasonló ingerekre«. ⁴⁰ Schäffle ezzel – bemutatva azt, mennyire felszínen vannak nála a sokat félreismert »orga- nicista« hasonlatok s a fiziológiai látszatok dacára minő érzékeny- séggel vizsgál pszichikai jelenségeket – jól meglátja, hogyan jönnek létre tömegösszefüggések, amelyek dacolnak, ha kell, az állami területek olykor kényszerítőleg elkülönítő hatásaival is. Van és lehet tudatbeli összesimulás, egységérzés, amely túltesz fajon, területi elzárkózásokon, mindenben s egységbe fűzi az embereket, egyetlen, széles mezőjű kollektív tudategy- ségbe, tisztán a lelki élet sajátos törvényei szerint. Schäffle-nél »az alaktalan összefüggések« ⁴¹ tana ez; ez össze- függések közvetlenek, alaktalanok és »kényszer nélküliek«, kívül állanak a jog birodalmán; szemben állanak – jó distinció- val mondja – »a funkció szerint tagozottakkal«. Sem eredetileg Giddings, sem Schäffle nem világították meg részletesebben e kérdést. Úgy látszik előadásukból, hogy a consciousness of kind oly adottság, ami megvan vagy nincs meg s nem látják, hogy ama hasonneműségi tudatnak akkor látjuk igazi jelentőségét, amidőn meglátjuk, minő fokozatai vannak és pedig a szinergikus küszöbtői fölfelé. A társas együttműköd- hetés gondolata, mint a csoporttól önállóan észrevett, avagy esetleg belészuggerált tudatmozzanat minimálisan megvan, ha

---

⁴⁰ Bau u. Leben des sozialen Körpers, I. 291. 1.

⁴¹ Bau I. 288-323.

egy célközösség, akaratközösség már, mint reális lehetőség, felmerült. Tegyük fel, hogy a tömeg, mely tisztán heterogén – a tömegélet, tudjuk, túlnyomólag negatívumokon alapul, negatívumok az első akciók is – egy, negatív célt már kapott, tiltakozó menetet tart pl. egy javaslat ellen; úgy ők már »egye k« amaz egy törvényjavaslat értékelésében. Ez már hasonneműségi tudat, egyelőre minimálisan kifejlődve, mert csupán negatív, csupán egyszempontú s átmenetileg fölmerülő együttesség. Ettől kezdve számtalan lépcső emelkedik fel, egész a pozitíve határozó gyűlésig.

Giddings továbbá eredeti, első előadásában⁴² arra sem mutatott reá világosan, hogy a hasonneműségi tudatnak nemcsak sokféle foka, hanem számos faja is van.⁴³ Ma még nem vizsgálták át e kérdést, de bizonyára nehézség nélkül felismerjük, hogy a keletkezési alap sokkal többféle; így: keletkezhethet a hasonneműség tudata 1. külső hasonlósági alapon, így, köztudomású, minő hátrány a bőr különböző színe a társas érzésre, minő akadály a házasságoknak, minő erős alapja a faji elkülönődéseknek. 2. alapulhat hasonló foglalkozáson, 3. hasonló rangon (ezen alapul főképp, bár távolról sem kizárólag az úri rend sajátos zománca és összefogottsága),⁴⁴ 4. hasonló képzettségen, színvonalon; ezen alapon tömörülnek a konzseniális elmék, írók, tudósok, de ehhez járul 5. a hasonló tudat irány is, pl. külön tömörülések teológusok, grafikus művészek, statisztikusok, írók stb. között, mégha a képzettsé-

⁴² A szociológia elvei-ben: bővebb, de nem sokkal mélyebb előadása a »Readings in descriptive and historical sociology-ban (1906), 275-324. Erre más alkalommal még visszatérünk.

⁴³ Ross hivatkozik Simmelre (American journal of sociology, 1898. azonos: Schmollers Jahrbuch f. Gesetzgeb. 1898), oly értelemben, hogy Simmel négyféle alapot vett észre, mely a csoportegységet alkotja: 1. a közös területet, 2. a közös szimbólumot, 3. a közös vezetőt, ^4. a közös rangot. Ross azonban (Foundations 205. 1.) félreértette a fentiek interpretációját, mert oimmelnél a csoport egységének reális alapjai s nem ennek egyik részletkérdése, az egység tudatának alapjai jönnek szóba. E tévedésre azonban jó lesz figyelni, bárminő minuciózusnak látszik is.

⁴⁴ Farkas Geyza, Az úri rend c. tanulmánya sok másban is érdekes magyarázatot közöl.

gük nem is ugyanaz). 6. A hasonneműség alapja lehet hasonló talajkötöttség, (talajforma, pl. síksági népek, talajnem, pl. földbirtokosok, talaj egy s ég, pl. egy szigetállam lakói). 7. hasonló faj, oly sajátságok halmaza, amely főképp a sajátos temperamentumban (reakciótípusban) jelentkeznek. Végül 8. hasonló politikai helyzet is nagy erőt ad a hasonneműség kifejlődő tudatának, pl. elnyomottak közös érzéseiben.

Mindezek észrevett s nem létrehozott hasonlóságok a csoportban. Tévedés azt velőti, miként Simmel, hogy a szimbólum normálisan⁴⁵ csoportfentartó, mert csak kifejezője a közös érzésnek; olykor azonban jellemző, hogy a csoportérzés intenzív kimutatását szimbólum által egyenesen követelik.

A határozó gyűlésnek megvan a maga természetes maximuma. Feltéve, hogy a határozat létrehozatalához nem csupán szavazatok előző információk alapján történt formális leadása kell, úgy a gyűlés aligha lehet nagyobb, mint ameddig a szónokot hallják. Mihelyt ez már csak nehéz, elkezdődik »hátralé» a mozgás, mert hiányzik egy állandó és folytonosan megújuló inger a figyelem koncentrációjára. Aristoteles azt találta: az »állam« csak akkora lehet, hogy a polgárok egy gyűlésen hallhassák a kikiáltó (kérűx) hangját. Ez eredeti görög gondolat, az állam maximálása, amely érthető ott, ahol hiányzik igazában a képviseltetés gondolata.

5. A szekta és párt.

A szekta⁴⁶ párhuzamba állítható a határozógyűléssel, de más alapon. Úgy látjuk, hogy ez a »consciousness of kind« gondolatának legerőteljesebb megnyilvánulása. Van egy bizonyos, magát homogénnek, lelki rokonnak tartó csoport, mely időnként összejő ugyan, de normálisan szétszórta él. Mégis

⁴⁵ Simmel, *Soziologie*, 525. I »Mert a magyar korona a szimbólum-jelentőségét különösen soká fenntartotta, még II. József alatt is heves zavarokat okozott, amikor egyszer Pozsonyból Bécsbe vitték. Visszavitelekor lenyugodtak e zavarok.« [?]

⁴⁶ Nem szükséges kiemelniünk, hogy a szekta szociológiai fogalma tágabb, s nem csupán vallási szektára vonatkozik.

egy test- egy léleknek érzik magukat, mintha egy családban együtt élnének. A közönség szétszórt tömeg, a szekta szétszórt határozatképes csoport, mert célvilága egy. »Egy önkéntelen alkalmazkodás a belépő-díj, melyet fizetünk, hogy társas életüket élvezhessük« (Ross). Feltűnő itt, hogy a lelki vonzódás minő speciálisan akcióképes. A szektabeli a hasonló szektabeliben éppen a maga vágyát, törekvéseit, éppen az ő célvilágát találja fel s bárminő különös, ferde legyen is ez a célvilág (amint az éppen gyakori), fényesen fokozódik az ő n-hatványozódás érzése. A lelki harmóniának éppen a legfinomabb szálai szövődnek, éppen a legmagasabbra fokozódnak az idegenek által »extravagánsnak«, »excentrikusnak« bélyegzett, üldözöttnek érzett tulajdonságok. A szektáriusnak éppen üldözöttség kell, mert annál közelebb érzik magukat egymáshoz. Éppen erős visszaható szuggesztiókkal közös életet nyer, közös karaktert kap a szekta, amely végtelenül szeszélyes, de egyéni szeszélyeket belül elnyomó.

A szektárius karakter-érzése fokozza az ellentétet a »hitelenekkel« szemben, ez érzés, kellő szekta-alakultságon. túl, harcokra tüzel, a meleg barátság befelé párhuzamos a gyűlölettel kifelé. Melegágya a türelmetlenségnek, az exkluzitásnak, a szekta – kollektív öntúlzás.

A szekta, szorosra-fűzöttségével, erős önfeszültségével szemben áll a nyilvánosság feloldó hatása. Egyoldalúsága mereven néz szembe minden tárgyilagossággal. Viszont a szekta, éppen egyoldalúsága alapján, határozott jellemével, belső egységével képes kiváló mértékű aktivitásra, mert az aktivitás, mint James megjegyezte, voltaképp mindig igazságtalan egyoldalúság, mert csak részproblémát old meg. Az egészt mellőzi a részért. A világ összproblémája együttesen meg nem oldható, a »valóságot részenként vesszük munkába«, így, ahol energikus akció kell, szükség van egy-egy kvantum igazi szektárius szellemre.

Keressünk fel most egy pszichológiai kérdést a szektáriusságban. Miből ered az ember szektárius jelleme? Minde-

nekelőtt minden szektában a legfeltűnőbb az, amit a »társas distancia hatványozásának« mondhatunk. A distancia pedig természetes produktum. Tudjuk, hogy mindannyian, kik egyének vagyunk, kétféle életet élünk: egyik életünket éljük – magunknak, a másikat másoknak. Mások előtt kényszerűen másképp mutatjuk magunkat. Többféle okból. 1. Először is sokkal racionálisabbnak mutatkozunk. Láttuk s láthatjuk számtalan példában, hogy amidőn »érdekeinket« követjük, csak utólag emeljük magunkat gondolatban racionális lénynyé, s elhallgatjuk azt a számtalan irracionális tény, mely befolyik cselekedetünkbe. Ösztönünkre hallgattunk, érzelmek indítottak bennünket; de amikor utólag átgondoljuk önmagunkat, csak az ésszerű indításokat emeljük ki önmagunk előtt, az ésszerűtleneket mellőzzük, avagy elfeledjük. Simmel⁴⁷ helyesen látta meg: »Ha azokra a képzetekre ügyelünk, amelyek az idő sorában folytatólagosan átmennek tudatunkon, úgy azok a felvillanásai, azok a cikk-cakk mozgásai, azok az össze-visszaforgásai tárgyilag összefüggéstelen képeknek és eszméknek, azok a logikailag éppen nem igazolható, úgyszólván találmányra történő kapcsolatok – mindezek roppant távol vannak az ésszerűleg szabályozottságtól; csakhogy igen gyakran nem jutunk ennek tudatára, mivelhogy a mi érdeklődéshangsúlyaink csakis a mi képzetmenetünknek „használható” részeire helyeződnek, mivelhogy mi annak ugrásain, annak értelmetlenségein, káoszán, mindennek logikai ténylegessége dacára is, a némileg logikus, avagy egyébként értékeshez képest, gyorsan keresztülsiklunk, avagy elhallgatni szoktuk azokat. Ilyenformán mindaz, amit másoknak szavakban másképpen közlünk, a legegényibbet, a legimpulzívabbat, a legbizalmasabbat is közölve, ama lelkileg valóságos egészből csak kiválogatott részletet adunk.« Mi tehát egész önkénytelenül szelektáljuk önmagunk lelki tartalmát mások számára. Először azért – ezt emeli ki Simmel –, mert mi magunk sem ismerhetjük önmagunkat, mert mi sokkal ésszerűbbnek

⁴⁷ Soziologie, 1908. 341.

látszunk önmagunk előtt, mint aminők a valóságban vagyunk. 2. Mi a mi lelki tartalmunkat, amikor a nyelvbeli kifejezésbe öntjük bele, már is elkoptatjuk. Mi egy átlagos használatra berendezett nyelvhez igazodunk⁴⁸, s nagy nyelv-művész az, egy Goethe, egy Ady, aki önmagának nyelvet tud kiformálni-, amelyben képes éppen önmagát adni. 3. Mi, ha tudnók is adni önmagunkat, nem tennők ezt. Mi distanciát tartunk, mi mások számára különbek akarunk lenni. Nem bizalmaskodunk; távol álljon a póz, de egész egyszerűen mások akarunk lenni s ünnepiesebbek vagyunk, s amidőn kifejezzük magunkat, ruhát öltünk – ösztönszerűleg. Idealizáljuk magunkat. Ez a harmadik distancia-forrás a képmutatásig emelkedhet, a »cant« szépítő és hamisan idealizáló jellemvonásáig mehet. De itt nem ez a fontos. A szociálpszichikai distancia fokozásának másféle okai, szükségszerűségei vannak. 4. Gondoljuk el, hogy mi másokkal együtt akarunk cselekedni. Ebben azonban az is benne lehet, hogy nem mindenki velünk együtt akarunk közös akciót folytatni. Mi ennek a folyománya? Az, hogy másokról közelebbi interpszichikai képet akarunk szerezni. Ebben áll a személyes találkozás egyik funkciója: képet kapunk másokról, hozzá-simulunk egy speciális találkozásnyelvvél⁴⁹; köznyelven »informálódunk«. Ismét Simmellel beszélünk: »Minden emberi társas kapcsolat azon alapszik, hogy mi tudunk egyet-mást egymásról... Hogy tudjuk, kivel van dolgunk, az első feltétel, amidőn valakivel egyáltalán teendők · van; a szokásos kölcsönös kép valaminő továbbtartó beszélgetésnél vagy találkozásnál hasonló társaság talaján, bármennyire üres formának látszik is, ama kölcsönös ismeretségnek találó szimbóluma, minden vonatkozás apriori-ja«⁵⁰ És most csak ez alapon indulunk; megvan a kör, melyre gondolunk, s megvan a

⁴⁸ V. o Bevezetés az interpszichikai megismerés elméletébe, 1919. I. fej.

⁴⁹ V. ó. dolgozatunk II. részét: A nép- és társadalomlélektan mai állása, Athenaeum. 1920

⁵⁰ I. m. 337. 1.

többi ember, akire n e m gondolunk. Ez jó létre a szekta-alakulásnál. De még, nem vagyunk a célnál. A szektában nem csak az van, hogy önmaga felé összezárkózik. A szektában több is van, mint szimpáthia, ismeretség, lelki együtthangzás; a szektának munkatartalma is van, célokat ápolgat és pedig úgy, hogy nem tudja feltételezni azt, hogy sokan mások igazán megértéssel fogadják ama célokat. A szekta éppen sajátos érzelmi világban él (az érzelmek a legkifejezhetetlenebbek), s ez érzelmekről azt sejtí, hogy igazában csak egyéni spontán alakulatok lehetnek. A szekta megtalálja önmagát, de éppen bizalmatlan másokkal szemben. Ezért a szekta nem más, mint az eszméket előkészítő életfázis öniskolája, forrongás, előkészülés a későbbi tettekre. Ez a készítgetés, ez a jövő-melengetés a jellemző a szektára, minden szektára, legyen az vallásos, politikai vagy általában kulturális szekta – íme sajátos stádiumsor ez, mely pszichológiailag nem más, mint feltartóztatott közlékenység, a distancia mesterséges növelése. Ezért van minden szektáriusságban bizonyos mesterségesség.

Végül legyünk figyelemmel egy különbségre is, mely létrejö szekta és párt között. Park R. E.⁵¹ röviden érinti, »nem éppen mondhatjuk azt, hogy egy szekta létezése a másik létezésétől függ«. Ha ez igaz, úgy ebből további következtetéseket is kell vonnunk, bár gyakran oly felfogásra akadunk, amely szerint a szekta és a párt egy, avagy egyik fogalom, mint tágabb fogalom, magában foglalja a másikat. Mind a két felfogás elhanyagol egy nem kevésbé jellemző különbséget s ez abban van, hogy a szekta lényegében ezoterikus, belső tagjaira számít s nem a »nagy közönségre«. A szekta lényege a maga-felé élés, az elzárkózás, azonban az az ellentét, mely így előáll másokkal szemben, aligha van rendszeres összefüggésben más, hasonló téren felmerülő szektával. A szekta elzárkózottsága, bizalmatlansága tehát absztrakt elzárkózásnak mondható, azaz a kifejlődő ellentét-érzés általános.

⁵¹ Masse und Publikum, 1904. 67.

Ami a szekta lényegét kiteszi, ritkán a külső harc, mint inkább egy benső élet, sajátos fajú él menyeknek, melyekben spontaneitás van, az ápolgatása.

Hasonlítsuk össze ezzel a politikai pártoknak, mint típusnak, egész külső megjelenését. Rögtön szemünkbe ötlük, mennyire »exoterikus«, nemcsak beltagokra, igazi hívőkre számít, hanem a legszélesebb rétegekre. Már a megindulása kifelé beszélő, hangos szóval, programmal történik, míg a szektában benső és csendesebb »credo«-k, de annál mélyebb, ösztönösebb, irracionálisabb credo-k vannak. Igaz, mind a kettő heves vitákban tör ki nem egyszer, de a vita lefolyása más. Kísérjük figyelemmel a szektákat; melyeknek tipikus hazájuk pl. a mohammedán világ.⁵² Talán csak eztán fog elhatolni a kutatás a tömeglélektani megvilágításokig s talán nehéz a mohammedán szektában a tisztán politikai párt-szerű jelleget külön választani (hiszen az iszlám politizáló és üzleti vallásként indult útnak). Jellemző az, minő – mondani szoktuk – »semmisségek« múlik egy szekta bázisa, kiindulása, vita a próféta családfájáról és a velejáró »jogosultságokról« stb. És mégis évszázadokon át mondhatni vad hévvel kitart mindegyik eredeti »álláspontja« (jobban mondhatnók ösztöne) mellett. A politikai párt nem lehet ily irracionális. Látjuk, a párt propaganda útján szeret hódítani, »dolgozni« s nem várja el tagjaitól azt a lelki spontaneitást, mint a szekta; a párt megelégszik, bár nem mindig, bizonyos külső »csatlakozással«; hiszen a párt tömegekkel dolgozik és nem is teheti, hogy minden ember akaratvilágának teljes megismerésére s teljes meghódítására törekedjék. A párt ellentét-érzései mások: konkrét ellentét-érzések ezek, igazi »párt«-ellentétek, amelyek mindig függenek attól, mit csinál a »másik« párt. Azt lehet mondani, a párt mindig aktívabb is, mint a szekta: programja hemzseg a konkrét feladatok sorától – ezért tehát (úgy véljük, ez ismét lényeges) mindig az aktualitások felé

⁵² E téren Goldzieher becses munkáira utalok; a finom jellemzések sokat nyernének bővebb lélektani kommentárral.

vonzódik, az erős hatásereket, szenzációkat meg nem vetve a mának él. A szekta inkább a holnapnak, a távoli jövőnek tartogatja erejét.

Érdekes volna pszichológiailag mélyebben elemezni, miért állandóbb a szekta és miért változékonyabb a párt. A párt általában múltó jelenség; halála a feloszlás, avagy egy részleges kimúlás: a kompromisszum, amidőn (mondjuk a Tisza Kálmán-kor nyelvén) az elveket szegre akasztják. Szekta és párt egyaránt türelmetlenek, de a pártban több józanság »szokott« felülkerekedni – már láttuk, a párt tömegekkel dolgozik, tehát józanul fel kell ismernie a tömegek pillanatnyi létérdekeit, ezek változásait. S ez is alapvető különbséggé fokozódhat: a pártban ésszerű alkalmazkodás, a »helyzet« kellő mérlegelése kerekedik felül s kész a kompromisszum. Ezzel szemben a szekta kitart a végsőig, mindennemű irracionális hagyománya mellett.

Azaz végül is: a párt egy-egy gyors tömeghullám, a szekta egy korszak csendesen ható diapazonját képviseli, s korszakosán hordozza évszázadok világnézeti, avagy inkább világ hangulati áramlatát...

Összefoglaljuk a mondottakat. Úgy véljük, eléggé lényeges különbségekre akadtunk a szekta és párt kérdésében. Az első 1. ezoterikus szellemű, 2. tagjaitól lelki spontaneitást vár, 3. absztrakt ellentét-érzés uralkodó benne, 4. általánosabb világhangulati bázisa van, s ehhez képest jelleme az irracionálisok árán való kitartás. Ezzel szemben a párt 1. exoterikus szellemű, tömegekkel dolgozó, 2. külső csatlakozással is beéri, csak ép ellenségességet nem tűr, 3. konkrét pártellentétek mozgatják s ehhez képest aktuális programpontokat keres, 4. ésszerű belátások, más szóval időszerű kompromisszumok felé hajlik.

A szekta életlűtetése lassúbb, hangulati diffúziókkal teli; a párté gyors, élénk hullámverés, mely a ma lehetőségeit fürkészi ki.

6. A képviseltetés.

A társadalmi életformák között már magasabb színvonalat jelent a képviseltetés formája. Vannak korok, amelyek ezt »em ismerik. Minden magasabb, főként közjogi tevékenységhez hozzáfűzik kötelező normául a személyes jelenlétet így a magyar Ősi intézmények között jellemző az a nemesi hadsereg, amely csak akkor indul az ellenség ellen, ha a király személyesen vezeti. Bizonyos nagyfontosságú ügyeknél (mely fej- és jószágvesztéssel járhat), felvihetik a végső döntésre az ügyet személyesen a király elé. Minden nemes jelen lehet személyesen az országgyűlésen. Ez a személyesség, közvetlenség primitív felfogás, amely annál szembetűnőbbé válik, minél nagyobb lesz a népesség. .

A »képvisleti« gyűlésen nem ónként határozó egyének, hanem kiküldöttek vannak együtt, akik már egy egyénfölötti tudattal jönnek el s nemcsak a maguk érdekéhez irányítják elhatározásaikat. Egoizmusuk megkötött, én-jük már kitágult, egy »bipoláris« én lappang egyéninek látszó tevékenységük mögött. A régi magyar diéta ismét világos például szolgál, mert nem ismerte az egyénileg határozó képviselőt«, mivel a »követ« a vármegye határozatával kezében jó fel az »ország« gyűlésére. Az ego-val szemben álló altér nagyon is erősen volt képviselve abban, hogy utasítások állottak a követ határozatai, illetve szavazatai mögött, ami személytelenné tette, imperszonifikálta a képviselőt, így gyakran megeshetett hogy az imperszonifikálódást követelő megyei »utasítás« és a követ egyénisége összeütközött. Kölcsey esete szép megoldásban mutatta, hogy az ily kollíziót egy szabadabb egyéniség nem bírja el, s megoldása az egyéniség joga felé történt.

Sajátos mégis az, hogy a helyes képviseltetés lényegében nem semmisíti meg a kiküldött egyéniségét, sőt követeli. A midőn a parlamentarizmus kialakult, a miniszterek voltaképp parlamenti többségek kiküldöttei, de követelve tőlük teljes

én-üket is. Ezzel az én-nel szemben állott a király én-je, amidőn maga követelte magának a teljes cselekvés-szabadságot. Ezt a kollíziót a XIX. század oldja meg. A régi, Werbőczin alapuló tétel szerint: »a király uralkodik és kormányozza; addig a francia elv: »a király uralkodik, de nem kormányoz« – lesz a parlamentarizmus alapja, ami tömeglélektanilag nem más, mint a következő: a politikailag elismerten aktív én a miniszter; a király imperszonálissá lesz, képviselője egy »objektív«, országos hatalomnak, amit nálunk az ősi szent koronatan igen korán kifejezett. A két véglet között: a szuperindividuális é n maximuma (ami már csaknem objektum) és az élő, önmagának felelős személyiség közé esik a kiküldött, képviselő én-je. Sajátos szinthezise két világnak.

A képviseleti gyűlésen tehát az egyéni érdek nem teljesen van alárendelve a szuperindividuális érdeknek, A »mások érdeke« alá rejtve megmarad az egyéni én is, azaz a képviselők nem csupán kiküldöttekként tekintendők. S ebben van éppen a kérdés magva. A követ a vármegyének csupán szócsöve volt” s nem képviselője. A képviselő funkciójának az adja meg sajátos színezetét, hogy a felelősségérzés megmarad részben azon az alapon, mint a magánérdeknél. Ez a magyarázata a modern képviseletés gondolatának: akit mint érdekképviselőt küldenek ki, maga is érdekelve Van, maga is éredek társ. Ebből ered az, hogy az éredekátgondolások teljes intenzitását fejt ki, ami tiszta altruisztikus alapon ma még nehezen volna várható»

A képviseleti gyűlésnek a legkülönbözőbb konkrét formája van, így törvényhozó gyűlés, pártgyűlés, egyházi tanács,, kereskedelmi tanács, kongresszus. Számuk és jelentőségük egyre növekszik. Csaknem minden éredekösszeütközés ma ily után simítódik el, ily úton indulnak ki a tárgyalások millióféle problémamegoldásai. Erre, miként utaltunk, legelsősorban a: nagy szám tömegtörvénye vezet, amelyet egyszerűen abban fejezhetünk ki, hogy a nagy emberszám növekedésével egyenes arányban nő a tömeglélektani jelenségek lehetősége.

Gyakran tapasztalható, hogy amidőn a képviseleti gyűlés engedményével vagy irányzatával mintegy a magánérdek minimumkülönbében alul marad, a képviseleti gyűlés 1. vagy felbomlásnak indul, 2. vagy eltömegesedik. Ez utóbbi azonban egy háttérből előaktualizálódó tömegnek szuggesztív hatása rendszerint. A gyűlés elfajulásával állhat be az, amire Le Bon gondol, amidőn a parlamenti gyűléseket is tömegnek deklarálja. Megakadályozója az elfajulásnak az, ha a gyűlés kicsi, viszont eredeti, szervi hiba az, ha nagy. Ősrégi tapasztalat: *Number breeds confusion* (Ross).⁵³ Gondolhatunk azokra a tömeges országgyűlésekre, amelvek nálunk a Jagellók idején folytak le. A nagyobb tömeg szuggesztív hatással van a szólóra is: tömeghatást akar elérni, túloz, érzelmi sikra viz át mindent. Már maga a hely is szuggesztív hatású. Lépjünk be az angol képviselőház termébe; első benyomásunk a hely komolysága mellett annak kellemes intimitása; így még az építész is lehet jó, avagy rossz pszichotechnikus, amidőn különböző gyűléstermeket készít. Van valami természetszerű abban is, hogy nagyobb képviseletek (pl. parlamentek) bizonyos ügyekben kénytelenek bizottsági tárgyalásra térni át, mert egy diszkrét és nyugalmasabb tárgyalás teljesen lehetetlen nagyobb gyűlésen. A mai élet – hangsúlyozza Simmel⁵⁴ – egyébként is világosan követel nagyobb bizalmasságot, sőt olykor titkosságot.

Ha a tömegjellegét nem lehet megszüntetni momentán ható eszközökkel, bekövetkezik a gyűlés tömeglélektani okokból eredő elnapolása. Hogy védekezhessünk tölneglélektanilag várható, momentán előálló tömeghatás ellen, a régi praxis önként rájutott arra az elvre, mely szerint törvényjavaslatok csak többszöri »olvasás« útján mehetnek keresztül. Ezt az alkotmány intézményesen biztosítja. Azonban nemcsak tömeg-, hanem egyénlélektani okokból is következik ez: egy érzelem »diffúziója« hatalmába keríti, elárasztja s ezzel tartósan leköti

⁵³ The foundations of sociology, 1905 1M2 1.

⁵⁴ Soziologie, 1908. 338-402.

az egész tudatot. Egy szélesen ömlő hangulat jó létre, amely napokig, hetekig eltarthat. Ehhez mérten az elnapolás is rövidebb vagy hosszabb.⁵⁵

Minél nagyobb a tömeg, annál inkább elővigyázattal kell lennünk aziránt, hogy a határozat hozatalakor ne a tömeg, mint tömeg, lépjen fel. A görög városállam túlnyomólag maga cselekedett, a rómaiak már óvatosan »tributum et centuriatum descriptis ordinibus, classibus, aetatibus« megoszolván, kisebb csoportokká tagolódtak szét. Míg Aristoteles, az ő Politikájában nem tudta elképzelni az államot több milliósnak, ma az átlag-állam 10-15 millió. Ebből ered a képviseltetés s a titkosság mind nagyobb korminimuma. Simmel⁵⁶ finoman emeli ki, hogy »az emberi együttlét egyébként hasonló körülmények között egy bizonyos mennyiségű titkosságra szorul« és »növekvő kulturális célszerűség mellett a közérdekű ügyek mindinkább nyilvánosak, az egyéniek mind titkosabbak lesznek. Fejletlen viszonyok mellett az egyes emberek viszonyai nem óvhatók meg a kölcsönös betekintéstől és beleavatkozástól úgy, mint a modern életstílus keretén belül, ahol, kivált a nagyvárosi életben, egész új mértéke alakult ki a visszavonulásnak és diszkréciónak. Viszont korábbi idők államában a közérdekek viselői szoktak misztikus autoritásba burkolózni«. Lehet azonban, hogy a lényeg, más formában, ma is megvan, sőt a modern idők minden forgalmassága és a technika fejlettsége éppen arra vezethetnek – az utóbbi évek mutatták, – hogy aránylag soká lehet valamit elrejtve tartani a közfigyelem elől. Éppen, mert a technika lehetővé tette a tömeghatást, a hírek folytonos szétömlésével szemben is fejlődik ki egy külön pszichotechnika. Ez a maga részéről ismét elősegíti a képviseltetést s annak diszkrét jellegét, ami a politikai, de különö-

⁵⁵ Hiábavalónak” s individualisztikus egyoldalúsággal teltnek látjuk gyakrant a tömegszerűvé vált parlamenteket érő kritikákat: nem viselkednek »méltóan« stb. A tömegszerűség lehetőségébe szervei hiba s ahol annak megvan általános lehetősége, a turbulens jelenet gyakran ugyanoly szükségszerűséggel jó létre, mint egy meteorológiai természettünemény.

⁵⁶ Soziologie, 363. l.

sen növekvő gyorsasággal a gazdasági életben⁵⁷ is érezteti a hatását.

A képviseltetés sajátos vonása az, hogy 1. időnként és pedig gyakran gyorsan váltakozva megújul s ezzel jelentékeny mozgékonytságot kap az állandó »szerveké-vel szemben. 2. a reális élettartalom, a »tényállás« felől sokkal közvetlenebb információt nyújt, ami szintén nem történhet állandó szerv útján. Az elmozdíthatóság nehézkessége a hivatalnoknál nyilvánvaló, valamint az is felöltő, hogy minél magasabb »fórum«-ról tekintünk valamit, annál vázlatosabb képet nyerünk. Egy »szociológiai távlat« az, ami arra kényszeríti a társas életet, hogy 1. időnként megújuló, 2. minél közvetlenebb életkapcsolatot keressen. Ezt az életrealitást közvetíti a képviselő; ez az, amivel szemben oly sajátos kontrasztot képez egy merev, elzárkózó bürokrácia.

Másrésről az is lehet, hogy az élet túlközelsége is megakadályozza az »állandó szerveket« abban, hogy valóban objektíve foghassanak fel s bíráljanak el egy felmerült ügyet. Aki nagyon is benne van az ügyben, az szubjektív; aki nagyon fölötte áll, az nem látja. Ebben áll az a sajátosan nehéz helyzet, amit adminisztratív tragikumnak mondhatnánk. Ez ellen is ellenszerként léphet fel egy életmozgékony képviseltetés módszere.

A modern, képviseltetés által előmozdított életnek vannak fény- és árnyoldalán s ebből a kérdéskomplexumból kiemelünk végezetül egy kérdést.

A modern élet egyre fokozottabb mértékben követeli a képviselőt. Miért? Mert a mai élet fokozódó érdekhálózata ellenállhatatlanul követeli, hogy érendektársainkkal szövetkezzünk, mert csak együttesen válnak kivihetőkké bizonyos célok. Ma az egyén ritkán önmagáé, hanem mintegy önmaga differenciálódik többféle rész-egyéniséggé. Egy tisztviselő, mint

⁵⁷ V. ö. az érdekképviselési irodalmat nálunk Tonelli S. dolgozataiban: Magy. közgazd. érdekképviselések, 1914. Orsz. Iparegyes, kiad. Az érdekképviselés, Közgazd. Sz. 1912. okt.

tisztviselő, azaz mint bizonyos funkciókba beállított részember, specialista – azonkívül, hogy, mondjuk, hivatalos szervként működik – részese egy politikai pártnak is, részese egy kulturális célnak élő egyesületi életnek, részese egy világnézeti diapazont hordozó vallásnak, részese egy társadalmi rangnak, részese egy hadseregnek stb. Mindenütt az ő egyéni tartalmának Csak bizonyos vonatkozásait domboríthatja ki s ezt nem teheti másképp, mint időben megosztja élettartalmát s mindegyik vonatkozásban nem aktíve hordoz, hanem csupán támogat egy-egy mozgalmat. Az ő személye így egy-egy tömeges mozgalomban gyakran csak egy szám, de már ez is egy erő-pont a társadalom konkrét fejlődés-mechanikájában. Számítanak rá, ad hoc felhívhatják, hogy ott legyen, ahol az erők inventáriumai megalkottatnak. S ilyenkor ott van ama bizonyos nagy számban, amelyet az események viharába dobna, mint r é s z-ember. De sohasem teljesen Ő, teljesen egyéni, kerek homogenységében. Mit tenne az egyén, ha mindenütt a maga teljességével jelennék meg? Nem férne társas mozgalmakba, áramlatokba, hanem kívül maradna s egy bizonyos stoicista a-politizmusba tévedne, bizonyos laissez-faire kényszerű némaságába burkolózna. A modern élet nem ilyen. A mai társas életszövedék lázasan keresi a rész-embereket, kiáltva az egyesek felé: állj mellénk, fegyelmezd magad s rekeszd ki azt, ami te a mi mozgalmunkon túl is vagy! Tehát a részember fellép – számnak. Ebben viszont tragikus vonás is rejlik, mert a sokféle beállítottságú rész-ember végre is veszélyezve van a maga harmonikus egyén-teljességében, sokféle szakad szét, végre is nem találja meg önmagát. Ámde a társadalom mai nagy kollektív hullámai a maguk útját parancsolólag követik. Mindenkit beállítanak valamiként egy kollektív özőnbe, ahol tömegsúlyokat növelhet. S kell a képviselő, mert ezáltal az egyéniség mégis csak tehermentesítetik, mert az erősebb tömegmozgalmak bizonyos súlyokat levesznek az ő válláról is, marad neki is valami: idő, hogy önmagát is élhesse.

Bizonyos, hogy a mai kor átmeneti jellegű mozgalmakkal

van telve, de éppen így látni a társas élet-fokalizálódások születését, a tömörüléseket s a liberalizmus által atomizált társadalomban egyszerre mindenféle vonatkozásban a szervezkedés jelszavai hangzanak fel. Messze vezet a képviseltetés kérdése s itt elég, ha egy-két szempontot kidomborítunk, hogy az olvasó aztán minél többet utánna keressen.

7. A testület.

A' testület (corporatio, Genossenschaft) állandó szervezettel bíró, szabályok, elvek alapján fölépülő, szigorúan meghatározott célú egyesülés. Ilyenek céhek, munkásegyséletek, kereseti társulatok, egyházak, társulatok, iskolák, akadémiák stb. stb. »Szétszórt« csoportként jönnek számba, mert az állandó együttlétük elképzelhetetlen, miután az összetartó kapocs csupán egy-egy speciális cél: nem foglalhatják tehát magukban az egész emberi létet. Összegyülekezésük is előírt módon, »alapszabályszerűleg« történik, valamint mindennemű funkciójuk. Tehát fegyelem és rend uralkodik s így a testület a legmagasabb szervezeti forma. Van vezetősége, vannak már határozott funkciójú »szervei« stb. s ez biztosítja általában a testületi élet folytonosságát s helyes célirányosságát.

A testület, a jogi irodalomban fölvetett sematizmussal kétféle úton keletkezik: 1: testületi úton, midőn több akarat egyesül egy bizonyos – éppen testületi – életcélra, azaz egy új szervezet, »jogi személy« jó létre, ami az egyesek egyesülése előtt még nem létezett semminő formában; 2. keletkezik mint intézet (Anstalt) vagy alapítvány, mely esetben egy már egységesen létező akarat kibocsát (differenciál) a maga akaratszférájából egy meghatározott körű akaratot, ami éppen az intézet (vagy alapítvány) életét fogja kitenni. Az ily testületek mind tudatos folyamatok eredményei; számtalan életformája van azonban a társas alakulatok létrejövetelének, amelyek nem pusztá elhatározásokon, átgondolásokon alapulnak, hanem a történeti élet ezerféle szövevényén keresztül lépnek napvilágra. Ezekből az itt létrejövő társas folyamatok-

ból a jogi gondolkodás rendszerint csak egyeseket választ ki, olyanokat, amelyeket mint formai elemeket lényegeseznek tart; viszont a szociológust és történetírót az összes életfolyamat, mindennemű fázis és vonatkozás érdekli; így megállapítható az, hogy egyes szervezetek növekedhetnek, mint gazdag erőforrásból kihajtott ágak, a tiszta ténylegesség talaján, jogi formák nélkül, sőt, ami jellemző, éppen azok ellenére is.⁵⁸ Mindig Van ellentét a jog formalizmusa s az élet ténygazdagsága között s ez a testületi (nagyban az állami) életben is jelentkezik.

A testület »alapszabályon«, az állam »alkotmányon« alapuló életet folytat.⁵⁹ Éppen ezért sajátosan megújuló probléma jelentkezik: miként biztosítható az állandóan alapot nyújtó szabályok s a folyton változó, gyökeresen új helyzeteket teremtő élet közötti összhang? Amaz a leggyakrabban mechanikus elem gyanánt szerepel a testületi életben, ebben ott vannak a teremtő egyéni energiák, amelyek túlnőnek a szabályok keretein, túllépik – az eset tényleges szükségéhez képest – a régi formákat; gyakran azzal a p i a f r a u s-szal, amely pl. a mohammedán jogászok állandó mestersége volt, hogy az új, a szabályon kívül létrejövő voltaképpen nem másnak, mint a régi szabály helyesebb »magyarázatán« létrejövő valaminek deklaráltatlk.

A testület – szabályszerűségéből eredő mechanizmusából kifolyólag – hajlik arra, hogy elmerevedjék, elgépiesedjék. így van ez a dekadens korszakokban s nagymértékben áthatja az állam gépezetét is, ha a korpsziché aktív energiái egyéneken elő nem törnek, kik új, invenciókban kipattanó célokat vetnek felszínre. Az egyének laza halmazát viszont fiktív vagy valószínűségi egységgé összefűző erő a testületi alkotmány ... Many to advise, one to execute szabálya (holott gyakran fordítva gondoljuk) azért éppen a testületben érvényesül legtisztábban.

⁵⁸ V. ö. Gierke, Die Genossenschaftstheorie, 23. s köv. lk.

⁵⁹ Távolról sem lehet itt szándékunkban pontosan körvonalozott fejtegetéseket adni, csupán néhány szempont kiemelése fontos előttünk.

Legyen elég e néhány példa annak bemutatására, hogy mennyi teendő vár a jövő társadalmi morfológiájára. Bizonyosnak tűnik fel előttünk, hogy e kérdésben a tömeg-, illetve társadalomlélektannak a jövőben jelentékeny szerep fog jutni s határozott tudományos programmal és módszerekkel kezünkben lényegesen közelebb fogunk jutni az egyre jobban komplikálódó társadalom életének kellő megértéséhez.

NEGYEDIK KÖNYV.

A SZOCIOLÓGIA ISKOLÁI ÉS MAI MÓDSZERES IRÁNYAI.

»A filozófia szellemének fokozatosan át meg át kell hatnia az egész társadalmat s minden művészetre, minden hivatásra rá kell nyomnia a maga pontosságának bélyegét«. (Hume).

A tudomány fejlődésében nem tartozik a ritka véletlenek közé az, ha egy tudomány keretén belül különböző »iskolák« keletkeznek s határolódnak el többé-kevésbé élesen egymással szemben. A lényege ennek bizonyára abban van, hogy egy-egy iskola egy-egy módszer értékében különösen hisz. Minden esetre sajátságos ezt konstatálnunk, mert ma még mindig unisono azt tanítják logikák, methodikák, tudományelméletek és ismerettanok, hogy a tudomány tisztára »az ész« ügye s abban hitek és nem-hitek egyáltalában be nem folytathatnak s csak aberráció az, ha a tudomány exkluzív racionális síkokról egy-egy pillanatra lecsúszik, így hitték ezt talán évszázadok, talán évezredek, de »van némi okunk ezt a normatív indítékú beállítást a tények birodalmában egyelőre kétségesnek s kiegészítendőnek tartani. A tudomány objektívizmusa alatt is rejtőznek hatalmas emocionális és akarati hullámok s figyelemreméltó értékhangsúlyok hangolódnak bele parányi tételekbe is. Rithmikus jellem tartja hullámban a »száraz« tudományt is s ha igazi tudomány, meg fogjuk találni mélyébe tekintve ott is az élet nagy akarásait, nézőpontjait, kívánásait, ahol nem is gondoljuk. Hiszen már maga minden kutató életünk alapja, az »érdeklődés« nem lehet oly tág, hogy egyszerre mindent magába öleljen, mert ekkor észszétzóródik, elveszti erejét!

A szociológiai érdeklődés sem lehet oly »objektíve, amely

objektíve végzi dolgát a gép szigorú cél-beállítottsággal. Sőt benne különösen sok alkalma van annak, hogy erre vagy arra az érdeklődés-irányra különös érték hullámok torlódjanak, mert itt az érdeklődés középpontjában van: az ember, az emberi életösszefüggés, a társas szellem. Természetes tehát, hogy a tudomány ezen a téren mindig sokféle iskolát fog kivirágoztatni, mindig számos és különböző érdeklődés-fajt, irányt fog kitermelni. És mégis, ha a XIX. századra tekintünk, még igazi iskolákat alig találunk. Ennek oka abban van, hogy csekély volt a módszeres öntudatosság, csekély bizonyos áramlatoknak biztos színben feltűnő stabilitása. Vegyük az »organicista iskolát«; talán a legszámosabbak, leghangosabbak, jól író és nevesebb képviselőikkel (Spencer, Schäffle, Lilienfeld, Novicow, Worms); figyelemreméltóan írtak s adták jelét állandó aktivitásuknak; mégis ez iskola alig mondható eléggé tömörnek, mert mindjárt kezdetben, még a lendületek korában kezdtek kételkedni és hasonlataikat önmaguk kezdték visszavonni. Novicow már a védelem kulminációs, pontján kiáltja a 3. nemzetközi kongresszuson: »La sociologie sera organiciste, ou elle ne sera pas«¹ s ez az organicista irány mégis magától kimúlt, mert bár az analogizáló organicizmusnak voltak is bizonyos érdemei, maga az alap gyenge volt s a ráépített épületet nem bírta el. Sokkal hangosabb a »történelmi materialisták« iskolája (Lafargue, Loria stb.), akik már kezdetben oly szűk méretű, technicista alapra helyezkedtek^ hogy kezdtek bensőleg inogni s bizonyos vehemencia és elméleti szilárdság soraikban szintén nem lehetett állandó. Igen sokan vannak olyanok, akiket mi egy »pszichologista iskolába« foglalthatnánk (Lester F. Ward, Tarde, Simmel stb.), akik azonban izoláltan állanak, maguk atomizálják el iskolájukat, nem értik jól egymást, mert ami fő, nem érintkeznek.

Ez utóbbi jelenség csaknem általános a szociológiában a nem-érintkezés, a bábeli zűrzavar, amit a nemzetközi szocio-

¹ Annales de l'institute international de sociologie. Tome IV. (1898). 339. 1.

lógiai kongresszusok (Paris, Róma, London) klasszikusan mutattak eddig. Már pedig ahol igazi érintkezés, megértés-szándék nincs, ott ki nem fejlődik egy közös nyelv, tudományos hangulat és közös probléma-szeretet. Mi nem akarjuk mesterségesen iskolába egyesíteni azokat az írókat, akik spontán nem egyesültek iskolává. Ezért az iskolák külső életének ismertetését, mint historikumot, bár irodalomtörténetileg véve érdekes, elhagyjuk s megelégszünk a módszeres irányok jellemzésével. Azonban itt is ki fog tűnni, minő kár az, hogy egyesek nem keresik egymást (minő közel vannak egymáshoz pl. Simmel, Vierkant, Naville, Giddings, alább fogjuk látni!). Mert kérdezzük, mi az – »iskola«? A tudományban kevésbé látjuk e jelenséget fellépni, mint az irodalomban, ahol sokkal nagyobb a szükség arra, hogy kölcsönös érintkezésben és állandó eszmeközösségben éljenek. Egy kollektív én, az együttesen meglátott szempontok jól megférnek az irodalmi egyéniséggel. Nagy fontossága az iskolának abban van, hogy a folytonos egymásra-hatásban könnyebbé válik a megértés és a megérttetést, a gondolatok mások felé való gravitációjának gondos előkészítését jobban megbecsülik. A társalgás forgathatóvá teszi a gondolatot, főlöszleges egyéni kiszögeléseket lekoptat. Közös nyelv és közös felfogás-stílus alakul ki lassan, közös szemlélet, közös értékítéletekre való hajlam stb. Mindez a tudományban is szükséges, ámbár más a tudomány helyzete; az irodalom szemlél lazán fluktuáló élethullámokat (pszichognózis), a tudomány pedig kutat »örök« törvényeket. Az irodalom sub specie tempo r i s, a tudomány sub specie aeternitatis nézi a dolgokat. Ámde a szociológiánál ez sem lehet oly merev választófal, mert a szociológia és a történelem (szociogenetika) éppen az a két tudomány, amely a legjobban tartozik követni az élet élénk hullámtörődésait, szemlélni az árnyalatok legfinomabb eltéréseit.

Éppen ezért különösen helyénvaló, hogy a szociológiában is iskolákká tömörüljenek az elmék, de – ha szabad mondanunk e szót – igazi »iskolázott« iskolává egyesüljenek, nem

hangulatok, hanem kellő módszeres öntudatosság alapján. E helyett azt találjuk, a szociológiában fényes elmék, mélyreható gondolkodók remete-álláspontoknak hódolnak, izolálódva még a rokon kutatóktól is. Ezért beszélünk mi szívesebben irányokról s nem iskolákról.

A szociológiai iskolák, már amennyiben kisebb iskolaösszefüggések a szellemi érintkezések figyelése alapján megállapíthatók, ma még nincsenek kikutatva. Ez érdekes irodalomtörténeti kérdés még előttünk áll. Loria² könyve, amely élénk és könnyed, oly semmitmondó s csak jelszavakkal operáló. Fausto Squillace megpróbálja³ »osztályozni« a szociológiai elméleteket, kiemelve amaz alapvető tudományt, melyre a szociológusok támaszkodnak. Ide igatjuk felosztását az »alapvető tudományok tágabb (I–IV.) és szűkebb köreit (1, 2, 3 stb.) feltüntetve:

I. *Fizika és természettudományok*: 1. mechanika (Carey, Spencer, Fiske, Ferré, Mismér, Winiarski, Pareto, De Marinis, Majewski stb.), 2. ethnografia-anthropológia (Gobineau, Bagehot, Letourneau, Gumpłowicz, Sergi, Vaccaro, Ripley, Lapouge, Aramon, Folkmar, Muffang). 3. földrajz (Ratzel, de Tourville, Desmolins).

II. *Biológia*: 1. analógia (Schaffle, Bordier, Worms, Salillas stb.). 2. v álláséti h ika (Lilienfeld, Novicow, Kidd, Small, Vincent).

III. *Pszichológia*: 1. egyénpszichológia (Comte, Littré, Serrano, Ward, Lacombe, Lestrade, Mackenzie, Stein Lajos, Carle, Abramowski, Mazel, Bascom, Xénopol, Tarde, Bourdeau). 2. kollektív (nép- vagy társad. atom) pszichológia (Izoulet, Le Bon, Giddings, Baldwin, Giner, de Robert), Fairbanks, Wundt, Barth stb.).

IV. *Társadalomtudományok*: 1. közgazdaságtan (Le Play, Patten, Sherwood, Lujó Brentano stb.) 2. statisztika (Coste stb.). 3. jog (Ardigo, Fouillée, de Greef stb.). 4. p o l i t i k a e t h i k a (Ch. Comte, Durkheim, Simmel, Duprat, Bougie, Stuckenberget mások).

Nem állítja Squillace, »hogy ezzel a felosztással a nagy nehézséget felülmúltuk és rendet hoztunk létre ott, ahol a módszerek, felfogások legnagyobb zavara uralkodik a tárgyat és célt illetőleg« s ebben a szerénység! nyilatkozatában Squillacét aláhúzni sietünk. Mi az, hogy egy kutató csoport »alapvető tudománynak« tekinti – az analógiát, vagy a statisztikát, mely csak egy módszer? Azonban e táblázat sok érdekes tényt máris feltüntet. 1. Minden felsorolt kutató partikuláris szempontból indult ki, hiszen nem volt a szociológiának egy oly tiszta szociológiai alapvetése, amely már eleve lehetlenné tette volna az egyoldalúságot azzal, hogy a megfelelő tudomány színházait elvileg követeli; 2. az egy cso-

² A szociológia feladata és iskolái, Olaszból ford. Pór O.

³ Die soziologischen Theorien, übers, v. Eisler, 1911. 8. 1.

portba tartozó írók, pl. az egyénpszichológisták, távol állanak attól, hogy iskolát képezzenek és egy nézőpontból tekintsek magát az »alapvető« tudományt is. 3. Hogy mi az – »alapvető tudomány«, azt bizonyára minden író másképp érti, avagy e kérdéssel nem is foglalkozik, hiszen még nincs kifejlődve maga a tudomány elmélete, mely ezzel speciálisan foglalkoznék. (Igaz, hogy ez a logikusok feladata s nem tehető a szociológia érdeklődésének középpontjába). 4. Feltűnő hogy egy csoportban (IV) mennyi kutató van, aki azzal foglalkozik, hogy egy speciális társadalomtudományt, sőt egy szociográfiai módszert kiszélesítsen s felsőbbkörűvé tegye azt, ami csak mint rész szerepelhet. Talán ez az iskola okozza a legfőbb zavart, mert mindig igen nagy tévedések forrásává válik az, ha a részt az egészszel összezserejlük.

Nem szabad azonban a fenti táblázat nyomán az ott feltüntetett kiindulások egyoldalúságát túloznunk. Az éppen az örvendetes tünet, hogy számos író nem állítható be egy-egy osztályba, így Spencer, aki mechanikai kiindulásúnak van feltüntetve, de amellet méltán helyet foglalhat az organicisták (»analogisták«) körében; avagy Schäffle, aki igen rikító analógiás hasonlatokat bocsátott világgá, egyike azoknak, akiket a finomabb érzékű pszichológisták közé joggal sorolhatunk stb. Bizonyos az, hogy sokan egyoldalú alapokból indultak ki, de nem tagadták egyúttal az ellenkező irányok lehetőségét. Feltűnő, hogy az organicisták biológiai képzettségük dacára állandóan érzik a kollektív-pszichikai tények súlyát és ha »társadalmi agy«-ról⁴ is beszéltek olykor, a lényegben eléggé empirikusan tudtak meglátni fontos tényeket, sőt akkor éppen, amidőn általában maga a pszichológia tudománya atomizálta, pusztá egyén-pszichévé bontotta a lelki élet egészét, nem egyszer az organicisták sokkal több szociálpszichikumot megláttak, mint az akkori experimentáló pszichológusok. Végre is jellemző és kellemes tünet, hogy a szociológia egyoldalúvá nehezen lehet, mert ott van előttünk a társadalom maga,

⁴ V. o. pl. Annales, 3. köt. 59-88.

melynek nagy összefüggéseit, ha olykor egy-egy speciális, elméleti szemszögből tekintjük is, sohasem teheti teljesen eltorzította egy theoria.

Lássuk ezek után a szociológia ma fennálló módszeres irányait, uralkodó tendenciáit egyenként, rövid értékjelzésben adva azok súlyát, érvényességét.

8. Az analitikus módszerről általában.

»Die Welt ist nicht nur eine
Tatsache, sie hat auch einen Sinn.«
Lotze.

Mi sem tévesebb, mint a p r i o r i megállapított módszereket ráerőszakolni egy eddig ismeretlen tárgykörre. A módszer harmonizál a tárgy természetével s csak bizonyos, általános ismeret formák közösek minden megismerésnél. A módszer nem a tudományos munka megkezdése előtt, hanem annak megtétele közben alakul alakul ki s éppen ezért azok a szerencsés gondolatok és sikeres eredmények, amelyek a tárgy és módszer különös összesimultságából állanak elő.

Azt a sajátságos jelenséget látjuk, hogy általában a tárgy és a módszer eme benső együttességét a kutatók módszeres írásaiban ritkán tudjuk megkapni; speciálisan pedig a tiszta szociológiában látjuk, hogy hiányzik világos fölismerése egyes módszerek, így éppen az analízis értékének, hanem e helyett a kutatók idegen módszerek formájában próbálják elképzelni a maguk eljárását, avagy tévesen alkalmaznak, reflexiótlanul, oly eljárásokat, amelyek szemmel láthatóan nem fődik a tárgy természetét, így a szociológia túl van halmozva a genetikus módszer bizonyos fajaival; túl van halmozva egy biológiai, sokszor filogenetikai, sokszor csupán analogizáló kiindulásokkal stb. Ezzel szemben az analitikus módszer egész mivolta háttérbe szorul. Ennek okait kíséreljük meg kideríteni általánosságban, mert úgy látjuk, ami itt a szociológiában tapasztalható, megvan úgyszólván mindenütt: a kutató eljárása és módszerét illető öntudata között hézag van.

Induljunk ki abból, hogy a kutató munka számos lépése szükségkép észrevétlenül marad, mert éppen a munka közben a munka-cél, s nem a mód gondolata dominál a kutató tudatában. Gondolhatunk pl. a történelem módszerére, amely régóta élt a praxisban anélkül, hogy arról maguk a kutatók számot tudtak volna adni. Gyakori jelenség ezért, hogy a történelmi módszer elemzését nem azoktól várjuk, akik annak tényleges gyakorlatában vannak, hanem másoktól, rendszerint oly kutatóktól, akik általában módszer-kérdésekkel szakszerűen foglalkoznak: a történelmi módszer számos, lényeges mozzanatát logikusok jegyezték fel, kik a módszer lényeges gyakorlatától nem ritkán távol állottak.

Mind a két állapot számos veszélyt rejt magában, tehát úgy 1. a kutató módszerének öntudatlansága, mint 2. az idegen kéztől eredő módszer-elemzés. Leghelyesebb és éppen csak ideális állapot az, ha a kutató maga elemzi saját módszerét megfelelő logikai előismeretek alapján. Ez általában kivételes esetet kivételesen látjuk a szociológiában is. Durkheim módszeres önkutatása – bár bizonyos filozofikus hajlam nála látható is – talán az egyetlen a nevesebb kutatók közül s éppen karakterisztikusan mutatja azt, hogy az ily esetekben a módszer nem a tudományos munka önanalízise, hanem önigazolás, program, mintegy tudományos hitvallás. Gyakran az ily, módszeres önkutatók egocentrikusak. Telve lévén saját módszerük éltekének gondolatával – mert a módszerek szilárd követéséhez nemcsak ismeretsablon, hanem valaminő mélyebb tudományos credo is szükséges – egy dinamikus erő, egy sajátosan átértett célgondolat hajtja vizsgálataikat: a nagy kutatók szubjektívek, s önmagukon keresztül látják mások rendszerét. Az összes rendszerek létrehozta módszeres rugók megfigyelése tehát, ama pszichológiai okokból, nem lehet sem teljes, sem teljesen objektív. A teljességet megakadályozza a kutató önközpontúsága, a tárgyilagosságot a kutató természetes pályákon haladó szubjektivitása.

Így ama pszichológiai okokból ma is eléggé természetes

az, hogy mások vizsgálják a módszert, mint akik megteremtették és gyakorolják; épúgy, mint az esztétikát sem az alkotó művészek írják – legfeljebb aforizmákban, töredékes önéletrajzokban utalnak egyes mozzanatokra, – hanem esztétikusok.

Az sem ritka jelenség, hogy az eljárás módjaiban, tényleges gyakorlatában kiváló kutató, mihelyt módszerrel kezd foglalkozni, idegen ideálok után fut, mert autoszugesztióktól nem tud szabadulni. Félreérti saját módszerét, elég példaként Lamprechtre hivatkozni, s logikai avatatlanságát azzal fizeti meg, hogy alkot egy helyes gyakorlatról egy téves elméletet, mely éppen az előbbit igazolni volna hivatva. Tekintetbe jő egy, mindenesetre alapvető mozzanat; a kutatás gyakorlatának megfigyelése és leírása sohasem a kutató psziché pszichológiai leírása, hanem több ennél. Kell, hogy a módszerben együtt legyenek ^xa logikailag lényeges mozzanatok s viszont kiküszöbölendő mindaz, ami a kutatásban »esetleges«, csak alkalmi mozzanat. A módszerek »formák«, vagy »elvi« egymásutánban adott kutató fázisok s a kutató könnyen összetévesztheti, ha önmaga módszerét írja le, az esetleges, pl. saját gondolatai fázis-egymásutánjából előállott módszeres lépéseket az objektíve szükséges módszerformákkal. Azaz röviden az ön kutató mindig hajlik a módszer leírásába egyéniséget belevinni; a módszer pedig éppen egyénfölötti, szuperindividuális valami.

A kutató végül mindig a kutatóproblémák valaminő aktuálisan kiéleződött, illetve felszínre jutott stádiumában van. Van egy-egy, nemcsak tudományos divat, hanem jogszerűen előálló problémátetőpont; a kutatói önanalízisekben rendszerint ezek a problémák árnyékba borítják a tudomány többi, mélyebb általánosabb módszeres elemeit; aktualitásba fullasztják ezzel azt, ami 3 módszerben időtől független, szuperaktuális. Ezek a mozzanatok mutatják, hogy nemcsak lehetséges, hanem jogos is mások módszerét elemezni akkor is, amidőn annak gyakorlatában nem, vagy kivételesen vagyunk részesei, mert sokkal nagyobb hibák eredhetnek abból, ha a kutató maga elemzi módszerét, mintha képzett logikai és methodikai kutató

veszi fel tárgyául. Tekintsük át e hibákat áttekinthetőleg: 1. a kutató munka természetes öntudatlansága, 2. a kutató öngazoló szándéka, 3. a természetes, módszerkiterjeszkedő tendencia, hogy másokra is hasson, saját eljárás módjának ismeretetésével, már magukban is elég súlyosak. Ehhez járul még 4. a kutató önközpontúsága, szubjektivitása, 5. az avatatlan methodológus önszugesztióinak hatása, 6. a pszichológiai és logikai menet különbözőségének önkénytelen áthidalása, az egyéni és egyénfeletti mozzanatok összecserélése, 7. az aktuális módszerállapot szembeötlő tárgyalása a tudománystruktúra mélyebb időtlen problémaival szemben mindezek azt mutatják, hogy több joggal másnak kell vizsgálni a szociológusok által követett eljárást. Természetes az, hogy a szociológus is, mint minden más tudomány képviselője, bizonyára tiltakozó álláspontot foglal el a methodológus ama beavatkozása ellen; ám azt látjuk, ez pszichológiailag érthető álláspont, üdvös és természetes állapotra vezet: kell, hogy mind világosabb szükségérzettel kísért legyen az az állapot, mely szerint a »kutató« és a »methodológus« kölcsönhatásban legyenek. Ez a munkamegosztás természetszerű következménye, ez kívánatos célszerű berendezés. A kutató ismeri a gyakorlatot – fővonásaiban; a methodológus ismeri a módszert tudatosabban, részleteiben és logikai igazolhatóságban; e két gondolatnak kell egymást áthatnia s megtermékenyítenie. A mai tudomány nehézségekkel járó következménye – gyakorlati kutatáseredmény, és logikai öntudatoság (igazolni tudás) – csak így alakulhat ki valósággá a régebbi, sok szubjektivitást, önkényt, esetleg tévedéseket takaró kutatói »meggyőződések« helyében.

Ez általános okokból láthatjuk, hogy a tiszta szociológia módszerében is elkerülte a kutatók figyelmét az analízis mivolta, szüksége, értékességének belátása. A tiszta szociológia tárgyának meghatározása ezzel szerfölött megnehezült; nem látták az első, analitikus lépésnek érintkezés-felületét a szociológiai rendszer tágasabb szférájában. Egyesek, mint Simmel, szociálpszichológiává redukálódó »formá-

lis« viszony kutatását értik a tiszta szociológián, mások tágabban, de bizonytalan módon »szociális statikát«: – nem csodálkozhatunk azon, hogy a módszer egyáltalán alig vettett fel s alig is állapítható meg az eddigi kutatások alapján. Egyet mindazonáltal minden kutatásban máris kiemelkedőnek találunk, mely közös problémaként adódik ki: meg kell állapítanunk ama különböző tény f a j o k a t, melyeknek befolyása – mind ama tényfajoknak együttléte és összehatása – nélkül egyáltalán nem képzelhetünk társadalmat.

Kritikai összefoglalásunkban láttuk, hogy a társadalom élete nem érhető meg csupán egyik vagy másik tényező-síkon, hanem tekintetbe kell vennünk a területet, a népfajt, a gazdasági készletet, a pszichikai kölcsönhatásokat. Erre az eredményre az analitikus módszer vezetett. Gondoljuk el azt, hogy valamelyiket e tényezők közül kiküszöböljük; úgy azt találjuk, hogy a társadalom absztrakt életösszefüggése megszakad. Bármelyik feltétel gondolatbeli elvonása – mert reálisan ezt nem is tehetnők– megsemmisíti a társadalmat bárminő formájában és bárminő korbeli stádiumában. A tiszta szociológia feladata az analízis és csak az analízis; ebből azonban azt a következtetést is le kell vonnunk, hogy az analízisen túl következő kutató lépésünket nem szabad belekapcsolnunk magába az analízisbe, azaz el kell kerülnünk egy, következményeiben súlyos hibaforrást, amely legelsősorban azon kutatóknál lép előtérbe, akik feladatuknak vélik az egyes tényezőket az analízissel együttmértelgelni i s s keresik, melyik a fontosabb, sőt »lényeges« erő, mely a társadalmat – szerintük »voltakép« – létrehozza vagy fenntartja. Kutatják egyesek, hogy a faj a »lényeges történeti erő«, avagy a »gazdasági alap«, mások a kedvező földrajzi helyzetre (geomonizmus) vagy a pszichikai erőkre építik fel a társadalmat.

Lehet-e ez értékelő feladatnak helye a tiszta szociológiában? Úgy véljük, hogy ha kellő figyelemmel vagyunk

arra, minő absztrakciók lényegesek e diszciplínában, a felelet azonnal világossá válik előttünk. Már kifejtettük, hogy 1. a tiszta szociológia területén a társadalom csak mint absztrakt élet összefüggés lép fel problémául; ehhez képest tehát konkrét társadalmi alakulatok még nincsenek (család, törzs, állam, szekta stb). Már pedig, ha valaminő tényfaj pl. a gazdaság vagy a terület szociológiai fontosságát, társadalomalkotó tényező-súlyát valahogyan gondolatban fel akarjuk mérni, úgy valaminő alakulatra tekintettel kell lennünk. A terület fontossága „az államra nézve lényegesen nagyobb, mint egy szektára, úgyszintén a népfaj összetétele, sajátosságai, száma más minőség-komplexumot jelent az elsőre, mint az utóbbira nézve. A pszichikum fontossága más hangsúlyt nyer, ha az egyszersmind faj-fenntartó családot nézzük, ismét mást, ha a spirituális légkörben élő szektát vesszük tekintetbe, avagy a gazdasági célnak élő közkereseti társaságot stb.

Vajjon fel lehet-e tenni ama kérdést általánosságban? Mindenesetre ebben is találunk egy feltevést. Vizsgálatánál tekintetbe kell vennünk, mit oldhatunk meg tudományos eszközökkel és a tudomány számára s mit oldhatunk meg g y a k o r l a t i belátásokkal a gyakorlat számára. A történeti élet mutatja, hogy a kérdést tényleg feltették, mert az életben voltak mozzanatok, melyek megoldását valaminő formában, ha nem is tudományos szempontból szükségessé tették; de hogy eddig maga a tudomány nem tette fel amaz értékelő kérdést, előttünk kétségtelen, valamint előttünk kérdés tárgya, minő értéke lehet a t u d o m á n y r a nézve egy oly általánosan értékelő kérdésnek

Azt látjuk továbbá, hogy 2. a tiszta szociológia az egész vonalon absztrahál bárminő időbeli stádiumtól. Előtte csupán példakép jelenhet meg a törzs-szervezet kora, avagy a középkon városkultúra, az ősi totemizmus, avagy a mozgó tőke korának társadalma. Már pedig, hogy valaminő tényező súlyáról szólhassunk pl. a termelő eszközök kormozgató szerepéről, avagy ami természetesen még világosabban szól – pl.

a sajtó szerepéről ma és négyszázaddal ezelőtt, tekintettel kell lennünk valaminő korra. Sem a gazdasági, sem az ideológiai tényező nem egyforma súlyú az egyes korokban. Olykor valóságos áramlatok irányozzák a társadalom életét, hajtják a fejlődést s a szellemi tényező mellett N– bár ott van mindig – mégis csekélyebb jelentőségű a gazdasági tényező. A gazdasági életben is ott van egy földrajzi tény: a területért folyó küzdelem, ott van az emberfaj, ott vannak az ideológiák s mégis gyakran éppen a »gazdasági kérdés« a döntő. Mindezt – ha egyáltalán tudományosan lehetséges kérdésfeltevés – csakis egyes korokra nézve állapíthatjuk meg és csak egyes társadalmi alakulatok (pl. nemzet, faj, állam) keretében

Így, ha a tiszta szociológia feladatát sui generis mivoltában látjuk magunk előtt, világos következményül kapjuk azt az elvet, hogy a módszere az analízis és csak az analízis. Itt ismét azt látjuk, hogy a tiszta szociológia problémásajátságát szigorú absztrakciók tarthatják fenn.

Megállapítván azt, hogy a tiszta szociológiai módszer az analitikus módszer, most figyelemmel kell kísérnünk mindazokat a módszer-sajátságokat, amelyek minden analízishez hozzátapadnak, annak lényegét alkotják. Mi az analízis? Mire kell törekednie, mi a funkciója s meddig terjed annak funkcióképessége a tudománytörténet eddigi tanúságai szerint? Mindenekelőtt forduljunk egyszerű példákhoz, az anyagi testek egyszerű világában analitikus módszerrel dolgozó kémiahoz; az elemzésnél keressük a végső, tovább már nem elemezhető, azaz magában már sajátos természetű konstituenseket. Az oxigén és hidrogén atom-tulajdonságaikkal létrehozzák a vízmolekulát. Az elemzés látható fölvé 1. az, hogy az atomtulajdonságok tökéletesen különbözök legyenek. Ha ezt az elvet érvényesíteni óhajtjuk a társadalmi valóság elemzésében, a teljes különbözőséget megtaláljuk a területben, megtaláljuk – s ez kiválókép világos – a népfajban, Megtaláljuk a készletben, mely – mint már láttuk, – a hal-

mozghatóság fogalma által világosan eltér jellemében a terület kötött, stabilis sajátosságú jelenségeitől és végül ismét határozottan elválik a szellemi tényező világa mind az előbbitől. Ha tehát az analízis első főkövetelményének, a teljes különbözőségnek eleget teszünk, az említett társadalomalkotó tényezők felbontását garantálja az, hogy amaz alaptényezők valóban különállók, jellemükben összecszerélhetetlenek, egymást sem mikép nem fedők s végül – mint jellemegek – tovább nem analizálhatók úgy, hogy más, ismét önálló jellemű jelenségcsoport adódjék ki. A földrajzi, népbilógiai, készletgazdasági és pszichikai tényezők époly radikálisan eltérők, mint a kémiai elemek.

Az analízisnek van azonban még egy további követelménye is; keresnünk kell 2. hogy az analízis teljesen kielégítő, maradék nélküli-e? Nincs-e egy ötödik, új tényező? Avagy ami ismét kérdés, nincs-e oly magasabb, egységre vezető szempont, amely az egyik tényezőt kényszerűen egybekötne a másikkal? (így, miként Bernheim és Philippovich, nem kell-e egyesítenünk a »fizikai« tényező közös neve alatt két tényezőt, a külső természetet és a fajt?) A leggondosabban megvizsgálni törekedtünk ezt a két kérdést: az utóbbit is, azt kérdezve, vajjon nem vágtuk-e szét a társadalomalkotó tényezők összeségét jogosulatlanul több részre, mint amennyi szükséges. Átgondolásaink, melyet tettünk, önellenvetésünk, melyeket minden önkímélet nélkül felhoztunk, arra vezettek, hogy ez az ellenvetés semminő eredményre nem vezet. Felvetettük azt a kérdést: vajjon a szociológia miért jutott éppen négyféle tényezőfajhoz? Nincs-e itt valaminő elv, mely ezt kikényszerítené? Úgy találjuk, hogy e z t a kérdést voltaképp fel sem szabad vetnünk, hanem egyszerűen hivatkoznunk kell arra, hogy a tapasztalat e mellett tanúskodik, a szigorúan empirikus módszer erre mint adottságra vezet. A szociológia is, mint minden más tény-tudomány, egyszerűen számol a tényekkel s azt találja, természetes az, hogy vannak különböző tény fajok s ezek együttesen adják ki – szintézisben –

a társadalmi életösszefüggést. Az oly álláspont, amely szerint egyetlen egy ál a p erő volna (pl. a consensus Comte-nál, avagy talán egy fellow-feeling Spencernél), nem egyiséget, hanem egyoldalúságot jelentenek, mert csak egy, társadalompszichológiai tényezőre mutatnak. Végül is gondosan átvizsgálva minden kérdést, arra az eredményre jutottunk, hogy újabb tényező, mely mint tényezőfaj közbeigatható volna az eddigiek mellett, nem található. Ez a negatívum is tehát arra szolgál, hogy megeljük tudományos megnyugvásunk kétségtől mentes alapját, így azt találjuk, hogy az, analízis második fő követelménye, a maradék nélkülség is kielégítésre találhat a tiszta szociológia épületében. Ha tehát az analízis főkérdéseit végigvizsgáljuk, az emelt szociológiai épületet teljesen bezárhatjuk, mint teljes, harmonikus alkotást.

Még mindig felmerülhet egy kérdés, amely az élet problémájából áll elő. Vizsgálunk kell, vajjon e kérdéssel számol-e az analitikus természetű tiszta szociológia? Minden szociológiai kutatásban gyakran jelentkezik egy felfogás, mely szerint a társadalom nemcsak produktum (produktuma előzetesen adott, alkotó tényezőnek), hanem producens is. Az előbbi, analitikus álláspont aránylag egyszerű. Keressük, mint éppen az imént láttuk, a végső tényeket, melyek másból le nem vezethetők, melyek adottak s melyekre éppen mint adottakra támaszkodunk. Ama négy tényező, melyre az analízis jutott; maradéknélkülsége által szerez jogalapot arra, hogy biztos bázisul szolgáljon a szociológiai tudomány számára. Azt állítja, ha levonjuk a terület, népfaj, készlet és pszichikum tényezőit, nem marad megoldandó maradvány, amely még szükséges volna arra, hogy belőle a társadalom életét megértsük. Ez, láttuk, a tiszta analitikus álláspont.

Van azonban egy szempont, amely ennek az ellenkezőjét állítja: minden analízis, amely felbontani törekszik a társadalom életét, egy maradékkal kénytelen számolni. A terület, e készlet merev valami, a faj, a pszichikum azonban nem érthető meg – tisztán analitikusan – az. előzők analógiájára. A társadalom nemcsak produktum, hanem producens, egy élő valami, a társadalom egy magasabb, célra szolgáló egész s ez utóbbi, a cél ismerete nélkül a ma tényezőcsoportok ismerete

meddő. A társadalom nemcsak önmagáért van, hanem maga is feltétel-összeség, hogy éppen bizonyos célt, az életet és fejlődést létrehozza, lehetővé tegye elemi, mint magasabb nyilvánulásában.

Ez az utóbbi álláspont, úgy véljük, különös jellemet hoz be minden szociológiai problémába, nehézségeket varázsol elő, de egyben bizonyos nehézségeken túl új, értékes problémákat is hoz. Lehet-e társadalmat egészen, elképzelnünk mint csak produktumot? Nem kell-e folyton szemünk előtt tartanunk azt, hogy az éppen mint producens érdekes, felemelő, alkotó, másért való? Mi semmit sem tudunk e cél-vonatkozás nélkül teljesen magyarázni. Mindenhez kell társadalom, amely nem lehet teljes absztrakcióban oly valamitől, ami a társadalom előtt van, mint megvalósítandó valami. És ez a mi megszokottabb gondolkozásunk.⁵ Nem keressük az elemeket, a területet, a gazdaságot, a fajt, a szellemi életet, hanem keressük a társadalmat, amely alkotó közege valaminek. Sőt köznapi tudatunkban éppen amaz elemi tényezőket a társadalomból értjük meg, nem pedig a társadalmat ama tényezőkből. Előttünk a társadalom a prius, nem a konstituensek azok. Egy circulus vitiosus fog körül bennünket, amelyben az alkotó erőkből a társadalmat egybeállítani próbáljuk ugyan, de voltaképp éppen azokat értjük meg a társadalomból – mindez szemben áll az analitikus kérdésfeltevés egész kiindulásával. E tény, mely így szembekerülni látszik az analízissel, el kell ismernünk, azonban azonnali hozzátétellel, mely szerint ez nem tartozik a tiszta szociológiába. A tiszta szociológia az analízisben merül ki és nem tagadhatja, hanem éppen (theoretikusan) közömbösen hagyja azt, hogy vannak a valóság-nak más megfejtési módjai is, mint az analízis.

Ez éppen a teleológikus-fenomenológiai felfogás, amelynek megvan a maga külön tere. Hogy ez fennáll-e, mint általában jogszerű kérdésfeltevés, a tiszta szociológia hasonlóképp nem kutatja, hanem – ha helyesen jár el s önmaga határát túl nem lépi – átutalja oly magasabb, avagy mondjuk egyszerűbben, távolabbi diszciplínák számára, amelyek viszont éppen ebből a szempontból tekintik a valóságot, a társadalmi valóságot is.

⁵ «Man muss – mondja Sprangel – ein Mensch sein, von menschlicher Totalorganisation des Bewusstseins, um soziale Tatsachen überhaupt auffassen zu können. Nennen wir – teszi hozzá jogosan – diese Organisation kurz teleologisches Bewusstsein, wobei... nur ein phänomenologischer Befund gemeint sei.» V. d. Schmollers Jahrbuch, 1914. 561. 1.

»Die Welt ist nicht nur eine Tatsache, sie hat auch einen Sinn« (Lotze) – ez utóbbi feladat kutatása kívül esik a tiszta szociológián. Úgy vélhetjük, hogy ha valahol, úgy a méta-szociológiában bizonyára helyet kell találnia ama teleológikus kérdésfeltevésnek. Azonban az analízissel összekeverni, avagy az analízis helyébe állítani azt, nem volna egyéb, mint a szociológiai kutatás hosszú menetének teljes megfordítása, kezdetre-halmazása annak, ami csak egy befejező akkord lehet a szociológiai gondolkozás tartalmas és mély szimfóniájában.

9. Az álmódszerek kizárása.

Az az invektíva, mely valamely felfogást ér azzal, hogy álmódszerek bélyegezzük, nem kivan egyformán súlyosodni mindegyik téves irányú módszerre. Az emberi kutatómódok sohase m lehetnek tökéletesek és sehohsem lehetnek abszolút pontosak. Minden módszer maga is bele van ágyazva a fejlődésbe, maga is finomabb strukturális elváltozásokon megy át, gondoljunk csak az induktív módszerre, mely John Stuart Mill óta eléggé megváltozott; így precízebbé vált és határozottabban kiemelkedett ama hipotetikus alap, melyre minden indukció épül: a »szabályszerűségföltevés« (Erich Becher). Azonban éppen korunkban a legjobban mutatja a módszerek gyors életfordulatát a pszichológia, mely annyit magába szívtott a század természettudományi szelleméből s most a legnevesebb kísérletezők egyike is (F. Krueger) egyszerre kitágítja a probléma módszeres beállítását s genetikus módszert hirdet, így ha azt mondjuk, hogy számos módszer uralma csak átmeneti, ezzel nem kell azt hinnünk, hogy letűnése után egyetlen véleményünk a fölöslegessé nyilvánítás. A nem éppen adekvát módszerek is esetleg hasznos szolgálatot tehettek egykor a szociológiának, éppen csak átmeneti funkciót teljesítvén.

Az álmódszer név azonban egyes módszereket jogosan éles kritikával érint, mert egyoldalú és hibás mederben macacsul megőrizték a kutatást, mint pl. a biológiai-analogizáló módszer. Ez és más természettudományi módszer csaknem

egy félszázadra lekötötte magának a szociológiát és hozzájárult ahhoz, hogy iránta az érdeklődés megcsökkenjen, a szociológia szélesebb perspektívája megszűküljön, végül éppen a tiszta szociológia – egy egyoldalú szférában nem élhetvén – meg se induljon. Az álmódszer tehát többféle fogalomárnyalatot fejez ki; így a módszer időelöttiségét, kifejeletlenségét, a módszer avultságát, a módszer heterogeneitását, a módszer jogosulatlan kiterjedését stb. Mindenekelőtt foglalkozunk a történetfilozófiai módszer szociológiai bekapcsoltságával, nem azért, mintha ennek legkárosabb lett volna a múltban a következménye, de azért, mert ez kívánja meg a legvilágosabb, legaktuálisabb kérdésbeállítást, mert nézetünk szerint, árt a jelen szimbiotikus helyzet: a szociológiának is és a történetfilozófiának is.

A) Szociológia és történetfilozófiai felfogás.

A társadalomalkotó erők elméletének mindig lényeges akadályául szolgált, miként az előttünk álló irodalom mutatja, a történeti korbeállítás kényszerű fölmerülése.

A társadalmat a kutatók in concreto látják maguk előtt határozott talajhoz kötött állapotban és határozott időbeli stádiumaiban. A társító erők in concreto ezerféle változatban és összetevődöttségben működnek szemeink előtt s amidőn már Comte az emberi szellemre, mint alkotó erőre ráeszmél, önkénytelenül kibontódik előtte egy hosszú, történetivé szélesülő probléma: az időnként éles elváltozásokban jelentkező korpsziché, így alakul ki háromkorszakos történetfilozófiája. Spencer műve elején a szellemi tényezőre eszmél, annak eredeti alakulatát a későbbi, »leszármazott«, formák alól kibontani törekszik, így ő is ismét hosszú, történeti kutatást kénytelen közbeigatni a primitív pszichéről¹, mely természeténél fogva hosszú megoldhatóságú probléma (ma úgy látjuk, hogy a primitív ember interpretálása messze elágazó, összehason-

¹ The principles of sociology, 1883. New York, I. 44–454! Jellemző, hogy ez után következik egy tulajdonképeni szociológiai alapvető fejezet (27): The scope of sociology.

lító feladat és sokkal több utánnajárással jár, mint azt Spencer annak idején elképzelte) és Spencert amaz ős-psziché kérdése tulajdonképem, nem-historizáló problémáktól sokáig feltartóztatja. A szociológiai analízis és a történelmi kutatás illetén összekeveredése mindig módszeres zavart hoz a problémák tárgyalásába s ezt valahogyan ki kell küszöbölnünk. .

Hogyan jött létre egy tartós szimbiózis a szociológiai és a történelmi felfogás között általában? Ha Simmelnek hihetünk (mindenesetre egyik nézőpont), a genetikus-történelmi felfogás kezdetben a realitást képviselte s ezért jött el a kora s uralkodó helyzete. A XVIII. század szociológiája pl. a nyelvet, erkölcsi szabályt vagy egyes egyének »találmányának« tartotta, vagy pedig transzcendens okokból eredő valaminek, »isteni« ajándéknak vagy a »természet« alkotásának. »Az a tudat, hogy mindezeket a társadalom hozta létre, amely társadalom közbeékelődött az egyéni és a transzcendens közé, hozta be minden szellemi tudományba a genetikus módszert, egy új eszköz ez problémáinak megoldására« (Simmel).

Tehát a korhelyzet az volt, hogy csődöt mondott az egyéni teremtőzsenikre építő racionalista gondolkozásmód; csődöt mondott a természet-, vagy a természetfölötti erőkből magyarázó misztizáló felfogás s bekövetkezett a reális tényekre építő XIX. század; azonban miért éppen a genetikus módszerrel? Bekövetkezett a szociológia szüksége és első rendszere; és Comte miért nem maradt meg egy statique sociale-nál? Erre nézve csak részben ad elegendő okot az, hogy a történelmi felfogásmód a realitáshoz vezeteli közelebb a társadalmi vizsgálódásokat; mert a történelmi felfogás csak egyik módja a realitás felfogásának.

Induljunk ki abból, hogy Comte Physique sociale-ja körülbelül ugyanazon időben keletkezett, mint Hegel történetfilozófiai Vorlesungen-je. Mind a kettő egy spirituális szférában kíséri végig az emberi fejlődés stádiumsorát, mind a kettő egyéni valami és mégis vannak bennük elemek, amelyek ha-

sonló lelki rezonanciára vezethetők vissza. Mind a kettő telve volt pozitív programokkal is²; Hegel egy szabadságot biztosító, szilárd, porosz típusú államot (Erziehungsstaat³) tart lényegesnek a fejlődés végén, Comte pedig egy új intellektuális berendezésű társadalmat; mind a kettőben a szabadság, középkori megkötöttségekből való kiemelkedés irányvonalat képez. Őbennük mindig volt reformer szellem is, azaz jelenre vonatkozó⁴ s ez mindig különös módon hat a történetfelfogásra: történeteszemléletüknek szűrőszerkezetet ad saját érték-célviláguk, úgy mint a racionalistáknál. Kitűnő művében Fueter Eduárd⁵ helyesen utal arra, hogy a felvilágosodott írók »szintézis után törekednek, oly történelmi ábrázolás felé, amely a „szükségtelen” részleteket mellőzi és csak a „lényegeset” adja, azaz azt, ami reformterveik számára jelentőséggel bír«. Elhanyagolták a szakszerű szempont felé, kiváló precizitással haladó Mabillon-Tillemont-iskolát, amely már kritikaivá emelte a történelmi kutatásokat. A felvilágosodott írók – »rossz lelkiismerettek« – kerülték a középkort, s ha éppen idetévedtek, csak »kísérletekére vállalkoztak, mint Voltaire, elrejtőztek egy bevezetésben, mint Robertson, tudós elődeiket lenézve mellőzték, mint Johannes Müller. Ez egy propaganda-történetírás-hoz közelített és helyesen figyelték meg, hogy »visszaéltek a történelemmel, oly feladatokra használva, amelyeket sokkal inkább publicisztikai irodalomban lehetett volna tárgyalniuk«⁶. Már most azt látjuk, hogy egyrészt elhalványodott az igazi faktum-hú történetírás, még nem fejlődött ki, avagy még nem hódított az újabb, Rankétól, Niebuhrtól, Waitztól, Momm-

² Barth, Die Philos. d. Gesch. als Soziologie², L 207. I. Comte-ról: Sein letztes Ziel ist die praktische Gestaltung der Dinge

³ V. ö. Kuno Fischer, Gesch. d. neuern Philos. Jubiläumsausgabe (1901), VIII. k. (Hegel) 102.. der preussische Staat ist auf Intelligenz gebaut továbbá 121). 1. és 54–58 l.

⁴ K. Fischer 144. 1. »Wie jedes Individuum ein Sohn seiner Zeit ist, so ist auch die Philosophie ihre Zeit in Gedanken erfasst' (Hegel)

⁵ Geschichte der neueren Historiographie, 1911 346. 1. (Meinecke-Below Handbuch).

⁶ Fueter i. m., 148. 1.

sentől stb. kifejlesztett s magasra emelt történelmi módszer. Az igazi történelmi módszer még csakszak-
körökben élt, még nem látták másutt át eredeti alapjait. A tágabb, tudományos, irodalmi, romantikus vagy filozófiai
körökben még a racionalisták széles ecsetvonású rajzai ural-
kodtak.⁷ Így jött létre az, amit Fueter igen helyesen »a törté-
nelem spirituálista r a c i o n a l i z á l á s á n a k« (!) érzett ki,
»éppen Hegelre és a befolyása alatt álló iskolára mutatva. S
ha Comte-ra gondolunk, kifejezetten látjuk nála is »a történelem
spirituálista racionalizálását.«

Ez a módszer-állapot tehát még a racionalizmus m ó d-
szer-elemének hatását mutatja. S hozzátehetjük: oly tág és
.általános volt ama gondolathagyomány, hogy megfértek benne
német történelmi-ideálfilozófiai gondolatok, a Rousseau-féle
perfectibilité-ből kiindulva,⁸ a szabadság-eszmétől át-
ítatva, s megfértek benne Saint-Simon és Comte természettudo-
mányi kiindulása és radikális reformiránya. A kezdő szocioló-
giába is beletükrözödtek még racionalista reformhagyományok,
kiszélesedett benne egy alapjában racionalista fejlődésgondolat.
Ez igen távol volt az új, sui generis történetírói fejlődés-
fogalomtól, ámde ez utóbbi akkor sem ki nem fejlődött, sem
önállóvá, tudatossá nem erősödött. A XIX. század tehát csak
lassan historizálódott el, a filozófia különösen, ahol nagy kon-
vulziók voltak, Hegel-féle hyperlogizmus, majd nagy presztízs-
esése, természettudós szkeptizmus és materializmus, majd új-
kantianus »visszatérés« stb. Az igazi történettudo-
mány, a sui generis történelmi felfogás vi-
lágnézetképző értékének felismerése távol
állott a filozófiától csaknem teljesen.

Ilyen körülmények között érthető, hogy háttérbe vonult
két, zavart okozó tény: a racionalizmus fél-történelme, az új

⁷ Fontos kiemelniünk (Fueter, 432. l.): Die deutsche Aufklärung hatte
m Gegensatz zur französischen und englischen stets einen starken theologischen
Umschlag behalten

⁸ V. ö. egyébként Fester nagyobb művét, Rousseau u. die deutsche
Geschichtsphilosophie, 1890.

szociológiai fejlődésfogalom egyoldalúsága. Beárnyalta csakhamar mindkettőt az új természettudomány, mely – a nélkül, hogy megsemmisíteni törekedett volna a fél-históriai maradványokat – szolgálatába fogadta őket, bár mindent csak öntudatlanul téve, amint az az akkori természettudományi reflexiótlansághoz hozzátartozott. Hogy mily lényeges volt ez a fejlődésgondolat-maradvány, mutatja az, hogy mindjárt kezdetben a szociológia kénytelen volt kettéválni: egy ellentét fejlődött ki statikai és »dinamikai« szociológia között és pedig úgy, hogy miként ismeretes – mondja Tönnies – »Comtenál a társadalmi statika, amelynek meg kell előznie a dinamikát, csak vázlatosan (summarisch) tárgyalatott és jelentősége háttérbeszorul úgyv, hogy a társadalmi dinamika szaknem teljesen födi azt, amit Comte szociológia gyanánt ad elő. Ez a dinamika azonban a fejlődés törvényeinek kifejtését jelenti... így válik Comte szociológiája mindjárt kezdetben – történetfilozófiává.«⁹

Így történt az, hogy a szociológia rendszeres feladatai közé történelmi problémák ékelődtek közbe.¹⁰ Igaz, hogy ez utóbbiak felfogás- és beállítás módja még mindig eléggé eltérő a tiszta történelmi megvilágítástól!, amit egy rövid példában azonnal jelezhetünk. Tegyük fel, hogy a társadalomtan elméleti tárgy, mely a társadalom történettől elvitudománystruktúrai okokból különbözik; tegyük fel, hogy az elnevezés valóban helyes és amannál nem szociogenetiká-

⁹ Tönnies, Comtes Begriff der Soziologische, 47. 1. Monatschr. für Soziologie I. (1919).

¹⁰ A kérdés, a rendszerező és történelmi felfogás eltéréseinek megvitatására nézve v. ö. a Rickerthez (Die Grenzen d. Natur w is s. Begriffsbildung, 1. kiad. 1896–1960. 2. kiad. 1913. Naturwissenschaft und Kulturwissenschaft, újabb, bővebb kiadások is) kapcsolódó irodalmat. Sokféle ágazó probléma keletkezett, amely végre is sok világosságot hozott tudománystruktúrai tekintetben. A sok kisebb és kevésbé ismert értekezés közül megemlítjük, hogy lássuk, hogyan szivárog szét egy életképes gondolat a különböző szakok körébe: Fr. Gottl. Zur sozial wissenschaftlichen Begriffsbildung I. Umriss einer Theorie des Individuellen. Archiv f. Sozialwiss. a 22., 24. és 26. kötetekben. M. Weber, Kritische Studien auf dem Gebiete der kulturwissenschaftlichen Logik. U. o. R. Wassermann, Geschichte u. Naturwiss. Monatschr. f. Soziol

tól, hanem továbbra is szociológiáról kell beszélnünk. Hogyan tudjuk ezt igazoltan keresztül vinni? Tegyük fel továbbá, amit még látni fogunk, hogy a történelmi felfogáshoz hozzátartozik az, hogy időbe helyezi a tényeket, úgy még mindig helyesen mondhatná valaki, s ezt elfogadjuk mi is, hogy ama szociológia időfelfogása egy mozzanatban eltér a tiszta történelem felfogásától, amennyiben a történelem egy konkrét idősor elvét követi, ama szociológia pedig in abstracto helyezi idősorba a tényeket, mint pl. Comte is akkor, amidőn valaminő stádium-sorhoz jut s a tényeket ebbe helyezi bele.

Ilyesfélekép gondolkodik ma F. Krueger is, aki jogos várakozással néz egy új fejlődépszichológia felé. Ő károsnak tartja, hogy szétesik egymástól a pszichológiai analízis, kísérlet stb. és a fejlődésgondolat. Ugyanígy károsnak látja a szociológiában is, hogy azt »egy csodálatos fejlődéstől való idegenkedés« uralja; mi ezt, sajnálatunkra, kénytelenek vagyunk fordítva konstatálni, amennyiben a fejlődésgondolat Comte-nál, Spencernél s másoknál nagyon is élénk s erre Krueger maga is utal, midőn azt mondja:¹¹ Comte-ot, »Descartesnak e szellemi rokonát a matematika és mechanika ismerés-ideálja vakította el. így esett az meg, miként tudjuk, e tájban a tudományos pszichológia megalapítóival is; és ez odavezetett, hogy eddigelé a lélektanok ép exakt képviselői mindenfelé teljesen távoltartották magukat a társasélet és kultúra, sőt egyáltalán a fejlődés kérdéseitől... Az ezt megillető helyen tisztán logikai felosztások és egyetemes történelmi konstrukciók [!] lépnek

I. évf. 1909. 497., 598. és 753. lk. U. az Zur Genealogie des Entwicklungsbegriff der Recht u. Sozialphilos. Archiv, f. Rechtsphil. 3. évf. O. Spann, Zur Logik der sozialwis. s. Begriffsbildung, Tübingen, 1905. U. az, Der logische Aufbau der Nationalökonomie." 1907 és Z. für Statist., 1908. U. az, Zur soziologischen Auseinandersetzung mit W. Dilthey, Zeitschr. f. ges. Staatswiss. 1903. Reisen, Die Rechtswissenschaft als Norm der als Kulturwissenschaft, Schmollers Jahrb. f. Gesetzg. 1915. Honigswald, Kulturwissenschaft u. Naturwissenschaft, Kant-studien, 1912. évf. R. Wilbrandt, Die Reform der Nationalökonomie vom Standpunkt der Kultur Wissenschaftern, r. f. d. ges. Staatswiss. 1917/8. 345-406. stb. stb.

¹¹ Über Entwicklungspsychologie, 1915. 147. l.

fel«. Senki nem jelezte a módszertani differenciátlanságot és kevertséget ennél jobban, ahol matematikai idál, mechanikai séma, exakt törekvések, fejlődéskérdések, tisztán logikai felosztások és történeti konstrukciók együtt vannak. Pedig valóban ez volt a szociológia. Ezek után Krueger is kissé következetlen volna, bár irányát el kell ismernünk, sőt értékét ki is emelnünk, ha a fejlődésgondolatot éppen, úgy amint van, fenn akarná tartani a szociológiában.

Sőt, bizonyára a fejlődésfilozófia és a történetelmélet minden képviselője látni fogja, hogy a szociológia fejlődéseméleteket tartalmaz és Flint nem tette helyesen, midőn oly kevés figyelmet fordított szociológusokra általában,¹² mert a XIX. században sajátos, hogy számos történetfilozófiai jelentős gondolat merült fel, külön történetfilozófián kívül, sőt amott csaknem aránylag kevesebbet találunk. Ellenkezőleg azt találjuk, hogy a szociológiában a fejlődésgondolat 1. szélesen hálózza be az analitikus gondolkozást, 2. reflexiótlan módon árnyalja minden gondolatukat, a megállapításokat gyakran zavarossá téve; last non least 3. egy természettudományi-naturalisztikus fejlődésgondolat előttük minden.

Helyesen érezték ki, hogy a szociológia »természettudományos«, ismeretében, egész jellemében; egyúttal azonban azt is látnunk kell, hogy – sajátos értelemben – filozófiai is. Megvan benne ugyanazon szjnhetikus és világnézetképző hajlam, mint magában a filozófiában és ugyanúgy közhangulat- és populárfilozófiai irányúvá válik egyes árnyalataiban, mint egykor a racionalista filozófia s mindig meg is tud felelni bizonyos népszerű szükségleteknek,¹³ elég csak Darwinra és Ostwaldra gondolnunk. Ugyanezt látjuk a szociológiánál is, amely tudomány mintegy filozófia-pótló bizonyos körök számára; ennek keletkezési okát újabban igen világosan emelték

¹² Philosophy of history in France and Germany, 1874, Ph. of h. in France, French Belgium and Switzerland, Edinburgh, 1893

¹³ V. Ö, Wundt Metaphysik cikkét a Systematische Philosophie-ban (Die Kultur der Gegenwart).

ki. Egy »relatív önállóság, mely közös vonása a lélektannak és a társadalomtatnak, nemcsak a többi tudományokkal szemben áll fenn, hanem közös őszükkel: a filozófiával szemben is. Itt azonban lényeges különbség is van a kettő között: míg ugyanis a lélektan úgy vált le a filozófiáról, hogy anyagának egy részét otthagya, a szociológia, exaktságra törekvő tudomány léteire is magával ragadta a szociális theóriák, a társadalomfilozófia egészét. A pszichológia bizonyos fokig mindig része lesz a filozófiának, ha anyagának nagy része önálló tudományként különvált is. A szociológia ellenben úgy önállósította magát a filozófiával szemben, hogy magához vonta anyagának filozófiai részét is.«¹⁴ A szociológia valóban egyes részeiben telve van társadalom- és történetfilozófiai problémákkal. Vajjon helyes-e ez a differenciálatlan állapot, azt ma még mindig igen kevesen kutatják, sőt mindnagyobb súlyt helyeznek a genetikus problémákra. Wundt szerint: »a valóságban a filozofikus szociológia, Comte-tól és Spencertől a legújabb hasonló kísérletekig nem egyéb, mint történetfilozófia új név alatt.«¹⁵ Ross szerint¹⁶ a történetfilozófia »the bizarre forrunner of sociology«. Ellwood egyenesen »evidensnek« találja a mai módszeres együttességet.¹⁷ »Evidens az, hogy ama probléma, melynek megoldására a történetfilozófusok vállalkoznak, ugyanaz, ami egyik fő problémája a szociológiának, t. i. a társas fejlődés vagy haladás problémája.« Sőt ha bizonyos (gyakorlatilag) együttadódó problémákra tekintünk, van szükség problémakapcsolatra, mit nem szükséges tagadnunk: »a társadalomelmélet kétféle szempontja – a társadalmi szervezés és a társadalmi fejlődés – ma elválaszthatatlannak tekin-

¹⁴ Bolgár, A szociológiai szinthezis természetéről. Athenaeum 1917. 73. 1.

¹⁵ *Volkpsychologie*³, I. 1., 5. 1.

¹⁶ The foundations of sociology, 1905. 71. 1. A történészek soraiban alig találunk oly író, aki a kettő közötti hézagot világosan felismerné. Örvedetes kivétel Hornyánszky, ki Burckhard Jakab-ról írt szellemes tanulmányában (Nyugat, 13. évf., 1. sz. 3. 1.) ezt írja: Történetfilozófia és szociológia nem az általános fokában különülnek el egymástól, hanem tárgyukban.

¹⁷ történet és a társadalom alapfogalmában

¹⁸ Sociology in its psychological aspects, 1912. 53. 1.

tétnek«. ¹⁸ Az amerikai írók azonban – általában konstatálnunk kell – távol állanak attól, hogy megkülönböztessék azt, mi folyik gyakorlati okokból, mi folyik tudományelvi okokból két probléma kapcsolatára nézve.

Hasonló zavarokat látunk P. Barthnál, kinek szorgalmas adatgyűjtései között a problémák éles korvonalai és saját állásfoglalásai eltűnnek, de egy-két tételével annakidején ¹⁹ nem kevésbé hozzájárult, hogy fenntartsa a status quo-t, a szociológia és történetfilozófia azonosítását. Ennek az azonosításnak könnyű a keresztülvihetősége, de nehéz az indokolhatósága, mert ha P. Barth könnyűszerrel közé illeszti két tudomány közé az egyenlőség jelét, nem tudja definiálni sem az egyik, sem a másik tudományt s két ismeretlen között egyenlőséget konstatálni bizonyára különleges feladatkitűzés. Tegyük fel, hogy az egyik, a szociológia ma már definiálható, úgy még mindig súlyos kérdés a másik: hogyan definiálhatjuk ma a történetfilozófiát? Ez a tudomány nem alakult ki, nem vonható le az eddigi irányokból sem mibenléte (amit P. Barth a szociológiára nézve széles és szorgalmas, de kevésbé mélyreható vizsgálattal megkísérel, a történetfilozófiát illetőleg azonban elmulaszt), ²⁰ végül ez idő szerint egy ideiglenes konvencionális definíció sem adható, mely elegendő általánosságra számíthat. Mindamellett láthatunk különbséget az irányokban, mely a két tudománynál máris jelentkezik. Feltehetjük, hogy ha a történetfilozófiai problémák hasonlóak a szociológiaiakhoz, úgy nem minden probléma esik egyenlő joggal a két tudománykörbe, így: a történetfilozófiának foglalkoznia kell a korszakok, elválasztásával, mert bárminő jogosan vesszük is fel a történeti kontinuitás gondolatát, vannak nagy korszak-e l v i differenciák, melyeket szintheticusan ki kell választanunk.

¹⁸ Ellwood, i. m. 54. l.

¹⁹ Die Philosophie der Geschichte als Soziologie, I. 1. kiad. 1897.

²⁰ Wundt: *V ö l k e r p s y c h o l o g i e*³, I. 1. (1911.) 6. l. »Mit der Beschränkung, dass die philosophische Soziologie gemeint sei, stimme ich ganz [!] der These P. Barths zu«, mutatja, hogy egy misztifikáló tudományazonosítás még kritikai gondolkozónál is követőre találhat.

Sohasem fogjuk egy pillanatra is a renaissance-korabeli ember-típust és kultúrát összecserélni a középkor aszkéta típusával s nem cserélhetjük össze az újkori liberális vállalkozó-típussal. Kultúrák korfajainak elválasztása, bárminő nehéz feladat s megoldása, többek véleménye szerint m a i módszeres kiindulásainkkal, nehéz vagy kétes is, a tudománynak bizonyos problémákat elvileg vállalnia kell, másoknak per definitionem bele kell esniök kutatáskörébe. Már most a korszakok megállapítása, úgy véljük, elvileg mindig inkább történetfilozófiai, mint szociológiai. Ha a szociológus éppen ezekben a területekben is problémára vállalkozik, munkája gyakorlati és ad hoc okokból esett szociológiai körbe.” Ugyancsak gyakorlati okokból motiválható az is, hogy ily korszak-elválasztásokkal kénytelenségből azért foglalkozik, mert arra nézve a történetfilozófiai kutatás rna még hiányos. Ilyenkor a szociológus ama tudattal, hogy a kérdés lényegében és végső megoldhatóságában történetfilozófiai, eredményesen is foglalkozhat ama problémákkal. A P. Barth-féle kiindulásnak két hiányossága az, hogy elmulasztja definiálni a történetfilozófiát, de a szociológiai s u i generis problémákat is; az ily tudományelegyítő tendenciák mellett mind a két tudomány határkérdések felé fog gravitálni, holott érdekük·az, hogy elsősorban a külön, sui generis problémák, a tudományközponti helyzetű kérdések, kristályosodási pontok alakuljanak ki s csak azután érkezik el a háta rkérdések felvethetőségének korszaka. Ha ez alapot elfogadjuk, úgy azt mondhatjuk: elvileg mindazon emberi-kulturális problémák, amelyek konkrét történeti idősorba helyezett tények megállapításával járnak, elvileg történelmi vagy történetfilozófiaiak; ezzel szemben lehet a társadalom fejlődésével is foglalkoznia a szociológusnak, de azzal a tudattal, hogy ez esetben történelmi ismerésformákat alkalmaz és így végső gazolások nem minden fázisában fognak szociológiai talajon lebonyolódni. Hozzá kell azonban tennünk, hogy egy, a tiszta történelmi felfogás felé csak közelítő, átmeneti módszeralakulat,

egy fél-történelmi módszer²¹ értéke külön bírálendő el; hogy a szociológus ily módszert minő eredménnyel alkalmazhat, az független attól a problémától, hogy a szociológiai és történelmi felfogásmód logikailag heterogénnek nyilváníthatók. Vegyünk példát fordítva, a szociológia köréből. Ha a történelem életeleme a konkrét (irreversibilis) idősor s a megoldhatóságok annál inkább redukálódnak, minél inkább távolodunk amaz elvtől, a szociológiának életeleme az analízis, az általánosítás, a tipizálás. A családfajok elválasztása pl. analitikus feladat: hogy a »tömeg« és »társadalom« minő szervezeti különállást mutatnak, nem történetfilozófiai, hanem szociológiai feladat. A történelmi felfogás analitikával és fogalmi rendszerekkel elvileg nem foglalkozhat.

Már most hogyan állott fenn ama módszerszimbiózis, amely a szociológiai és történetfilozófiai módszereknél konstataható, a XIX. századnak egyébként módszerkérdésekben figyelmes áramlatai között? Hogyan van az, hogy nem vették észre ennek az állapotnak differenciálatlanságát? Erre nézve ismét néhány történeti kapcsolatra kell felhívunk-a figyelmet, amely kapcsolatok egyébként igen jellemzők a század kutatás-viszonyaira általában.

Volt egy – jórészen történetmentes – társadalmtudomány s ez a közgazdaságtan, mely főképp analitikus jellegével mintául szolgálhatott volna a szociológiának, melyhez eléggé közel állott saját programjának kiszélesedése által, amaz »economic sociology« folytán, mely ellen Jevons tiltakozlk.²² S mi történt ezzel a tudománnyal? Ahelyett, hogy tisztán analitikus tudomány maradt volna, ellenkező irányzat fejlődött ki – el-történetiesedett (Schmoller-nál és a német történelmi iskolában). Ennek okai annak idején világosan szemei előtt állottak minden megfigyelőnek. Az történt, hogy mind nehezebbé vált elvonatkozni a történelmi felfogástól, amidőn időbe helyezett

²¹ Rickert: Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung², 1913. 4. fejt. 5-6.

²² The Principles of economics, kiadva 1905. V. ö. 187-205. lk.

korproblémák aktuális kiéleződései (az állam, a munkaügy aktuális helyzete, pénzügyi és szocialista-ideológiai kérdések) oly világosan kitűntek. Amidőn megjelent ama másfél száz kötet, melyben a Verein für Sozialpolitik fényt iparkodott vetni a jelenre és a jövőre, fényt vetett – a múltra; rengeteg történelmi anyagot kutattak fel, vezérük pedig élete végén az Acta Borussica főlíániái közé temetkezett (ami már tisztán történelmi munkát jelentett). Ezek igen jellemzők a korra, valamint arra is, hogy a múlt század második felében a Schmoller-iskola akciói folytán egyszerre, jó ideig, minő tekintély e vesztetté vált az »absztrakt« iskola, a C. Hengertől s az értékelméleti mélyebb érdeklődésből (Wieser stb.) kiinduló »osztrák iskola«. Ama historizálás, mely elterjedt a közgazdasági elmélet helyén, csak egy tekintetben volt igen üdvös: mindenekelőtt óriási adatgyűjtésre vezetett. Az azonban igen kérdéses,²³ hogy ez az irány használta-e a tudomány struktúrájának általában!

Nemcsak spontán energiák vezették a tudományokat történelmi irányba, hanem olykor akaratuk ellenére is. a korszellem: a historizmus, amely minden tudományba behatol, behatolt még oly, hogy ne mondjuk, abszolút idegen területre is, minő a festészet s az akadémizmus keretében sokáig uralkodó parancsot jelentett a historizálás, festők számára – ismét élénk szimptóma. Amidőn a historizálás ily uralkodó, hogyan ne hatolt volna be a történelmi módszer oly kezdő kialakulási stádiumban levő tudomány területére, minő a szociológia? Ez a későbbben jött társadalomtudomány, mely jóval a politika és a közgazdaságtan után jött, nem jutott olyan szilárd rendszerezők kezébe, minő volt Smith, Ricardo, Mill, hanem azonnal eltért a rendszertől, még mielőtt a rendszeres gondolkodás benne meggyökeresedett volna, még mielőtt a logikai prob-

²³ Már jól előrelátta és megvilágította C. Menger Untersuchungen über die Methode der Social Wissenschaften, 1883. 119. l-t ami azután Schmoller Grundriss d. all g. Volk Wirtschafts- le h r e (1900) kötetében teljeseen igazolódik.

léma-egymásután benne kikristályosodott volna²⁴ – nem is volt ez oly egyszerű, mint a közgazdaságtan (»termelés-, forgalom-jövedelemelosztás- és fogyasztás«) gondolatsémájában. Comte-nál igen jól látjuk mily hamar a rendszer elé vágott a történelmi gondolkodásmód egyik formája, a korértékekben sajátos hangsúlyokat jelentő történetfilozófiai felfogásmód. Comte-nál a század kezdetén jól látható, hogy egy tudomány kezdetén fellépő módszerkeveredés minő káros. Schmollernél is jól látható a század végén (Allgemeine Volkswirtschaftslehre, 1900) az analízis és történelem furcsa összekeveredése (pl: árak, árak története, munkamegosztás: ennek története stb.). így speciális fogalmak szerint széttagolt fejlődésvizsgálat jó létre, mely minden érdekessége mellett is – tisztán történelmileg – értéktelen, mert nincsen benne k o r s z i n t h é z i s, tisztán elméletileg pedig devalválódnak a történelmi részek, mert illusztratív és didaktikai szerepre degradálódnak, így volt ez egy-két társadalomtudományban a század végéig s ez káros volt, mert a szociológia 1. egy idegen, történelmi módszert sohasem tudott kellőleg felszívni, 2. egy akkor kifejletlen s ma is olykor bizonytalan történetfilozófiai módszer a szociológiai megoldásokat zavarossá tette.

Ugyanezen differenciálatlanságot elősegítette egy, a szociológiába is idegen testként beleszövődő, sajátos, hasonlókép új természettudomány, a biológia, a Darwinizmus, amely hatalmas súllyal vetett előtérbe oly, Häckellel szólva, »filogenetikus« problémákat, melyek a leszámazástannal kapcsolatban szükségkép előálló genetizmus felé vezettek hasonlóképen. Az itt uralkodó fejlődésfogalom azonban korántsem esik egybe a történelemben uralkodó fejlődésgondolattal s ez utóbbi szempontjából nézve ismét csak fēltörténelminek tekinthető. Ez a félig genetikus felfogás tehát a biológián

²⁴ Tanulságos e tekintetben oh ásnunk Comte-ot, így pl. a C o u r s e p h i l o s o p o s i t i v e, IV köt. 50 lecon-ját, ahol a kitűzött feladatot (une analyse approfondie ét développé de l'ensemble des conditions quelconques d'existence, communes á toutes les sociétés humaines) csakhamar eltereli egy eredetkérdés, honnan származik motre sociabilité spontané , az ősi család-milieu kutatására

keresztül hatványozta a szociológiában máris meglévő történeti elem pozícióját. Már pedig jogtalan módszer-összekeveredések nem adnak ki erős ötvényeket, hanem a heterogén s lényegileg harmóniába nem hozható módszerek egymást gyöngítik, halványítják s az eredményeket tompa színekkel telítik. Az ily elmosódó eredmények károsak, hiszen egyes kutatók előtt ma sem világos, hogy a szociológia és a társadalomlélektan nem egy, a történetfilozófia és a szociológia nem egy, egy tudományenciklopédizmus és szociológiai szinthezis nem egy.

Nem tehetjük-e azonban föl, hogy a történettudomány a maga részéről közeledett a társadalomtudományokhoz? Hiszen a történéshoz is szüksége van rendszerező tudományokra²³ s ez, ahonnan bizonyos fogalomkidolgozásokat nyerhetnek, legáltalánosabb formában éppen az általános társadalomtudomány. Mint már egy-egy neves historikus ráutalt, ez általánosító tudományok nélkül a történelmi fogalomalkotás gyenge és ingadozó, tehát kell egy analízáló-szisztematizáló fogalmi tudomány; amint jó gazdaságtörténést nem képzelünk el jó gazdaságelméleti tudás nélkül, úgy más szakirányokban is a rendszertani ismeret szükséges támasza a történelmi ismeretnek. S valóban, felkeresvén egy-egy történész hagyatékát, nem egyszer találtak egy rendszeres tudománykompendiumot – politikát. Ez mutatja, hogy a történetfelfogás nem volt teljesen rendszerező szempontok nélkül, csakhogy egyoldalú volt, mert nem az összes társadalmi jelepekre terjed ki figyelmök, hanem csupán a politikai tényekre. Ily politikai érdeklődésről tesz tanulságot pl. Ranke folyóirata,²⁶ Raumer egyik Treitschke hagyatéka,²³ Röscher,²⁹ Mommsen,³⁰ G.

²⁵ V. ö. Dékány: A természettudományi módszer hatása a modern történetfilozófiára, 1910. 48-51.

²⁶ Historisch-politische Zeitschrift. 1832-36.

²⁷ Über die gesch. Entw. der Begriffe v on Recht, Staat u. Politik, 1826.

²⁸ Politik, herausgegeben von Cornicelius, 1897. 2. köt

²⁹ Geschichtliche Naturlehre (sie) der Monarchie, Aristokratie und Demokratie, 1892. 3. kiad. 1908.

³⁰ Römisches Staatsrecht, 1871-88. A b r i s s, 1893.

Waitz³¹ és Dahlinann³² egy-egy munkája; mindezek analitikusak és rendszerezek, de akkor szociológiához még nem fordulhatván, fordultak egy régibb, szűkebb rendszerhez, a politikához.

A történetírásban azonban sajtószzerűleg nem az általános fejlődés nyomozása honosodott meg, hanem exaktabb irányzat, mit újabban mikrohistoriának is mondtak. Ez valóban bámulatos áldozatkészséggel simult a tényekhez, a részletekbe merülvén, és éppen nem érezte konkurensnek azt a szociológust, aki a társadalom fejlődéséről általános témákat közölt, hanem hagyta menni a maga útján, a maga számára hasonló szabadságot követelve. A mikrohistoria túltengését Nietzsche vette észre³³, a nélkül azonban, hogy mindenütt vissza tudta volna vezetni kellő alapjára, arra, hogy hiányzott egy szintheitikus tudomány, a társadalmi és történetfilozófia egész alapvetése és hiányzott egy analitikus (tiszt) szociológia, mely rendszerező szempontokkal szolgált volna.³⁴ Így a történelem a maga részéről semmivel sem járult hozzá, hogy a szociológiával szemben a viszonya tisztáztassék.

A mikrohistoria jobbra tény gyűjtő és konkrét relációkba hozó jellegén túl szükséges fejlődésfogalom elenyészett s kiesett a kutatásfókuszból. Ennek sajtószzerű következménye lett az, hogy a maradványok, amelyek mégis valaminő történetfilozófiai gondolatszükséget jeleztek, – szociológiákba húzódtak; a történetfilozófia ezzel elkeveredvén ugyan heterogén, gyakran ellenséges természetű tudományi gondolatok közé, mégis csak megvolt a század »exakt« probléma túlsúlyai dacára. Ez mint tény, egyikéig

³¹ Die Politik, I. 2. kiad. 1847.

³² Grundzuge der Politik, 1862.

³³ V. ö. Dékány: A történelmi kultúra eszméi Nietzsche korában. Budapesti Szemle, 1917,

³⁴ A rendszerező szempont megjelenését látjuk – ismét azonban e szociológiai szintézis öntudatlan mellőzésével – azon klasszika-filológiai összefoglaló művekben, miknek alapján »régiségtan« neve alatt egy önálló tudománystruktúra rejtőzik. Szárazok és élettelenek ezek a vázlatok, amiről a legtöbb e nemű mű tanúskodik, mert az életösszefüggés oknyomozó vizsgálata helyett az életobjektíválónak pusztá katalogizálását tartalmazzák.

legérdekesebb, véletlen történeti helyzeteknek, amely látjuk, nem volt ment kellemes mozzanatoktól.

Ennek a helyzetnek fordított képe is érdekes azonban, mert sajátos és jelentős tényként kell leszögeznünk, hogy a szociológia is nyert a történetfilozófiai gondolatok közelségével: eltérítette a milieu-elemzést egy, korán károsá válni készülő mikroanalitikus nézőponttól. Nagyobb, tágasabb életösszefüggések meglátására ösztönözte s a történetfilozófia, bárminő kezdetleges formákban jelentkezett is, mégis filozófiai szellemi irányt képviselt. Csendesen hatva nagyobb rendszerek árnyékában, minő a Comte-é, a Spencere stb., felemelte ama rendszereket mélyebb emberprobléma, főképp a fejlődésirány érték gondolatára. Ezzel a szociológia megtartotta nagyvonalúságát, színhétikus és filozofikus jellegét és, bizonyos mértékben, emberi életproblémákhoz való közelségét is.

Ez a probléma-beágyazódás azonban, eltekintve attól, hogy a történetfilozófia ideiglenesen helyet találhatott szociológiai problémák között, korántsem maradhat üdvös egy új és öntudatos történetfilozófia számára, melynek első helyzetkövetelménye bizonyára egy autonóm-terület biztosítása lesz.

(VII. részletprobléma.) Kísérletek a történetelmélet (hlstoriológia) és a szociológia közelítésére.

A történelemfelfogás elvileg az idő dimenziójában követi az eseményeket. Egy mindenesetre legmélyebb a-prionja ebben van a történelemnek; hivatása tehát sohasem eltávozni azon konkrét idősortól, melyben az emberi élet és történet lefolyk. Ez az alapvető jelleme minden történetírásnak, az első klasszikus történetíróktól máig megmaradt és csak precizizódott. A történelemfelfogás minden más tekintetben annyival inkább változott; érdeklődésköre a végtelenségig tágult, kilépve a XIX. század végén a politikai történelmek szűköségéből; a kultúra (Burckhard), társadalom- és gazdaságtörténelem (Sombart), végül egy pszichologizáló történelem (Lamprecht) stb. csakhamar bemutatták, hogy a történelmi érdeklődés univerzálissá tudott emelkedni.

Ezzel a változással együttjárt egy folytonos küzdelmek útján térhódító felfogás: az individuális felfogás helyébe kollektív, tipizáló vagy szociológiai felfogás lépett. Az „első Ch Andler³⁵ L'histoire descriptivje-nek, a másodikat l'histoire sociologique-nak mondja s jogosan említi, hogy ez egy sajátos válságot (crise de l' historiographie) jelentett a tudományban. Goldscheid Mikrohistoriek-nak bélyegzi a régebbi irányt, amellyel annak idején Lamprecht annyira vitábp keveredett. Tény az, hogy a történelmi felfogás végtelenül fejlődött, igazi elán vitale-t mutatott a század végén, míg végre egyensúlyba jutottak a nézetek a történetfelfogás mivoltát illetőleg. Bennünket e helyen az érdekel, 'hogy á történelmi érdeklődés ama kitágulásában és ha jogosan mondhatjuk, egyenesei; univerzálissá válásában minő része volt (amennyiben megvolt) r tiszta szociológiával létrejövő érintkezésnek? Általában a szociológiai nézőpontok lényegesen siettették-e az átalakulást? Végül minő eredményeket vont le ebből az átalakulásból a történetelméletet?

Azt tapasztaljuk, hogy a szorosabb értelemben vett történetelmélet (h i s t o r i o l ó g i a) a maga részéről Önálló nyomokon fejlődött, különösen éppen abban az irányban, amely irányt a tiszta szociológia is képvisel (a szempontok sokfélesége, szintetikus irány, stb.). A »szintetikus« történelem jel-szava³⁶ éppen a sokoldalúbb és kollektív kormeglátás felé vezetett. De sokkal inkább Németországban láttunk egy figyelemreméltó áramlatot: historikusok léptek fel, aki történet írói munkájukat egy-egy rendszerrel kezdték, s ez a rendszer éppen sajátos, történetfelfogást előkészítő,' egyeteme érdeklődés-elveket tartalmazó »historiológia«. Meyer Eduard megkezdvén ókori történelmét, bevezetőül »anthropologist (a régi általános és pszichológiai értelemben) ír.³⁷ Lindner Tódor hasonlóképp³⁸ »bevezetőül egy világtörténelemhez a népvándorlás óta« (9 köt.) történetffiozófiát ír. B r e y

³⁵ La philosophie des science historique (La philos. allemande an XIN. siècle, par Andler, Bäsch, Bougies etc, Paris. Alcan. 1912) 205-254.

³⁶ V. o. Revue der Synthese historique, Paris 1900-tól H. Berr, La synthese en histoire, Alcan, 1911.

³⁷ Geschichte des Altertums, I. Bd. 1. Hälfte. »Elemente der Anthropologie«, 3. kiad. 1910. főbb fejezetei: állami, társadalmi, gazdasági, szellemi fejlődés 1-183. 1.

³⁸ »Geschichtsphilosophie«, Das Wesen der geschichtlichen Entwicklung. 2. kiad. 1904. főbb rendszeres fejezetek: Az eszmék, a tömeg, a nagy egyéniségek, nemzetek, a nagy népcsoportok (fajok), az élettevékenységek, 34-170.

sig Kurt szintén bevezetőül egy nagyobb összefoglaló munkájához (Kulturgeschichte der Neuzeit) egy ilyenmű szempontrendszerezésre vállalkozik.³⁹ A nagy Helmolt-féle világtörténelem első kötetébe Kohler J. ír hasonló áttekintést.⁴⁰ Mások, ha érdeklődésük nem is ily egyetemes, de voltaképp rendszernek, így R i e s s L.⁴¹, aki voltaképp egyéni és társadalompszichológiát ír úgy, amint az a régi történetíróknál megnyilvánul.

Mit jelent ennyi egykorú törekvés? Mindenesetre egy dolog igen jellemző: a szerfőlött különböző cím s mégis közelítőleg azonos tartalom. Mindmegannyian, akárminő sajátos problémát tűznek ki maguknak, tudattalanul rendszerezés felé közelednek, a társadalmi, kulturális és szellemi élet irányait iparkodnak áttekinteni, amely egy genetikusan felfogásban majd alkalmazásra talál.

A mai német történetelmélet ez irányát a legvilágosabban kiérezte a különben lazán író, de sokoldalú, Breysig; a történész egy rendszer világánál (történeti érték kategóriák) vizsgálja a fejlődő életet (»systematische Hilfsmittel«: »Masstäbe«), Kérdés azonban az, hogy ennek a rendszernek a megalapozása minő tudomány feladata? A felhozott Íróknak semminő kétségük nincs aziránt, hogy egy propedeutikus cél keretében kimerülő történelmi »módszer-tan«, »történetelmélet« (avagy esetleg »történetfilozófia«) keretében. Az elnevezések bizonytalanok, mutatva, hogy a problémát csak érzik s áttekintését óhajtják, de mint rendszeresen megoldandó diszciplínát nem teszik különállóvá. Ezzel a mai német történetelmélet egy labilis bizonytalanságban és öntudatlan probléma-felállításban válik színtelenné.

³⁹ Aufgaben und Masstäbe einer allgemeinen Geschichtsschreibung« (Umriss einer historischen Staats- und Gesellschaftskunst und Wissenschaftslehre), 1910. Főbb fejezetek: 1. Társadalmi képződmények (állam, család, rend, osztály, nép); társadalmi mozgalmak. 2. A szellemi tevékenység alapformái (művészet, tudomány, az Én) stb.

⁴⁰»Grundbegriffe einer Entwicklungsgeschichte der Menschheit« I. 21 - 61. Anyagi, szellemi kultúra, hajlam és szabadság, társadalmi és állami közösségformák. Ezt kiegészíti Ratzel cikke I. 61-105. a földrajzi tényezőről.

⁴¹ Historik. Ein Organen geschichtl. Denkens und Forschens; eddig csak I. k. 1912. (Törekvő munkásság látszik benne, de a mai pszichológiai felfogás különös mellőzésével s ez úgyszólván értéktelenné teszi a leipzig-i docens egész munkáját) 93-373. 1. Temperamentumok, értelmi, vallásos, erkölcsi élet, jellem, személyiség stb. Szimpáthia, szabad egyesületek társadalmi és szellemi alapon, korszellem, a történelmi eszmék által összetartott szabad közösségek ...

A keletkező német történetelmélet, világosan látható határozottan felismerte a rendszer értékét, így Breysig: »a történetírás, mint olyan, mindig tisztán leírólag iparkodott eljárni, mint egyetlen irányító elvet az időrendet tekintvén és e kronológiai rend szerint egy, különben teljesen rendezetlen hír-konglomerátumot igyekezett nyújtani. Csak azáltal uralkodhatik az egyes tények így előálló zavarán, ha a rendszerező tudományokra támaszkodik.«⁴² Lehet-e azonban egy ily szempont-nyújtó tudomány ismét egy, a társadalmi tudományoktól teljesen különválasztott történetelmélet, vagy filozófia? Avagy általában van-e lényeges nem ismeret-gyakorlati, hanem önálló tudománystruktúrai értéke egy tisztán történész-céloknak élő rendszeres diszciplínának? Erre nézve jellemzőnek és jórészt helyesnek látjuk Rickert határozott álláspontját: »Eltekintve attól, hogy egy tudományt a társadalmi élet általános erőiről és tényezőiről éppen történetfilozófiainak akarunk nevezni, kételkednünk kell abban, hogy az itt tekintetbe jövő sokféle természettudományi, pszichológiai és kultúrtudományi ismeretek valaha egyáltalán egy tudománnyá fognak összeolvadni. Eddigélé mindenesetre ez a tudomány nem létezik és bizonyára úgy is fog maradni, hogy ha a historikus szükségét fogja érezni amaz általános 'erőkbe' betekíteni, amelyeknek az általa tárgyalt körben szerepük van, az általánosító speciális tudományokhoz fog fordulni, az anthropológiához, a pszichológiához, a szociológiához stb., amelyek aztán a legalaposabban fogják őt felvilágosítani.«⁴³ Ez az álláspont logikailag helyes, de az ismeretgyakorlat mást követelt: ökonomikus áttekinthetését a sokféle diszciplínákban szétszórt fogalmaknak, szempontoknak. Ezért jött létre egy olyan történetelmélet, mely gyakorlati, propedeutikus célú. De mit nyert ezzel az a tudomány, mely, Rickert-tel, »szakszerűsége« révén mégis csak a végső fórum? Bizonyára a lényegből keveset. Van itt azonban egy idői ok is; amolyan »tényező«-ről szóló rendszeres tudomány a múlt században még nem létezett, létrejött tehát éppen a történetelmélet keretében, íme, sajátos jelenség! Egy hiányzó tudományláncszemet az a tudomány fejleszt ki magából (a történelem), melynek nem

⁴² Aufgaben und Massgabe 36. 1.

⁴³ Geschichtsphilosophie 380. 1. (Die Philosophie in Beginn des XX Jahrhunderts², 1907).

képezi feladatát, de gyakorlatilag, mint segédtudományra reá van utalva.

Ezek után van-e szükség egy »történeti« tényező-elméletre? A mai tudománystádiumban úgy látjuk, ismeretgyakorlatúag van, sőt mindig is lesz; de a tudományelméleti szempontjaiból tekintve éppen a történeti tényezők feladatát át kell vennie így oly tudománynak, mely alapjában elemző eljárású és rendszeres, s nem más, mint a tiszta szociológia. Akkor, amidőn ez a tudomány kielégítő rendszerben fog előttünk állani, megszűnik nemcsak elméleti, hanem gyakorlati szüksége is egy külön történeti tényezőelméletnek.

Akkor majd indokolások nélkül is belátjuk, hogy a történetíró egy tágabb és kiépített programú szociológiára épít, amely megadja a kutatás szempontjait és főfogalmait. Mindaddig azonban a történetelmélet létjogát el nem veszti, hanem megmarad, mint a tiszta szociológia legbizalmasabb fegyvertársa, szoros szövetségben ezzel a fejlődő s folyton szilárduló tudománnyal.⁴⁵

B) A racionalista felfogás (intellektualizmus).

A racionalizmus korában szorosabb értelemben vett társadalomelmélet nem létezett, hanem helyette egy társadalmi alakulat: az állam életének kutatása oly széles dimenziókat öltött, hogy alig van a szociológiának oly kérdéscsoportja, amiről ott csirájában szó nem esett. A racionalista felfogást jellemzi, hogy a nem-racionális életmozzanatok iránt nincs érzéke; a fejlődést kutatva is racionális okokhoz jut. Szeret genetizálni, de ezt is spekulatív, kutatva főként az állam keletkezését, nem minden pártszempont nélkül.⁴⁶ Bármilyen különböző eredményekkel is, Hobbes, az egyébként nem racionalista Locke, Rousseau stb. elfogadnak bizonyos alapkiindulást, az ismeretes ős-szerződéses elméletben. Ámde itt éppen győ-

⁴⁵ Egyéb szempontokból a kérdést még külön fogjuk tárgyalni. A történet-felfogás, a történet elmélete kell, hogy intenzíven álljon ezután is a kutatások homlokterében. Nincs kétségünk, hogy a történeti életbe való bekapcsoltságunk növekvő tudatával súlya még növekedni fog.

⁴⁶ V. ö. Ad. Menzel, *Naturrecht u. Soziologie*, Wien, 1912.-Általagos ismertetések. P. Janet: *A polit. tud. története*, II-III. Akad. Be-rolzheimer: *Die Kulturstufen der Rechts u. Wirtschafts-Philosophie*, München, 1905. stb.

keres tévedések futottak Össze: 1. hasonlókép képzelték el az ős-ember mentalitását, mint a magukét; ebben a legnagyobb hibát ma, mint interpszichikai aberrációt látjuk, amely abban az egyszerű feltételezésben áll: más is olyan és csak olyan lehet, mint az én énem, (mi ezt az álláspontot interpszichikai ego morfizmusnak nevezzük⁴⁷); így tehát az ősi pszichéről is feltételezték, hogy életfelfogása az akkori individualista felfogáshoz hasonló. Arra kevésbé gondoltak, hogy a szerződés, melyet két egyén köt, nem minden kor-niveaun fordulhat elő, mert ez már magasabb, fejlettebb tudatosságot, érdek-ismeretet és önálló egyéniséget jelent; amint azt H. Sumner Maine klasszikus fejtegetésekben már jó ideje kimutatta.⁴⁸ A racionalizmus mindig téved, amidőn a társas valóságot kizárólag a gondolkodó ember pszichikuma alapján képzei el.

E racionalista felfogás általános filozófiai (ismerettani) alapja, miként ismeretes: az igaz és tökéletes ismeret (*clara et distincta cognitio*) kizárólag az észből ered; ebből az ismerettani racionalizmusból azonban terebélyes fa nőtt.

Lassan-lassan odajutottak, hogy az észet tették meg bírójává minden fennálló intézménynek, ez pedig lassan oda vezetett, hogy az észet alkotóvá emelték, úgy véelve, hogy amit az ész kigondol, az meg is valósítható (ez már gyakorlati racionalizmus), így keletkeztek ész-vallások, és ész-alkotmányok, így jött létre mindenféle racionális intézmény, amely a francia nagyforradalomban meg is valósulni látszott;⁴⁸ a volt lényeges és maradandóbb hatása: egy minduntalan gépiesség felé gravitáló centralizáló bürokratizmus.

Az eszközkitaláló ember, a »homo faber« (Bergson) ésszerű elvei gyakran csak gépeket termelnek, mellyel szemben a tör-

⁴⁷ V. ó. Dékány: Bevezetés az interpszichikai ismerés elméletébe, Kolozsvár, 1919

⁴⁸ A jog őskora, Magyar ford. Pulszky, Akad.

^{48/a} A természetjog, miként A. Menzel rámutat, korántsem volt egy haladó mozgalom szolgálatába állítva, hanem a legellentétesebb, konzervatívabb irány is (Justus Möser) felhasználta célja igazolására.

ténelem tanítása az, hogy az intézmény-kigondolások megbuknak gyakran éppen egyoldalú ideológiák folytán, mert a valóság mindig szövevényesebbnek mutatkozik, mint ahogy az általánosítani szerető elméletek feltételezik. Az ős állam mintájára nem hozható létre ma sem szerződéses (kontraktuális) állam, mert ez is, mint minden társadalomalkotó erőből tevődik össze, s minél inkább hiányzik egy (pl. az azonos népfaj), annál inkább kell pótolni a többi erőnek a társadalom összetartását. Az ily eset még, legjobb esetben is, igen ritka.

A könnyen bízó racionalista felfogásnak ma is vannak utónomai. Ilyen rendszerint az u. n. »belátásos iskola«. Ilyen továbbá amaz olykor feltűnő jogász-ideológia, amely egyoldalúan – hogy a valóságba ültessen valaminő akaratot – elégnek tartja, ha egy-egy rendeletet ad ki. Az ily ferde papiros-kormányzatnak mélyebb alapja szintén racionalizmus, amelynek mai maradványát »naiv juriszticizmusnak« mondhatjuk.

Az elméletekben a racionalista felfogást, mint-alapot, ma már teljesen elvetetek.

C) Az u. n. biológiai módszer. »Organicista« iskola.

A biológiai módszer⁴⁹ voltaképp nem módszer, hanem mint már sokan hangoztatták, csupán esetlegesen beálló kutatási alkalom, azaz heurisztikus értékű. Amidőn a társadalom egyik vagy másik formáját szervnek mondjuk, azaz felismerjük organikus sémáját, ezzel kutatásunk nem végponthoz közeledik,

⁴⁹ A szerves, organicista, vagy biológiai iskola módszerének ismertetésére és bírálatára elégnék tartunk itt néhány szempontot példaképp felemlíteni. A magyar olvasó erre nézve részletes művet és beható irodalmat talál Tegze Gy. nagyobb művében: Szerves társadalomtani elméletek, Budapest, 1900, Eggenberger. A külföldi irodalomban gyorsabb tájékozást adnak pl. P. Barth, 343-403. lk., Squillace 160-190. lk., Ludwig Stein; Wesen und Aufgabe der Soziologie, 1898. Igen érdekesek azokba viták, melyek azóta lefolytak V. ö. Annales de l'inst. intern. de sociol. I. 39-63. Tarde: 189-198. A fő vita a 3. nemzetközi szociológus kongresszuson (Paris, 1897) volt. Annales Institut 4. köt. La théorie organique des sociétés, 169-339. (Novicow, Lilienfeld, Tarde, Kranz, Stein Lajos, Worms, Steinmetz, Starcke, Garofalo, Limousin, Karélev, Espinas felszólalásai). De később is akadt kitartó védelmezője Novicowban. Defense de l'organicisme, u. o. 5. köt. 91-223.

hanem kezdőponton van: in concicto az illető szerv kapcsolódását más szervekkel analógia útján megtudjuk értetni, mintegy szemléltetni. Az analógia nem homológia s ezt biológisták is elismerték. A kutatásunk ily analógiával nem egyszer célszerű kezdetet vehet, de ugyané merev tapadás a hasonlathoz a kutatás további folyamán inkább akadállyá, mint támaszponttá válhat. Az organikus hasonlatok értéke esetenként tehát szerfölött különböző.

A társadalmat a szervezethez minden korban hasonlították. Kévéit hasonlatként ott lebeg Széchenyinél, igazolva egy nemzet ifjú lendületét, az egyén és faj fejlődés párhuzama, behatolt a pedagógia (Spencer stb.⁵⁹), a történetírásba (Draper, amerikai fiziológiásnál⁵¹). A hasonlatok gyakran indokolatlan fanatizmust hoznak magukkal.

Általában észrevehető, hogy akik túlságosan elmélyednek analógiák keresésébe, figyelmen kívül hagyják a legfeltűnőbb, reális különbségeket, így feltűnő különbség, hogy a társadalom nem születik, mint a testi organizmus, nincs normális hosszúságú élete, nem hal meg fizikai lényhez hasonlóan. Egy nép nem hal meg azzal, ha egy idegen társadalom meghódítja; egy nép csak belülről hal meg, ha érzelmvilága szétesik; ez viszont nem hasonló a fiziológiai halál folyamatához. Az életfolyamatok üres analogizálása (a társadalmak ifjú- és aggkora) a legtöbbször meddő. Jól tudjuk továbbá, hogy az egyén különböző társadalmi alakulatokba egyszerre beletartozik.⁵² Hasonló-e a »sejthez«? A társas kapcsolat igen gyakran szellemi természetű. Az egyének szabadsága nem hasonlítható össze egy szervezet sejtjeinek bekapcsoltságával. A társas összefüggés egyes fajai szerződéssel létrehozhatók; fel is bonthatók. Erre nincs szerves hasonlat.⁵³ »Az állati szervezet nem tudatos

⁵⁰ V. o. Vaihinger: *Naturforschung und Schule*, 1889. Gazdag bibliográfiával.

⁵¹ *Geschichte der geistigen Entwicklung Europas*, (N York, 1864) több német kiadás.

⁵² Novicow védekezése (*Annales*, III. 182. 1) nem hat elég mélyre

⁵³ További ellentétekre nézve v. ö. G. de Greef, *Precis de sociologie*, 1909. 78-89.

önmagáról csak egészében, a társadalmi szervezet nem tudatos önmagáról csak elemeiben» (Fouillée). Sajátos az, hogy organicisták gyakran hajlottak a társadalompszichológia felé.

Így véve a dolgot, azt kell mondanunk, hogy a biológiai hasonlatok, ha nem is sokat lendítenek a kutatáson a szigorú tudományosság elméleti szempontjaiban, mégis igen jó szolgálatokat tesznek kezdetben a szociológusoknak. Mi ama hasonlatoknak didaktikai értékét határozottan elismerjük. A társadalom emberi életösszefüggés s ennek absztrakt folyamatai gyakran olyan szubtilisak, hogy éppen helyesen fordulunk egy élő organikus testhez, ha az előbbieket elképzelni akarjuk. Lilienfeldnek, Schäfflenek, R. Wormsnek nem egy olyan hasonlata van, amelyek elismerést érdemelnek s olyanok mint a jó iskolai fali táblák, szemléletesek, bizonyos dolgot aláhúznak, helyesen kiemelnek. Másrészt azonban éppen ezért olyanok, mint a tanszerek: ha sok ily ábrával vesszük körül magunkat, lassanként elfeledjük, hogy egy mesterséges, illusztrációs világban, a »tanszergyártmányok« mesterkélt talaján vagyunk⁵⁴ s nem látjuk az azon túl lévő, reális életet. Az organikus hasonlatoknak tehát reális határuk van; maga az élet realitása s Kutató empirizmusunkat nem szabad az organikus szempontok végénél felfüggeszteni, hanem éppen tovább kell haladnunk. S e vitát bevégezhetjük Stein bírálóival, melyet a következőkép tömörít össze: »Az organikus módszerrel szembeállítjuk az összehasonlító történelem módszerét – nem hogy trónusáról teljesen ledöntsük, – mivelhogy bizonyos szolgálatot tett mint heurisztikus módszer – de, hogy kiegészítsük és ellenőrizzük.«⁵⁵

D) Az egyezményes organicista felfogás (Fouillée). Az a racionalista felfogás, mely szerint mindaz, amit az

⁵⁴ Ha valaki meggyőződni óhajt arról, hogy minő rendkívüli mesterkéeltségre vezet az organicista módszer, ne mulassza el megtekinteni P. v. Lilienfeld dolgozatát az ott közölt 16 ábrával: La méthode graphique en sociologie, Ann. de l'inst. intern. III 33–136. Lk.

⁵⁵ A n n a l e s de l' i n s t intern, 3. köt 294 1. Hasonlóképp Tarde ugyanott 238 1.

ész helyesen kigondol, meg is valósítható, csődöt mondott a forradalmak kísérletezései közben. A biológiai felfogás viszont túlságosan ember-kívülinek mutatja be a társadalmat és szerveit, amelyek szoros egymáshoz-rendelődést mutatván egy gép-alkatrészhez, amelyet elvetünk és újat alkotunk helyébe, egyáltalán nem hasonlíthatók. Minden organikus növésben áll elő, lassan, az idők során. Alkotmány a racionalista Thibaut szerint alkotható, a történeti iskola éleselméjű megindítója, Savigny szerint nem, mert az csak lassan nőhet ki a népéletből. Ily latens ellentétek mindig megvannak a racionalisták és biologisták között. A két szélsőséget Fouillée több alkalommal szellemesen törekszik áthidalni⁵⁶. Az organicistákkal szemben hangsúlyozza, hogy a társadalom egyes szervei maguk is önállóak (automotorikusak), viszont az egész társadalmat mégis organizmusnak kell mondanunk, de úgy, hogy benne a szerződéses elem lényeges. Fouillée így mondja a társadalmat organisme contractuel-nek. Azonban ez a-miként maga mondja – »egyvezetése a szerződésnek és organizmusnak«, több szempontból kevésbé szerencsés. A társadalomtudomány keveset nyer ezzel a hibrid fogalommal. Jellemző azonban történetileg, hogy amidőn egy éleselméjű kutató, minő Fouillée, felfedezte az organicista (biológus) felfogás gyengéit, még mindig nem tudott, a 80-as években, helyesebbet és magasabbrendű szociológiai gondolatot létrehozni, mint úgy, hogy az újabb organizmus-gondolatot valahogy összekeverte a régi szerződés-gondolattal.

⁵⁶ L a science socialecontemporaine, 1880. Böhm (Axiológia, 1906. 273.) közel áll a tiszta gépesség és intellektualizmus gondolatához. «Valamint a gépet szerzője előbb gép alakjában készíti, melybe a cél gondolatát, mint centrumot helyezi, úgy a társadalom gépét az emberek közös működése hozza létre; csakhogy nem szükséges hozzá, mint más géphez, tőle idegen anyag, mert saját pszichéjüket vetítik ki ...»

⁵⁷ Az Organisme contractuel-gondolatba észrevétlenül behúzódik egy történetfilozófiai árnyalat is, amennyiben a fejlődés során, úgy vélik, kezdetben az organizmus jelenségei, később pedig a szerződés tényei dominálnak. A történeti korokban, tehát a mai stádiumban is a két elv keverődve különböző arányokban fluktuál. A mai kor tehát átmenet s a szerződés felé halad. (Az ily »polarizáló felfogás – látni fogjuk a VIII. részletproblémában – hasznos lehet a társadalmi morfológiában, de az egész társadalmi fejlődést két ily pólus közé szorítani túl

E) Az u. n. objektív módszer (Durkheim, A. Coste). A szociológia fejlődése is mutatja, hogy egyes tudományok fejlődése a többiektől, melyek őt körülveszik, függésben van. A természettudományok századában a természettudományi fogalmak érvényesültek ez ifjú tudományban leginkább. Ez akkor természetesnek látszott. Ha mai szemmel tekintünk az akkori, nagyon átfogó kísérletekre, hogyan lehet messzevivő kozmikus fogalmakkal magyarázni a mi kicsiny, emberi problémáinkat, azt látjuk, hogy van valami sajátzerű kellemesség az elméletekben: a fogalmak variálásának is megvan a maga költészete s ezzel igazi bája. Ezt látjuk Amerikában Wardnál, Európában Spencernél. Tekintsünk példakép az utóbbira. Az ő filozófiája az energia fogalmához kapcsolódik, de ezt az energia-fogalmat azután válogatás nélkül mindenütt souverain módon alkalmazza, akár a fizikáról, akár a társadalomról van szó.⁵⁸ Íme pl. a fizikai erők határozzák meg a termést, ez viszont a társadalmat. A rossz termésre nyomban következik a termelő munka csökkenése is, gyárak redukálják az üzemüket, alább hagy a vasúti forgalom; a kereskedők is kevesebbet adnak-vesznek, s olykor éhség is beállhat, amidőn a nép is ritkul, s csökken az ipari élet élénksége. Fordítva, egy szokatlanul gazdag termés – egyébként nem kedvezőtlen körülményekkel kapcsolatban (s ez arra utal, hogy más tényezőket is tekintetbe kellene vennünk) – fokozza a fennálló termelést. A „társas energia fölöslege új vállalkozásokban tör ki. Új közlekedés megnyitásán dolgoznak, nő a

ságosan egyszerű.) Ehhez hasonló probléma-beállítás az, mely az »organizmussal« szemben a társadalmat »organizációnak« mondja. Stein Lajos szerint: [Die soziale Frage im Lichte der Philosophie², 1903. 47 l. »organizmuson értjük térbelileg összefüggő részek közös célra való összeműködését, organizáción pedig részek összeműködésének külső szabályozását, mely részek egymás mellett j e h e t n e k, de a térbeli egymásmellettség nélkül is folytathatják hatásképességüket. Organizmus, öntudatlan együttműködés, organizáció pedig öntudatos együttműködése felvett egész részeinek bizonyos közös célra. Az ily szembeállítások (mint lonnies-nél is a Gemeinschaft és Gesellschaft« elvinek deklarált ellentéte) annyiban károsak a szociológiára, hogy a társadalmat egyre csak hasonlítják ehhez vagy ahhoz a centrális fogalomhoz (szervezet – mechanizmus) anélkül, hogy vizsgálnák, mi a lényege önmagában.

⁵⁸ First principles, 72. §.

vagyon, a fényüzés; több a házasság, növekszik a népesig szaporodási aránya, nagyobb lesz a társadalom, ezzel bonyolultabb és aktívabb is.

Míndez, mondanunk sem kell, magyarázatát a Nap energiáiban találja. Kétségtelenül sokat megmagyarázunk ezzel. A Nap-energia ősi korokban növényeket termelt s a keletkező szén hajtja ma a gyári üzemeinket: sok emberi munkaerő szabadul fel ezzel más, magasabb emberi feladat számára. De mi úgy véljük, Spencerrel még sem lehet mindent a Napenergiákból bevezetni. Nem szükséges több példát halmozunk; Spencer korában fizikai magyarázatok a szociológia területén is túldomináló szerepet játszottak. Ez a kor, amennyiben filozofált távoli okokat illetőleg, a természetfilozófiához fordult. Helyes, mert ez is szükséges, de nem csak ez, mert kérdezzünk mit nyerünk pl. a Nap-energiákkal, mint a társas változások okozójával? Mindenesetre kiemelkednek nagy, tágas fizikai összefüggés-szemponatok, ámde csakhamar bebizonyosodik egy tény, hogy a csak fizikai okfejtésen gyorsan túl is kell mennünk. Pánik üt ki a gabonabörzén s magyarázatában – esetleg – elmehetünk a Nap energiáihoz, de eleget magyarázunk-e ezzel? Nem kell-e speciális tömeglélektani tényezőket is meglátunk, amelyek nélkül a »pánik« érthetetlen? Háború keletkezik. Arra gondolunk-e első sorban, hogy túlszaporodás állott be szomszédos országokban, mert a Nap-energiák megengedték a fölös néptermelődést? Ha igen, úgy miért nincs ugyanakkor háború az országon belül is? Talán politikai tényeket kell itt meglátnunk mindenekelőtt, a faj homogeneitásának tudatát, azaz ismét pszichikai kérdéseket.

A szociológia spenceriánus korszakában uralkodóvá vált s uralkodó maradt – miként már röviden Giddingsnél rámutattunk – egy kozmikus okkeresés. Ez hajlamot fejlesztett ki

⁵⁹ V. ö. jól láthatóan Wardnál (szinergia) stb. Nálunk nemcsak Hegedűs Lorántnál vehető észre, aki követelte a természettudományok átömlését a szociológia felé. A szociológia sarkötete e. 1901. Akad. Ért. a társ. tud. kóréböi.

a kutatókban arra nézve, hogy okkutatásaikat kapcsolják be minél szorosabban a természeti-tárgyi (objektív) világ jelenségeibe, mert itt találjuk meg a »tulajdonképen« alapokat. Ezt a határozottan kidomborodó fázist a szociológia kialakulásában **f i z i k o - m o n i s z t i k u s** fázisnak mondjuk, s tartott a 90-es éveknek egész a legvégéig.

Most egy sajtósági átmenet jött létre, amelyben különösen sokat termel a francia föld.⁶⁰ A sok író között néhány érdekes szerző is megjelent, akik egy sajtós nehézségű helyzetben »dualizmushoz« (de mondhatnók csupán szinkretisztikus rendszerhez) tudtak csak eljutni. Ezek Tarde és Giddings. Sajtós az, hogy éppen ők, akik felszínre hoznak jelentős tényezőt, a társadalompszichológiát, a tudomány akkori állásához képest sietnek azt, mint a fiziko-komizikus jelenségek és törvények egyik »alárendelt esetét« feltüntetni. Azért náluk a szociológia még mindig túlsúlyban mutatja a természettudományi főfogalmakat (energia, a legalakalmasabb kiválogatódása stb.) Ez az állapot tehát nem egy egyensúlyi dualizmus, hanem egy fiziko-dualisztikus fázis.

Ebből az átmeneti dualizmusból nem is jöhetett létre más, mint vagy kettéoszlás, vagy a pszichológia túlsúlya, A szociológia útja kettévált. 1. Egy bár más ismeretanyaggal dolgozó, de a társadalmi tényeket »objektív« jellegűnek tartó irány keletkezett. Ez Durkheim iránya. 2. egy tisztán pszichológiai irány alakult ki, amely a társadalmi össze-

⁶⁰ Erről a korról Stein L. (i. m. 16. 1.) éppen nem kedvező képet fest: »Um die Mitte der Neunzigerjahre machte sich in der französischen Soziologie eine geschwätzige Massenproduktion breit, welche das nur mühsam erworbene Ansehen der nicht nur jungen, sondern auch recht jugendlich sich gebärdenden Wissenschaft ernstlich zu gefährden drohte. Kraftgeniale Attitüde, trunkene Tollkühnheit im beweislosen Behaupten, übermütig kecker Ton im unzulänglichen Bekämpfen frevelhafte Nonchalance in der Methode und bewegliche atemlose Eilfertigkeit in der Zusammenstoppelung von Aufsätzen und Büchern – das waren die bedenklichen Symptome überreizter Produktion«. Stein jellemzését túlzottnak tartottuk; és meggyőződhetünk, sajnos nem az Vegyünk kezünkbe egy művet, s a nonchalance-on túl minő értéktelenségek! Mismér, **P r i n c i p e s** (sic) **s o c i o l o g i q u e s**,² Alcan 1898

függés és fejlődés magyarázatában már csak a lelki tényezőket tekinti alapvetőknek. A régi természetjogból kiépülő Hegel-féle fél szociológia, az olasz (Giambattista Vico-féle) hagyományokból kiépülő, igen érdekes és önálló nyomokon járó Cattaneo, a »néplélektan« hívei Lazarus, Wundt, majd a gyermeki lélek fejlődésvizsgálatából kiinduló Baldwin, a tómegelelektanból sokat kiépítő Ross stb. mind már »tulaj dónk ép eni« tényezőnek a pszichikait tartják. Mennyi és hányféle nyilatkozatot olvashatunk erről e korban! Fouillée határozottan követeli a lelki tényező »rehabilitását«. ⁶¹ Bougie követeli, hogy »a pszichológiát általában a társadalmi tudományok lelkének kell tekintenünk«. Baldwin egy darvinista irányú művében írja ekkor: »A társadalmi objektum nem azonos a biológiával; nemcsak vitális, hanem valami több ennél: szellemi ... A társas életre való alkalmasság ismertetőjeleit szellemi értékekből merítjük: Ítélet, okosság, körültekintés a cselekvésben, a rábeszélés képessége, a hagyományoknak és a társas kényszernek való alárendelődés, ime itt vannak a társas kvalitások, mert és csakis mert p s z i c h i k a i a k«. ⁶² Ha Durkheim azt mondogatta ekkortájt: »a lelki tények nagyrészben a társadalmi tények meghosszabbodásai a tudat belseje felé«, Fouillée azt válaszolja, hogy fordítva a társas tények lelkitények. ³⁶ Barth Pál külön is kifejti ⁶⁴: »a társadalom szellemi organizmus«, s így Németországban is aláhúzzák azt, amit Fouillée egykor hangoztatott (organisme contractuel). Jé Ilinek is kiemeli a szellemi oldalt a társadalom definíciójában: »legtágabb értelemben társadalom szóval jelöljük a kívülvilágba lépő pszichológiai összefüggéseket az emberek között» ⁶⁵ Vierkandt azt mondja: »Man könnte die Soziologie definieren,

⁶¹ Le mouvement idéaliste et la réaction contre la sciences positiviste, 1896.

⁶² Baldwin aláhúzása. Le darvinisme dans les sciences morales, 1911. 57. l.

⁶³ Les éléments sociologique de la morale, 103. l.

⁶⁴ Unrecht u. Recht der organischen Gesellschaftstheorie, Vierteljahrsheft für AVISS. Philos. 1900. évf.

⁶⁵ Das Recht des modernen Staates, I. (1900) 84 l.

als die Wissenschaft von der interindividuellen seelischen Kausalität«. ⁶⁶ Mindez mit bizonyít? Nem azt, hogy elérkezett a szellemi tényező túlsúlya a szociológiában, hanem csupán annak kívánása a kutatásokban; mert sajátos épen, hogy a szellemi tudományok úgyszólván egy lépést sem voltak hajlandók tenni a szociológia felé, sőt olykor mereven tagadó álláspontra (Dilthey) helyezkedtek. Mindegy. Mégis csak elérkezett egy kor, amely a Spencer-kor antithézisének mondható: a szociológia egy újabb, p s z i c h o m o n i s z t i k u s fázisa, amely azóta egyre csak növekedőben van.

A szellemi tudományok, mint valaminő új légkör, körül fogják a szociológiát s Diltheytől Wundtig (aki legutóbb a »társadalom« szót végre kiírta címlapjára) ⁶⁷ a pszichológia, Bastiantól Graebnerig az ethnológia, majd Lamprechtel a történelem stb. mind a pszichikai tényezőt hangsúlyozzák, ajánlják, sürgetik s a szociológiai problémák új özöne áramlik a régi keretekbe. Már kiemeltük, hogy a szociológiának van egy határozottan pszichologista iskolája (Ward, Ross, Ellwood) s ez a szociológiának legelőbb Amerikában szerzett polgárjogát előnyösen használta fel, hogy mindkét, eddig el-lenséges diszciplínát. hasonló ranglétrán hozza össze. Európában pedig most kezd a komolyabb pszichológusok között is (Krueger, Wundt, Simmel) közeledés jelentkezni: legalább éi-zik, hogy itt még nagy feladatok néznek reánk.

Mit tesz ebben a pszichologista lendületű korban Durkheim? Mereven visszatér egy – objektivizmushoz!

Durkheim egyenesen azt a tételt merészkedik felállítani: »Valahányszor társadalmi jelenséget közvetlenül pszichikai jelenség segítségével oldottak meg, biztosak lehetünk a felől,

⁶⁶ Die Soziologie als Einzel Wissenschaft, Monatschr. i. Soziol, I. 96. I. Bohm K. Axiológia (1906. 269 I.) »a társadalom . . . szellemi valóság«, 271. »Csak pszichikai médiumon át nyer értelmet és célt a társadalmi funkció«. 272. »A társadalomnak alkotó fonalai mind [!] pszichikai természetek«. Ezzel szemben áll a dernobiológia tényezője, melynek nagy jelentősége (275 lk) világosan felismeri, nemi ellentmondással előbbi nyilatkozatával. Te-át Bohm nem tud csak pszichologista maradni.

⁶⁷ Volkpsychologie, 1917. 7. kot. (1-2. rész.)

hogy a magyarázat hamis.⁶⁸ E pszichikai – mindenesetre sok példában láthatóan túlzó, avagy elsietésre vezető – módszer helyébe egyetemes módszerként ajánlja az »objektív« módszert, melynek lényegét mi a következőkben látjuk.

Nézetünk szerint ez az »objektív« módszer egyáltalán nem módszer, hanem csak pusztá hasonlat, amely épúgy csak ösztönző, mint a biológiai; ez azt mondja, tekintsük a társadalmat úgy, mintha organizmus volna, Durkheim azt, tekintsük, mintha valaminő tárgy (objektum) volna. Mi egyének úgy vagyunk egy környező világba bekapcsolva, mintha egy tárgyi világ volna körülöttünk. Ez a környező társadalmi világ kényszerít gyakorol reánk, mint a tárgyi világ részei te egymásra kényszerű hatásokat tesznek. »A kényszerít, úgymond,⁶⁹ minden társadalmi tény jellemvonásává tesszük. Csak-hogy ez a kényszer néni valami többé-kevésbé kigondolt machinációból ered [Hobbesre célozva], melynek célja az volna, hogy az emberek előtt elrejtse azt a kelepécét, amiben fogva vannak. Csak annyi az egész, hogy az ember egy erővel áll szemközt, mely rajta uralkodik s amely előtt meghajol; de ez az erő természetes... A társadalom... a valóság-nak spontán eredménye.«

Mi alanyok, egyének vagyunk, a társadalom pedig olyan mint egy törvényekkel mozgatott tárgyi világ. Az egyéni, lelki élet tényei javarészen semmi mások, mint »a társadalmi tényeknek a tudat belsejébe való meghosszabbításai.«⁷⁰

És ez »objektív« kiindulás tehát szintén csak szemléltetés, hasonlat, melyből kiindulunk kezdetén a kutatásunknak, nem pedig oda térünk, amidőn a befejezéshez közeledünk. Az objektív módszernek van értéke, azonban éppen csupán annyi, hogy a társas jelenségek magyarázatánál naiv, könnyen adódó és kényelmes pszichológiai aláfestésekből visszatart. Helyes módszeres intelem lehet abban, hogy ahol pszichikai indítéko-

⁶⁸ A szociológia módszere, ford. Ballá. Ö. fejt. 132. 1.

⁶⁹ U. o. 154. 1.

⁷⁰ *Divis, du trav. soc.* 390. Idézi Fouillée, *Les elements des Sociologiques de la in o r a l e*, 1905. 163. 1

kat nem szükséges az eseményekbe belemagyaráznunk, ott szorítkozunk a minimumra. A motívum-interpretációnál sikamlós talajon vagyunk, érzi ki Durkheim, s ahol pszichikai tényezők szerepe kétségtelen, ott is szükséges kutatnunk, nincsenek-e nem-pszichikai tényezők is? Durkheim esetében is ezt látjuk, amit a történetmódszertani irodalom tekintélyes részében, hogy a módszer kérdése alatt egy-egy tényező faj egyoldalú kiemelése rejtőzik, de míg a történelmi ökonomizmusnál, a biológista kiindulásnál, a pszichológiai iskolánál egy pozitívumot, avagy mondhatni, túl-állítást látunk a tételekben, addig Durkheimnél csak egy negatívum van jelen: a társadalom magyarázata nem lehetséges pszichológiai módszerrel.⁷¹ Mi elismerhetünk belőle annyit: nem lehetséges társadalomtudományi kutatás csupán pszichológiai módszerrel.

Bougle a Durkheimi módszerrel szemben, mint annyiszor teszi, általában világos állásfoglalást jelez: «E módszer exakt voltához arra volna szükség, hogy a szorosán vett társadalmi jelenségek és a tárgyi jelenségek exakt módon megfeleljenek egymásnak és hogy például, a törvénykönyvek változásai tökéletesen párhuzamosak legyenek a jogérzések változásaival. Csakhogy a szociológiában bajos efféle egybevágásokat kimutatni . . . Vannak igen erős érzések, amelyek nem objektiválódhatnak határozott formában. Sőt mi több, vajjon nem mondhatjuk-e gyakran jogosan, hogy az a pillanat, amikor valamely érzés kezd kifejlődni, kezd átlépni a dolgok sorába, egyben az a pillanat is, amikor kezd hanyatlani, kezd kiválni a tudatokból».⁷²

Nem lehet a szellemi világunkat minden mozzanatában tanulmányozni, külső, reális, objektíve előttünk álló »intézményekből«, mert amikor ez az intézmény kialakul, sőt mintegy kimerevedik – objektiválódik, – ama érzés-alapok, melyek kilendítették a szétszórt akarások közül konkrét formájába, már

⁷¹ Az roppant bizonytalan állítás, midőn mégis (i. m. 134. l.) megengedi: Világos, hogy az emberi természet általános [pszichikai] jellemvonásai résztvesznek abban a kölcsönhatásból, amelyből a társadalmi élet ered Csak nem keltik életre és nem ezek adják meg neki a sajátos formát.

⁷² Idézve: Palante: A szociológia vázlat, 24. l.

elvégezték igazi, alkotó funkciójukat s elhalványodnak.⁷³ Az igazi aktív érzések az intézmény létesülése előtt tanulmányozhatók, tehát nem objektíve (objektíválódottságban), hanem éppen mintegy p r a e objektíve s így egy hatalmas kérdés-csoport Durkheim kezéből szükségkép kiesik. Durkheim szelint nem az érzelmek-akarások hozzák létre az intézményeket, hanem fordítva; nem a pszichikum a létrehozó, hanem a pszichikum a létrehozott, a társadalom egyénekbe szűrődő terméke. Az egyén egy kényszer alatt álló atom,⁷⁴ nem önálló cselekvés, nem önálló akaratcentrum.

Mi elismerjük, hogy a régi, egyénaktivitásokból mindent felépítő iskola túlzott, de a durkheimi felfogás még inkább feltűnően torzít, mert a legelemibb tudattényt: az én aktivitását teszi lomtárba. Mind a két állítás lehet helyes, de csak in con er e t o. Az a nézet, mely a kollektív lélekben valaminő objektíve élénk állíthatót lát s az egyénpszichikai aktivitástól merőben különálló »objektív szellemet« keres, a hegeli megalapozás korától messze jutott. S ha Durkheim a kollektívumra utal, állásfoglalása nem ment a bizonytalanságtól. »Mikor a társadalom szervezetlen tömeggé lesz, az ott képződő kollektív érzelmek nemcsak nem hasonlítanak, hanem az egyéni érzelmek átlagával ellentétben vannak.«^{74/a} S ez áll nemcsak a tömegérzelmekre, hanem a normális társas érzelmekre is. Ezek a társas érzelmek (s egyéb lelki alakulatok) nem tárgyai –[^]elvileg – az egyéni lélektannak. Az egyénlélektan nem nyújt elegendő alapot a társas jelenségek magyarázatára: de hogy s e m m i n ő alapot nem nyújtana ahhoz, ez az állítás annyit jelentene, mint emberabsztraktumokból építeni fel a társadalmat. Ez a lelki-atomisztikus felfogás

⁷³ V. o. készülő dolgozatunkat: Tanulmány a művelődés elméletéről.

⁷⁴ Íme pl. Durkheim szerint (Les lois sociologiques, 125. l) ama kényszerítő hatalom tanúsítja, hogy a társadalmi tények a mienkétől különböző természetet fejeznek ki, erővel hatolnak belénk (sic), avagy többé kevésbbé nehéz súllyal nyomódnak reánk. Nem az egyén az, amiből kiindulhat ez a külső nyomás, amelynek alá van vetve«. (id. Fouillee 162. l.)

^{74/a} Durkheim, A szociológia módszere, 135. l.

csődje volna a pszichológiának, de a társadalomtudománynak is, melynek fel kell ismernie, hogy húsból-vérből való, élő-küzdő-akaró, reális pszichék nyújtanak magyarázatot. Végül, talán szükségtelen (külön hangsúlyoznunk, hogy a lelki alakulatok általában nem választhatók el valamely réteg mentén individuális-aktív és kollektív-passzív jelentőségű részekre, így szembeállítani az individuum és a társadalom fogalmát, abszurd gondolat.

Marad tehát Durkheim módszertanában csak egy tény: reakció az egyoldalú pszichologizálás ellen. De ebből „vont következtetés: a társadalom objektum, ma már csak túlhaladott álláspontként állhat előttünk.⁷⁵

Durkheim éleselméjű és szerfölött óvatos író, anélkül, hogy mélyebb filozófiai iskolázottságot mutatna. »Objektív« álláspontja is, ezért a legtöbbször, mondhatni, félénken nyilvánul meg. Ellenkezőleg A. Coste, a párisi statisztikai társulat elnökének minden nyilatkozata⁷⁶ igazolja, hogy itt voltaképp egyoldalú ellenhatás van az (elismerjük, gyakran felületns, de végre is nem teljesen elvetendő) pszichologizálással szemben. Elfordulnak a pszichológia konkrétumaitól anélkül, hogy a másik oldal felé, az »objektív« (?) oldalon végre is találnának konkrétumokat...

«E tanulmányban – írja A. Coste mindjárt az előszóban – nyíltan bevallom, hogy szeretnék ellene működni annak az áramlatnak, amely a pszichológiából ered, amely a szociológiát elárasztással fenyegeti s azzal, hogy összezavarják a morális és politikai tudományokkal. A szociológia ténytudomány, amely igen jól alkalmazható arra, hogy ellenőrizhessük vele a szellem tudományát, de csak azzal a föltétellel, hogy független maradjon. Alapjának nem szabad pszichológikusnak és szubjektívnek lennie, hanem objektívnek és kísérletinek.» Úgy mondja A. Coste, hogy^a szociológia alapvetői »túlozták mindjárt kezdetben a szocio-

⁷⁵ Durkheimet nálunk újabban élénk figyelemmel kísérték. V. ö. Dénes cikkei, Népművelés, 1918, Bolgár E. cikkeit, az Athenaeum, *Huszdik Század* és Népművelés utolsó évf.

⁷⁶ *Le s principes d'une sociologie objective*, 1899.

lógiaát, kiterjesztvén azt a szellemi jelenségek területére is«. ⁷⁷ Ezt a szerinte hibás állapotot úgy lehet elkerülni, hogy két tudományt veszünk fel:

1. a szociológiát, amely tanulmányozza az emberi társadalmak jelenségeit, oly tényekben, amelyek spontánok, ösztönösek, tudatalattiak s ennek folytán a változásokban rend, szabályszerűség van.

2. az »ideológiát«, ahol már csupa előreláthatatlanság van, a szabályok teljes hiánya. Vajjon lehet-e kizárni ez utóbbit a szociológiából? Vajjon oly radikális-e az ellentét a csupa szabályos mozgású társadalom és a laza mozgású szellemi élet között? Avagy végül lehet-e az ösztönös, spontán stb. és az »ideológiai« között éles határt vonni? A. Coste különben érdekes művében genetikus s nem szorosan szociológiai megállapításokra törekszik, »devolution – írja – ma parait le seul fait intéressant à étudier « Hogyan írhatja le azonban a fejlődést a szellem nélkül?

F) Az u. n. absztrakt-matematikai módszer.

Ez a módszer, hacsak egyes fantasztikus és láthatóan kiérlelődés nélkül való kísérletekre ⁷⁷ nem tekintünk, az általános szociológiában eddigelé nem fordult elő, de kísérleteket tettek egyik, speciális társadalomtudományban, a közgazdaságtanban arra nézve, hogyan és hol lehet a jelenségek magyarázatát – avagy csupán szimbolizálását – matematikai fogalmazásban adni. Ily, különben éleselméjű írók: Cournot, Jevons, Leon Walras és a sok tekintetben ideszámítódó osztrák-iskola, Böhm-Bawerk követői, az újabb angol irány (Marshall) abból indulnak ki, hogy van a gazdasági jelenségeknek egyik csoportja, amely mennyiségileg is kutatandó. Ez az érték- és árjelenség, a piaci kínálat és kereslet viszonya, amelynél a gazdasági motívumok s a választás-meghatározta gazdasági tevé-

⁷⁷ A. Coste, 104. l

⁷³ Ilyen Haret bukaresti tanár balkáni próbálkozása, Mécanique sociale 1910. Jó ismertetését és bírálatát adta Varjas S. a Huszadik Században, 1913. 400-414.

kenységek »exakt módon« határozhatók meg. Egy tipikus esetre vonatkozólag már állást foglaltunk erre nézve⁷⁹ s bemutattuk, hogy durva logikai hibáktól minő kevésbé mentesítheti magát az ily, egyoldalú elmélet.

Az úgynevezett határhaszon-elmélet helyes irányban teljesített tudományos missziót, mert megdöntötte azt a tételt, hogy a gazdasági életben az árúk faji érték e (azaz nem az árúkonkrétura) a döntő, s ez az érdeme megmarad akkor is, amidőn az elmélethez további, igen súlyos és messzemenően téves következmények tapadnak. A gazdasági értékszámítás konkrét tárgyhoz és konkrét időponthoz (stádiumhoz) tapadó, így pl. amidőn kőszénhez, gabonához, szövethez, avagy előállított kémiai anyaghoz értékalkulációt fűz, tekintetbe veszi azt, hogy az árú korlátlanul és újból t e r m e l h e t ő n e k tartható-e? Az az alapföltevés, amely szerint a negatívumok, bárminők, nemcsak gondolatilag mérlegelhetők (szubjektíve gondolható véleményünkkel egybeesők), hanem objektíve mérhetők is (pl. több közgazdász a munkával okozott teher, fájdalom »érzelmét« kettős könyvvitelserőleg szembeállítja a munkatermékkel elérhető élvezetnek ismét »érzelmével«), egyszerűen az egész modern pszichológiát szemben találja magával. Minden lelki jelenségünk, az érzelmek különösen láthatóan, csak kvalitatíve képzelhetők el, csak kvalitatív nyelven fejezhetők ki.⁸⁰ Lelki életünkbe, így tehát a motívumok kérdésébe is csak tárgyakra vonatkozó kategóriát (a mennyiség szempontját) behozni ma már túlhaladott álláspontnak kell tekintenünk.

A közgazdaságtan ama fázisa, amely mindent kvantifikálni vélt, nem volt egyéb, mint különösen az értékelméletben felmerülő spekulatív módszer, mely ma már világosan sterilé váltnak mutatkozik.

Általában azonban sajátos jelenség, hogy egy törekvés

⁷⁹ V. o. Dékány: Böhm-Bawerk értékelmélete. Közgazdasági Szemle, 1912. évf.

⁸⁰ V. o. Kornis Gy. A lelki élet I. 1917. Akad.

megmarad, mint a kérdésnek gyakorlatilag – azaz nem elméleti okokból – kiinduló magva: hogyan lehetne objektivitást behozni a társas értékelésben kiválókép jelentkező akarárs világába; mert az érték nem függhet kizárólag a szubjektum önkénvéből. Ez azonban a közgazdaságtan, séma szociológia keretében le nem bonyolítható probléma. Itt csupán az a nehézség jelentkezik, hogy az objektivizálás – mely normaként fellépni óhajt – voltaképp az értéket semmisítené meg akkor, amidőn egyszerű tárgyá (objektummá) objektivizálná azt, ami nem az, és nem lehet az. Az érték a felvett céloktól függ. A célok értékek, melyek egy akaró lénynek akarat-irányát fejezik ki; az irányt pedig nem lehet – kvantifikálni.

C) Az u. n. formális módszer (Simmel, Naville, Vierkant, Giddings).

I. A franciák egyes német írók csoportját, mint »absztrakt iskolát« ismerik. Ilyenek Tönnies és Kistiakowski, ilyen Stammler és Simmel, Weber Miksa stb. Újabban Vierkant is.⁸¹ Ők valamennyien kitűnnek azzal, hogy fejtegetéseikben filozófiai, logikai, ismerettani szempontok nagy szerepet játszanak, finom distinkciókra hajlanak, kritikai álláspontjaikban érzékenyek. Az »absztrakt« jellem azonban semmiképp sem alkalmas arra, hogy mint közös sajátosság alapján őket egyformán egy iskolába vonjuk össze; van azonban egy absztrakt módszer, amelynek nevét Simmel adta meg; ez alapon csakugyan egy közös iskola-jelleg van alakulóban. Valamennyiök között Simmel a legproduktívabb és bár minden kutatásában távol áll a rendszeresség és specialistaság igényétől is» nemcsak a nem mindennapi szellemesség, hanem határozott probléma-kiélelés által is elsőnek kell vele kiemelten foglalkoznunk. Négyféle, az ő gondolatait különböző dimenziókból megvilágító munkájában közös vonás mutatkozik. »Einleitung in die Moralwissenschaft« (1892/3) voltaképp csak félig ethikai

⁸¹ V. ö. Monatschrift, f. Soziologie. 1909. módszertani cikkét, valamint Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, 1917. évf. Autorität u. Prestige Jelzi rendszeres munkájának közzétételét, amelyről azonban ez ideig semmi sem tudunk.

mű, történetfilozófiája (»Probleme der Geschichtsphilosophie«, 1893) fêlig sem mondható, nézetünk szerint, éppen történetfilozófiának. »Die Philosophie des Geldes« című műve mindenestre csak érintkezik a gazdaságfilozófiával. És szociológiai kutatásai? »Über soziale Differenzierung« című írása 1890-ben jelent meg s utána tizennyolcz év következik, míg – közben egészen kicsiny vázlatokat leközölve – nagy szociológiája megjelenik; s közben mindenféle más cím alatt ír! Ebben minden kétségen túl kortörténeti okokat kell látnunk. A fôok az volt, hogy akadémikus körökben mindenütt gyanúval fogadták a szociológiát Németországban. Hányféle színjatszâson kellett Simmelnek átmennie útközben, mikor általános szociológiához mindig közel álló thémát tárgyal, s folyton más és más címeket választ! Ez a helyzet azonban kiválókép találkozott az ő egyéniségével⁸² – ez az egyéniség végtelenül hajlékony, finoman simulékony, de ezzel minden probléma-határozottságot elhajlító s eltompító vonást rejt magában. Nála a filozófia mindenütt a dolgokhoz való finom odasimulás, óvatos és halk Kezű fellebbentése annak, ami fátyolozza a valóságot; de sohasem a dolgok megragadása. Simmel mindenben a »szempontokat« érzi ki, mindenbe filozófiai, avagy ismerettani absztrakciót suhant be, de olyan mint a bolygótűz: legtöbbször egy különös, misztifikáló fény vetítődik ki írásaiból. S az ő absztrakciói is csak érintenek, mint harmat érinti hajnalokon a virágokat s finom ágakat. De amidôn a kutató világosság erősebb Nap-fénye eljő, – az intenzívebb fényt nem bírják ki; és azok az absztrakciók, melyek csak üdítettek, meglehetős nyomtalanul szállnak fel. Ez a negatívum van – mindenütt – Simmel íásaiban. Miért van ez? Mi úgy fogjuk találni, hogy ő, aki kitűnően ért ahhoz, hogyan tehetünk tudatossá kérdéseket önmagunk előtt, önmaga saját képességeit eléggé tudatosítani nem tudta, saját irányát félrebecsülte, avagy – bevallani.

⁸² V. o. kisebb, de igen jellemző írásait is, Kant, 1905. Schopenhauer, Nietzsche, 1907. Goethe u. Kant; majd Rembrandt-tanulmánya stb. Sehohsem filozófiatörténet, csak súrolja, essaystílusban, az idevágó kérdéseket.

Bennünket ezen a helyen az ő »szociális geometriája« érdekel, azaz szerinte a társulás (Vergesellschaftung) formáinak »tisztá« szociológiája. Ez ama sajátos »szempont«, mely begyűjti s rendezi a valóság oly adatait, amely ama formális szempont jogalapján éppen szociológiát fog alkotni. Ugyanis »jede Wissenschaft zieht aus der Totalität der erlebten Unmittelbarkeit der Erscheinungen eine Reihe oder eine Seite unter Führung eines bestimmten Begriffes heraus und nicht weniger als alle handelt die Soziologie legitim, wenn sie die individuellen Existenzen zerlegt und nach einem n u r ihr eigenen Begriff weder neu zusammenfasst«. Ez sajátos elvi álláspont, mely röviden azt mondja: a tudományok mind ugyanazon valóságnak a felkutatásai, de nem u g y a n o l y kutatáselvek (Betrachtungsweise) alapján. A szociológia is mindent vizsgál, de külön szemszögből. Ezért nincs külön szociális jelenség, hanem csak szociológiai f e l f o g á s, formája a kutatásnak.

A részletekbe tekintve, Simmel kérdésföltevése a következő: keressük az érintkezések (mások szerint a magatartások, V e r h a l t e n, avagy Baldwin fordítójával: H a l t u n g) módjait in abstracto.

Mindenekelőtt Simmel kérdésföltevéseiben megtaláljuk a gyakorlati érintkezéseink életformáit, így két egyén – avagy egy egyén egy csoporttal szemben – fölé- vagy alárendeltségi viszonyban van, egymással versenyez, egymást utánozza, műi kamegosztást hoz létre; pártképzés, képviselő, összeforrad befelé, elzárkózás kifelé (Simmel) szintén jellemző kapcsolat avagy viszonyok emberek között, valamint harc, gyülekezés, házasság, rezonancia, sőt az egyedüllét is (Vierkandt) gyakori formák. Ilyen a megvetés, az engedelmesség viszonya (Baldwin), ilyen akár a hiszékenység, avagy a parancs sokféle formája, a félelemre építő oktroyálás; látszólagos beleegyezés, kikérő, de rejtett fenyegetést tartalmazó parancs. Sajátos viszony a beleegyezés, jóváhagyás stb., amelyeket (Weber M.) mind egy »megértő szociológiának« kell kiválasztani egy ká-

bító élet-valóságból s lehetőség szerint, a kristályosíthatóság mértékéhez képest, tipizálni. Azonban az »állampolgári«, avagy »feudális« viszony szintén tárgya a »megértő szociológiának«, sőt – maga a megértés is.

Simmel nyelvén mindezek »formák«. De honnan vesszük ezt az ezerféle »formát«, vagy »viszonyt«? Nem kell messze elmennünk; a szeretetétgyűlölet, a szimpathia, antipathia formáit már az első görög filozófusok följegyezték; az egoizmus és altruizmus formái etikákban tárgyaltnak; a fölé és alárendeltség formái, az arisztokratikus, a demokratikus attitude-ök évezredes tulajdonai a politika tudományának; a háborús és békés viszony, a pártképzés szintén. A verseny, a munkamegosztás gondolata a közgazdasági elméletekben nőtt meg. A gyülekezést, a házasság viszonyát a jogtudomány írja le, az engedelmesség, az utánzás-követés formáit a pedagógia stb. Ha Simmel mindezeket kiragadja az illető tudományok megszokott köréből, tartozik annak kimutatásával: hogyan hozta közös nevező alá s mily joggal tette? Mert csak gyűjteni az emberi attitude-ök milliányi formáját céltalan, munkamegosztástalan; az egybefoglalást valaminő újabb cél legitimálhatja.

Egy hasonlattal szólva kiemeli Simmel, hogy a régi fiziológia leírta a test formáit, minő a szív, a tüdő stb. s csak ezeknek tulajdonított fontosságot; a mai a szövetek vizsgálatára helyez súlyt – ugyanígy az újabb szociológia szerinte nem fog a tartósabb szervekkel, szervezetekkel foglalkozni, hanem visszamegy a társadalom kialakult, nagyformái (állam, testület, törzs, család stb.) mögé s ama számos, apró érintkezésmóddal foglalkozik, amelyek lényeges szöveti részét képezik a társadalomnak.

Simmel tehát társadalmi szövettant (histológiát) ír s ezzel leírja voltaképp az emberek egymásközi érintkezését, magatartását bárminemű tartósabb avagy futólagosabb formájában, s mi minden nem esik a magatartás keretébe kezdve a kifejezéstől (másokkal-közlés) az »ékszerekkel« való megje-

lenesig és az utazáson szerzett futólagos ismeretségig? Ámde éppen ezek a tiszta szociológia problémái? Simmel bizonyára sok ily fizioiógiai »formát« le fog idővel írni, megírván az üdvözlés, de leírhatja az elegáns megjelenés tiszta szociológiáját, a búcsúzás avagy a bók »szociológiáját«. Ezek mind finom alakulások, valamennyien »szöveti« alkatrészei a társas életnek, ámde éppen ezek mutatják, hogy ha a Simmel munkája szociológia, úgy csak mikor a szociológia, mely, még mielőtt az egész társadalomra fényt vetett volna, máris áttért a szövetekre. Nem kell-e redukálnunk az ily szociológiának legalább a kérdésfeltevő értékét? Azt sem feledjük el, hogy a fizioiógia feltesz valamit a szöveti jelenségek kutatása előtt: felteszi magát az egész embert, életfunkcióinak általános képét, mert amabból sohasem kapnók meg ezt. Ugyanígy Simmel művéből sem a nagy társadalom életét. A helyes alapon induló szociológia makroszkópiával kezdi; Simmel és Tarde fordítva a finomabb érintkezés-módok analitikájával.

A kérdésfeltevésen túl feltűnő hiány az is, hogy Simmel semminő alapot kimutatni nem tud, amelyen indulva – egyelőre bármikép – rendszerbe lehetne foglalnunk a »formákat«. Schäffle-nél mindent megölő a túlgazdag rendszer, mely előli az élet színességét. Simmelnél minden pompásan pezsdülő szín és semmi rendszeres támaszték!

II. Ne csupán azt, tekintsük, hogyan van keresztülve Simmelnél a »formális« szempont, hanem azzal, hogyan lehet keresztülvinni? Mit jelent, mi a lényege és értéke? A formális felfogás nem lehet teljessé azaz életképesé a simmeli nyomokon. Simmel nem látja meg, hogy mi az a forma? Induljunk ki egyszerű esetekből, a legegyszerűbbekből. Emberek találkoznak, érintkezésbe jönnek: ismerkednek, gondolatokat kezdenek táplálni egymásról. Tudatukban egy rejtett színjáték folyik le: mit ér nekem a másik s milyen módon mutakozzam vele szemben? Majd jönnek a döntések: közömbös maradok vele szemben, felületesen veszem szavait (sem-

legesség); avagy: megpróbálom megnyerni, felhasználni képességeit (Unterordnung); avagy leigázom, megfélemlítem. Ellenkezőleg úgy gondolkozhatok: hozzásimulok, társulok vele varrható célra (munkamegosztás). Elzárkózom, visszautasítom közeledését (egyedüllét tendenciája); versenyzek, ellentétbe lépek, harcolok vele stb. – mindezek »formák«. A formák tehát először is kigondolások, másodsor akaratú döntések másokkal szemben való jövő viszonyomat illetően. Röviden: kalkulált állásfoglalások, az egyének elhelyezkedései másokkal szemben a jövő viszony megfelelő tudatával.

Lássuk már most, minő problémák mindezek? 1. a problémák az egyén tudatában játszódhatnak le, de a társakkal való viszonyra vonatkoznak. 2. társaink jelen vannak, vagy nem, de ők is foglalkoznak velem (kölsönös viszony a tudatban), legalább tudnak rólam. 3. valami racionális kalkuláció is belejátszik a problémák színezésénél (Simmelnél), de a lényeges az, hogy két egyén közel van, számít egymásra, mert reális (társas) összefüggésnek kell létrejönnie; tehát szociológiai viszony keletkezik, de csak egy szempontból nézzük – mindezek arra valának, hogy itt érdekes, vitális kapcsolatok társadalompszichológiája indul meg, de csak ép megindul. Bougie világosan írja Simmelről; »Az így felfogott szociológia lehet-e niás, mint pszichológia?.. Simmel beismeri, sőt hirdeti, hogy a kölsönhatások, melyek úgy tűnek fel előtte, mint a társas élet alkotó elemei, pszichikai jelenségek... A szociológiai magyarázatok Simmel szemében a benső útján való magyarázatok maradnak, amik rekonstruálják azt, ami ama kicsiny szférákban, a lelkekben végbemegy akkor, amidőn érintkezésbe hozatnak«. Ama szociális »geometria« finom elemzést tartalmaz, amely csirája egy jól látó társadalompszichológiának, tehát nagyon is aláhúzzuk Bouglé-t: »Legitim dolog, hogy ez a műfaj is képviselve legyen«.⁸³ »Éppen a legjobb és leg-

⁸³ L a sociologie de G. Simmel. Philos. allemande au XIX. siècle. Alcan 1912 201. 1.

behatóbb fejtegetései pszichológiaiak«, írja róla Barth.⁸⁴ Kérdés az, hogy ha ez a szociológia csak része a szociológiának, mert csak társadalompszichológia, hogyan gondolkozik Simmel erről az utóbbiról? Ismeri-e a mivoltát, elismeri-e az értékét? Nagy és elfojthatatlan a meglepetésünk, látva azt, hogy amiként kora el nem ismerte a szociológiát, Simmel egész kutatásközpontját, úgy Simmel nem ismeri el a társadalompszichológiát, azaz – önmagát; individualista marad és maga hangsúlyozza, hogy csak egyéni tudatok, amelyek az egyes tudatok (»Einzelseele«, »empirische Bewusstseinen«) egyedül reális lelki kapcsolatait rejtik magukban. A tudatok maguk nem kapcsolódnak össze, véli, hanem mi kapcsoljuk, kutatók, össze azok hasonlóságait. Ha a társas életben az egyes tudatok eltérő magatartást tanúsítanak, »ezáltal, írja,⁸⁵ lelki alkatának, idegéleti, értelmi, szuggesztív, morális áthangolódásai jönnek létre más helyzetekkel szemben, amelyben ily befolyások nincsenek meg. Ha ezek, különösen behatva a csoport mindenik tagját hasonló módon módosítják bensőleg, mindenesetre az összakció más lesz, mint minden egyes akciója, ha más, izolált helyzetben volnának. Ezáltal azonban az, ami az akcióban pszichikai, nem kevésbé egyéni-pszichikai marad, az össz-cselekmény nem kevésbé tisztán individuális adalékokból tévedik össze«. Nincs nyoma a szociálpszichológia alaptételének,⁸⁶ sőt ellenkezőleg elkerülni óhajtja. Ebben ismét a kortörténeti helyzetet látjuk, amely kezdetben elkerülte vele azt, hogy egyenesen szociológiát írjon, mert ez tudománytalan törekvés gyanánt szerepelt az akkori közvéleményben. Tizennyolc év múlva, amidőn özönével talált rá társadalompszichológiai problémákra, ismét elkerüli ez újabb kérdés

⁸⁴ Philo.s.d. Gesch. als Soziol.², 140 l.

⁸⁵ Über Sozialpsychologie (Excurs), Soziologie, 1908. 590. 1. U. az, Archiv f. Sozialwiss., Bd. 26.

⁸⁶ V. ö pl. S o z i o l o g i e, 539. Die Gruppenkräfte werden in einem besonderen Gebilde konzentriert, dass nun cter Gruppe als ganzem mit eigenem Bestände u. Charakter entgegentritt: indem es die Gruppenzwecke fördert, scheinen selbständige Kräfte von ihm auszugehen, die nichts sind, als eben die um geformter Kräfte derselben Elemente, auf die es nun zurückwirkt.

felvételét legális néven, mert ismét tudománytalannak lát-
szik előtte. »Es denkt in mir«, mondta Gumpłowitz s ez
jogtalan metafizika. De elkerüli az óvatoskodó wundti állás-
pontot is; »Minden közösség, habár nem csatol hozzá új
lelki elemeket tagjai tudattartalmához (sic), mégis a kapcsolat
és kölcsönhatás által új szellemi termékeket hoz létre«,⁸⁷ mert
ez a »mégis« igen kevés jogalapot tud magának kimutatni.
»H o l« legyen, kérdezték megannyian, a közösség lelki élete,
ha nem ,az egyénekben?«⁸⁸ A kérdés feltevésben van éppen a
probléma, mint érezték megannyian. A k o l i e k t i v u m, úgy
vélték, nem lehet az egyénben, a társadalmi tudat oly
valami, ami szét van szórva az egyénekbe s ezért az egyének-
ből tevődik össze... ilyesféle, akkor közkeletű kérdésekből
(amelyek, elismerjük, teljes precizitással ma sem tisztázvák)⁸⁹
Simmel nem tudott kiemelkedni: a társadalmi atom mégis az
egyén, még ha modifikálódik is. így ő társadalompszichológus
csak akarata ellen lehetett volna, mert egy» kollektív tudat-
elméletben csak egy naiv, avagy mindenesetre gyanús tudat-
metafizikai szektát érez ki. Alkot tehát egy szociológiát, mely
voltakép nem szociológia, alkot egy társadalompszichológiát,
amelyről pedig nem ismeri el, hogy társadalompszichológia. Ez
– gyengeség vagy történeti fátum; mi úgy véljük, az utóbbi.
Simmel belehajlott a korba, amely azon a ponton volt tagadó,
amelyen ő mindenképp eredeti alkotóként indult volna meg.
Hol van Simmel elve, amely éppen alapvető? Az ab-
sztrakció joga teremti az egyes tudományokat. S ha min-

⁸⁷ *Völkerpsychologie*³, (1911.) I. 1. 25. 1.

⁸⁸ A legjellemzőbb fejtegetésekből ideiglatjuk Fouillée-t: Une conscience est, du point de vue purement psychologique, un sentiment plus au moins obscure d'existence propre, qui, en se développant et en s'unifiant, arrive à être un sujet disant moi. Or, encore un coup, ou est le sujet national? [Espinass állítása az, mivel Fouillée polemizál.] Quelle expérience le saisit ét ou? J'ai beau chercher, je ne trouve nulle part. Je ne trouve que des sujets individuels qui conjoignent, aiment veulent un même objet collectif, – objet ou ils se comprennent d'ailleurs eux-mêmes avec les autres sujets, mais qui n'est pas pour cela un sujet. Les éléments sociologiques de la morale, Paris, 1900. 109)

⁸⁹ V. ö. a kérdés állására nézve Varga B. érdekes dolgozatát: A társadalom ismeret-tani alapjai. M. Társ.-tud. Szemle, 1912. 751-807.

den, ami körülötte van, az egyént mint egyént fogja is fel nem lehetséges-e egy oly tudomány, amely foglalkozik a lelki étellel, az egyének belső világával, de nem mint egyénekké? Ha Simmel végiggondolja önmagát, reá fog jönni, hogy neki voltaképp igaza van, de egy pontban önmaga nem adott igazat önmagának: a társadalompszichológiának joga van absztrahálni attól, amit az egyén egyéninek »tart«. S ekkor eljut egy társadalompszichológiai alaptételhez, mely tudomány-jogalapul méltán fog szolgálni.

Sajátos az, hogy Simmellel egyidejűleg mások is hasonló problémákat vetettek fel s önálló alapon kiindulva tették éppen szociológiájuk középpontjába, N a v i 11 e kitűzte a következőt: »a szociológia... analitikusan tárgyalja az emberek közti viszonyok (relations interhumaines) bizonyos fajait és meghatározni törekszik azok előállításának, tartamának, különböző módosulásaik és elenyészésük okait.«⁹⁰ s ez igen hasonló a simmeli programhoz: »Feststellung, systematische Ordnung, psychologische Begründung und historische Entwicklung der reinen Formen der Vergesellschaftung« Simmel azonban feltűnően laza programmal indul, felsorolván nyolcféle formát s hozzáteszi; »még számtalan hasonló«(!). Naville nem hoz létre ily rendszer-abszurdumot, hanem szerinte hatféle viszonyfaj van: 1. együttműködés, 2. csere, 3. jótevés (vagy adományozás), 4. kártevés (vagy megfosztás), 5. tekintély (parancs és engedelmeskedés), 6. jel- és nyelvrendszerrel történő kapcsolat, íme ezek is magatartásunk tipikus »formái« másokkal szemben s magyarázatuk genetikusan és társadalompszichológiai úton remélhető.

Ily viszony-formákat kutat újabban, hivatkozva, Simmelre, de a határozott rendszer gondolatát jobban értékelve A. Vierkandt is:⁹¹ »minden társas együttélésben aránylag csekély számú alapviszonyt különböztethetünk meg, amelyekre a töb-

---

⁹⁰ La sociologie abstraite et sans divisions. Revue philosophique, ed Ribot, 1906. 470. 1.

⁹¹ Autorität u. Prestige, Schmollers Jahrbuch f. Gesetzgeb. 1917 1681 1.

biek visszavezethetők«. Megtaláljuk az emberi-akarati életben az ápolás és segítség hajlamát, 2. az utánzást, 3. a szimpáthiát; Vierkandt, csatlakozva Tönnieshez, kétféle emberi »összviszonyt« lát: 4. a közösséget (Gemeinschaft) s a társadalmat; az utóbbiban pedig megkülönböztetjük 5. az elismertetés viszonyát, 6. a szabályozott harcot, 7. a hátrányba-szorítást (Benachteiligungsverhältnis). A hatalmi viszonyok szempontjából pedig kiemeljük 8. a szövetkezeti (genossenschaftlich) és 9. az uralmi viszonyt. Az előbbibe tartozik a presztízs, az utóbbiba a tekintély. E rövid programra után jelzi, hogy szociológiája közzététel előtt áll. A »formális« szociológiának ily rendszeres beállítás után lehet majd megindulnia; nélküle, mint Simmelnél, nem születhet egyéb, mint bár igen finom, de laza essay-haiinaz.

Az említettekén messze felül emelkedik a tágabb és rendszeres szempontból gondosabban építő G i d d i n g s utolsó munkájában.⁹² Ki gondolná, hogy az, ami Simmelnél »reine Form der Vergesellschaftung«, Vierkandtnál »alapviszony«, Naville-nál »relation interhurhumaine«, Giddingsnél az »interstimulation« fogalmában van meg? Mennyire kifejtetlen ma még a probléma? És mégis Giddings világosan látja, hogy itt voltaképp társadalompszichológiáról van szó.⁹³ Nem is a rendszeres kiépítés, hanem ma a kiindulás a döntő, s Giddingsnél mindjárt látjuk, miből ered ki a probléma. Helyezzük magunkat a megfigyelő álláspontjára; az első jelenség, melyet tudat-életünkben lejegyzünk, az, hogy ingerek (stimulus) érnek bennünket, fizikai hullámok (hang), éther-hullámok (fény) stb. Ezek szüntelenül foglalkoztatják elménket, megtöltenek élmény- (szorosabban érzet-) tartalommal s minden egyén-lélektanban megfigyeljük, hogy ez minden. Pedig világos, hogy egy sajátos fajú inger nem a külvilág objektumaitól származik, hanem a szubjektumoktól, társainktól. Ezek is hatnak reánk, ingerként jelentkeznek számunkra, s ez ingerek az »in-

⁹² Readings in descriptive and historical sociology, 1900.

⁹³ A fejezet: Factors and formation of the social mind.

terstimulusok«. (Each individual is a complex of stimuli to his fellows). Hozzátehetjük azonban, hogy ha ez utóbbi ingerek másneműek, mint a fizikai ingerek (illetve a nyomukban keletkező érzetek), úgy tanácsos lesz más névvel is nevezni őket. Legcélszerűbb lesz az ily személy-eredetű ingereket, melyek reánk hatnak, társas »érintés« szóval jelezni. Társam jelenléte »érint« engem, szava »érint« engem, ilyen vagy olyan magatartása »érint« stb. (Ez általános kifejezéssel elkerüljük azt, ami kezdetben még szükségtelen kiemelés, hogy t. i. ama jelenség »kölsönös«: i n t e r stimulus). Ez a sajátos fajú érintés (inger) bennem reakciót indít meg (response) mintegy (lelkileg) válaszolok reá, valaminő ellenhatás indul meg s ez utóbbi a szoros értelemben vett magatartásom (tartásom valakivel szemben), állásfoglalásom. Az állásfoglalás társas értelemben, nem fölösleges ezt kiemelnünk, reaktív folyamat, s mindig - megelőzi az, amit Giddings nyomán társas érintésnek mondunk, így szövődnek össze a társas viszonyba jutó elmék: érintés – belső állásfoglalás, – viszont-érintés és így tovább. Ezt a finomabb folyamatot igazi elemére Giddings vezette vissza. Annyiban már is hozzájárulhatunk tanításához, hogy tanácsos a társas érintést külön probléma gyanánt fogni fel, s alaposan kutatni az előálló folyamatokat. Giddings rendszere egy ebként gyakran a felismerhetetlenségig vázlatos. A régi spenceri értelemben a társas érintésnek (illetne állásfoglalásnak) »eredeti« és »leszármaztatott« formáit különbözteti meg. Az elsők közé tartoznak a közlekedés pl. magunk kifejezése másokkal szemben? szuggesztív, példaadás (és utánzás), benyomás-tevés, konfliktus, eszmék expanzivitása stb. A leszármaztatott formák, melyek tehát már régebbi társadalmi feltételekben alapjukat találják: 1. ideomotorikusak; az itt létrejövő érintések (úgy látom Giddings erre céloz) azzal jellemezhetők, hogy »közvetlenül« cselekvésindításra vezetnek, pl. rábírnak a régi dolgok avagy a divat követésére, de ha nyugtalanabbak vagyunk, a hatalomszerzésre is, mások alárendelésére stb. Ez egy külső

és aktív viszony az emberek között; 2. az ideo-emocionális viszonyban az emberek inkább csak egymás szellemi érintésére törekednek; pl. önmagukat kifejezik (szimbólum), valakit rábeszélnek stb. 3. a dogmatiko-emocionális viszonyban valaminő merevséget látunk, minő pl. a parancs, feltétlen bit, szilárd terv stb. Végül 4. a kritikai-intellektuális viszonynál ismeretek közöltetnek; vita áll elő, eszmék alakulnak ki stb. Giddings e tanát itt csak kommentáljuk, bár sajnos, feltűnően, rövid vázlatá⁹⁴ ennyi világosságot is alig enged meg, minőt adni itt megpróbáltunk.

Látjuk az említett írók mind egy probléma körül forognak: hogyan áll egyik egyén a másikkal szemben. De hogy ama »viszony«, avagy »érintés- és állásfoglalás« belső rejtelmeiben életet lássunk, ahhoz nem elég sem Simmel rendszerelen finomsága, sem a többiek merev rendszere. – –

Bezárjuk a szociológiai módszerek, felfogásmódok ismertetését. Sajnos, az irodalom ma még oly kevésbé tudatos ezek tekintetében, hogy – ami másutt e korban éppen feltűnő – még csak igazi módszer-viták sem keletkeztek. Sok volt a dogmatizmus. Kiki, olykor véletlen meglátásokból, lényeges elemet vélt felfedezni a társas életben; s első feladatuk nem egy módszeres körültekintés volt, hanem rögtön a rendszeralkotás. Azzal azután édeskeveset törődtek, hogy saját »rendszerük« beleillik-e a tudomány jelen fázisába, a fejlődésbe. A lényeg egész a legújabb időkig az maradt, hogy nincsen szervesen kapcsolódó irodalom. Mind amellet korántsem kicsinyelhetjük le az eredményeket; sőt sok problémát megláttak, sok jól feltett kérdést megoldottak. A mai feladat nemcsak kritika, hanem a már meglévő eredmények szigorú összekapcsolása. Módszertani szemlénket is főképp az tfányította, hogy hamar fölismerjük az egyoldalúságokat, hogy kerülhessük őket.

⁹⁴ Re a d i n g s, 177. 1.

(VIII. részletprobléma.) Módszeres irányok a társadalmi morfológiában.⁹⁵

Az á l t a l á n o s szociológia, mely magában foglalja a tiszta szociológiát és a társadalmi morfológiát, az újabb időkhöz nem volt differenciálódva. Természetes tehát, hogy a társadalmi morfológiában ugyanazon irányzatok váltak uralkodóvá, mint a tiszta, illetve a fölötte álló általános szociológiában. Behatoltak a század folyamán túlnyomólag a természettudományok hatáskörében álló irányok, a biológiai felfogás, majd az ideológiai felfogás, végül a történelmi szemléletmódok s egy-egy időre uralkodó állást tudtak maguknak biztosítani a morfológiában is. A morfológia, mondhatni, ugyanazon problémákkal küzd, mint a tiszta-szociológia: a jelenségek kábító káoszának rendezésével. Mit nem tartalmaz a »társadalom«, mi nem fűződik annak életéhez? Van-e oly mozzanat, ami ne hatna a társadalom egészére éppen úgy, mint annak egyes alakulataira? Vajjon a család, ez a bizonyára legfontosabb társadalmi alakulat, nem megérzi-e a gazdasági élet viharosan tornyosuló nehézségeit, mint a társadalom maga? Vajjon a szellemi élet törvényei kevésbé lüktetően éreztetik hatalmukat a családban, mint az államban? Vajjon a faji kérdések biológiai mozzanatai nem egyforma intenzitással jelentkeznek a családban, az államban, az egész emberi társadalomban? Nincsenek-e ellentétek, harcok mindenütt, minden formában, a családban, az egyesületi életben, az államok között? Bár-hogyan tekintjük a társadalmat, egyik alapvető jelenség, melyet az organicisták háttérbe szorítottak, az, hogy a jelenségek, bár más arányban, de ugyanazok az egész társadalomban, mint abban, amit csak egy-egy »szerv«-nek mondanak. Minden szerv maga egy kicsiny társadalom s szemlélhetjük is így egyetlen társadalmi monaszban a társadalom-kozmosz nagy törvényeit.

A társadalmi morfológia egyik sajátos hajtásokban gazdag virágkora volt az organikus hasonlatok kora; rejtett összefüggésekre gyakran meglepő fényt vetettek, de, amint azt ma oly gyakran hangsúlyozták, a hasonlóságok mellett elfeledtek megfelelő gonddal ügyelni a különbségekre is. Ami a »szerv« és

⁸⁵ E fejezet nem tartozik a tiszta szociológia keretébe; a módszerek megvilágítása azonban megkívánja, hogy e rokon diszciplínára is, vázlatosan bár, nem¹ világhosszot vessünk.

a társadalmi forma (alakulat, kötelék – Verband – vagy bár-hogy nevezzük is) különbségét kiteszi, főképp abban áll, hogy a szerv funkció-köre szorosan meghatározott, avagy lényegesen korlátozott. Ha azonban egy szerv működése kiesik, átveheti annak funkcióját a másik, amint a vaknál a látást a tapintás pótolja; azonban csak részben. A társadalmi alakulat funkció-köre először nem oly túlspecializált, mint a szervezetnél, gondoljunk csak a család ezerféle funkciójára; másodsor a funkció-kör, még ha speciális is, folytonosan változásra bírható. Innen van, hogy a pénzforgalmi és hitelüzletekkel foglalkozó bank a háborúban árukkal kereskedik, a hadsereg a háborúban számos helyen kultúrmunkát végez, kertészkedik, utakat készít, az egyház, mely szupernacionális, olykor nemzeti funkciót vállal; egy pártszervezet bíraskodik; egy sajtóvállalat segípez stb.

Ugyancsak ebbe az összefüggésbe tartozik az is, hogy az emberi életfunkciók igen nagy száma folytán nem vihető végbe az, hogy minden funkció-faj számára egy-egy szerv-faj álljon rendelkezésre. A biológiai szervezet »szervei« munkamegosztásra valók, a munkaegyesítő maga a »szervezet«. A társadalom viszonyai nem ily egyszerűek; itt az egyes, speciális »társadalmi szervek«, alakulatok, egyesületek, cégek stb. főtevékenység gyanánt egy-egy speciális célt állapítanak meg, de emellett számos más célt is sikerrel vehetnek föl programjukba. A »gyár« nem csupán egy-egy cikk vagy cikkfaj termelő szervezete, hanem szociológiailag lényegesen több. Benne egyesítve lehet egy sokoldalú funkciót végző szociológiai mikrokozmosz; esetleg kórházat, iskolát, munkásétkezőt stb. tart fenn; amint-hogy a régi iskolák nyomdát tartottak fenn, úgy az sincs kizárva, hogy a jövőben egy újság- és nyomdavállalat viszont – iskolát tart fenn stb.

Éppen ebből a szociológiai bonyolultságból ered az is, hogy a társadalmi morfológia nem képes feladatával oly könnyedén megbirkózni, mint a fiziológia, mely leírja az egyes »szerveket«. A társadalmi morfológia egy kaotikus világot talál maga előtt, ahol a funkció-leírás oly nehéz, hogy csak egyetlen alakulat, pl. az egyház összes funkcióit sem tudjuk kimerítő Pontossággal leírni, mert a különböző »szervek« funkciói egymásba kapaszkodnak, egymást kölcsönösen támogatják, avagy olykor egymásnak akaratlanul is útjában állanak.

Ugyanez adja meg a társadalom egyik negatívumának is alapját. Ha megannyian azt mondták: a társadalom szervezet,

a szervezet pedig szervek harmonikus együttműködése, úgy jogosan mondhatni, hogy a társadalom gyakran ennek ellenkezőjéről tesz tanúságot; nincs együttműködés, mert a társadalom meglévő s magukban jól működő szervei egymást akadályozzák, mert egyes helyeken funkció-túltengés áll „elő, a másikon pedig hiány. Gondoljunk arra, hogy ma is csaknem minden állam fölös számmal termel oly »intelligenciát«, amely erősen bürokratikus hajlamú; amellet sürgős gazdasági feladatokra (pl. érdekképviselet) avagy szociális kérdések önálló megoldására (pl. gyermekvédelem) nincs kellő számú valóban szakképzett s valóban akcióképes erő; ugyanakkor tanítónő fölös számmal várja alkalmaztatását. Mindez a társadalmi együttműködés lazaságát mutatja, amely nemcsak konkrét, szervei hiba, hanem általánosságban és minden társadalomban megtalálható; nem látható ideális koordináció semminő nemzet történelmének lapjain.

Ezzel talán némiképp sikerült megvilágítanunk azt, hogy a társadalmi morfológia mindazon kiindulásai, amelyek módszeres elvként a »szervek« speciális funkciójának leírását teszik, hajótörést szenvednek. Ilyen pl. Spencer felosztása⁹⁶, mely szerint van 1. fenntartó rendszer, 2. szétosztó, és 3. szabályozó rendszer. Az elsőben általában a gazdasági produktív foglalkozást végzik, a másodikban a javak rendeltetési helyükhöz kormányoztatnak, a harmadik ellenőrzést gyakorol, közigazgatás stb. utján.

Ez a biológista hasonlatokon épülő társadalommorfológia rendszer csaknem a Platón Államában lerakott munkamegosztásos alapot újítja fel, amely egyszerű ugyan az elképzelésre, de igen nagy nehézségek állanak elő, mihelyt be akarnók e rendszerbe igtatni a társadalom megannyi életformáját alakulatát, szervét stb. A »szétosztással« foglaltó »bank« tevékenységébe nem kapcsolható bele oly könnyen az, hogy a bank egyrésztől étkezőt tart fönn, másrésztől a bank ellen őriz, szabályoz számos vállalatot. Nem szükséges példa halmozunk arra nézve, hogy lássuk: csak ez egy, biológist: módszer minő nehézségekhez jut. Jelen célunk áttekinteni ne hány módszeres elven, s némiképp megmérni értéküket, morfológiai módszerek közt a főbb irányok:

1. az ellentmondásos (kontradiktórius), pl. Ellwood.
2. a polarizáló, pl. Giddings.

⁹⁶ V., o. pl. Collins-féle Kivonat (Bp. 1908), 575-389. H. Spencer, The principles of sociology (New York, 1883). I. 510-568. lk.

3. a célracionális-munkanegosztásos, pl. Spencer,
4. történet-stadiológiai, pl. Hildebrand, Bücher, Loria,
5. absztrakt-stadiológiai, pl. Ross,
6. a tiszta deskriptív vagy empirikus irány. Ezeket fogjuk röviden jellemezni.

1. A morfológiai módszerek között a legegyszerűbb az a fülösztási alap, amely kizáráson alapul, így Ellwood megkülönböztet, miként már fentebb említettük, szankcionált és nem-szankcionált formákat.⁹⁷ Az ily felosztás gyakran semmi más, mint egy önkényesen választott szempont különös feszítő erejének kivetítődése: csak kezdő lépés lehet a felosztásban, mert mintegy erőpróbaként szerepelhet arra nézve, amennyiben lehet egy szemponttal, vagy egy szempont alá egyesíteni a jelenségek világát. E módszernek mindig hiánya az, hogy a negatív tag csoportosítása úgyszólván értéktelen. Ami speciálisan Ellwood ama felosztásait illeti, arra nézve megjegyezhetjük, hogy egy tényleg meglévő reális problémára figyelmeztet: hogyan lehet a társadalmi összefüggések végtelen variánsát, azokat is, amelyeket a köztudat ilyenekül (főrmákul) el nem ismer, a tudomány területére behozni. E tekintetben Simmel⁹⁸ éppen helyesen látta-e meg, hogy a régi szociológia a társadalomtestnek csak oly alkatrészeit látta meg, amelyek állandóak körülhatároltak, láthatóak, a közfelfogásba is bejutottak. »Egy felületes tapadás a nyelvhasználathoz, ha a társadalom nevét csak a tartós kölcsönhatások számára tarjuk fenn, csak olyanok számára, amelyek egy megjelölhető egységgé objektívalódtak, minő az állam, család, egyház, osztály és célegyesületek. Ezeken túl azonban fonnál végtelen tömege az apróbb, egyes esetekben jelentéktelennek látszó vonatkozásoknak, kölcsönhatásoknak az emberek között, amelyek, közbe igtatódván a terjedelmes, úgyszólván hivatalos társadalmi alakulatoknak, tulajdonképen létrehozzák a társadalmat, amint mi azt ismerjük.«

A finomabb, láthatatlan alakulatok újabb megfigyelésével mi már a tömeglélektan és társadalommorfológia viszonyánál foglalkoztunk. Ez az, amit már Schäffle is meglát, mint a társadalmi szervezetektől (orgánumoktól) különálló, szövettani problémát;⁹⁹ bár csak három ilyen formális (e szó ismét visszatér Simmelnél) tagozódást lát: az

⁹⁷ Sociologie in its psychological aspect, 1912. 545. 1.

⁹⁸ Grundfragen der Soziologie, 1917. 13. 1.

⁹⁹ Bau und Lehen des sozialen Körpers, I. 3. Hauptabschnitt.

alárendelődést, mellérendelődést és a központosítást. (Simmelnél helyesebben ismeri fel Schäffle, hogy ezek voltakép a »szellemi összeműködés« berendezései. Egyébként azonban az »alaktalan töroegösszefüggések« nagyszámúak.¹⁰⁰ Ama három »formális tagozódás« viszont már »funkcionálisan tagozott« valami. Bárminő bonyolultnak látszik is Schäffle, Simmel Ellwood által kiemelt társas összefüggéskomplexum, mutatja, hogy a szociológiának nem szabad merev formák kristálytánává merevednie.

Jegyzet. Itt említjük meg, bár általában a társadalmi morfológia kérdése, hogy egy egyoldalú kérdésfeltevés minő feltűnő nehézségeket teremtett, amidőn általánosságban a társadalmi alakulatok között elhanyagolták éppen az »unsanctioned forms«, avagy a »formlose Massenzusammenhänge« termékeny problémákban gazdag területét. Ama tudomány, mely ily módon időnek előtte korlátozta önmagát, a jogtudomány, egy jelentős ágában. Tekintsünk mélyére egyik máig vezető munkának: O. Gierke Die deutsche Genossenschaft s theorie und die deutsche Rechtsprechung (1887) c. művének. Ebben a terjedelmes műben, továbbá a többkötetes Deutsche Genossenschafts rechtben tipikusan látjuk felhalmozódni a főnehézségeket s az ebből származó bajokat: hiányzik egy társadalmi morfológia, amely a formáló jogélet tárgyalása előtt alapul szolgálna ama jog diszciplinának. Szociológia nélkül ama társulati jog-vizsgálatok oly súlyokat vesznek magukra, amelyekkel az ő módszereik meg nem mérkőzhetnek. Mert mesterséges metszetet készítenek a társadalmi valósághoz, maguk alkotják meg maguknak, mesterségesen, a »jogi személy«¹⁰¹ rejtélyeit. »A testület előélete«¹⁰² maga egy jelentős szociológiai folyamat; az alapításnál »a szükséges erők és eszközök, bár szerződészerűleg jönnek létre, a konstituálás azonban a testületi élet formáiban folyik le. Előleges gyűlések, bizottságok, elnökök tevékenykednek; határozatokat hoznak, jogtételeket állapítanak meg, választásokat hajtanak végre; szabályok, melyek a szavazatokra, a

1. rokonság, 2. területi összefüggés, 3. gazdasági összefüggések (osztály vagy vagyoni rétegződés; munkarétegződés állás; vevőkör); 4. társasági korok (gesellige Zirkel); 5. pártok, 6. hitelgyesség, 7. nyelvegység, 8. fejlődésegység (történet), 9. nemzeti egység, 10. nemzetközi kapcsolatok szövődményei.

¹⁰¹ V. ö. a kérdés legújabb állására nézve Schwarz Gusztáv dolgozatát Jog-állam, 1906.

¹⁰² V. ö. Gierke: Die Genossenschaftstheorie, 132. s köv. l.

távollevőkre, a különleges szervek által való képviselőre vonatkoznak, ideiglenesen alkalmazásba jönnek. Ez az egész testületi „előélet” persze semmivé válik, ha a testület nem jő létre.¹⁰³ Íme, mi érdekli a jogászt? Lényegében a kész testület maga. Mi érdekli a szociológust? Az előzőnél több: nemcsak a formák, hanem a társadalmi élet, létrejövés, indulások, érdekküzdelmek a testület megszületése előtt, azaz éppen az egész genezis, fluktuáló, konfrontálódó életszövevényeivel, társadalompszichikai akcióival stb. Igaz, hogy Gierke azt mondja: »Ha a jog a kész testületet, mint olyat elismeri, úgy nem tagadhatja meg a megszületőben lévő testületnek is, mint olyannak az elismerését: a jogi tételeknek sajátos köre, amelyek a társulatok belső életét szabályoz/ák, kiterjed annak embrionális é l e t s t á d i u m á r a i s.« Ámde – ebből ismét csak sablonok juthatnak bele a jogi tárgyalásba, sohasem maga a teljes, alkotó, szociális élet.¹⁰⁴ A jogi formák között nincs meg, nincs ott a »formátlanul« és csakis formátlanul céljaihoz vergődő élet egész, szabálytalan ritmikája. – Ezért fontos a társadalmi morfológiában mindaz, ami a jog által ismert formák előtt lefolyik.

2. A polarizáló módszeres kiindulásra jellemző példa Giddings egyik osztályozása, melyben megkülönböztet: 1. jelenléti társulásokat. Ezek alapja az érzés, a sóvárgás barátkozásért, oly valami, amit a magyar nyelv – igen szerencsés szódifferentiálódás folytán, amely kitűnően elválasztotta a »társadalom« fogalmától annak egyik formáját – »társaságnak« nevez.¹⁰⁵ Az angol society, a francia société, avagy a Gesellschaft mind a kettőre vonatkozik és igen bajos kiválasztani ama »társaság« szűkebb értelmét. Ezzel szemben Giddings 2. a tevékenységi társulás fogalmába bele-

¹⁰³ Gierke, 135. 1.

¹⁰⁴ U. o. 23. 1. Das Recht empfängt die von ihm mit Persönlichkeiten bekleideten realen Willensträger von aussen. Es kann weder natürliche noch soziale Organismen aus dem Boden stampfen ... Die Vorgänge, welche eine Verbandseinheit ins Leben rufen, haben eine rechtliche Seite ... Allein das schöpferische Moment liegt auch hier nicht in der Bestimmung der Willen durch das Recht, Sondern in der lebendigen Energie, und freien Selbstbestimmung des Willens.« Íme, ez a cél-élet, ez az »eleven energia« az, ami kívül esik a jogi vizsgálódáson, amely látja »kivülről« (von aussen) megjelenni, mint már megtörtént tény. Ez a jogelőtti tényező az, amit a szociológia, a morfológia mutat. U. o. Gierke: »Die zeugende Kraft, welche ein neues Wesen ins Dasein ruft, entstammt nicht dem Recht, sondern der geschichtlichen oder sozialen Tat.

¹⁰⁵ R e a d i n g s, 4. 1., a társaság, társulat, társadalom fogalmát mily nehezen írja le az angol

helyezi mindazokat az alakulatokat, amelyeknek – mint mi mondanók – konkrét céltartalom teszi ki a lényegüket Nyomban meglátja: »ritka az oly jelenléti társulás, mi egyszerűs mind nem tevékenységi és kevés tevékenységi társulás lehetséges jelenléti társulás nélkül. Azonban mind a jelenlét, mind a tevékenység lehet az aránylag fontosabbik tényező.«¹⁰⁶ A társas valóság e felfogásban mintegy két pólus között helyezkedik el. Mind a két pólusnak megvan a maga határozott jelleme s az egyik nem csupán negatívummal van jelezve, miként Ellwoodnál láttuk. Ha ama szembeállítás – úgy véljük Giddingsnél is – eléggé tartalmas, úgy nem érdektelen osztályozását nyerjük ezzel a társadalmi formáknak.

3. Spencer biológiai analógiákon alapuló – fentebb bemutatott – beosztásának sajátos racionális jelleme van. A »szervek« bizonyos meghatározott célra szolgálnak, a cél pedig áttekinthetőnek és ésszerűnek mutatkozik; ugyanígy a társadalmi alakulatok, amelyek biológiai nyelven »szervek«, szintén meghatározhatók egy-egy célracionális tétellel: »ez a szerv ésszerű viszonyban áll ezzel és ezzel a céllal«. Ez a célracionális meghatározás úgy képzei a társadalmat mint pontos munkamegosztásba hozható részek mechanizmusát. Van tehát pl. szétosztó rendszer s ez éppen a javaknak szétosztásával foglalkozik, van fentartó rendszer, melynek célja javak termelése stb. A cél racionális megoldás logizálja a társadalmat; mindennek megfelelő cél tűz ki, mindennek határozott funkciót jelöl ki. Van itt ég} alapfeltevés, az, hogy a társadalom 1. pontosan szét tagolható – éppen természetesen funkciók szerint – szervekre 2. az egyes szervek, még ha összetettebb funkciójuk is, pontosan megállapítható hatáskörűek. Ez a feltevés távoli ideál, de annak mint kutatóshipóthézisnek, munkahipóthézisnek alapján sohasem lehet a társadalom alakulatainak de facto életfunkcióját meghatározni. Az élet túl- ömlik sablonokon.

Ama célracionális felfogás a gyakorlatban, a történet életben is jelentkezett a racionalizmus korában: ami nem tudta igazolni »létfogosultságát« azaz ésszerűségét, elvetették. Örök történelmi probléma jelentkezik itt, amely sohasem fog megszűnni; az élet, alaplényegénél fogva, mindig arra fog törekedni hogy racionizálja a társadalmi valóságot. Egyoldalsága nyilván-

¹⁰⁶ A szociológia elvei, 436. I. Egy másik felosztása: 1. össze- tevődött vagy alakult (component) és 2. alakított (constituent) társadalmi forma.

valóvá lesz akkor, amidőn oly komplex jelenséghez ér, amely természeténél fogva csak akkor racionalizálható s tehető az ész birtokává, ha egyszerű formulákba szorítjuk, szimplifikáljuk. A társadalom éppen *sui generis* bonyolult szövedék: senki jobban nem mutatta meg – nem ugyan megoldás, de legalább a feladat beláthatatlan nagyságát, mint Schäffle; a társadalom racionalizálása – egyelőre – hiú álom s a feladat megközelítése egy távoli jövő szociológiájának, de nem a XVIII. századi racionalisták, nem a XIX. századi bioracionalisták primitív tudása számára van vagy volt fenntartva.

4. A közgazdasági élet kábító formaszövevényét sokan kísérelték meg nagy gazdasági típusok által egyszerűbb formákra redukálni. Az első nevezetesebb kísérletet ezen a téren kétségtelenül Hildebrand tette, aki megkülönböztetett 1. termény-, 2. pénz-, 3. hitelgazdaságot s ennek megfelelő társadalmat. Röscher is úgy vélekedett, hogy általában az ókorban a természet, a középkorban a munka, az újkorban a tőke dominál s a társadalom ettől nyeri jellemét.

Sombart három formát lát a termelésben: 1. az egyéni, 2. közvetítő azaz forgalmi, 3. társas (kollektív) termelés formáit s erre építi a társadalmat. Loria ismét Marx-hagyományok túlsúlyával megkülönböztet: 1. szabad típust, amidőn a munkás tulajdonosa a tőkének s a gazdálkodás lehet: kollektivistá, testületi és kooperativista; 2. kötött típust, amidőn az előbbi tőke-munka viszony kettészakad s a gazdálkodás lehet rabszolgai, szolgai (jobbágyi) és fizetésen alapuló.

Elég rátekintenünk e felosztásra (gazdasági egyoldalúsága e helyen előttünk lényegtelen) s látjuk szembeszökő alapját: a történeti nézőpontot. Loria maga csakis ilyennek képzei a morfológiát (*la morphologie sociale a pour objet l'analyse compare des formes successives de l'organisme économique*).¹⁰⁷ Minő értelemben lehet egybekapcsolnunk a morfológiát a történelemmel? Van-e annak értelme, hogy a társadalom mai formáit, amint azok előttünk állanak, aszerint osszuk formákba, amint azok különböző korokat képviselnek?

A feladatríak van kétségtelenül jogosultsága. Gyakorlatilag mindig fontos tudnunk, hogy egy társadalmi forma minő korszínvonalat képvisel s ma is, mint a közelmúltban, fontos figyelmünkbe idéznünk, hogy az, ami ma is, még egyszermind mai színvonalba eső. A társadalom

¹⁰⁷ A. Loria, *La morphologie sociale*, Bruxelles-Pans, 1905. 43. l.

nem él globális életet, nem halad mindenütt párhuzamosan a társadalmi fejlődés s erre általában kevés a kilátás. A föld különböző fejlődésbázist nyújtván ennek vagy amannak a népnek, itt előresietés van, ott elmaradás s ez utóbbi helyen a társadalom – a maihoz képest–úgyiszlóván (Taylorral szólvá) csupa »s u r v i v a l«. Frobenius megtalálja Középafríka társadalmáiban¹⁰⁷ a mi régi európaí történetünk régebbí fokáít s ottma az, amí nálunk régmúlt. Ugyancsak található nálunk ís survival; az ősrétegek, miként a geológiában, helyenként ezemeink előtt vannak s így a mi maí kultúránkról ís felveheténék quasi geológíái térképeket. Gazdaságföldrajzí térképeken ma ís kijelölhetjük a régi nomádkort, a letelepedést stb. Egy-szóval a jelen kor és a jelen stádíum fogalmílag szétesnek” a társadalmí morfológíá tehát egyík feladatául ísmerheti a társadalmak stádíumok szerínt való osztályozását; egy stadiológíái alapfelfogás jó létre.

E feladat megoldásának azonban vannak különös, főkép tudományelméletí nehézségeí. A »stádíumok« kijelölése min denekelőtt magával hozza azt a feladatot, hogy széleskörű történetíróí munkát végezzünk, amely kiterjed a társadalmí életnél-nem csupán egy souverain Überbaunak deklarált ágára, hanem, teljes empirízmustsal, minden kulturális mozzanatra, amí az emberí életre hatással van. Ez a széleskörű feladat-kítűzés a társadalmí morfológíá elé helyez egy beláthatatlan szélességű problémát, amelyet sem a jelenkor történelme, sem történet-filozófiája tudományos alapossággal még nem oldott meg s megoldására közeli kilátást nem ís jelezhetünk. Ugyané kérdésre egy értékelméletí probléma ís súlyosodik: valamíkép ísmernünk kell a fejlődéscélt, hogy annak stádíumáít figyel-hessük meg; úgy, hogy ama megállapított fejlődéscél bevetí retroszpektíve fényét a múltba – s ez mindenkor krtíkus problémakíéleződéseket fog jelenteni. Elég ennyí; látjuk azt, hogy a társadalmí morfológíá oly történe t-s tadiológíái módszere, mely elvíleg múlt rétegeket nyomoz a jelen társadalmí életében s nem ís csupán mellékesen és esetlegesen historízál, éppen függővé teszi a társadalmí formák megoldását oly tudományoktól, amelyek éppen azon stadiológíái (Müller-Lyerrel: fazeológíái) szempontokból a legproblemátíkusabbak. Mindenesetre – tudományelméletíleg – nem lehet egy módszer célja az, hogy más tudományok probléma-

¹⁰⁸ K u l l u r t y p e n a u s d e m W e s t s u d a n. Gotha 1910.

anyagát áthozza; a társadalmi morfológia tehát – ha iltusztratívén fontosnak ismerjük is el a történeti visszapillantásokat és stádium-megjelöléseket – aligha tulajdonképeni módszerével operál akkor, amidőn történeti stádiumokra épít rá morfológiát.

Az a módszeres alap gondolat – mely szerint történetstadiológiai alapra építünk – a morfológiában voltaképp részjelenség Lorianál: egyik elverődése egy távolról induló kollektív hullámnak, a historizmusnak, amely a XIX. században oly szélesen ömlött általában s özönlött át az egyes tudományokon.¹⁰⁹ Voltak e historizmusnak sajátos hullámperiódusai: 1. a jogtudományban kezdődött Savignynál a század elején. 2. a közgazdaságban erősen feltornyosult a század közepén (Knies-Schmoller), 3. a biológiában is kifejezésre jutott (Darwinizmus), végül 4. elérkezett a szociológiába is, amely már Comte-nál (a »három stádium«-ban) hatalmas vénával lüktetett, de amely a század vége felé oly erőssé lett, hogy a szociológiai kutatást csaknem teljesen genetikussá tette¹¹⁰ Hiába hangsúlyozta Menger, hogy »a t h e o r e t i k u s megértése a társadalmi jelenségeknek teljesen hasonló értékű a történeti megértéssel szemben«, az elmélet szükséges alapfeltétele a történeti vizsgálódásnak, a konkrét-történeti jelenségeket »az elméleten keresztül« fogjuk fel,¹¹¹ a század általános historizáló iránya maradt az erősebb és fenntartotta a genetikus szemléletmódot. Most ezt a morfológiánál látjuk megjeleníteni. A historizmus, mely különféle genetikus felfogások formájában (evolucionizmus a szociológiában, darwinizmus a biológiában stb.) eléggé hajlékonyan tapadt a különböző tudományokhoz, a természettiekhez is, ma bizonyára elérte tetőpontját. Úgy véljük, a társadalmi morfológia mégis a legelső lesz annak felismerésében, hogy egy elméleti morfológia természeténél fogva távol áll a genetikussá felfogástól, amely neki sohasem célja, legföllebb egyik illusztratív eszköze lehet és egy morphogenetika nem léphet semmiképp a morfológia helyébe. Sőt; amaz csak úgy

¹⁰⁹ Így nálunk Tegze is ez irány hatása alatt van. A társadalom típusait törekedvén megállapítani (V. ö. A társadalom, 1908, 531. l.) analógiából indul ki. »A mai tudomány nevezetesen a tények osztályozásának alapjául... a fejlődési egymásutánat fogadja el, mint egyedül logikus és megbízhatót. Ily álláspontra helyezkednek újabban a növénytani, valamint állattani osztályok is, ez az utat kell a szociológiának is követnie.« (?)

¹¹⁰ V. ö. az I. exkurziót.

¹¹¹ Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften, 1883. 16 - 18. l.

lehetséges, bár mint külön feladat-kör, ha a morfológia előbb kiéptül. Előbb vannak meg a felfogás formák s aztán illeszthető bele egy, éppen a formákban rendezendő valóság.

5. Az absztrakt-stadiológiai módszerre nézve már említettünk példát Ross felosztásában. Itt az elv: egy konkrét-idősortól mentes, bár különben a stadiológiai szempontot (érték-fokozódás, szervező-érvényben tartó rendszer létrehozatala). Természetes az, hogy itt mindig egy-egy szempont vezető szerepe fog megnyilvánulni; ilyen éppen a Rosznál említett lelki összerendezettség szempontja. Természetes, hogy a legalacsonyabb színvonal: a pusztán előkészítetlen találkozásból adódó tömeg, magasabb forma az összehívás után létrejövő meeting, majd bizonyos alapfeltételek adottsága folytán a még magasabb lelki együttműködést jelentő határozatképes gyűlés. Ha ehhez hozzákapcsoljuk az állandóság követelményét úgy, a következő fokon eljutunk a szektáig, majd a tökéletes szervezethez (jogi határozottságot) képviselő testületig, stb.

6. A tiszta-deszkriptív vagy empirikus irány még további absztrakciót jelent, amennyiben kizárja még a fejlődésérhez való kötöttséget is. Itt nem egy, hanem több szempont fog jelentkezni, amelyek mintegy a valóság laza adottságainak megfelelően találkoznak az elmélet valóság-tükrében. Ilyennek tekinthetjük a morfológia szempontjából Ross-nál öntudatlanul fölvetett¹¹² csoport-formákat, melyek szerinte:

a. területi csoportok, amelyek oly halmazok, amelyek a szomszédosság tényében találják meg első és legtermészetesebben adódó társas összefüggéseket. Ugyanazon természeti hatás ütközik ki rajtuk (pl. egy halászzal foglalkozó sziget lakossága, egy bányászfalu),²¹³ ugyanazon foglalkozás köti őket össze, amely ép a természetből fakad. Ugyanazok, vagy igen hasonlóak az érdekek. A mai társadalomban, hozzátesszük, a természetnek morfológiában jelentkező ily túlnyomó hatása már ritka.

b. A hasonlósági csoportok jelleme speciális összetapadásban van (szimpatia, társas érzés, klikkszellem a kifejezői) éppen a hasonlóság tudata alapján. Az a outsider-ek már maguk a hasonlótlanok folytán gyűlöletesek, tü-

¹¹² Foundations, 273. lk.

¹¹³ Nem Ross példái csak megvilágítás, alább is, kissé független tőle.

relmetlen szekta-szellem a legkönnyebben itt alakul ki. Az »idegen«, »jött-ment« már eleve gyanús és kizárt. Ross két keletkezési alapját különbözteti meg: a gazdaságit (hasonlóság a pénzbeli helyzetben, életvitelben), a kulturálisat (hasonlóság eszmékben, ízlésben, ideálban),

c) az érdekcsoportok már szorosabb aktivitás folytán létrejövő csoportok, célegyesülések, amelyekben ha egy gondolati hasonlótlanág lényeges szerepet játszik is, területi összefűződés nincs is, mind e szétválasztó mozzanatok túl dominálja a közösnek felismert érdek feszítőereje. Az igazi aktív szolidaritás itt kezdődik. Számptalan érdekcsoport képzelhető (Rossnál nincs nyoma ennek) s mi úgy véljük, igen érdekesen osztályozható formák állnának elő, ha rendeznők a különben kaotikusán gazdag életkapcsolódásokat 1. az érdekek átfogósága, szélessége szerint, mely a pillanatnyi megbeszélés (találkozás) stádiumából a partikuláris érdekeken át egyetemes s ezzel mind nagyobb emberi tágasságra szert tevő érdekösszefűződésig felemelkedne. 2. az érdek-intenzitása szerint, amely megkülönböztetni tudná a »valóságos«, reálisan szükséges érdekközösség fokát attól, hogy ebből »mennyi« jelentkezik az egyesek vagy a csoport tudatában (pszichológiai vizsgálat); 3. az érdekek állandósága szerint.

Íme, látjuk a morfológia nemeit, probléma-megindító irányát, szempontját. Kiépítése, hangsúlyoznunk kell, a jövő – bizonyára a közel-jövő – egyik legfontosabb s legégetőbb feladata.

(IX. részletprobléma.) Mi a „vállalat” lényege s problémahelyzete a mai közgazdaságban?

I. Vannak kifejezések, amelyekkel a hétköznapi élet nem egyszer zavarba hozza a tudományt. Ily kifejezések, minők az »üzem«, a »vállalat«, gazdaság, a mindennapi életben minden zavar nélkül oly könnyűséggel s egyöntetűséggel alkalmaztatnak, hogy csodálkoznunk kell azon az absztrakciós erőn, amely széket megteremti, fenntartja s a legkülönbözőbb jelenségek fogalmi lerögzítésére alkalmassá teszi. Viszont az elméleti kutató olykor panasszal említi fel ama nehézségeket, amelyek azoknak meghatározása Korul fölmerülnek, így Földes megjegyzi: »a tudomány a vállalat fogalmának meghatározásánál azon, gyakran ismétlődő nehézséggel találkozik, hogy a szokás

bizonyos szóval bizonyos fogalmakat köt össze, gyakran nem a legszigorúbb logikával« (sic) ¹¹⁴ Eddigi társadalomelméleti ismereteink alapján azonban, mit jelen művünkben precizított szisztematikánk már magával hoz, kénytelenek vagyunk közgazdaszunk aggodalmát félretenni. Konstatálni fogjuk, hogy éppen a »legszigorúbb logikával« érzi ki a közsokás a vállalat mibenlétét, s csupán a tudomány okoz magának nehézséget azzal, hogy ragaszkodik egy hiányos rendszerhez, melybe a vállalat fogalmát nem tudja beilleszteni.

Feltűnő a »vállalat«, üzem, a gazdaság »szervezeti elve« (Organisationsprinzip, vagy csak Organisation¹¹⁵) fogalmában, hogy itt oly fogalommal találkozunk, amely nem utal egyik részjelenségre sem. Az üzemben, vállalatban minden van vagy lehet, termelés, forgalombahozatal, jövedelemelosztás stb. mindenféle fázisa, a vállalat egy közgazdasági mikrokozmosz. Hogyan lehet ezt egy elméletileg szigorú rendszerben elhelyeznünk? Hogyan lehet az, hogy a kisüzem fogalmába sohasem szoktuk beleilleszteni pl. az állandó, segédzeméllyel ellátott rendelőt tartó orvos tevékenységét (Amerikában már üzemmé tették gondolatban is), holott kétségtelen, hogy az üzem vagy vállalat fogalmánál nem a nagyméretűség-az irányadó? Hasonlóképp az állam gazdasági tevékenységét sem szoktuk vállalatnak minősíteni, holott bizonyos az, hogy egy kis állam sokkal csekélyebb »vállalat«-nak tekinthető, mint a hatalmas hivatalnokszerkezettel dolgozó amerikai trust, mely világrészek sorsára lehet befolyással. Mi a vállalat fogalmát keressük. Az üzemnagyság pedig történeti kategória, s az elmélet, mely egyelőre elvileg közömbös a történeti kialakulás időbeli körülményei és folyamányai iránt, a vállalat tiszta elméleti fogalmát keresi, Wagnerrel szólva az »Unternehmung an sich« nézőpontján.

Kétségtelen, hogy valamennyi író bizonyos nehézséget talált a fogalom meghatározásánál, s említett írónk¹¹⁶ helves résumé-jében jól kiemelte: »Ha a különböző meghatározásokat közelebről megvizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy azokban leginkább négy elem szerepel különböző mértékben, amennyiben az írók főleg a termelési, a forgalmi, a jövedelmi és a fogyaszt-

¹¹¹ Társadalmi azdaságtan⁴, I. 206.

¹¹⁵ V. ö. pl. Philippovich, Grundriss¹⁰, I. 23-32, 147-152, 201. s köv. lk. A legújabb kiadás éppen itt erősen átdolgozott. Marshall, Principles of economics⁵, 278-313.

¹¹⁶ Földes i. m. 205.

viszonyokra vannak tekintettel. Az első osztályba tartoznak a meghatározások, melyek a vállalatban 'különösen a termelési tényezők meghatározását látják; a másodikba azok, melyek az előállított javak forgalombabocsátását hangsúlyozzák; a harmadikba azok, melyek a nyereszkesedési szándékot emelik ki, végre a negyedikbe azok, melyek nem saját, hanem idegen szükséglettről való gondoskodást látnak a vállalatban. Azonkívül a definíciók egy része különösen a kockázatban látja a vállalat sajátosságát, illetőleg a vállalkozó saját veszélyére és számlájára való termelésében. Azonban mind e definíciók kifogás alá esnek . . . Egy pillantás az életbe mutatja, hogy a vállalat nem mindig követeli különböző termelési tényezők egyesítését, nem történik mindig szerzési célból¹¹⁷, nem történik mindig általánosabb szükségletek kielégítésére¹¹⁸, sem kockázat átvételére«, miként mindezeket a fogalmi jegyeket éppen a vállalat fogalmába óhajtották tömöríteni.

Az »idegen« szükségletnek való szolgálat¹¹⁹ nem különös ismertetőjele a vállalatnak, hiszen a mai gazdasági életnek már általános ismertetőjele az »anonim« termelésre való berendezkedés. Ha általános mozzanat ez, minek volna azt külön kiemelni a vállalat fogalmánál? Éppen így vagyunk (pedig éppen ebben keresték sokáig a lényegét) a kockázat fogalmánál, mely hasonlóképp általában minden gazdasági, sőt minden élettevékenységhez hozzátapad.

Különösen kiemelték a vállalatban a vállalkozó egyéni jelentőségét. Ez azonban aligha más, mint éppen a nyelvnek a szuggesztíója¹²⁰ s nyelvtörténetileg figyelemreméltó lehet, de hol keressük (avagy hol ne keressük) a gazdaságilag jelentős egyént? Ha különös súlyt adnánk a vállalkozó szabad¹²¹ egyé-

¹¹⁷ Egy fogyasztási egyet is vállalat, bár csak tagjai számára (és nem nyereszkesedésből) vásárol össze árukat (azonban másképp is lóghatjuk fel, mint Földes).

¹¹⁸ Egy nagybirtokos, aki saját gazdasági építkezései számára rendez be egy téglagyárat, vállalatot létesít (Földes példája).

¹¹⁹ Liefmann (Die U n t e r n e h m u n g s f o r m e n, 1912, 2. 1.) éppen így állítja be kérdést; a termelés formája, ha konkrét megrendelésre dolgozik a vállalkozó, kézművesség; ha általában a piacra, vagyis készletre, úgy vállalat. Persze prepedeutikusan megállhat e szembeállítás is.

¹²⁰ Pl. egy hadvezér stratégiái »vállalatáról« is beszélünk (ebben csak a kockázat-mozzanat van kiemelve). A nyelv nyomán így teljesen szétfolyóvá teszük a fogalmat többen (Steffen, Studien" zur Geschichte der engl. Lohnarbeiter, I. 1901. Brentano, Der Unternehmer, 1907). Egy különálló munkás is »vállalkozó volna. Ha csak a kockázatot vennők számításba, úgy helyes volna ez is.

¹²¹ A szabad rendelkezés kiemelése (pl. Philippovich¹⁰, I. 150. A vállalat-

ni, rendező és vezető szerepének, akkor kit keressünk oly nagy vállalatnál, minő a mai posta? Az egyénre való hivatkozás mindig kényelmes történeti hipotézis lehet, de egymagában elégtelen magyarázó alapot szolgáltat a vállalat fogalmához. A vállalat fogalmánál kiesik kezünk közül minden specifikum, mert amit találunk, az – különösen jellemző dolog – mind tágabb körre vezet: általában a gazdaságra. Már a szóhasználat is eléggé feltűnő, amidőn nem beszél pl. család vállalatról, hanem család gazdaságról.

Azt a sajátos fogalmi tüneményt, mit a vállalat fogalma tár elénk, a közgazdasági elmélet eddig nem tudta megfejteni. Úgy azonban, ahogy a kérdés ma áll, elmondhatjuk: a »vállalat« fogalma vagy fölösleges fogalom a »gazdaság« mellett, vagy nem; ez utóbbi esetben pedig a gazdasági elmélet nem tudja igazi jelentését határozottan megmagyarázni, precizírozni. Wagner A. legutóbbi művében¹²² a következőképp próbálja elválasztani eme három fogalmat: 1. a »magángazdaság« összekapcsolása a termelő- és felhasználó résztvevőkhöz; 2. az »üzem« technikai és organizatórius szempontból vett, termelő-gazdasági alakulat; 3. a vállalat nemcsak technikailag normálisan termelő valami, hanem gazdasági sikerre törekszik általában [gondoljunk csak, minő gotidolatárnyalat van e kifejezésben: »az üzem jól megy« és minő más az, ha azt mondjuk, »a vállalat jól megy«]. A wagneri szembeállításban kapunk bizonyos, homályos distinkciókat, de viszont a technika és gazdaság radikális eltéréseinek mai nagy kontroverziájába¹²³ jutunk ezzel s ismét a legáltalánosabb problémához jutunk.

Az is bizonyos, hogy a »termelés tartóssága« sem képe/i a lényeges alkotó elemet, hiszen egyetlenegy híd építéseié irányuló vállalat, mondja Földes, a létesítés után azonnal feloszolhat s mégis vállalatként jött tekintetbe. A vállalat tartama különben igen labilissá tehetné a fogalmat, mert bár bizonyos tartósságot nem tagadhatunk meg a vállalatától, de annak disztingválhatóságát éppen ehhez kötnünk ismét kétes értékű volna. Mi lehet tehát végre is e komplikált fogalom, a vállalat lényege?

szertű üzem megkülönböztető vonása: szabad rendelkezés a munka és tőke fölött és a piac számára való termelés szintén fölösleges, mert ez ismét a gazdaságtársadalomban általában fennálló feltétel.

¹²² Theoretische Sozialökonomik, 1907 I. 146.

¹²³ V. ö. pl. Liefmann Wirtschaft und Technik, Conrads Jahrbücher, für Nationalökon. u. Stat. 1914, 47. köt. 721-773.

Vannak közgazdászok, mint Pihppovich, kinél analóg fogalmat találunk hasonló nehézségekkel. E fogalom a »gazdasági egység« fogalma.¹²⁴ Minden gazdaság vitele ugyanis »a javakkal való ellátásra irányuló cselekvények irányítását, valamint a szükségletek bizonyos körét tétélezi fel, amely szükségletek kedvéért vállalkozunk gazdálkodásra. Amaz egyes fizikai személyeket, avagy pedig személyek többségét, akiknek akarata és kívánalmi irányadók a gazdaság vezetésére nézve, nevezzük gazdasági egységeknek«, így vannak egyes gazdaságok, vannak csoportgazdaságok, pl. családgazdaságok, nyilvános (állami) gazdaságok stb., a szerint, hogy min ó jellegű társas csoport a gazdálkodás alanya.

Vajjon nem közel jutottunk-e ismét a vállalat fogalmához? Ha van egy társadalmi szervezet (Schmoller¹²⁵ lényegében éppen csak ennyit mond a vállalatról: »soziale Organe, welche heute die eigentlichen Träger des Handelns und der Produktion sind), s ez valaminő gazdasági tevékenységre vállalkozik, nem vállalat lesz-e? Philippovich annyiban áll közelebb a probléma helyes beállításához, hogy ő a gazdasági alanyokra gondol, míg az írók többsége a vállalatban a vállalkozó személyes tényein, mondjuk a vállalkozó vénáján túl már csaknem egy mozgatható gépezetet lát! Kiemeltük fennebb, hogy a XIX. század közgazdasága objektíválni törekedett a gazdasági jelenségeket s ez természetes volt akkor, amidőn a természettudományok vezettek s amidőn pszichológia-szociológia nem volt még. Ma fel kell ismernünk ennek az egyoldalúságnak veszélyeit: ahol szükséges, p e r s z o n i f i k á l n i kell a jelenségcsoportot, mint a vállalatban is. A vállalat lényegét személyes erők adják meg, oly erők, amelyeket hétköznapi nyelvünkön legszívesebben a szervezőképesség névelvel jelölünk. Már most az következik ebből, hogy ahol vannak »társas egységek«, ott gazdasági szempontból nézve a dolgot, mindenütt vannak »gazdasági egységek« is. Az azután csak természetes, hogy a mai feladatok nagysága olyan, hogy ég vesék nern vállalkoznak keresztülvitelére, hanem éppen szei vezetnek, vállalatok: »munkaerők és termelőeszközök osszerendelt rendszere tartós célra . . . önálló intézet keretében, határozott alkotmánnyal, saját életérdekekkel« (Schmoller), – ezek válnak a gazdasági élet »tulajdonképeni hordozóivá«, így most már rájövünk, hogy mi a vállalat lényege – történetileg. 1. Van-

¹²⁴ Allgem. Volkswirtschaftslehre,⁵ 1904 9. 1. 10. kiad 23. 1.

¹²⁵ Grundwiss., 7/10. (1908). 454. 1.

nak társadalmi alakulatok (család, község, állam), amelyek gazdasággal is foglalkoznak. Ezeket nem szoktuk vállalatnak tekinteni, mert a fő-funkciójuk nem-gazdasági; ha azonban élettevékenységüknek gazdasági oldalát, mely szükség-szerűleg hozzátapad, kiemeljük, úgy minden társas szervet vállalat. 2. Vannak társadalmi szervezetek, amelyeknek keletkezési oka éppen a gazdaság valaminő – bármiféle – körében való, állandó és aktív szerep vállalása (ezért teljesen alárendelt kérdés az, hogy a termelés, forgalomba-hozatal stb. terén lépnek fel). Ily esetben a fő-funkció gazdasági lévén, mindig kiérezzük annak »vállalat«-jellegét. Lehet-e azonban a kettőt, mert történetileg különböző az eredetük, a gazdaságtan szempontjából, teljesen ketté választani? Úgy véljük, szükségtelen; a lényeg az, hogy minden társas alakulat (szervezet)=vállalat amennyiben gazdasági tevékenységét állítjuk előtérbe.

Most már világosan láthatjuk azt is, hogy a vállalat problémája a társadalmi tudományok mely csoportjába tartozik. Megfigyelhetjük, minő különálló csoportot alkot a meglévő gazdaságtanokban a vállalat kérdése. A mai szisztematikáé ponton csődöt mond, mert oly fogalom áll elénk, mely ami a legrosszabb, mindenhová illik. És éppen ez vezet a kellő megoldáshoz. A »vállalat« most már nem különálló jelenségkör, hanem önálló nézőpont: egy különálló szociomorfológia speciális szempontját teszi ki, tehát röviden: »gazdasági szociomorfológiát« alkot. Ez a lényeges, s ha ezt tudjuk, úgy önkénytelenül megoldódik ama nehézségek egész sora, melyre kezdetben rámutattunk. Hangsúlyozva látjuk, miért nem tartozik hozzá pl. a t a r t ó s s á g, az állandóság a vállalathoz? Azért mert minden társadalmi alakulat csak bizonyos mértékben vehető fel állandó társadalmi alakulatként; de sohasem vehető p i l l a n a t n y i alakulásként. Ezért igen helyesen érezte ki Földes, amidőn arra mutat: »a vállalattól különbözik minden nem tervszerű, nem egységes, sporadikus, alkalmi termelési tevékenység, «mely csak mint rész érvényesül az egészben«. Determinatio est negatio, s ezzel a n e m-vállalatszerű jelenség kijelölésével már meg is kapnók magát a vállalatot. Csupán azt kell kisímitanunk ama meghatározásban, hogy a vállalat rész az egészben, rész a gazdaság nagy életfolyamatában. Ami azonban az Önálló tevékenységet, autonó-

miát, s ennek a tudatát is illeti, már láttuk,¹²⁶ a rész gyakran maga is egészként funkcionál! Hiszen általában a társadalmi morfológiában az az első szabály, hogy nem szabad az organicisták biológiai hasonlatai nyomán a társas »szervet« csak egy, és szűkkörű funkció-képességgel felruházva gondolni, mert ez nagy tévedésekre vezet. És ha a vállalat is egy szerv, szociomorfológiai alakulat, reá nézve is áll az, ami áll általában, funkcióköre nem merev, hanem rugékony s képes arra, hogy szükség esetén s erőihez képest működését kitágítsa, s egészé legyen, holott normálisan csupán rész gyanánt szerepel. Ebből következik azután ismét a morfológiának ama második vezető tétele, amely szerint a szerv, a rész, nem csak rész lévén, egyetlen szociomorfológiai alakulatban megtaláljuk gyakran az egész társadalom rnikroszociológiai képét.

Ugyanígy mondhatjuk: egy vállalatban csaknem mindenféle gazdasági életfolyamatot feltalálhatunk, egy egész mikro-ökonómiát. Avagy fordítva, azt sem találjuk abszurdnak, hogy maga az egész gazdaság nem egyéb, mint egy nagy vállalat,¹²⁷ így egészítik ki egymást a kifejezések, s úgy véljük, a mindennapi üzleti nyelv nem járt el másképp, mint a »legszigorúbb logikával«, amidőn kiérezte azt, hogy a »vállalat« általában szociomorfológiai nézőpontja a gazdasági életnek.

A mai megoldások ugyanazon nehézséget tükröztetik a gazdasági morfológiánál, mint a társadalmi morfológiánál általában. Megvannak ugyanazon gondolathajlandóságok, mint aminőket már az előző részletproblémában feljegyeztünk. Természetes pl. az, hogy Schmoller »történelmi-morfológiai« szempontból óhajtja tekinteni a kérdést. Megvan igen világosan a »polarizáló módszer« is, s e tekintetben könnyen adódik a szempont, mely szerint vannak

1. egyes-vágy magángazdaságok (Einzelwirtschaft, Privatwirtschaft) amelyek a magánszükséglet (Privatbedürfnis), helyesebben célrendszer képviselői; vagyonuk magánvagyon (Sondereigentum).

2. társas gazdaságok (Gemeinwirtschaft, némileg zavartokozó szóhasználattal öffentliche Wirtschaft és Gesellschafts-

¹²⁶ V. ö. fönnebb 301 l.

¹²⁷ Innen van, hogy egyes morfológiai alakulatokat nem neveznek vállalatik, hanem egyszerűen »gazdaságnak« (pl. család gazdaság).

Unternehmung), amelyek a közszükséglet (Gemeinbedürfnis) képviselői; vagyonuk közvagyon, vagy társas vagyon.¹²⁸

Mindezek együttvéve teszik ki a »nemzetgazdaságot« mely itt gyűjtőnévként szerepel.¹²⁹ Ez a polarizáló módszer ugyanúgy előnyökkel is, hátrányokkal is járhat, mint általában a társadalmi morfológiában.

Az »absztrakt-stadiológiai« módszerre jellemző (bár mind igen közelállónak törekednek azt feltüntetni a konkrét-stadiológiai, azaz a lényeges történeti menethez – s éppen ebben állott a Bücher-E. Meyer-féle zavar), a Hildebrand-féle felosztás: 1. termény-, 2. pénz-, 3. hitelgazdaság.¹³⁰ Bücher hármas fokozata, mely Ed. Meyer „említett helyes bírálata óta máinem úgy szerepel, mint történeti stádiumsor, hasonlóképpen három gazdaságfajt vesz fel főképpen a forgalom széleskörűsége alapján 1. a zárt házigazdaságot, 2. a városgazdaságot, 3. a nemzetgazdaságot,¹³¹ s ehhez járul 4. a kialakuló világgazdaság foka; s ettől Sombart¹³² régebbi felosztása nem lényegesen különbözik.

Úgy a polarizáló, mint a stadiológiai módszerek hátránya abban van, hogy a jelen nagyszámú gazdaság-morfológiai alakulatát igen halvány körvonalakban képesek felölelni magukba.

A morfológiai kutatás mai legcélszerűbb eljárását a tiszta deskriptív módszer empirizmusában találhatjuk.¹³³ Ezzel azonban egyelőre „keveset mondhatunk egyáltalán, mert e megjelölés tartalma főképpen csak az lehet, hogy távol tartson akár egyoldalú stadiológiai megoldásokat, akár keveset mondó polarizáló felfogásokat. Nem célunk itt sem a vállalat-formák elemzése, sem egy sikert ígérő módszeres eljárás részletesebb körülírása. Számunkra e helyen a lényeg meghatározása volt fontos: 1. a Vállalat s zocio morfológiai nézőpontjának megállapítása; 2. annak kiemelése, hogy egy általános társadalom-morfológiai kutatás nélkül a vállalatformák szisz-

¹²⁸ A német közgazdaságtanban élénk és egyelőre meddő viták fejlődtek ki az elnevezést illetően. Látható, hogy a második csoport nem mondható – szocio-morfológiailag – köz gazdaságnak.

¹²⁹ V. ö. Philippovich, i. m. 15. 1.

¹³⁰ Jahrbücher für Nationalökonomie, 1864. évf.

¹³¹ Entstehung der Volkswirtschaft. Először 1893.

¹³² Archiv f. soz. Gesetzgeb. 1899.

¹³³ V. ö. pl. Schäffle, Gesellschaft 1. System der menschlichen Wirtschaft¹, II 38. Liefmann id. műve: Die internehmungsformen, 1912.

tematikája sem lesz megállapítható; azaz e tényben ismét ki-domborodik előttünk, hogy a gazdaságtan mai fejlődésére csak akkor van kilátás, ha kapcsolatba lép e részletdiszciplína a fölötte álló, általánosabb szociológiával.

X. (*Nyelvtörténeti jegyzet a társadalmi morfológiához.*) Az európai kultúrnyelvekben közös hiányosságok mutatkoznak a tekintetben, hogy társas jelenségeket gyakran nem tudunk a nyelv meglévő szókészletével helyesen és félreértéstől mentesen megjelölni. A német »allgemein« szó, az ezzel kapcsolatos »allgemeingültig« számos tévedésnek vált már okozójává. Még sokkal nagyobb nehézséget okoz az, hogy a Gesellschaft, société, society egyformán használatosak, akár az egész társadalmat, akár annak csupán egyik formáját, a társaságot értik rajta.¹³⁴ Az ily zavaroknak legjava része állandóan ott lebeg a legkülönbözőbb fejtegetésekben; ez egyik oka annak, hogy egy nyelvészeti visszatekintés ajánlatos. Másrészről pedig érdekes adatokat kapunk már a pusztán tényből, hogy számos szó akkor jelenik meg a mai jelentésben, amidőn maga a szociológiai jelenség észrevétele' is fölmerül s így a dátum magyarázza a jelenséget, így észrevesszük, hogy a közönség szó a mai jelentésben csak akkor lép fel, amidőn a jogegyenlőség egy színvonalba hozta a társadalom addig rendekbe lépcsőzött különböző elemeit. Ha bárminő röviden és vázlatosan is, ez okból nem lesz talán érdektelen nyelvtörténeti visszatekintésünk e helyen a magyar nyelv fejlődésére.

A társadalom szó nem fordul elő a XVIII. század előtt. Először 1786-ban Barczafalvi Szabó D. használta a Magyar Hírmondó c. folyóiratban; a szót ő alkotta, azonban még igen szűk jelentésben szerepel nála, mint »kollégium«. Hasonlóképp igen szűk jelentésben szerepel Fogarasi német szótárában (1836), ahol »kaszinót« jelent. Ugyanakkor (1838) az Akadémia első kiadású zsebszótárában (még új szónak van feltüntetve) már általánosabb jelentésű, mint Genossenschaft és Gesellschaft. A »társadalmas« melléknév is megvan: gesellig, gesellschaftlich. A »társadalmi« melléknév Ballagi M. magyar-német teljes szótárában jelentkezik 1856-ban. A mai elvont jelentésben Helmecczy cikkében is olvassuk már a Jelenkor c. lap 3 köt.

¹³⁴ Mily nehéz az angol nyelvnek distingválni, v. ö. Giddings, Readings első lapját, ahol a magyar nyelv három szót kényelmesen használhat: társadalom, társaság és társulat.

1834, 548. Így: »Franciaországot társadalmi (szociális) revolúciótól óvja«. Látható az, hogy a társadalom szó csakhamar kiemelkedett eredetileg feltűnően szűk jelentéséből s a társadalmi morfológia köréből kiszélesedett egyetemes életösszefüggések jelöléséig. Világos magyarázatot kapunk Czuczor és Fogarasi-nál: A magyar nyelv szótára, Akad. VI. k. 1874. »Társadalom . . . bizonyos erkölcsi kötelekekkel összefűzött emberek sokasága, legszélesebb értelemben véve (sic), különböztetésül a vad állapotban, egymástól szétszakadozva élő emberek sokaságától. Különbözik tőle [!] a szűkebb jelentésű társaság, vagyis a társadalom egyes tagjaiból álló kisebb-nagyobb csoport vagy felekezet.¹³³ A magábazárkózott polgár társadalomban él, habár nem társaságban. A remete is tagja a társadalomnak, ámbár a társaságoktól elvonja magát.« Feltűnő biztonsággal kiemelkedik itt az, amit Giddings »jelenléti társulásnak« mond. Úgyszintén a Simmel féle »reine Geselligkeit« is eléggé világosan jelentkezik Cz. F.-nál. »A társalkodás... két vagy több társnak egymással folytatott személyes közeledése, beszélgetése, mulatása, időnkénti összejövetele nem annyira valamely komoly ügyek tárgyalása végett, mint nyájas vonzalomból.« íme a »Spielform der Gesellschaft« elkülönítése.

Ha így a társaság és társadalom differenciálódását mái világosan kifejezi éppen a magyar nyelv, bizonyára a szükségérzet erre már régebben is megvolt s a társadalomnak, mint egyetemes, emberi életösszefüggésnek jelölését már a XVIII. század előtt is megkísérelték. Valóban a régi szóhasználat ily esetben összetétellel élt és »közönséges« társaságról beszéltek. Itt, az általánosabb összefüggés azonban –a »társaságon« túl – még mindig sokféle lehet, még mindig morfológiai maradhat (testület, kollégium, felekezet).

A »communitas« Calepinus latin-magyar szótárában (1585): »közönséges« társaság. Úgyszintén ez idézetben: »Ami a közönséges társaságoknak hasznát illeti: mennyiben csúsztanak be ebbe eleitől fogva a tudományok? Megmutogatta 1750-ben egy rövid beszélgetésben [értekezésben] Rousseau«. (Mátyus, O és új dietetika, VI. k., Pozsony, 1793. 713. Csúri B. adata.)

A »felekezet« szó régebben (a közönséges jelentésén túl) csoport, tömeg, így: »Tódulta pogány nagy felekezettel« [tömegben]. Azonban a tömeg jelentés nélkül is szerepel a felekezet szó tágabb értelemben »emberi« hozzátétellel. »Ki-

¹³³ V. ö. alább a felekezet régebbi jelentését.

űzettek az emberi felekezet közül és lakása lón a mezőnek vadjaival.« (Megyesi, 1660.)

A »tömeg« nyelvújítás-korabeli szó, de kezdetben fizikai értelemben használták. Czuczor és Fogarasi még 1874-ben is érzi az átvitt jelentését (néptömeg), holott előtte mindenestre gyakori az újabb szóhasználat is; »De a tömegnek ajkain kél lázadó moraj« (Garai, Kont), »Miért zúg a tömeg?« (Arany, V. László).

A »társaság« a jelenléti társulás értelmében régebben »köz-társaság« volt. Zvonarics Postilláiban (1626) ezt olvassuk; »mikor imádkozni akarunk, az emberi köztársaságból félre menünk«. Faludi is 1750 körül így írja: »Ezen lecke a köztársaságban és összeelegyedt beszélgetésekben minduntalan szemeid előtt forogjon.«

A »társulni« ige a nyelvújítás korának terméke (először Benyák B.-nál. 1783.). A »társít« ige igen régi (Érsekújvári kódex 1530). A »társulat« szó ellenkezőleg későn jelenik meg, az Akad. 1838-iki zsebszótárában: Bund, Association.

A «közönség» szó igen régi, de a publikum szó értelmében aligha található fel. Kunoss Endre említi először a mai értelemben (Gyarmat, 1835, nem, miként a Nyelvújítás szótára említi, a Szófüzérben, 1843). Czuczor és Fogarasi (1863) meghatározása szerint »sokaság, mely bizonyos tekintetben együvé tartozó személyeket, mint valami egészet foglal magában ... Rokon vele: község, de ez játabb (sic) a közrendűek sokaságára vonatkozik, a közönség pedig az illető sokaság m i n den rendű osztályára kiterjed.« – Ezzel kapcsolatban említjük, hogy a »nyilvánosság« eleinte: evidentia s a mai publicitás értelmében meglehetősen késői a nyelvújításban is. Először Fogarasi említi 1833-ban s kiküszöbölte azt a Helmezi féle szót: »nyilván« = Öffentlichkeit, amelyet ő a «rnagány» szóval ellentétes jelenség jelölésére készített. Mindezekre vonatkozó nyelvészeti irányítást Csúri Bálint szívességének köszönöm. – Nyelvünk bőséggel nyújt alkalmat nem egy helyes distinkcióra, de nem kevés olyan fogalom van, amire megfelelő szót vagy ezentúl kell keresnünk, vagy az idegen szót egyszerűen át kell vennünk (meeting, presztízs).

10. Jelen problémahelyzetünkről. A szintheticus módszer lényege.

Munkánk címe fölött jeleztünk egy problémát, melynek jelentősége a tiszta szociológiára nézve döntő. Barth Pál lipcsei tanár tekintélyes erudícióval írt egy könyvet, melynek már a címe merész állítást tartalmaz: »A történet filozófiája, mint szociológia«. Könyvünk címében ezzel szemben pedig egyszerűen az van: »Társadalomtudomány és történetfilozófia.« Jelezni kívántuk ezzel azt, hogy van egy külön súlyú problémánk: kétségbevonjuk ama két tudomány azonosítását. E kétségünket pozitív tettekkel igazoltuk, azzal, hogy megrajzoltuk – egyelőre – a tiszta szociológia egész épületét. Negative pedig számos alkalommal igazoltuk, minő szükséges és minő jogszerű a genetizáló, avagy történetfilozófiai felfogást elválasztani az általános szociológiai nézőponttól. Adtunk pozitív tényező-rendszert, ami bizonyára, a kutatás mai stádiumában, alig van előkészítve úgy, hogy csak egyszerű lezárásokra lett volna szükség, hiszen az olvasó emlékszik, hogy két tudománynak, a k u l t ú r földrajznak és a k é s z l e t-gazdaságtannak itt adjuk először határozottabb és módszeresen szilárd körvonalait, de a társadalompszichológiában is új útra térünk. Mi mindezt a kritikai és reform-munkát eredetileg nem céloztuk. E mű keletkezéséről szabad legyen annyit megemlítenünk, hogy a gondolatközpontunk eredetileg a történetelmélet volt s később láttuk tulajdonképm problémáink messzebbvezetőségét. Tartozunk annak a kijelentésével is, hogy az itt megállapított négy tényezőt nem a szociológiában olyannyira szétosztott és éppen a »társas erőket« illetőleg vázlatos fejezetek tanulmányozása alkalmával állapítottuk meg, hanem a történelmi anyag empirikus vizsgálata közben. Munkánk e részben régóta készen volt, mielőtt az első, határozottabb értékű vázlatot, mondjuk a Spencer-félet, figyelemmel kísértük volna. Célunk volt megállapítani a történeti tényezőket a mai módszertanokon túlmenő rendszerességgel s úgy véltük egykor, hogy a történetelméletnek ez adja ki a történelmi

ismeretelmélet mellett¹³⁶ a tulajdonképem rendszeres. anyagát (I. 3.) Azonban világossá vált előttünk csakhamar, hogy itt a történetelmélet (historiológia) függő egy más tudománytól, éppen a tiszta szociológiától.

Kutatásunkban, mi speciálisan úgy éreztük, nem csekély lemondással járó fázis volt annak a belátása, hogy egy történeti – tehát tisztán a történelmi felfogásnak szolgáló – tényezőrendszer nincs és nem is szükséges. Ha szükséges, úgy csak mint propedeutikus diszciplína szükséges, amely a történeti világ megértésére s a történetíráshoz is előkészítőül szolgál. Az a magasabb gondolat lebegett előttünk, (ami a tudományok fejlődésében fényesen beigazolódott), hogy r e n d-szerteljességet a problémák csak ott érhetnek el, ahol éppen saját tárgytermészetüknek megfelelő gondolat-milieu-be kerülhetnek. Ezt el kell ismernünk, mert ellenkező esetben megkárosítjuk nagyfontosságú gondolatok fejlődését. A történeti tényezők elméletének alapvetése tisztán analitikus feladat és sub specie aeterni t a t i s tisztán elemző módszerrel oldandó meg. Ezért esik ki már elvileg is, a feladat a történelmi felfogás keretéből. Érteke ugyan itt is megmarad, de a sui generis történetelméletben tudomány gyakorlati alapon. A tudomány e l v i ség a fontosabb, e o ipso a tényezők tana nem csak történetmethodikai kérdés, hanem mint a társadalomalkotó (absztrakt) tényezők tana, lényeges része a tiszta szociológiának.

Annál feltünőbbnek találtuk azonban azt, hogy ez a belátás nem emelkedett ki a régebbi szociológiákban és csak igen töredékesen, bár némi derengő világossággal, a modern amerikaiaknál. Az ő gyakorlati látásuk e téren is javukra vált

¹³⁴ Álljon itt különösebb kommentár helyett a következő áttekintés:

I. Történetelmélet
(historiológia)

1. ismerettan (főmák)
2. módszer (technika)
3. rendszeres tényezőelmélet.

II. Történetfilozófia

A kérdés tárgyalása természetesen tartozik ide, s más közzétett és közzeendő dolgozatainkra utalunk.

s nem lévén oly mikroanalitikus problémákkal tele, mint az európai »tiszta« szociológiák, helyesebben is látták a kérdést. Hasonlóképp feltűnő volt, hogy a tiszta vagy elméleti szociológia tele volt fejtegetésekkel a fejlődésről, amely viszont tudomány elméletileg történelmi és történetfilozófiai tárgyat jelent. Már most felismerve a jelen, igen komplikált problémahelyzetet, feladatunk volt felbontani azt az igazolás igényével fellépő tételt, mely szerint a két tárgy, történetfilozófia és szociológia e g y és ugyanaz. Kétségbevontuk Barth tételét, bár egyelőre formailag, Ez dolgozatunkban még kényszerű vonást jelent; kényszerű annyiban, hogy ama két tudomány teljes rendszerében még kifejtetlen lévén (bár távolról sem oly mértékben, mint túlbuzgó kritikusok, és konzervatív szkeptikusok feltételezik), az azonosságukat igazoltan állítani nejn lehet. Feladatunk ebből tovább folyó része marad annak a kimutatása, hogy viszont a történetfilozófia problémaköre sem fedi a szociológiáét. E tételünk igazolását., hangsúly ózzuk, ez a munkánk már nem tartalmazza, hiszen ez maga után vonná a történetfilozófia feladatának teljes rendszerben történő kitézését, ami ma még korai.

Minden kulturális hagyomány, önszilárdsága–Lindnerrel szólva »Beharrungja« – folytán ellenállást tanúsít ama jövevényekkel szemben, melyek új tudományként megjelennek a tudományok egyre táguló horizonján. A szociológia többek előtt ma is ily »homo novus« és sok bizalmatlansággal kell megküzdenie s a név alkotásától kezdve a meglévő rendszerek megalapozottságáig mindenféle váddal megküzdenie. Meggyőződésünk az, hogy volt ez állapotnak egy üdvös következménye is: az, hogy az olykor ifjúi hévvel nagyon is messze tévedő szociológiai elméletekre kellő önkritikát kényszerített rá. Ez azonban már múltó problémastádium s amaz, a szociológia egész fennállását érintő támadásoknak szükségkép el kellett halványulniuk, mert valóban kitűnt, hogy ezrei a problémáknak jogosak, s a szociológia jelentékeny részének

módszere ma már kialakultán áll előttünk. Keressük, melyik a legfőbb szociológiai módszer, melynek jellemét újabban igen helyesen abban találták, hogy kiemelték szintetikus jellegét? Mi az igazi szociológiai, szintetikus módszer lényege?

Hogy a szociológiának, mint elemző tudománynak sajátos módszertani nehézségei vannak, az minden kutatásnak már első fázisában jelentkezik. A legelső, bizonyára lényeges, nehézségre már ráeszméltünk: ez a tárgynak, mondhatnók, nagyságában, kiterjedtségében, szélesvonalúságában található. A zoológus, a paleontológus, a botanikus közvetlenül maga elé hozhatja tárgyát; leírásokat, rajzokat készíthet róla, mérőeszközeibe foghatja, magával szembe állítva, s minden oldalról megsejlelhetve. A kémikus és fizikus szintén megragadhatja tárgyát: kutató eszközei körébe vonja, a jelenséget előidézheti. Egyes tudományok, természetesen teljesen más szempontból, szintén hasonló helyzetben vannak; az irodalomtörténész elveszi auktorait, a történész a forrásművet, az archeológus a kiásott tárgyat vizsgálja, visszatérve hozzá mindannyiszor, ahányszor a kutatás csak kívánja. A pszichológus maga megéli a lelki jelenséget, gyönyörködhet az érzelem, a képzelet játékában, s szövődéseiben; vizsgálja a fogalomalkotás finom eltolódásait, az akarati impulzusok benső hevét s benső küzdelmeit. Mindezekhez képest a társadalom, a milieu általában messzeterjedő, s áttekinthetetlen sokféleség, oly tárgy, mely, az előző tárgyak analógiájára, szemléletesen sohasem lehet előttünk. A kutató ama tárgyaknál mindig inkább a maga nagyságát érzi s a tárgyhoz mikroanalitikus módon közeledik a legtöbbször, ellenben a társadalommal szemben éreznie kell kicsinységét s egyben bekapcsoltságát; mindenképp sajátos az, hogy amidőn társadalommal „ foglalkozunk, magunkon kívül tekintett mikrokozmoszt szemlélünk, melynek mégis éppen részei vagyunk magunk is.¹³⁷

¹³⁷ E megfigyelést újabban Spencer írásában is megtaláltam. »In no other

Hasonló kutató-helyzet aránylag ritka, így a földrajzi kutatónál, aki tárgyával folytonos utazással érintkezhet kellőképp, bejárva óriási területeket, ha valóságos szemlélettel óhajt rendelkezni. Itt is sajátos módszeres kezdőfázist látunk, mert valóban oly nehézségek állanak elő, amelyeket a kutató csak egy szemléletpótló látással, szintetikus mozzanattal győzhet le. Ennek a szintetikus látásnak elméletét még nem adta senki, bár jelentkezett e feladat a történelemben is, ahol távoli korok számos eseményét, eseménycsoportját kell egy képbe egyesíteni. Hogyan történik ez? Hogyan jutunk mi egy oly fogalomhoz, minő a renaissance-kultúra, avagy minő a totemizmus? A történelemben érzéki szemléletről elvileg nincs szó s itt is, mint mindenütt, ahol a tárgy nem hozható szemléleti közelségbe, már a kutatás kezdetén más a problémahelyzet. Minő más tehát a természettudományi módszer ama szemléleti könnyebbségével szemben, a helyzete a szociológusnak, a közgazdásznak, az államtudósnak, a historikusnak! A mai methodológiák, melyek túlnyomólag természettudományi módszermintákból indulnak ki, kevésbé számolnak ezzel a tudomány kezdő funkcióval, s az ebből eredő módszer-sajátosságokkal.

A másik nehézség ellenben, amire világosan már Spencer és kora rámutatott, az t. i. hogy mi, kik kicsinységünk tudatában foglalkozunk a társadalommal, a társadalomba gondolati, érzelmi és akarati életünkkel a legélénkebben bele vagyunk kapcsolva; aránylag késelyebb elméleti fontosságú, mert az objektivitás kérdésének¹³⁸ legtöbb mozzanatát a mai irodalomban mi mint tudomány nevelési megoldhatóságot látjuk.

Ama makrokozmosz bekapcsoltságunk azonban előny is mert a társadalomnak »tagjai« lévén, számos esetben – bár éppen bevezetésünkben (3. fejj.) láttuk, nem minden esetben

case has the inquirer to investigate the properties of an aggregate in which he is himself included.« Spencer, *The study of sociology*, 73.1.

¹³⁸ V. ó. Spencer, *The study of sociology* (1873) 5-13. fejj. New library edition 74-322. Lk.

– ebből indulhatunk ki. A minden s a rész összecszerelésére itt nyílik széles tér, miként a pszichológiában is, oly gyakran módunk nyílik az alsóbbrendű, de intenzív élményt összecszerelni az egyetemesebb jelentőségüvel. Ez a nehézség mindennapos a szociológiában.

Itt, ahol a társadalomról sohasem szerezhethünk igazi és egységes szemléletet, mint ahogyan egy kerek műalkotásról, mely előttünk áll a maga egészében, lezártágában, éppen baj származhat abból, ha szemléletünk van, de ennek a szemléletnek korlátozottságáról nincs biztos tudatunk. A szociológiában, mint több más tudományban, mondhatni szabály az, hogy nem szemléletből indulunk ki, hanem szemléletté utóbb egyesítünk ezernyi szétszórt adalékot.

A szociológus kutató, ama sajátos helyzetben lévén, folyton kénytelen szemmel tartani, bírálni, mintegy lemérni önmagát is, kénytelen a túlértékelés torzításait, észrevétlen tendenciáit kellő értékükre leszállítani, kénytelen, önmagát, mint partikuláris lényt úgy tekinteni, mint kiegészítendő, kénytelen a maga mínuszait gondolatban pozitív irányokban kiegészíteni, önmagát egészé tenni. A kutató, ki folyton gondol azokra a veszélyekre, melyek saját szemlélet-harmóniáját rongják, képes lesz önmagát hangsúlyok folytonos labilizáló hatásával szemben immunizálni. Ez nem pusztán »objektivitás«, ez több ennél, szintheticus szellem, ez a szociológiai véna első követelménye.

Egy másik szempontból úgy is mondhatnók, hogy minden szociológiai ténynél az igazi szociológusnak habituálisan fejlett arányérzései vannak s minden szemléletnél különös rendszerbillesztő érzékkel fog eljárni; mert a társadalmat csak úgy fogjuk valóban megkapni, ha egészé tesszük, ha életteljessé s ezzel harmonikussá emeljük. Ami a harmóniát megrontja, az már sokat töröl egyszerre a társadalom lényegéből, az már nem szociológus, hanem specialista vonás, csak jogász, vagy, csak közgazdász kiindulás; a szociológia azonban ily részletalapokból – ép úgy mint a biológista szociológia – nem építhető fel.

Mint kiváló példa előttünk áll – negatív, Stammer, a kitűnő jogász és rossz szociológus.¹³¹

Nagyon helyesnek találtak tehát a szociológiában azt, hogy annyi módszeres ellentét fejlődött ki, ami természetesen megvan minden, fejlődő, valóban progresszív mozgásban lévő tudomány első korszakában; mert ezek a módszeres ellentétek megvilágították egymás t» legyöngítették az »égig« nőni készülő egyes módszerek igényeit, mérsékletre s a becsületes együttműködés szükségéretére vezettek. Az előttünk álló irodalomban élénken kitükröződnek, amaz alapvető és mégis a leggyakrabban rejtett kutatói feltevések. Mint methodológusoknak, éppen erről kell az illúziók gyakran kellemes leplét levonnunk. Kérdésünk először az: lehetséges-e oly módszer, amely éppen szociológiai? Másodszor: ha kimutatjuk, hogy egy souverain módszer nincs a szociológiában, ezzel beleesünk-e ama vád körébe, amelyet enciklopédizmusnak szoktunk bélyegezni?

Erre nézve mindenekelőtt abból kell kiindulnunk, hogy amaz eléggé általános feltételezést mely szerint a szociológia nemcsak egységesítő, hanem egyszerű tudomány, mint indokolatlant elutasítjuk. Azok, akik ama, feltevéshez ragaszkodnak, keresik éppen amaz egy módszert, mellyel mindent megakarnak oldani; Tarde hasonlatával: keresik amaz »egy kulcsot, mely minden zárt nyit«. S mert amaz egy módszert találtak »szociológiai«, természetesnek tartják, hogy minden »szociális« tényre illik. Ebbe azonban könnyen egy lényeges circulus vitiosus kerül bele; a társadalom minden jelenségére csak azért illik amaz e g y, »szociológiai« módszer, mert a társadalomból csak annyit vesznek észre, amennyi ama módszer keretébe éppen bele illik. Ez a törekvés az, amit monomethodikus módszerálynak nevezünk.

Ez a pszichológiai létalapja megannyi »iskolának«, így a

¹³⁹ Túlságos enyhe bírálatban részesíti, bár az abszurdításokat kiemeli Moór Gy. A társadalom fogalma (Stammer idevágó tanításainak kritikája) M. Társ. tud. Sz. 1912, 25–38.

biológiai iskola (Worms) csak biológiai tényként látja a társadalmat, az anthropogeográfiai (Ratzel) csak térhatások produktumaként; egy harmadik (Marx, Loria) a gazdasági »alap« termékének tekinti, egy negyedik (Tarde, Ross) társadalompszichológiai folyamatokból szövi össze. Mindezen iskolák f e l t ét élezik, hogy egy niódszer birtokában megoldhatják a szociális élettapadások lényegét úgy, hogy a többi módszer csak egyes részletmozzanat megoldására alkalmas s nem az »alapvető« társas tény megmagyarázására. Azaz a főmódszer mellett egyes mellékmódszerek csak az »Überbau« mellékjelenségeit kutatják, melyeket amaz továbbkutatandóul magából átenged. E módszersouverainitásra való törekvés jellemző a XIX. századra.

A monomethodikus irány – további kritika nélkül is látjuk – alkalmas már eleve is, alapföltevésénél fogva, hogy egyoldalú kiéléződések vigyen bele a szociológiai tudományokba, elterjedt és egyenesen imperialista tendenciájúvá tegyen egy-egy gondolatirányt; arra vezet, hogy mindent egy nevezőre hozzon s ezzel végre is szimplikáljon.

E z az univerzális igénybejelentésen alapuló módszer, úgy véljük, a XIX. században már világosan tarthatatlanná vált. Ma már nem hiszünk sem a régi biológista iskolának, ma már nem „kötjük le magunkat a kulturgeográfiai kiindulásnak stb., mert mindezeket magukban értékeseknek, de egyoldalúnak találjuk. Sokkal inkább megerősödött bennünk egy belátás: hogy a t á r s a d a l m o m nem egyszerű jelenség, hanem, komplex életösszefüggés és a komplexitás mértékéhez és természetéhez képest, addig keresünk különböző módszereket, ameddig a heterogén jelenségeknek végére nem jutottunk.

Az következik-e be ezek után, hogy behódoltunk egy enciklopédizmusnak? Vajjon azzal, hogy különböző módszereket ismertünk el, lemondunk-e egyszersmind azok szintetikus egyesítéséről is egyáltalán? Úgy véljük, hogy ez a kérdésselállítás átsiklik a disztíngválás állapotából a szételés állapotára. Mert lássuk, mit mond az ellenkező, mono-

methodikus álláspont? Iparkodni fog arra, hogy a társadalmat lehetőleg egy tényből vezesse le, esetleg egy »eredeti társas érzésből«, egy »spontán szociabilitásból« (Comte) stb., minden más tényezőt vagy tényezőcsoportot ennek alárendel; ez az álláspont egyidejűleg lehetőleg más tudomány szempontot kisajátítani igyekszik, más kérdésföltevést eltulajdonít a maga számára. Mi ez lényegében? Rámutattak, hogy a szinthezisre való általános szükségérzet tudata,¹⁴⁰ amely azonban összecseréli a szinthezis elvét s a szinthezáló eszközöket; a maguk részéről megerősítették annak szükségességét, hogy szinthezis alapvető szükség. Azonban hogyan? Az ellenkező álláspont azt mondja, hogy a társadalom komplex jelenség lévén, a terület-hatás problémájával lényegében a kultur-geográfiának kell foglalkoznia, az emberfaj problémájával lényegében a demobiológiának, a gazdasági készletproblémával az ökonómia, a társas lelki kölcsönhatásokkal lényegében a társadalompszichológia foglalkozik. Ehhez képest négy módszer-csoport van (a maguk keretében természetesen továbbdifferenciálódhatva), amelyek mindegyike szükséges minden társadalom megmagyarázásához.

Ama módszerek, mint látható, oly speciális jellegűek, hogy egykönnyen nem is nyúlhatnak át egymás területére, s amint diszparátok a jelenségek, melyekkel foglalkoznak, a módszerek is jellemükben megfelelően diszparátokká válhatnak.

Mit jelent ez azonban? Korántsem éppen ama régebbi álláspontot, mely szerint a társadalomtudomány egyes diszciplínák egyszerű összege. Ama régebbi tendencia szerint pl. a jogtudomány azt követelte magának, hogy önmaga kutatja a jogélet minden jelenségét, a közgazdaságtan hasonlóképp mindent, ami a gazdasági életből folyik stb. Az itt adódó részleteredmények, mondhatnók inkább: külön eredmények azok, amelyek bizonyos általánosítás síkján kiteszik az általános

¹⁴⁰ V. ö. pl. G. Richárd, *La sociologie generale*, 1912. 12. 1.

szociológia tartalmát.¹⁴¹ Az ilyen szociológiát mondhatnók sakk-táblaszociológiának, mely külön mezőkből áll, összekötő utak nélkül. Mi azonban úgy véljük, hogy ama hasonlat éppen ellenkező irányban is értelmezhető; vannak egyes területek, de azokon mindannyin egyszerre közös élet folyik s ezt kell az általános szociológiának szemlélni, többféle szempontból, de mindig egységesen. Ez az álláspontja annak, amit pluralomethodikai szinthezisnek nevezünk.

Az imént rámutattuk arra, hogy a szociológiai szinthezis nem pusztá összeillesztése előbb más tudományokban kialakult eredményeknek, hanem szociológiai folytonos szinthezis. Ezzel azt mondtuk, hogy nem szociológus az, aki bárminő ténycsoporttal, pl. a jogélettel foglalkozik, előbb a külön jogszociológiai tényösszefüggéseket látja meg, a gazdaságiaknál a gazdasági tényösszefüggéseket stb. Szociológussá leszünk akkor, amidőn mindenekelőtt az általános szociológiai szinthezis követelményeire gondolunk. Ebből következik a negatív főtételünk: ki kell gondolkodásunkból zárni minden, a szinthezist korlátozó, tehát partikularisztikus szempontot, így tehát a helyi s a történelmi szempontot is. Sohasem szabad a társadalmat csupán helyi és idői kategóriában tekintenünk, bár éppen ezek a könnyen adódók gondolkozásunkban. A tiszta szociológiai szinthezis lényegében csak akkor jelenhet meg vizsgálódásainkban, ha tiszta problémamegoldásokat keresünk, ha valaminő, absztrakt adottságként előttünk álló tényösszefüggésből indulunk ki. Nagy tényezőkké tehát elvileg és mindvégig in abstracto számolunk, tisztán analizálunk és így soha le nem siklunk a tiszta szociológia elvileg fenn tartott síkjáról. Itt y értelemben ama négy tényező időtlen, abszolúte adott valami s ez ugyanaz, mint a társadalomalkotó erők örök formája és örök összetevődése. E tényezők mind egyenrangúan lényegesek minden társadalmi valóságban, mind

¹⁴¹ Szellemesen veti ellen Ross, i. m. 8. 1. Sociology does not meekly sidle in among the established [special] sciences dealing with the various aspects of social life.

e gyűlj vannak ama nagy, szintheticus probléma mélyén, amit úgy nevezünk: társas valóság, társas összefüggés, emberi élet.

11. Irodalom.

Általános munkák: Comte, *Cours de philosophic positive*, 1830, IV-VI. k. Olvasható kivonatban is: Jules Rig (= Rigolage), *La Philos. posit., resume*, 2. köt. Ugyanez németül is; ford. Kirchmann, Heidelberg, 1883, 2. köt. Lotze, *Mikrokosmos*, 1856-64, II-III. kr. Th. Waitz, *Über die Einheit des Menschengeschlechtes* 1.1859. Schaff le: *Bau und Leben des sozialen Körpers* 4 k. 1875-78. Van újabb »lenyomata«, s egy lényvedesen rövidebb 2-ik »kiadása«, 1896, 2 k. *Abriss der Soziologie*, 1906. (Először megjelent Zeitschr. f. die ges. Staatswiss. 1903-4). F. Tönnies, *Gemeinschaft und Gesellschaft*, 1878, 2.-ik kiad. 1912 (átnézett, csekély változtatással, bár a cím másképp jelzi). Gumpłowicz, *Grndriss der Soziologie*, 1885. 2. kiad. 1905. némi, közbeszótt bővítésekkel. Ratzenhofer, *A szociológiai megismerés* (1898), ford. Timár Sz. (Táis. tud. könyvtár; a fordítás ellenőrizendő.) U. az: *Soziologie*, 1907. Kistiakowski: *Gesellschaft u. Einzelwesen*, 1899. G. Simmel: *Über soziale Differenzierung*, 1890. *Soziologie*, 1908 (essavgyjűjteménev, nem rendszeres). Újabban néhány lazán összeállított fejezet igen szellemes tartalommal a Goschenben: *Grundfragen der Soziologie*, 1917. H. Spencer, *Principles of sociology*, 1876. Jó német fordításban is: *Die Prinzipien der Soziologie*, Obers. Vetter, 1876. Kivonata igen száraz H. Collmstói. M. ford.-ban is: *Sp. szintheticus filozófiájának kivonata*, 1908. Társ. tud. Ktár L. V. o. L. v. Wiese, *Zur Grundlegung der Gesellschaftslehre*, 1905 Giddings, *A szociológia elvei* (1896), ford. Dienes V. (Társ. tud. Ktár). U. az: *Readings in descriptive and historical sociology*, 1906 L. F. Ward, *Reine Soziologie*, übers. Unger, Insbiuck (1903). Igen ügyes kivonata: Dealey and Ward: *A text-book of sociology*, New-York, 1905. Stuckenberg, *Sociology*, 2 köt. 1913. Small, *General sociology*, Chicago, 1905. Ross, *The foundations of sociology*, New-York, 1905. Az amerikai szociológia fejlődését adatokkal jól illusztrálva ismerteti A. Small: *Fifty years of sociology in the United States* (1865-1915). Amer. Journal of sociol. 1915-16. évf. 721-864 Lk. Ellwood, *Sociology in its psychological aspects*, 1912. A. Fouillée, *La science sod ale conteniporaine*, 1886. A. Coste, *Les principes d'une sociologie objective*, 1899.

Tarde, *Die sozialen Gesetze* (1898), übers. Hammer (Philos. soziol. Bucherei). Rövid ismertetés: V. ö. Gusti cikke, Schmolers Jahrb. f. Gesetzg. 1906. Matagrín, *La Psychologie sociale de (r. Tarde, 1910. Gaston Richard, La sociologie générale et les lois sociologiques, 1912. (Encycl. scientifique, ed. Toulouse). De Greef: Précis de sociologie, Bruxelles, 1909. E. Waxweiler: tisque d'une sociologie. Bruxelles, 1906. Cornejo, Sociologie générale, 1908, spanyolból ford. Chauffard, 1911.*

II. Összefoglaló ismertetések: P. Barth, *Die Philosophie der Geschichte als Soziologie*, L 1897. 2. kiad. lényegesen bővebb, 1915. O. Spann, *Untersuchungen über den Gesellschaftsbegriff Zur Einleitung in die Gesellschaftslehre*, I. (Wirtschaft und Gesellschaft), Dresden, 1907. F. Squillace, *Die soziologischen Theorien*, übers. Eisler, 1911 (Philos. soziol. Bucherei). Ismertetések mélyebb kritikai reflexió nélkül. Georg Cohn, *Ethik u. Soziologie*, 1916. könnyen olvasható, referáló mű. Ludw. Stein, *Die soziale Frage im Lichte der Philosophie*, 2. kiad. 1903. történeti áttekintés, de igazi tudományos szellem nélkül; sok helyütt publicisztikai jellegű. Igazi kritikai összefoglalás még az irodalomban nincs.

III. Vázlatok: Palante, *A szociológia vágata*⁵, ford. Mikes L. 1912. (Kultúra és tudomány) kevésbé sikerült. R. Eisler, *Soziologie*, 1903 (Webers Katechismen), Achelis, *Soziologie*, 1899, 2. kiad. 1908 (Göschel), csaknem értékelen. Eleutheropoulos, *Soziologie*, 1904, 2. kiad. 1908 (Natur u. Staat sorozat), Jena, G. Fischer. Az ily vázlatok általában igen kiforrotlanok. Még az amerikai kis vázlatok (pi. Dealey and Ward *Text-book*, 1905} a legjobbak kezdők számára. Nálunk: Kovács Andor, *Szociológiai jegyzetek*, 1914, ismertetést ad Spencerig. Somló Bódog, *Szociológia*², 1911. Spencer kivonata. Legrészletesebb a Műveltség Ktárának *Társadalmi* című kötete, melynek javarészt Tegze Gyulának köszönjük, ki sok körültekintéssel járó érdemes munkát végzett.

IV. A módszer: De Roberty, *La sociologie*, Paris, 1881, a régi Comte-irány tipikus uióhangja. René Worms, *Philosophie des sciences sociales*, 3 köt. 1903-7, 2. kiad. is. Menges: *Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften* etc. 1883 még mindig igen figyelemreméltó. Dilthey: *Einleitung in die Geisteswissenschaften*, I. 1883 (sokban elavult). p- Spann, *Untersuchungen über den Gesellschaftsbegriff* etc. 1907. G. jellinek, *Das Recht des modernen States*, I. 1900.

G. Schmoller, *Grundriss d. allgem. Volkswirtschaftslehre*, I. 1908. Durkheioa, *A szociológia módszere* (1895), ford. Balla 1917 (Kultúra és tudomány), elavult és csak egyéni álláspontot képvisel. A módszerre, mint a kritikai összefoglalásra nézve éppen elvi szempontokat megvilágító összefoglaló művek hiá- 4 nyóznak. A legnagyobb módszertani viták színhelye a *speciális* társadalomtudományok közül a közgazdaságtan volt. Ennek irodalma a *Handw. d. Staatswissenschaften-ben ... (Zárószó.)* 3

Néhány szóval szabad legyen, itt a végén, megemlítenem, hogy e munka Kolozsvárott készült 1919. októberétől 1920. ápriliséig. Legyen ez is emléke annak, hogy a magyarság az utolsó percig építő kultúrmunkának élt ott, s élni fog ezentúl is. Az I. III. IV. V. és IX. részletproblémák itthon íratlak, Budapes- ten. A mű kissé terjedelmesebb lett, mint a szerző eredetileg kontemplálta, s a kiadás költségei s más körülmények miatt az utolsó könyv csonkán maradt volna, ha a VKMiniszterium hatezer koronával hozzá nem járult volna kiadásához. E helyen is tiszteletteljesen köszönöm a támogatást, mellyel ki- tüntettek. Nem tudtam elkerülni, hogy a szövegbe néhány értelemzavaró tévedés ne csúszsék be. Ezeket itt kiigazítom. 7 old. 20 sor (mindig fölülről számítva) helyes így: »Lehet, hogy egyes törzskérdések értékesebbeknek, de nem végsőknek bizonyulnak«. 83/16 így helyes: »contradictio in adjecto illetve pleonazmus lesz«. 98/24 az idézetből kimaradt néhány szó; helyesen: »Az én és nem-én hasonlóságának rokonérzé- ses tudata pszichológiai, egyszerűen azoaban szociológiai adat«. 86/alul: a nemzet a 2. német és nem a 3. francia (nemzetközi) kongresszusnak volt fő vita-tárgya. Ez utóbbin csak' egy író foglalkozott vele. 27/2: idolum. 126/alul igen zavaró lehet egy »vagy« szó. A »kultúrföldtudomány« ugyanis sze- rintünk összefoglaló kifejezés, mellyel két részt kapcsolunk egybe: egy leíró részt és egy általánosat. Mivel »nomos«: ál- talános törvény, »kultúrgeonómián« csak az általános részt értjük. Ezt különben bővebben is kifejthük; legközelebb »Mi a ku 1 túrföldrajz (anthropogeographia) és jelentősége?« c. dolgo- zatunkban (meg fog jelenni a M. Középkisk. 1920 decemberi számában. A 127/7, jegyzetben említett átnézetünk »Ember és a Föld. Az emberföldrajz vázlata« címen 1921. elején megje- lenk. 127/alul psychologie helyett geographic. 209/24: helyes így lesz: »A részletek nem tűrhetik a kontrasztot magukon belül.« 181/24: az utolsó tag alsó jegye »n«. 200/25. előállítja h. létrehozza. 231/25 árnyoldalai. 200/25 azonban azzal az.

286/5) ma h. me. 283/71 jegyz. kölcsönhatásban; 295/88 jegyz. A francia ékezetek nyomdatechnikai okból elmaradtak; másutt is a petit szövegnél. 292/26 hanem azzal is foglalkozunk, hogyan. 302/31 foglalkozó. Gyakrabban idézzük előbbi munkánkat: Bevezetés az interpszichikai megismerés elméletébe, 1920. Kolozsvár, Keszei Albert bizománya. Budapesten néhány példányban Pfeiffer Ferdinánd könyvkereskedésében (Kossuth Lajos-utca) kapható.

TARTALOM:

ELSŐ KÖNYV.

Mi a tiszta szociológia? 6

MÁSODIK KÖNYV.

A társadalomalkotó tényezők a jelenkor tudományában..... 64

HARMADIK KÖNYV.

Pozitív tanok..... 124

NEGYEDIK KÖNYV.

A szociológia iskolái és mai módszeres irányai..... 236